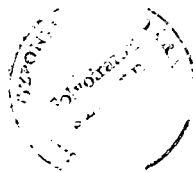

54683

54683/1711

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

1980 FEB 3 5

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1980.

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1981.

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1980.

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1981.

MOHOLI KÁROLY és SÍPOSNÉ KEDVES ÉVA

közreműködésével

szerkesztette:

GERÉB GYÖRGY

HU ISSN 0209-4304

I. MARXIZMUS—LENINIZMUS, TÖRTÉNELEM

A TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK ÚJ MÓDSZEREI

KOVÁTS ZOLTÁN

A történeti demográfia tárgyáról és módszereiről DANYI DEZSŐ adott közre összefoglaló tanulmányt 1962-ben.* Megállapításai mind a mai napig iránymutatóak, a történeti demográfia az ott felvetett problémák megoldásán munkálkodik. Tanulmányom a legutóbbi időben kialakult új módszerekre kívánja felhívni a figyelmet.

A demográfia a népesedés jelenségeit különféle kölcsönhatások és következmények összefüggésében vizsgálja. A történeti demográfia mindezeket nagyobb távlatban mutatja be. Jellegzetes interdiszciplináris tudomány, amelynek *egyesítenie kell a demográfia és a történettudomány eredményeit*. A mélyebb elemzések, a nagyobb távú feltárások azonkívül — témáktól függő mértékben — *matematikai módszerek alkalmazását* is igénylik. A kutatásoknak, a kutatói szemléletnek ez a komplexitása az új, ami a legutóbbi időben erőteljesen megmutatkozik.

A történeti demográfiai kutatások másik új vonása az, hogy a *forrásokat felhasználja, értékeli*. A népesedési folyamatok kutatásában eddig is használt források (országos és megyei összeírásokat, conscriptio animarumokat, dézsmajegyzékeket, népösszeírásokat) *nagyobb alaposággal dolgozzák fel*, azonkívül lényeges új eredmények születnek egy valójában csak újabban értékelt forrás, az *egyházi anyakönyvek* adatainak *számszerű és főként név szerinti feldolgozásából*.

Tanulmányunkban a történeti demográfiai kutatások új módszereivel három összefüggésben kívánunk foglalkozni. 1. Az össznépeség megközelítő pontosságú meghatározása a modern népszámlálások (1870) előtti időszakban; 2. A népességi folyamatok belső törvényszerűségeinek feltárása (házasságkötések, születések, halálozás, természetes szaporodás); 3. A gazdasági-társadalmi viszonyok és a népesedési folyamatok kölcsönhatása.

1. A népesség nagysága

Rendhagyú módon a biztosból indulunk ki, visszafelé haladunk időben. Az egy eszmei időponthoz (1869. dec. 31.) kötött modern népszámlálás eredményeit, össznépeségi adatait történettudományunk jónak, reálisnak tartja. Népesedési elemzéseinkben össznépeségi sorainknak, adatainknak ehhez kell illeszkednie.

A Habsburg kormányzatnak a „Bach-huszárok” segédletével végrehajtott 1850. és 1857. évi népszámlálása nem hozott valós eredményt, vele szemben is nagy volt a népi-nemzeti ellenállás. E népszámlálások megyei adatait újabban kiadták.**

* DANYI DEZSŐ: A történeti demográfia tárgya és módszere. — Történeti Statisztikai Évkönyv 1961—62. Bp. 1962. Statisztikai Kiadó V. 5—21. p.

** A történeti statisztika forrásai. Szerk.: KOVÁCS JÓZSEF. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi K. 388—389. p.

1850-hez vagy 1857-hez képest igen sok esetben olyan nagy a népesség növekedés 1870-ben, amelyet nem igazolhatunk a belső népességfejlődés (természetes szaporodás) adataival. A változó mértékben hiányos felvételek miatt — 5—25%-osak a hibahatárai — irreális az 1850-es és 1857-es népszámlálásra építeni.

A XIX. század első felében két földrajzi-statisztikai munka is készült, amelyekben részben a közigazgatási szervektől, részben egyházi személyektől kapott információk alapján össznépeségi adatokat találunk az ország településeire. — FÉNYES ELEK 1836—1840 között adta közre munkáját.* A részletekbe menő kutatások, a népességfejlődés folyamatának vizsgálatai eddig azt mutatták, hogy valójában valamivel nagyobb (5—10%) népesség élt a településeken.** — Hasonló a probléma a LUDOVICUS NAGY által összeállított és 1828—29-ben kiadott munkával kapcsolatban is.*** Ha a természetes szaporodásból adódható népességnövekedés és az 1829—1839/41 közötti népességnövekedést egybevetjük, ellentmondást tapasztalunk. Rend szerint 10—15% a két statisztikai munka össznépeségi adata közt a különbség, ugyanakkor a részletes elemzések azt mutatják, hogy a természetes szaporodásból csak 4—7%-os növekedés lehetséges.**** De arra is van példa, hogy a LUDOVICUS NAGY-féle népességi adat a nagyobb, mint a FÉNYES ELEK munkájában megadott.***** Ez közvetve azt erősíti, hogy a FÉNYES-féle adatközlés hiányosan, településenként változó mértékben — adja meg az összlélekszámot.

Történeti statisztikai szakirodalmunk eddig alapnak tekintette a II. József korában, 1784/85 telén (októbertől márciusig) tartó népszéírás adatait.***** Valójában sokkal realisabb képet kapunk a korábbi, az adóösszéírások háztartásainak száma alapján számított össznépeséghez vagy a Mária Terézia-féle conscriptio animarumok adataihoz képest a települések összlakosságáról. Azonban már az is nagyon elgonkodtató, hogy a két évvel később végrehajtott rectificatio, javított összeírás 5—10%-kal nagyobb népességet talál.***** Feltűnő a lehetséges belső népességnövekedés és a két összeírási adat ellentmondásossága. Sajnos csak a települések kis hányadáról maradt fenn ez a javított összeírás.

Újabban az 1784/85. évi népszéírásban mutatkozó hiányok lehetséges okait

* FÉNYES ELEK: Magyarországnak a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I—VI. kötet. Pest, 1836—1840. 532, 680, 455, 479, 261, VIII. + 320 p. — FÉNYES ELEKNEK egy később kiadott munkája — Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben, körülményesen leíratik, I—IV. köt. Pest, 1851. — nagy többségében ugyanazokat az adatokat adja meg, mint az 1836—40-ben kiadott munkája.

** DÁVID ZOLTÁN: Hajdúdorog népesedéstörténete. — Hajdúdorog története. Szerk.: KOMORÓCZY György. Debrecen, 1970. Békés megyei Ny. V. 68. p.

KOVÁTS ZOLTÁN: A népesség. — Hajdúnánás története. Szerk.: RÁCZ ISTVÁN. Hajdúnánás, 1973. Alföldi Ny. 73. p.

KOVÁTS ZOLTÁN: A népesedési viszonyok. — Berettyóújfalu történeti monográfiája. Szerk.: VARGA GYULA. Debrecen, 1980. Alföldi Ny. 82. p.

*** NAGY, LUDOVICUS: Notitiae politico-geographico-statiszticae inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. 1—2. köt. Buda, 1828—1829. 638 és 304 p.

**** DÁVID ZOLTÁN (1970) 68. p.

KOVÁTS (1973) 73. p.

KOVÁTS (1980) 82. p.

***** DÁVID ZOLTÁN: Hajdúhadház népesedéstörténete. — Hajdúhadház múltja és jelene. Szerk.: KOMORÓCZY GYÖRGY. Gyula, 1972. 105. p.

DÁVID ZOLTÁN: Hajdúszoboszló népesedéstörténete. — Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk.: DANKÓ IMRE. Hajdúszoboszló, 1973. 226. p.

***** Első magyarországi népszámlálás (1784—87). Szerk.: DÁNYI DEZSŐ és DÁVID ZOLTÁN. Bp. 1960. Statisztikai K. V. 389 p.

***** Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786—87. Szerk.: DÁNYI DEZSŐ. Történeti statisztikai tanulmányok 2. Bp. 1975., Statisztikai Kiadó V. 91. p.

WELLMANN IMRE tárta fel igen nagy felkészültséggel és részletességgel.* Kimutatja a megyék ellenállását a nemességet is számba vevő összeírással szemben. A rendelkezésre álló korabeli helynévjegyzékek, térképek alapján bizonyítja, hogy egész falvak maradtak ki az összeírásból, de a praediumokon, a pusztákon élők számbavétele volt a leghiányosabb. A II. József-féle népszámlálás összesítéseiből kimaradtak számát 160 ezerre teszi.** Ezen kívül saját vizsgálódásaink szerint a valóságosnál kisebb népességet ad meg a népösszeírás a városi népességnél. A falvak népességének összeírása, — kivéve, ha egész település összeírása elmaradt — pontosabb volt. A most folyó debreceni és szegedi kutatás során tapasztaltuk, hogy egyrészt hiányos a városon belüli szegény népesség, a „más házában lakók” összeírása; másrészt úgy látszik, hogy a tanyásodás megindulása miatt elmaradt a kiköltöző pásztor és más népelemek egy részének a felvétele. E két város esetében a népösszeírásból kimaradtak aránya eléri a 10%-ot.

1784 és 1870 között tehát vannak bizonyos támpontjaink az össznépességre. Ezek esetében „csak” azzal kell számolnunk, hogy egy elég nehezen meghatározó mértékben, de a valóságosnál kisebb népességet találunk a kiadványokban. A hiány településenként változik. Még nehezebb a történeti demográfus munkája, ha a török uralom megszűnése és az 1784 közötti időben akarja az összlélekszámot időszakról időszakra megadni. A kutatás, az elemzés ugyan bonyolultabb, de a valóságot jól megközelítő eredményhez juthatunk az új módszerek alkalmazása révén. Három módszer kombinatív alkalmazása, eredményeinek összehangolása tárja fel a népességfejlődés folyamatát, s ennek eredményeképpen időszakról időszakra, bizonyos határok között jól lehet meghatározni az össznépességet.

Az egyik módszer az, hogy a viszonylag biztosból az 1784/85. évi népösszeírásból, vagy ha rendelkezésünkre áll, az 1786/87. évi rectificatióból indulunk ki. *Aszcendens módszerrel következtetünk visszafelé évtizedről évtizedre.* Az össznépességből levonjuk a természetes szaporodást, valamint — ha van adatunk — a beköltözések népességnövekedését. Országos méretekben e módszer első és következetes alkalmazója DÁVID ZOLTÁN volt.*** A szakirodalom széles körű ismeretében és saját elemzései alapján jól határozta meg a XVIII. század elejétől beköltözőknek a természetes szaporodással megnövekedett számát: 1 millió. Ez a lehetséges felső határ. — Az 1950-es évek ismeretei alapján az évenkénti természetes szaporodást 10 ezreléknek vette. Így jutott arra az eredményre, hogy Magyarország népessége Horváth-Szlavonország nélkül 1720-ban 4 millió körül lehetett. Így módosította a XVI—XVII. századi népességpusztulásról hangoztatott túlzó nézeteket.**** DÁVID ZOLTÁN történetkutató érdemeit nem csökkenti, hogy az 1960—70-es évek mikroelemzései azt mutatják: a XVIII. században nem számolhatunk 10 ezrelékes természetes szaporodással. Országos átlagot tekintve az időnként pusztító járványok (epidémiák) és az állandóan jelen levő fertőző betegségek (endémiák) miatt a természetes szaporodás alig éri el az 5 ezreléket. Ebből következik, hogy a XVIII. század első évtizedében Magyarország népességének el kellett érnie az 5—5,5 milliót.*****

* WELLMANN IMRE: Magyarország XVIII. század végi népességszámának kérdéséhez. — Mezőgazdaság — Agrártudomány — Agrártörténet. Bp. 1979, Akadémiai K. 265—301. p.

** WELLMANN (1979) 269—276. ill. 299. p.

*** DÁVID ZOLTÁN: Az 1715—1720. évi összeírás. — A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovács József. Bp. 1957, Közgazdasági és Jogi K. 145—199. p.

**** ACSÁDY IGNÁC: Magyarország népessége a pragmática sanctio korában 1720—21. Magyar Stat. Közl. új folyam. XII. Bp. 1896. 35 (2. és fél millió népességet tételez fel).

SZABÓ ISTVÁN: A magyarság életrajza. Bp. 1941. Franklin. 122—125. p. (3—3 és fél millió).

***** KOVÁTS ZOLTÁN: A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. I. — A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szerk.: BENKŐ LÁSZLÓ. Szeged, 1971. 79. p.

A másik módszer az *egyházi anyakönyvek keresztelési bejegyzéseire épít*. Az egyház befolyása, vezető szerepe miatt a keresztelek száma jól tükrözi az élveszületések számát. Az élveszületések száma szoros összefüggésben van a vizsgált település népességének nagyságával. A keresztelési adatok bizonyos népességfejlődési folyamatot tükröznek. A keresztelek számának gyorsabb növekedése rögtön felhívja a figyelmet a beköltözésekre. A halotti anyakönyvek a XVIII. században már megközelítően sem bizonyultak ilyen megbízható forrásnak. A csecsemők, a gyermekek halotti bejegyzése marad el sok esetben. Ez a hiány elsősorban a szegényebb rétegek anyakönyvezésében tapasztalható. Különösen ott nagyon hiányos a halotti anyakönyvezés, ahol szokásban volt, hogy a rektor-tanító temessen. Ezért nem reálisak azok a természetes szaporodás mértékére történő következtetések, amelyek a viszonylag pontos keresztelési adatok és a hiányosan vezetett halotti anyakönyvi adatok különbsége alapján készültek. A valót jól megközelítő eredményre akkor jutunk, ha a XVIII. századi születések számából úgy határozzuk meg az össznépességet, hogy 40—45 ezrelékes születési arányt tételezünk fel. (Pl. ha évenként 70—80 születésre van adatunk, akkor a község össznépessége 2000 körül lehetett.) Erre a XVIII. századi viszonyokra vonatkozó törvényszerűsége a belső viszonyok beható vizsgálata alapján jutottunk, amelyet a következő részben részletesebben indoklunk. Természetesen ha olyan népességről van szó, amely újonnan települt, amelyben még alig élnek idősebb korosztálybeliek, ott jóval magasabb a születési arány. Ugyanakkor azokban a településekben, amelyből kirajzik a népesség, elköltözik az aktív népesség, 40—45 ezreléknél kisebb a születési arány.

A harmadik módszer a *családnevek és hozzájuk tartozó családok számbavételén alapul* egy meghatározott időszakban (5—10 év). Ez igen munkaigényes módszer, csak helytörténeti kutatásnál, mikroelemzéseknel alkalmazható, de az új kutatásoknál ma már nélkülözhetetlen. Az egymáshoz közel eső évek adóösszeírásaiban megtaláljuk az idősebb háztartásfők neveit. Az egyházi anyakönyvek keresztelési bejegyzései a termékenységi időszakban levő családokról tudósítanak. A házasságkötési adatok közül az első házasságkötő, fiatal családok nevei a fontosak. A különféle közigazgatási iratok, tanácsi jegyzőkönyvek jól kiegészítik ezeket. A beköltözők, a ritkább esetben meglevő elköltözők névsorai igen értékesek az össznépesség valós megközelítéséhez. A név szerinti adatokat összegyűjtve, betűrendbe rendezve, egyeztetve — ugyanaz a család többször is előfordulhat a forrásokban — megkapjuk a családok számát. A családok átlagos nagysága szorozva a családok számával adja — bizonyos határértékek között — az össznépességet. Ennek a módszernek az alkalmazása a korábbi feltevésekhez képest rendszerint meglepően újat hoz. Ha csak a különféle, egymástól időben nem távol eső adóösszeírások névanyagát hasonlítjuk össze, máris feltárul, hogy milyen esetleges az adóösszeírásokba való felvétel.* A névanyag feltárásából, elemzéséből sokszínű eredmény születhet. Erre nagyszerű példa VARGA GYULA Kismajra c. monográfiája.** — Az „új” családok tömegével találkozunk, amikor a keresztelési anyakönyvből kigyűjtjük a szülők neveit. Egyik csoportjuk teljesen új családnév, ezek az adózásba be nem vont, szegény népréteghez tartozhatnak; a másik csoportot az adózó háztartásfővel együttélő családok alkotják, akik még nem váltak „adóalannyá”. Általános tanulság, hogy akár az országos, (1715, 1720, 1728, 1828.), akár a különböző évekből fennmaradt megyei adóössze-

* KOVÁTS (1973) 36—52. p., JÁROLI JÓZSEF: Gyoma népesedéstörténete az újratelepítéstől 1895-ig. — Gyomai tanulmányok. Gyoma, 1977, Kner Ny. 329—334. p. — KOVÁTS (1980) 54—65. p.

** VARGA GYULA: Egy falu az országban (Kismajra életrajza a felszabadulásig). Debercen, 1978, Alföldi Ny. 291 p.

íráshoz képest többszörösen több családról nyerünk adatokat az egyházi anyakönyvekből.*

A névanyag feltárásából adódó következtetések közül még egyet fontos kiemelni. *A névanyag lehetőséget ad rá, hogy a település folyamatos meglétét bizonyítsuk a XV. századtól a XVIII. századig.* A portális összeírásokban, a dézsmajegyzékekben, a török összeírásokban (defterekben) előforduló névanyagot vetjük össze a XVIII. századival. Így pl. sikerül bizonyítani, hogy Hajdúnánáson és Hajdúszoboszlón Bocskai 1606-ban már meglevő jobbágynépességre telepítette a hajdúkat.** Berettyóújfalu XVIII. század elejére feltárt családi névanyagának majd 40%-a már a XV–XVI. századig portális összeírásokban is előfordult.*** A török időkben elpusztult Szeghalom újratelepülésében a régi, elmenekült népesség volt a meghatározó. Ezt is névanyaggal lehetett bizonyítani.****

Az ismertetett három módszer (az aszcendens, a keresztelesek számát alapul vevő és a névanyag elemzésén alapuló) együttes, kombinatív alkalmazása a népesedési folyamatot tárja fel. Időszakról időszakra jól meghatározhatóvá válik az össznépesség. Az is, hogy a népességnövekedésben milyen arányú a természetes szaporodás és az oda- illetve elvándorlás.

2. A belső törvényszerűségek

A népszámlálások, a népösszeírások előtti időszak össznépességének meghatározására már a századfordulótól történtek kísérletek. A népességfejlődés belső törvényszerűségeinek vizsgálata felé csak az elmúlt két évtizedben fordult a figyelem, ez hozta létre az új tudományágat, a történeti demográfiát. Egyik leglényegesebb kérdése a tudománynak az, hogy mennyire is tehető egy időszakban vagy időpontban a természetes szaporodás. Ehhez három alapadatnak, a születések, a halálozások számának és az össznépességnek az ismeretére van szükség.

E kérdésekre megközelítően pontos választ csak ott kaphatunk, ahol a rendszeres statisztikai felvételek előtti időszakból fennmaradtak az egyházi anyakönyvek. Ha a különféle felekezetekre megvannak is az egyházi anyakönyvek, akkor is felmerül két probléma: milyen részletességgel dolgozzuk fel az adatokat, milyen ezeknek az adatoknak a forrásértéke. Itt is, mint minden történeti kutatásban, az alapos forráskritika alkalmazása az eredmények realitásának a kulcsa. A természetes szaporodás mértékének meghatározása az első pillanatban nagyon egyszerűnek látszik; az anyakönyvek kereszteleési adataiból levonom a halottak számát, s megkapom a természetes szaporodást, majd mindezt a jól meghatározott össznépességhez viszonyítom. Az utóbbi megoldás sem egyszerű, de ennek módszerét az első részben vázoltuk. De mennyire pontosak a kereszteleési bejegyzések? A házasságkötési és halotti anyakönyvekből visszakövetkeztetve eddig az tapasztaltuk, hogy a *kereszteleési anyakönyvek hiánya az 1%-ot sem éri el*, kivéve, ha az a szokás, hogy csak vasárnap keresztelnek. Ekkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy a pár napos korában elhunyt csecsemő keresztelese elmarad. — *Sokkal nagyobb hiányokat tapasztalunk a*

* KOVÁTS ZOLTÁN: Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár, 1969. Somogy megyei Ny. V. 13–18. p. 30–33. p.

** KOVÁTS (1973) 36–42. p.

DÁVID (1975) 191–223. p.

*** KOVÁTS (1980) 54–61. p.

**** MOLNÁR AMBRUS: Szeghalom újjáéledése a török hódoltság után. — Szeghalom (Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok.) Szerk.: SZABÓ FERENC. Szeghalom, 1979, 137–157. p.

halottak anyakönyvezésében. Arra, hogy a természetes szaporodás mértékét, — az anyakönyv forrásértékét nem tisztázva — a két alapadat különbségéből állapítják meg, 1944-től már Magyarországon is van példa.* Ezt a módszert mind a mai napig alkalmazták helytörténezeink, de következtetéseik irreálisak. A halotti anyakönyv hiányosságai miatt a természetes szaporodás mértékét eltűlozzák.

A belső népesedési folyamatok alapkérdéseinek és még nem tisztázott részletekérdéseinek feltárására a nemzetközi történeti demográfiai szakirodalomban ma már általánosan használt módszert M. FLEURY és L. HENRY francia demográfusok dolgozták ki.** E módszert nem lehet abszolutizálni, vannak bizonyos gyengéi; a magyarországi anyakönyvezési gyakorlat hiányainak feloldása külön feladat; Az elemzésekben további új szempontok merülnek fel, de a nemzetközi történeti demográfiai szakirodalom eredményeivel való összehasonlítás érdekében ezt a mélyreható módszert kell alapul venni.

A módszer lényege az, hogy az egyházi anyakönyvek mindhárom részéből (házasságkötési, kereszteleési, halotti) családnevenként írjuk ki a legfontosabb adatokat. Ezeket az alapadatokat családi összesítő ívekre vezetjük. E *családrekonstrukciós módszer* részletes leírását és alkalmazását Magyarországon már 1962-ben bemutattuk.*** Azóta több mikroelemzés készült el e kutatói módszer alkalmazásával.**** A jegyzetben felsoroltakra támaszkodhatunk, amikor a belső törvényszerűségeket nagy részletességgel kívánjuk megismerni. Más jellegű módszerekre is kitérve, a felvetődő új kutatói problémákat és eredményeket a házasságkötések, a születések, a halálozások, s végül a természetes szaporodás aspektusából villantjuk fel.

Házasságkötések

A fiatalkori elhalálozás miatt igen *magas az újraházasodók aránya*. A korai özvegyülés következménye, hogy alacsonyabb a termékenység a lehetséges optimumnál. A megözvegyült férfiak az életben levő gyermekek gondozása miatt rövid időn belül házasságot kötnek, de a megözvegyült nők sok esetben már nem. Így a termékeny-

* EGYED FERENC: Göcsej népessége a XVIII. században. I—II. rész. — Dunántúli Szemle 1944. 108—117. p.; 201—207. p.

** FLEURY, MICHEL—HENRY, LOUIS: Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Paris, 1956. L'Institut National d'Etudes Demographiques. 161 p.

Továbbfejlesztett módszertani kézikönyv: FLEURY, MICHEL—HENRY, LOUIS: Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation d l'état civil ancien. Paris, 1965. L'Institut National d' Etudes Demographiques. 182 p.

*** KOVÁTS ZOLTÁN—Cs. TÓTH PÉTER: Csurgoi jobbágycsaládok demográfiai viszonyai (1720—1950). — Történeti Statisztikai Évkönyv 1961—62. Bp. 1962. Statisztikai Kiadó V. 48—89. p.

**** ANDORKA RUDOLF: Születésszabályozás az Ormánságban a 18. század vége óta. — Demográfia, 1970. 1—2. sz. 73—85. p.

ANDORKA RUDOLF: L'Ormánság à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe siècle: contrôle des naissances ou faux semblants? — Annales de demographie historique 1972. 25—53. p.

MOESS ALFRÉD: Velem népessége 1711—1895. — Vasi Szemle 1972. 2. sz. 277—286. p. 3. sz. 420—432. p.

KOVÁTS (1973) 32—86. p.

KÓMÁR IRÉN: Tiszaug demográfiai viszonyainak vizsgálata családrekonstrukciós módszerrel 1750—1880. Szeged, 1974. 56 p. Pályamunka.

ANDORKA RUDOLF: Az ormánsági születéskorlátozás története. — Valóság, 1975. 6. sz. 45—61. p.

VARGA (1978) 47—76. p.; 137—141. p.; 257—258. p.

TAKÁCS ÁGNES: A demográfiai viszonyok elemzése a XVIII. század második felében Endrődön. Szeged, 1979. 62. p. A pályamunka a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tansekének könyvtárában.

ségi időszaknak csak egy részét töltik házasságban. A felnőttkor rossz halandósága, az átlagos életkor alacsonysága így lesz a termékenység fékezője.

Ha a házasságra lépők életkorát összevetjük egymással, már a XVIII. században is különbségeket találunk az ország egyes területei között. Túl fiatalon kötnek házasságot a nők Csurgón és Endrődön. 17 éven aluli az első házasságra lépők 54,2, ill. 87,5% a. A termékenységi időszakban eltöltött idő ugyan így hosszú, de a vetélések, a csecsemő és gyermekhalandóságot növeli a korai házasságkötés. Más helyen ugyanakkor mintha tudatosan törekedtek volna arra, hogy a termékenységi időszak lerövidüljön. Az első házasságot csak a 20—24 éves korcsoportban kötik a nők 34,7%-a Hajdúnánáson, 37,5%-a Tiszaugon. Az, hogy az egy családra jutó élveszületett gyermekek száma lényegesen kevesebb Hajdúnánáson és Tiszaugon, mint Csurgón és Endrődön, nyilván ebből is következik.

A házasságkötés ideje, idényhullámozása a legváltozatosabb képet mutatja. Általában a téli, valamint a késő őszi hónapokban kötik a legtöbb házasságot.* Ez természetes a mezőgazdasági munkából élő népesség körében. A történeti demográfiai kutatásoknak még arra is fényt kell derítenie, hogy a házasságkötések számának évenkénti hullámozására milyen hatása van a természeti csapásoknak, a rossz terméseknek. Az már látszik, hogy egy-egy járvány után, amikor sok házasság szakad félbe, megemelkedik a házasságkötések száma.

Születések

Az eddigi kutatások, forráselemzések azt mutatják, hogy Magyarországon az anyakönyvezési gyakorlat a keresztelések területén jó. A termékenységre nézve a magyarországi történeti demográfiai kutatásokban eddig a következő összefüggéseket tárták fel: családok az élveszületett gyermekek száma szerint; családok az élveszületett gyermekek száma szerint, ha az anya a termékenységi időszak egészét házasságban tölti; élveszületések a születési sorrend szerint; élveszületések a születési sorrend szerint, ha az anya a termékenységi idő egészét házasságban tölti; élveszületések az anya korcsoportja szerint; az anyák átlagos életkora az utolsó szüléskor; a házasságkötés után átlagosan hányadik hónapig szülnek az anyák; a házasságkötés és a születések közötti intervallum hónapokban; az anya átlagos életkora az első és további születéseknél; a születések idényhullámozása.

Az anyakönyveink csak elvétve maradtak fenn a XVII. századból, folyamatosan vezetett anyakönyveink pedig csak a XVIII. századtól vannak. A magyarországi demográfiai viszonyokat tehát a fenti részletességgel így csak a XVIII. századtól tárhatjuk föl. Ez még az ún. „születéskorlátozás előtti időszak”, ahogy a francia demográfusok nevezik. Az látszik egybehangzóan az eddigi kutatások szerint, hogy ha az anya a termékenységi időszak egészét házasságban tölti, akkor 7—8 gyermeknek ad életet — átlagosan. Azért „csak” ennyinek, mert nagyobb a szoptatási idő, s a szoptatásnak fogamzásgátló hatása van. Ha a csecsemő egy évig életben marad, akkor utána átlagosan 25—30 hónapra születik a következő. A magas halandóság, az alacsony átlagos életkor miatt azonban a családokban született gyermekek átlagos száma csak 5—6. Az ország egyes részein (Hajdúnánás, Tiszaug) ennél is kevesebb.

* A korábban idézett munkákon kívül:

CSÓCSÁN JENŐ: Három Pest megyei falu népesedése a XVIII. század második felében (Szöd, Vácrátót, Csomád). — Történeti Statisztikai Közlemények Bp. 1959, 1—2. sz. 58—107. p.

DÁVID ZOLTÁN: Sarkad népesedéstörténete. — Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk.: KOMORÓCZY GYÖRGY, Sarkad, 1971. Békés megyei Nyomda V. 291. p.

Azt ma még nehéz eldönteni, hogy ez valóságosan kevesebb születés-e, vagy csak az anyakönyvezés hiányosságára vezethető vissza. A viszonylag későbbi házasságkötés azonban valamivel ténylegesen korlátozta a születhető gyermekek számát. — A születéskorlátozás gyakorlatának elterjedésére Magyarország egyes területein csak a XVIII. század utolsó évtizedeiben találtak adatokat.*

Halálozások

A születések vizsgálata elválaszthatatlan a halálozásokétól, ahogy már az előző példában is láhattuk. Történeti demográfiai kutatásaink egyik legnagyobb nehézsége, hogy hiányosak a halálozási anyakönyvek. E hiányosságok feltárása, az elemzéseknél ezek figyelembe vétele a családrekonstrukciós módszerrel lehetséges. A családi összesítő ívek közül azokat használjuk fel, amelyekben rendelkezésre állnak a megfelelő adatok.

A halottak anyakönyvezésében fokozatos javulást tapasztalunk a XVIII. század során. Ezért a Mária Terézia korában készített ún. *conscriptio animarum*ok adatai is elég jól felhasználhatók a halandóság mértékének megállapításánál. E kérdésről Dányi Dezső adott közre összefoglaló tanulmányt.** Az újabb történeti demográfiai kutatási módszerek szerint az összeírás össznépszerűségi adatát jelentősen kontrollálni kell. Az egyes településeken lényegesen többen éltek (20—40%), mint ahogy az összeírás megadja. Az 1784/85. évi népszámlálással való egybevetés ezt egyértelművé teszi. A „*conscriptio animarum*” születési és halálozási adatai már viszonylag jók, meg egyeznek az anyakönyvi adatokkal, hiszen az egyháziak voltak az adatszolgáltatók. Tehát az ezer lakosra jutó születések és halálozások arányát akkor kapjuk meg megközelítően pontosan, ha az össznépszerűség számában elvégezzük a megfelelő korrekciót. Kismértékben még azzal is számolhatunk, hogy a halálozások száma a valóságban több volt valamivel, mint ahogy az összeírásban találjuk.

A halandósági viszonyok helyes megítéléséhez újabban értékes adatokat szolgáltatott a nagy járványokról közreadott tanulmányok. Az 1831. évi *kolera* pusztításait már korábban sokan igen nagy részletességgel feltárták.

A XIX. század első évtizedeiben — 1831-ig — nem volt jelentős járvány Magyarországon, így a halandósági viszonyokról alkotható kép is viszonylag kedvező.*** Ez azonban nem jellemző a XVIII. századra. — Az egyik állandóan jelen levő fertőző betegség, a *himlő* járványszerű, tömegpusztító hatásáról Pozsony városában újabban jelent meg értékes tanulmány.**** — A XVIII. században még félelmetes erővel pusztított a *pestis*. Az 1708 és 1711 közti időben fellépő járványt sok korabeli forrás említi, de annak részleteit megfelelő forrásanyag hiányában a történeti demográfiai kutatás még nem tudta megközelíteni. Az 1730-as évek végén fellépő *pestis*járványról újabban több helytörténeti munka is ír, összefoglaló tanulmány is készült.***** Több helyen

* ANDORKA (1970) 73—85. p. (1972) 25—53., (1975) 45—61. p.

** DÁNYI DEZSŐ: Az 1777. évi lelkek összeírása. — Történeti Statisztikai Évkönyv 1960. Bp. 1960. Központi Statisztikai K. 167—193. p.

*** LUKÁCS ÁGNES: Az 1820-as évek halandósági viszonyairól Magyarországon. — Történeti Statisztikai Évkönyv 1965—66. Bp. 1967, Statisztikai Kiadó V. 241—261. p.

**** DUKA ZÓLYOMI NORBERT: Pozsonyi himlőjárványok és himlőhalálozások a 18. század végén. (1786—1800) — Történeti statisztikai tanulmányok 3. Szerk.: DÁNYI DEZSŐ. Bp. 1977, Statisztikai Kiadó V. 325—348. p.

***** DÁVID ZOLTÁN: Az 1738—40. évi *pestis*járvány Magyarországon. — Orvostörténeti Közlemények, Bp. 1973. 69—70. köt. 75—130. p.

lehet igen nagy pontossággal és részletességgel bizonyítani (névanyag), hogy *a népességnek több mint egynegyede halt meg ekkor pestisben néhány hónap alatt.**

A hatalmas járványoknak az össznépességre gyakorolt hatásán kívül az új módszerrel végzett kutatások megmutatják az *állandóan jelen levő fertőző betegségek* (tifusz, diftéria, tuberkulózis, malária, vérhas, vörheny, kanyaró) *súlyos negatív hatását a népességfejlődésre.* A természetes szaporodás nagyságának megítélésakor a tárgyalatokat mind figyelembe kell venni.

A természetes szaporodás

A legkülönbözőbb források, elemzési módszerek eredményeit összegezve az a végső konklúzió, hogy *Magyarországon a XVIII. században az ezer lakosra jutó születések aránya 40—45, a halálozásoké 35—40, így a természetes szaporodás — nagyobb távon vizsgálva — az 5 ezreléket sem érte el.* E kutatás és eredménye elsődlegesen a családrekonstrukciós vizsgálati módszerrel végzett elemzésekre támaszkodik, amikor alkalom nyílt az anyakönyvek vezetésében (halotti) mutatkozó hiányok feloldására. Ilyen mélységű feltárást eddig még keveset végeztek el. Azonban a más módszerekkel és más összefüggéseket feltáró nagyobb népességről szóló kutatások erősítik ezeket az eredményeket.

A veszprémi püspökség területén egy igen részletes, családönként készített összeírás maradt fenn, amelyet 1747 őszén és 1748 első hónapjaiban állítottak össze. A veszprém, Fejér, Somogy megye egészéről és a budai főesperesség területéről fennmaradt hatalmas anyagot DÁVID ZOLTÁN elemezte.** Majd 16 ezer család, családtörék helyzetéről nyerünk képet. A magas halandósággal van összefüggésben, hogy a családok 7,3%-a családtörék, özvegy családfő él együtt gyermekével. Az alacsony természetes szaporodást mutatja, hogy a családok 20,6%-ában nem él gyermek. Ez is összefüggésben van a magas halandósággal.*** — Egy újabban megjelent összegző tanulmány a német nyelvterület legkülönbözőbb részeiről való falusi családkönyvek adatait elemzi; ebben az esetben is azt tapasztaljuk, hogy a családok 20—25%-a gyermek nélküli.****

A másik összefüggés, amelyik alátámasztja azt, hogy a XVIII. században igen alacsony a természetes szaporodás, hogy a családokban nagyon kevés az élő gyermek. Ezt a családrekonstrukciós vizsgálatokból is láttuk, de a DÁVID ZOLTÁN által közölt elemzés 11 366 gyermekkel élő házaspárra terjed ki a veszprémi püspökség területén. Ezekben az egy családra jutó gyermekszám 2,63***** — Ha figyelembe vesszük a gyermektelen házaspárokat, a törékcsaládokat, akkor *a családonkénti átlagos*

* HORVÁTH RÓBERT: La statistique de la peste de Debrecen 1739/40 et du cholera de pest (1831) — Acta Universitatis Szegediensis. Szerk.: ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN. Szeged, 1962. Szegedi Ny. 64. p.

DÁVID ZOLTÁN: Az 1738/43. évi pestis Bihar megyében. — Déri Múzeum Évkönyve 1969/70. Debrecen, 1972. 181—200. p.

KOVÁTS (1973) 64—67. p.

KOVÁTS (1980) 58—67. p.

** DÁVID ZOLTÁN: A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747—48. Történeti Statisztikai Kötetek. Bp. 1973. Statisztikai Kiadó V. 171. p.

*** DÁVID: I. m. 11. p.

**** KNODEL, JOHN: Ortsippenbücher als Quelle für die Historische Demographie. — Geschichte und Gesellschaft 1976. 2—3. sz. 320. p.

***** DÁVID: I. m. 12—13. p.

gyermekszám csak 2,2—2,3.* Hasonló eredményt tükröz Győr városának részletes összeírása 1787-ből.**

A magyarországi új kutatási eredmények összhangban vannak azzal, amit a történeti demográfiai kutatások a viszonylag jobb forrásanyaggal rendelkező európai területekről feltártak. Angliában a XVII. században 1,8, a XVIII. században 1,5 ezrelékes évenkénti népességnövekedés mutatható ki. Csak a XVIII. század utolsó évtizedeiben emelkedik a természetes szaporodás 7—8 ezrelékre.*** — Svédországban a XVIII. századra 5—6 ezrelékes természetes szaporodást tártak fel.**** — Franciaország egész területére 1800-tól vannak megbízható adatok a természetes szaporodásra. A XIX. század első évtizedeiben 4,1 ezrelék a természetes szaporodás.***** — A tényleges népességnövekedés, amely szoros összefüggésben van a természetes szaporodással, Itália északi részén 1,7 ezrelék a XVIII. század második felében.***** Oroszországban 3—4 ezrelékre teszik a XVIII. századi népességnövekedés mértékét.*****

Az új kutatási módszerekkel elért eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a természetes szaporodás mértéke a XVIII. században nem lépte túl átlagosan az évi 5 ezreléket.

3. A gazdasági-társadalmi viszonyok és a népesedési folyamatok kölcsönhatása

A nemzetközi szakirodalom és a hazai kutatás eredményeit összegzi e kérdés-körben HORVÁTH RÓBERT. A végső konklúzió az, hogy „...a gazdasági fejlődés mozgató rugója a népességfejlődés volt” a XVIII. században.***** A népességfejlődés és a gazdasági fejlődés ebben a korszakban szerves kölcsönhatásban van. A gazdasági és társadalmi viszonyok visszahatnak a népességfejlődésre, a kedvezőtlen gazdasági, társadalmi körülmények gátolják a népességfejlődést. A rendkívül magas csecsemő- és gyermekhalandóságról, az alacsony átlagos életkorról, végső eredményként az ezer lakosra jutó 35—40 ezrelékes rendkívül magas halálozási arányról már volt szó. Az új kutatási módszerek arra is alkalmat adnak, hogy közvetlenül is megvizsgáljuk a gazdasági-társadalmi viszonyok negatív hatását a népességfejlődésre. E területen még csak a kezdeti lépések történtek meg. Az eredmények közül most két részletkérdésre szeretnénk a figyelmet felhívni.

A XVIII. században az ország népességének több mint 90%-a még mezőgazdasági munkából élt. Az egyházi anyakönyvek keresztelési adataiból, tömeges feldolgozásukból egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a nagy mezőgazdasági munkák idején (július, augusztus, szeptember, október) a fogamzások aránya majd a felére

* KOVÁTS ZOLTÁN: Somogy megyei községek népesedési viszonyi 1748-ban. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1964. Szerk.: BENKŐ LÁSZLÓ. Szeged, 1964. 237. p.

** DÁNYI DEZSŐ: Városi háztartások és családok a 18. század végén (Győr 1787). — Történeti Statisztikai Évkönyv 1963—64. Bp. 1965. 75—109. p.

*** MITCHELL—DEANE: Abstract of British Historical Statistics, Cambridge, 1962. 5. p.

**** Historik Statistic för Sverige. I. köt. Bevolkning, 1959. 35—37. p.

***** Annuaire Statistique de la France. Paris. 1961. 40—41. p.

***** FORTUNATI, PAULO: Quattro secoli di vita del popolo Friulano 1548—1931. Padova, 1932. 37, 44. és 56. p.

***** KABUZAN, V. M.: Narodoraszelenie Rosszii XVIII—pervoj XIX. v. Moszkva, 1963. 165. p.

***** HORVÁTH RÓBERT: A gazdasági fejlődés és a népességi kérdés kölcsönhatásairól Magyarországon a 18. század közepétől a 19. század közepéig. — Demográfia, 1966. 1. sz. 43. p.

esik vissza a téli hónapokhoz képest. Márciusban is mutatkozik egy hullámvölgy, ez a kalória- és vitaminszegény táplálkozással lehet összefüggésben.*

A családrekonstrukciós vizsgálatok arra is módot adtak, hogy társadalmi rétegenként vizsgáljuk a termékenység és a halandóság alakulását. Az eddigi szórványos kutatási eredmények azt mutatják, hogy a telkes jobbágyságban (1/4 és nagyobb telek) családonként még több gyerek születik és több marad életben a XVIII. században. Azokban a társadalmi rétegekben, amelyeket az adóösszeírásokban meg sem találunk, tehát a *falu legszegényebbjei közt kevesebb gyermek születik, kevesebb gyermek marad életben.*** A XIX. században a gazdasági-társadalmi körülmények hatására a születéskorlátozás útjára lép a nagybirtok szorításába került telkes jobbágyság. A XVIII. században még nem ez volt a helyzet.

Az, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok a népességfejlődéssel milyen kölcsönhatásban vannak, még nem kimunkált területe a történeti demográfiának. Az új kutatási módszerek e téren is sok összefüggést lesznek képesek feltárni.

DIE NEUEN METHODEN DER GESCHICHTLICH-DEMOGRAPHISCHEN FORSCHUNGEN

ZOLTÁN KOVÁTS

Es wird die komplexe Anwendung der verschiedenen Forschungsmethoden in drei Zusammenhängen vorgeführt:

1. Annähernd genaue Erschliessung der Gesamtbevölkerung in der Zeit vor den modernen Volkszählungen (1870). (Die deduktive Methode; Methode der Verwertung der Taufdaten in den Personenstandregister-Büchern; Vergleich der verschiedenen Quellen entstammenden Daten- und Namensmateriale.)

2. Erschliessung der inneren Gesetzmässigkeiten der Bevölkerungsprozesse des 18. Jahrhunderts. (Quellenwert der Personenstandregister-Bücher; Anwendung der Familienrekonstruktionsmethoden von M. FLEURY und L. HENRY; Weiterentwicklung der Methode; moderne Verwertung anderweitiger Quellen.)

3. Wechselwirkung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnisse und der Bevölkerungsprozesse. (Saisonale Schwankungen der Konzeption und die wirtschaftlichen Verhältnisse; Zusammenhang zwischen der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Situation der Familien und der Anzahl der lebenden Kinder im 18. Jahrhundert.)

НОВЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕМОГРАФИИ

КОВАЧ ЗОЛТАН

Автор в своей работе подвергает анализу три основных метода исследования исторической демографии:

1. Приблизительное установление количества населения в период, предшествовавший началу современной переписи населения (1870 г.) (Применяется дедуктивный метод исследования; способы использования данных метрик; сопоставление данных и имён различных источников).

2. Раскрытие внутренних закономерностей демографических процессов XVIII века. (Ценность метрик как источников; применение методов М. Флери и Л. Герни по реконструкции семей; дальнейшее развитие этого метода; современное применение других источников).

3. Взаимодействие общественно-экономических условий и демографических процессов. (Изменение количества зачатий в разные времена года и экономические условия; взаимосвязь между социальным общественно-экономическим положением семьи и числом детей, живущих в семьях в XVIII веке).

* KOVÁTS ZOLTÁN: A fogamzások idényhullámvázása a XVII—XIX. században Magyarországon és Franciaországban. — Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1978. Szerk.: GERÉB GYÖRGY. 17—25. p.

** TAKÁCS (1979) 56—57. p.

GONDOLATOK A TÁRSADALMI TUDATRÓL

MAYER GYULA

A társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonya minden társadalmi elmélet alapvető kérdése. Az anyag és tudat viszonya — mint általános — a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonyában mint különösen jelentkezik.

Jelen tanulmány főképpen a társadalmi tudatra vonatkozó megállapításokat foglalja össze, s a társadalmi lét kérdéseit csak olyan mértékben érinti, amennyiben a társadalmi eszmék fogalmának, eredetének, szerepének megértéséhez feltétlenül szükségesek.

„A történelem egész eddigi szemlélete azon az elképzelésen alapult, hogy minden történelmi változás végső okai az emberek változó eszméiben keresendők, és hogy minden történelmi változás közül viszont a politikai változások a legfontosabbak, ezek uralkodnak az egész történelemben. De azt a kérdést, hogy honnan erednek az emberek eszméi és melyek a politikai változások hajtóerői, nem vetették fel.” (1.)

Az idealista filozófusok szerint a társadalom eszméi, nézetei szellemi eredetűek s fejlődésük valamiféle „abszolút eszme” vagy „világszellem” önfejlődése; az eszmék önálló életet élnek, s a társadalmi tudatot kizárólag az eszmék világában lehet vizsgálni és megérteni. Az eszmék független világa, a „szellem” önálló története minden történelmi esemény alapja, az a misztikus erő, amely meghatározza a népek sorsát.” A történelem semmit sem tesz — vallja Engels —, nincs roppant gazdagsága, nem vív harcokat! Ellenkezőleg, az ember, a valóságos eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol; nem a történelem az, amely az embert eszközül használja fel a maga — mintha a történelem valamilyen különálló személy volna — céljainak keresztülvitelére, hanem a történelem nem egyéb, mint a maga céljait követő ember tevékenysége.” (2.)

A nyíltan idealista történetfilozófiaiak mellett harmadikutas nézetek is megfogalmazódtak, amelyek szerint a társadalom anyagi és szellemi élete egymástól független, egymással párhuzamosan fejlődik, közöttük legfőbb két egyenlő tényező kölcsönhatása figyelhető meg. „Ma minden adott jelenség úgy tűnik — írja Picon — mint egy eredeti struktúra, különleges totalitás, amelyet nem lehet visszavezetni alaptényezőinek kombinációjára és amely, mint ilyen, saját törvényeitől függ... A szellem, amely a tudatot szemléli, úgy vélem, legalábbis egyenlő vele, hiszen még ki is fürkészi a gépezetét, azon túl is, amit az megmutat, és ha terjedelemben nem is múlja felül, legalább felér vele.” (3.)

A történelmi materializmus a nyílt és a burkolt idealista nézetekkel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy a társadalmi tudat feltétele a társadalmi lét, s ez a tudat tartalmát és fejlődését is meghatározza. „Mint ahogy az emberi megismerés — írja Lenin — a tőle független létező természetet, vagyis a fejlődő anyagot tükrözi, éppúgy az ember társadalmi megismerése — azaz a különböző filozófiai, vallási, politikai, stb. nézetek és tanítások — a társadalom gazdasági szerkezetét tükrözi.” (4.)

A társadalmi eszmék, tanítások fejlődésének oka nem önmagukban az eszmékben van, hanem a tőlük független társadalmi létben. A társadalmi tudat fejlődésének vizsgálatához a társadalmi létből kell kiindulni, ott kell keresni a magyarázatot a társadalmi tudat változásaira. Ahogyan az anyag megelőzi a tudatot és a tudat nem létezhet anyagi hordozók nélkül, a társadalmi tudat sem létezik anyagi tényezők, a társadalom anyagi, termelési folyamatai nélkül.

A társadalmi lét meghatározó szerepe

Ahhoz, hogy az emberek filozofáljanak, tudományos kutatásokat végezzenek, művészi alkotásokat hozzanak létre, egyáltalán a szellemi munka alapjaként minde nélkülözni kell, mert anyagi javak nélkül társadalmi tudat nem létezik, sőt maga a gondolkodó ember sem létezik. A szellemi kultúra mindig feltételezi a társadalom anyagi kultúráját, az anyagi életviszonyok valamiféle rendszerét. „Az eszmék, a gondolatok — írja Szecsődi — illetőleg a gondolatrendszerek kialakulása az emberek anyagi tevékenységén alapul, szinte beleszövődik abba. A társadalom mintegy megtermeli eszméit azáltal, hogy az emberekben tudatosul létük, tudatosulnak valóságos életfolyamataik.” (5.)

Az anyag elsődlegessége a tudattal szemben azt jelenti, hogy a tudat keletkezése az anyagi formák fejlődésének meghatározott fokához van kötve. Csak az anyag magasrendűen szerveződött formájának, az emberi agynak a kialakulása tette lehetővé a tudat megjelenését. A társadalmi tudat területén ez azt jelenti, hogy a társadalom anyagi életének meghatározott fejlődési fokain jöhetnek és jönnek létre a társadalmi tudat különböző formái. Az egyes tudatformák létrejötte, a művészet, az erkölcs, a tudomány, stb. kialakulása mindig szoros kapcsolatban állt a társadalmi gyakorlattal, annak szükségletei hívták életre őket. Ahogy Engels is hangsúlyozta: „Ha a társadalomnak valamilyen technikai szükséglete van, akkor ez jobban előrelendíti a tudományt, mint tíz egyetem.” (6.)

A társadalmi tudatot az hozta létre, hogy az emberek azonos szemszögből néztek és vették észre a valóság törvényszerűen megismétlődő, közös, lényeges vonásait, attól a szükséglettől indítva, hogy életük fenntartásához azonos módon kell reagálniuk ezekre. Az emberek gondolkodásában annak következtében jöttek létre közös, általános vonások, mert létükben, anyagi viszonyaikban is közös sajátosságok, lényeges, közös mozzanatok keletkeztek. A társadalom anyagi teremtésének bővülésével szaporodott az e bővülést tükröző tudatformák száma. Az erkölcs, a művészet, a vallás után kialakult a természeti és a társadalmi jelenségeket, kapcsolatokat a valóságnak megfelelően, fogalmakban tükröző tudatforma: a tudomány. Az osztálytársadalom kialakulása — mint anyagi folyamat — szükségszerűen hozta létre a politikai és a jogi tudatformákat, mert ezekre az uralokdó osztálynak — elsősorban anyagi érdekeinél fogva — szüksége volt. „A társadalmi együttélés formái — írja Labriola —, amelyek a különféleképpen kialakult együttműködésnek egyfelől feltételei és eszközei, másfelől termékei, alkotják — túl azon, amit a voltaképpeni természet nyújt nekünk — belső alakulásunk anyagát és ösztönzőit. Ebből fakadnak azok a másodlagos, származékos és összetett szokások, amelyek folytán, testi alkattunk korlátain túllépve, saját énünket egy mi részének érezzük, ami konkrétan azt jelenti, hogy egy életforma szokás, intézmény, állam, egyház, haza, történelmi hagyomány részének. A gyakorlati társulásnak e kölcsönös viszonyaiban, amelyek az egyéneket összekapcsolják, van a gyökere és az objektív, prózai alapja a közszellem, a társadalmi psziché, a néprajzi tudat stb. különböző ideológiai képzeiteinek.” (7.)

S éppen ezek a tudati és pszichikai formák alkotják a társadalom-tudatát, amely minden egyén szemében úgy jelenik meg, mint valamiféle valóság, amelynek viszonylagos önállósága van. Az egyén mint valami „hatalmas gyűjtőtartályból” meríti belőle ismereteit, hiszen ez a képzetek és nézetek történetileg kialakult összessége, amelyet a tudomány, a művészet, az irodalom, stb. a nyelv segítségével kiégyesít és rögzít. „A társadalmi tudat mindig jóval gazdagabb, mint akár valamennyi élő ember együttes tudása. De mivel a társadalomnak nincs egyéni agyveleje, egyénektől elszakított tudata sem lehet... S ebben az értelemben a társadalmi tudat ugyanúgy valóság, mint az egyéni tudat, bár meg vannak a maga specifikus vonásai. A gondolkodás tartalma és formái elsősorban a nyelvben öltönek testet és abban rakódnak le. A nyelv minden eddigi emberi nemzedék tapasztalatát konzerválta.” (8.)

Az így értelmezett társadalmi tudat is csak úgy képzelhető el, mint a társadalom anyagi valóságának tükröződése. Mint LABRIOLA fejtegeti: „...nincsen olyan történeti tény, amelynek eredete ne nyúlna vissza az alapját képező gazdasági szerkezet feltételeire, és nincsen olyan történeti tény, amelyet ne előznének meg, ne kísérnének és ne követnének a tudat meghatározott formái, legyen ez a tudat babonás vagy kísérletező, naív vagy reflexív, érett vagy következtelen, impulzív vagy fegyelmezett, képzeleten alapuló vagy gondolkodó... A megfontolt szándékok, a politikai célkitűzések, a tudományok, a jogrendszerek és így tovább, ahelyett, hogy a történelem magyarázatának eszközei lennének, maguk szorúlnak magyarázatra, mert meghatározott feltételekből és helyzetekből erednek. De ez nem jelenti azt, hogy pusztán látszólagosak, hogy mindez csak szappanbuborék. Az a tény, hogy ezek a dolgok másból alakultak ki és származnak, nem jelenti, hogy nem valóságos dolgok. Ez olyannyira igaz, hogy a nem tudományos tudat és a még csak kialakulóban levő tudományos tudat századokot át egyedül őket tartotta valóban létezőknek” (9.)

A társadalmi tudat elsődlegesen a társadalmi munkafolyamatban keletkezik és funkcionál. „Az emberek gondolkodása, a képzetalkotás, az emberek szellemi érintkezése itt még anyagi magatartásuk közvetlen folyományaként jelenik meg. A szellemi termelésre, ahogyan az egy nép politikájának, törvényeinek, erkölcsének, vallásának, metafizikájának stb. nyelvében testet ölt, ugyanez áll. Az emberek termelik képzeleteiket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége, fel egészen a legtagabb érintkezési alakulatokig, feltételezi.” (10.)

Ezeknek az érintkezési formáknak, viszonyoknak az eltérő mozzanatai különböző módon és mértékben hatnak az emberek gondolkodására és viselkedésére. Meghatározott oldalai bizonyos embercsoportoknál meghatározott reakciókat és cselekvéseket váltanak ki, más oldalak viszont megsemmisítenek vagy gátolnak bizonyos cselekvéseket. Szociológiai kutatások kimutatták, hogy ugyanolyan vagy hasonló anyagi körülmények a különböző egyéneknél eltérő reakciók, hangulatok és cselekvések forrásai lehetnek, amelyekre a legkülönbözőbb tényezők hatnak. Az anyagi viszonyokon kívül többek közt az általános kulturális, politikai, ideológiai légkör is hat az emberek tudatának alakulására. „A külső körülmények egyéges, általános keretet alkotnak, amelyben eltérő nézetek és viselkedések lehetnek, s az a tétel, hogy a lét határozza meg a tudatot, nem jelenti, hogy az emberek nézetei és cselekedetei olyanok, amilyenek az életkörülményeik.” (11.)

Annak a marxista tételnek a vulgarizálása ellen, hogy az ember a körülmények terméke, már maguk a klasszikusok is felléptek: „Az a materialista tanítás, hogy az ember a körülmények és a nevelés eredménye, megfelelkezik arról, hogy a körülményeket az emberek változtatják meg és a nevelőt magát is nevelni kell. A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek vagy önmegvalósulásnak egybe-

esését csak mint forradalmi gyakorlatot lehet felfogni és racionálisan megérteni.” (12.) Itt a fő dolog a forradalmi gyakorlat és nem egyszerűen a külső körülmények hatása. Hiszen a körülmények csak az emberek gyakorlati tevékenységén keresztül hatnak. E tevékenység révén az ember akár akaratlanul is hat cselekedeteivel a külső körülményekre. Hozzájárul bizonyos viszonyok megteremtéséhez, átalakításához vagy megsemmisítéséhez. Mert az ember szükségszerűen társadalmi lény, s míg a „természetben — amennyiben figyelmen kívül hagyjuk az ember visszahatását a természetre — csupa tudattalan, vak hatóerő hat egymásra, a társadalom történetében ellenben emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, meghatározott célokra törő ember: semmi sem történik tudatos szándék, akart cél nélkül.” (13.) Csakhogy egy—egy konkrét társadalomban is sokféle cél, szándék érvényesül, amelyek egymást keresztezik, akadályozzák vagy segítik. Ahogyan ENGELS Starkenburgban írott levelében kifejtette: „...az emberek maguk csinálják történelmüket, csakhogy adott, őket meghatározó környezetben, készen talált tényleges viszonyok alapján, amelyek között végső fokon mégis a gazdaságiak a döntőek — bármennyire befolyásolja is őket a többi, politikai és ideológiai viszony.” (14.)

Az ideológiai viszonyok, az emberek mindenféle értelmi és érzelmi mozzanata valamilyen módon a társadalmi valósághoz kapcsolódnak. „Az eszmék nem az égből hullanak — vallja LABRIOLA —, sőt, mint az emberi tevékenység minden terméke, adott körülmények között alakulnak ki, pontosan akkor, amikor megérett rá az idő, meghatározott szükségletek hatására s e szükségletek kielégítésére irányuló ismételt kísérletek nyomán, olyan bizonyító eszközök felfedezése révén, amelyek mintegy létrehozásuk és kidolgozásuk szerszámai. Az eszmék is feltételezik a társadalmi feltételek talaját, s megvan a maguk technikája: s a gondolat is a munka egyik formája. Ha akár az eszméket, akár a gondolatot megfosztjuk saját keletkezésük és fejlődésük feltételeitől és környezetétől, eltorzítjuk természetüket és jelentésüket.” (15.)

A társadalmi tudatban megjelenő új tudatformák, új eszmék azt mutatják, hogy valami új jött létre a társadalom anyagi viszonyaiban. „Az ébredező felismerése annak, hogy a fennálló társadalmi berendezések ésszerűtlenek és igazságtalanok hogy észből értelmetlenség, jólétből csapás lett, csak jele annak, hogy a termelés, módszerekben és csereformákban teljes csendben olyan változások mentek végbe, amelyekkel a korábbi gazdasági feltételekre szabott társadalmi rend nem illik össze többé. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a felfedett visszasságok kiküszöbölésére szolgáló eszközöknek ugyancsak magukban a megváltozott termelési viszonyokban kell — többé kevésbé fejletten — meglenniök. Ezeket az eszközöket nem a fejből megtalálni kell, hanem a fej segítségével felfedezni a termelés meglévő tényeiben.” (16.) Mindebből következik, hogy az anyagi-társadalmi viszonyok és kapcsolatok fejlődése valamilyen formában a tudati tényezők fejlődését eredményezi.” A marxista elképzelésnek megfelelően — írja Jankowski — a társadalmi tudat megváltozásának elengedhetetlen feltétele a társadalom életében a gazdasági viszonyok megváltozása. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalom anyagi viszonyaiban bekövetkezett változások automatikusan, tudatos és célszerű ideológiai-nevelői tevékenység nélkül idéznének elő változásokat az emberek világnézetében és erkölcsében.” (17.)

Az automatikus tudatfejlődés, a sematikus, fizikai értelemben vett tükröződés ellen, a marxista ismeretelmélet vulgarizálása ellen annakidején ENGELS is fellépett, amikor hangsúlyozta: „Mindnyájan ugyanis elsősorban azt tartottuk, azt kellett is tartanunk a legfontosabbnak, hogy a politikai, jogi, és egyéb ideológiai képzeteket és az általuk közvetített cselekedeteket levezessük az alapvető gazdasági

tényekből. Eközben a kérdések tartalmi oldala kedvéért elhanyagoltuk a formai oldalt: azt, hogy hogyan, milyen úton-módon jönnek létre ezek a képzetek stb. Ez aztán ellenfeleinknek megadta a kívánt alkalmat a félreértésekre, illetve torzításokra.” (18.)

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága

A történelmi materializmus a társadalmi tudatot úgy tekinti, mint a sokoldalú társadalmi lét bonyolult tükröződését. Ez a tükröződés a társadalom gazdasági politikai és kulturális életének összetett folyamatainak keresztül megy végbe. Mint ENGELS kifejtette: „A materialista történelemfelfogás szerint a történelemben végső fokon meghatározó mozzanat a való élet termelése és újratermelése. Többet sem Marx, sem én nem állítottunk soha. Ha pedig úgy forgatja ezt ki valaki, hogy a gazdasági mozzanat az egyetlen meghatározó, akkor ezt a tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja.

A gazdasági helyzet az alap, de a felépítmény különféle mozzanatai — az osztályharc politikai formái és eredményei — a jogi formák, s aztán még ezeknek a valóságos harcoknak a résztvevői agyában való visszatükröződései, politikai, jogi, filozófiai elméletek, vallási nézetek és ezeknek továbbfejlesztése dogmák rendszerévé, mindezek szintén hatást gyakorolnak a történelmi harcok menetére is, elsősorban ezek formáját, sok esetben meghatározzák.” (19.) Az anyagi viszonyok alapvetőek, de nem egyedüli, nem kizárólagos tényezők a társadalmi tudat kialakításában és fejlődésében. Az emberek nézeteire az anyagi, a termelési szférán kívüli elemek is hatnak. A társadalom nézetei a múltban keletkezett eszméket is tartalmazzák mint eszmei alapokat, s ezek nemcsak az adott társadalom tudatára hatnak, hanem az anyagi körülmények alakulását is befolyásolják. Ennek elengedhetetlen eszköze a nyelv, amely az emberiség sokévezredes fejlődése során feltárt ismeretek megőrzésének, rögzítésének és továbbadásának eszköze. „A nyelv segítette elő azt, hogy a szellemi tevékenység viszonylag önálló emberi tevékenységgé váljék, ami a világ alkotó átalakításának szubjektív előfeltétele volt ... lehetővé tette az emberek számára, hogy megszervezzék a közös termelést, társas alapon építsék fel életüket, összehangolják cselekedeteiket, ... elősegítette és ma is elősegíti, hogy az egyes ember tapasztalatai szüntelenül gazdagodjanak az egész kollektíva tapasztalatai alapján... A beszédnek mérhetetlen szerepe volt a szerzett ismeretek megőrzésében és elterjesztésében, s egyben a beszéd azt is biztosította, hogy az emberi gondolat értékes vívmányai nemzedékről nemzedékre szálljanak és halhatatlanná legyenek.” (20.)

De éppen ez a megőrző szerep adott lehetőséget arra, hogy az egyes társadalmi korszakokban keletkezett nézetek, eszmék megmaradjanak és hassanak ott is, ahol már egészen más viszonyok uralkodnak, ahol csak bonyolult áttételeken át kapcsolódnak az anyagi valósághoz. Az az engelsi megállapítás, hogy a gazdasági szükségszerűség csak végső fokon határozza meg a tudatot, azt is jelenti, hogy az egyes társadalmi tudatformák viszonylagos önállósággal rendelkeznek. Mindegyik forma végső soron az alap hozza létre: „A politikai, jogi, filozófiai, vallási, irodalmi, művészeti stb. fejlődés a gazdasági fejlődésen alapszik. De mindezek vissza is hatnak egymásra és a gazdasági alapra. Nem úgy áll a dolog, hogy a gazdasági helyzet az egyedül aktív, az ok, minden más csak passzív okozat. Kölcsönhatás áll fenn a gazdasági szükségszerűség alapján, amely végső fokon mindig érvényesül.” (21.) Ezt az érvényesülést olykor nehéz nyomon követni, kimutatni. Valamely művészi alkotást vagy vallási dogmát például nem lehet közvetlenül a termelési viszonyokkal magyarázni. Keletkezésük megértéséhez figyelembe kell venni az adott kor társadalmi, politikai,

ideológiai viszonyait, a kultúra addigi eredményeit, mindazokat a közvetítő láncszemeket, amelyeken keresztül a termelési viszonyok meghatározó szerepe érvényesül.

Az eszmék, elméletek fejlődésének megvannak a maguk sajátos törvényszerűségei; nem minden esetben és nem teljes részletességgel felelnek meg a valóságos anyagi viszonyoknak. Az objektív valóság sajátos tükrözésével mindegyik tudatforma csak a rá jellemző tartalommal rendelkezik. Egymásra hatva olyan átalakulásokat idézhetnek elő, amelyek az anyagi viszonyokkal nem magyarázhatók meg. A filozófia történetének vizsgálatánál pl. egyetlen országban, egyetlen korszakban sem helyes figyelmen kívül hagyni az adott ország és kor gazdasági és politikai rendszerének, a politikai, a jogi tudatformáknak, az erkölcsnek, a tudománynak, a művészetnek és a vallásnak a filozófiára gyakorolt hatását. Minden történelmi korszak gondolatanyaga abból az eszmei örökségből nő ki, amely közvetlen előzményét képezi. Ez az eszmei hagyaték vagy történelmi alap, amelyhez az új eszmék keletkezésük során közvetlenül kapcsolódnak. Akár a régi nézetek tagadása, akár továbbfejlesztése esetén ebből indulnak ki az adott kor ideológusai. A legkülönbözőbb korszakokban megfogalmazott gondolatok sokaságából válogathatnak a későbbi gondolkodók, de, hogy a felhalmozott eszmei kincsekből mit választanak ki, mit vetnek el és mit hasznosítanak, ez saját koruk, osztályhelyzetük, alapvetően egyéni létviszonyaik milyenségétől függ. Nem véletlenül elevenítették fel pl. Kína mai ideológusai KONFÚCIUS tanítását. Vagy a történelmi drámák szerzői általában úgy választják meg művük korát és témáját, hogy saját koruk problémáira is ráirányítsák a nézők, olvasók figyelmét.

A társadalmi tudat önállósága és önfejlődése viszonylagos. Ez abban is megnyilvánul, hogy mindegyik tudatforma sajátos, belső törvényszerűségei szerint funkcionál és fejlődik. Csupán a társadalmi lét vizsgálata alapján nehezen tudnánk megérteni, hogy a filozófia fejlődésében miért éppen a németek jutottak el a legmesszebbre, s a dialektika értelmezésében HEGEL a legmagasabbra, abban a Németországban, amely a területi és politikai szétdaraboltság, a feudális hagyományok és kötöttségek miatt nem tartozott a kor leghaladóbb társadalmi viszonyokkal rendelkező területei közé. Viszonylagos önfejlődés eredményeként jöhetett létre éppen a klasszikus német filozófiára alapozva a természet és a társadalom objektív fejlődési törvényszerűségeit feltáró és értelmező materialista és dialektikus filozófia: a marxizmus. MARX és ENGELS azonban nemcsak a német filozófiát hasznosították saját elméleti rendszerük kidolgozásához. „Gondolkodásmódjuk, művük alakulása — írja Labriola — nézeteik logikai rendje, tudományos érzékük és filozófiájuk a német kultúra gyümölcse és eredménye volt; de a lényege mindannak, amit gondoltak és kifejtettek, teljes egészében benne rejlik azokban a társadalmi viszonyokban, amelyek életük során, főleg Németországon kívül alakultak ki, nevezetesen annak a nagy gazdasági-politikai forradalomnak a társadalmi viszonyában, amely a XVIII. század második felétől kezdve, főképpen Angliában és Franciaországban alakult ki és fejlődött.” (22.)

MARX és ENGELS minden tekintetben nemzetközi szellem volt. Éppen a nyomorúságos német viszonyokon felülemelkedve, az egyetemes emberi kultúra elsajátításával és feldolgozásával válhattak az elmélet óriásaivá. Ők ismerték fel — sok egyéb mellett —, hogy a gazdasági fejlődés csupán az alapot teremti meg a tudati elemek fejlődéséhez, maga az eszmei fejlődés „olyan feltételek között történik, amelyet az egyes területek írnak elő; a filozófiában pl. úgy, hogy a gazdasági befolyások (amelyek maguk is legtöbbször csak politikai stb. formájukban hatnak) kihatnak a meglevő, az elődöktől hátrahagyott filozófiai anyagra. A gazdaság ott semmit sem teremt újonnan, de meghatározza a készen talált gondolati anyag megváltoztatásának és

továbbfejlesztésének módját, bár ezt is többnyire közvetve teszi, mivel a politikai, jogi, erkölcsi reflexek azok, amelyek a legnagyobb közvetlen hatással vannak a filozófiára.” (23.)

A tudatformák közti kapcsolatok alakulása mögött rendszerint ott húzódnak az osztályviszonyok, a társadalom gazdasági szerkezetéből objektíven kialakult tagozódás és e viszonyok határozzák meg a kapcsolatok tartalmát, azt, hogy az örökségül kapott gondolati anyagból mit vetnek el és mit tartanak meg az adott ideológusok. Ezekben az esetekben azonban a gazdasági-anyagi életviszonyok meghatározó jellege nem közvetlenül érvényesül, nem a felszínen jelentkezik, hanem mint az eszmék, elméletek fejlődésének lényegéhez tartozó determináns funkcionál. Minél közelebb áll az adott tudatforma a tükrözött területhez, minél inkább kapcsolódik az emberek közvetlen termelői tevékenységéhez, annál könnyebb felismerni az anyag viszonyok meghatározó szerepét. Viszont „minél távolabb van az a terület, amelyei éppen vizsgálunk, a gazdaságitól és minél közelebb van a tiszta elvont ideológia területéhez, annál inkább azt tapasztaljuk majd, hogy fejlődésében véletlenek mutatkoznak, annál zegzugosabb vonalban halad a fejlődési görbéje. De ha megrajzolja a görbe átlagtengelyét, meglátja, hogy minél hosszabb a szemügyré vett időszak, és minél nagyobb az így tárgyalt terület, ez a tengely annál inkább megközelítően párhuzamosan halad a gazdasági fejlődés tengelyével.” — írta ENGELS H. Starkenburgnak 1894. jan. 25-én. (24.)

A politikai és a jogi tudat pl. sokkal közvetlenebbül kapcsolódik a mindenkori társadalom gazdasági viszonyaihoz, mint a filozófia vagy a vallás. Végső soron azonban még a legelvontabb tudatformák is visszavezethetők — sokszor bonyolult fokozatokon át — az anyagi viszonyokra. Ez azonban nem zárja ki az egyes tudatformák viszonylagos önállóságát és egymásrahatását. A jogi nézetek alakulását mindenkor erősen befolyásolja a politika; az osztálytársadalmakban rendszerint szoros kapcsolat alakul ki az erkölcs és a vallás között, a filozófia mindenkori fejlődésére nagy hatást gyakorolnak az adott korszak más tudatformái.

Az egyes tudatformák között időleges és huzamosabb kapcsolatok is létrejönnek. A kapcsolatok tartósságát a tudatformák tárgyi sajátosságai, a társadalom egyes osztályainak konkrét szükségletei, valamint a tudatformák fejlettségének szintje határozza meg. Szükségyszerűen szoros a kapcsolat a társadalom szellemi életének fejlettsége és a filozófia között. A filozófia fejlődéséhez a természettudományok és a társadalomtudományok gazdagodása egyaránt szükséges. Egy-egy új tudományos felfedezés törvényszerűen maga után vonja ennek filozófiai általánosítását, vagyis hozzájárul az adott kor filozófiai gondolkodásának fejlődéséhez. A természettudományon belül párhuzamos fejlődés figyelhető meg a matematika és a fizika között. Ugyancsak tartós kölcsönhatás érvényesül az archeológia és a történettudomány, a biológia és az antropológia között. Időleges és az osztályérdekeket tükröző kapcsolat figyelhető meg a politika, a művészet, az erkölcs és a vallás között a társadalom haladásának különböző szakaszaiban.

A tudatformák közötti kölcsönhatásban valamelyik oldal rendszerint meghatározó szerepet játszik. Az általános alá-, és fölérendeltségi viszony az egyes konkrét társadalmi korszakokban konkrétizálódik. Az ókori Egyiptomban a tengeri hajózás és a Nílus szabályozásának igénye teremtette meg és állította a szellemi élet meghatározó helyére a csillagászatot. A feudalizmus idején a társadalmi viszonyok hierarchikus, öröknek hitt és hirdetett állapota, a termelőerők viszonylagos fejletlensége, az ember természeti és társadalmi kiszolgáltatottsága adott alapot ahhoz, hogy minden tudatforma az égi örökkévalóságot hirdető vallás hatása alatt álljon.

A tőkés viszonyok kibontakozásával, az egész társadalmi élet feletti hatalom megszerzésének eredményeként szükségszerűen került vezető pozícióba a politikai tudatforma. Minden mást — a tudománytól a vallásig — ennek rendelték alá. Művészi babérokra is csak az az alkotó pályázhatott, aki az adott uralkodó személynek vagy osztálynak az ízlése szerint dolgozott.

A munkásmozgalom megerősödésével, különösen a szocialista társadalmi rend megteremtésével a természet és a társadalom törvényszerűségeit egyaránt tükröző tudatforma: a tudomány került domináló helyzetbe. Nem véletlen, hogy a szocializmus útjára lépő országokban a legelső feladatok közé tartozott és tartozik a tömegek tudatának közelítése a tudományos tudathoz. Mint GYEMIDOV megállapította: „A szocialista országok számára a kulturális építés útján felmerülő elsőrendű probléma volt a kapitalizmus súlyos örökségeként megmaradt tömeges írástudatlanság megszüntetése... A szocialista kultúra létrejöttének jellemző sajátossága abban van, hogy kialakulása nemcsak a tudományos, műszaki és alkotó értelmiség megnövekedett vonalán halad, vagyis a kultúra összes szférájában a hivatásos tevékenység vonalán. A szocialista kultúra fejlődésének másik vonala a szocialista társadalom különböző korú és társadalmi rétegbe tartozó lelkes millióinak tömeges népi öntevékeny alkotó munkája.” (25.)

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága abban is megnyilvánul, hogy egyes nézetek és eszmék rendszerint nagyobb életképességről tesznek tanúbizonyságot, mint az őket létrehozó körülmények. Időben tovább őrződnek, léteznek, mintegy elszakadva az őket létrehozó alapoktól; nem szűnnek meg automatikusan az alapok eltűnésével. Hasonló tulajdonságuk, hogy a meghatározott társadalmi viszonyok között kialakult nézetek behatolnak bizonyos hasonlóságot mutató vagy eltérő viszonyokkal rendelkező társadalom tudatába is. Azonkívül, mint ahogyan meghatározott viszonyok megszűnésével nem tűnnek el az általuk léterhozott eszmék, nem jönnek létre új eszmék a kialakuló új viszonyokkal egyidejűleg. Az új viszonyok csak a megfelelő alapot adják az új gondolatok kialakulásához. De ezek önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy az új eszmék a különböző társadalmi rétegek tudatába behatoljanak és ott hatást fejtsenek ki. A társadalmi életviszonyok változását ki kell egészíteni a neveléssel, a szubjektumra ható nézetek, az újat erősítő eszmék propagálásával.

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága magában rejtja a tudat elmaradásának vagy előreszaladásának lehetőségét is. Általában, összességében — éppen másodlagos, tükröző jellegéből következően — a társadalmi tudat elmarad a valóságos anyagi viszonyoktól. Előbb változnak meg a termelés anyagi feltételei, az osztályok, az emberek közötti kapcsolatok, s később jelennek meg az e változásokat tükröző tudatformák. „Ezzel függ össze az ideológusok másik badar elképzelése is; minthogy nem ismerjük el, hogy a történelemben szerepet játszó különböző ideológiai szféráknak önálló történelmi fejlődésük van, azt hiszik, hogy minden történelmi hatássonak az is tagadjuk. Ennek alapja az a vulgáris, nem dialektikus elképzelés, amely az okot és az okozatot mereven ellentétes pólusoknak tekinti, a kölcsönhatást teljesen szem elől téveszti. Ezek az urak gyakran szinte szándékosan megfélemlenek arról, hogy valamely történelmi mozzanat, mihelyt más, végeredményben gazdasági okok létrehozták, most már reagál, visszahat környezetére, sőt saját okaira is.” — írta ENGELS Franz Mehringhez. (26.)

Minthogy a tudat nem automatikusan és közvetlenül tükrözi a létben bekövetkezett változásokat, hanem közvetve, sok esetben többszörös áttételeken keresztül, fennáll az a lehetőség, hogy egy adott kor társadalmi tudata jelentősen elmaradjon a társadalmi léttől. Különösen olyan esetben, amikor az uralkodó osztály a saját

hatalma megtartása érdekében tudatosan hátráltatja az új tudati elemek kialakulását, terjedését, és a saját, már túlhaladott eszméit akarja mindenáron elfogadtatni a társadalom egészével. Ezek a nézetek tovább élnek a hagyományokban és gyakran az adott osztály letűnte után is hatnak, akadályozzák az új eszmék és nézetek terjedését. Ezek a meggyökeresedett nézetek gátolják a már megváltozott viszonyok megerősödését, a társadalmi lét különböző szféráinak gyorsabb fejlődését. A tudati tényezők ugyanis jelentős mértékben visszahatnak a társadalom életére, és a reakciós elemek a lét és a tudat továbbfejlődését egyaránt megnehezítik.

A társadalmi tudat aktív szerepe

A társadalmi tudat bizonyos elemei nem maradnak el a társadalmi léttől, hanem megelőzik azt. Ezek az elemek szembeszállnak a megcsontosodott viszonyokkal, hatást gyakorolnak az adott társadalom különböző osztályaira és rétegeire, hozzájárulnak az anyagi körülmények gyorsabb megváltozásához. A feltörekvő haladó osztályok ideológiája — amelyben feltárnak a társadalmi lét fejlődéstörvényei, az élet új, előremutató tendenciái — lehetővé teszik a tudományos előrelátást és a fejlődéstörvények ismeretében a természet és a társadalom tudományos alakítását.

Az új, a haladó eszmék szerepe, hatékonyságának foka a társadalomban különböző tényezőktől függ: Mindenekelőtt a társadalom jellegétől, a termelési viszonyok típusától.

A magántulajdonon alapuló osztálytársadalmakban a társadalom atomisztikus szerkezete korlátozza a társadalmi törvények felismerését és tudatos felhasználását, gátat szab a társadalmi folyamatok tudatos irányításának. A szocialista, illetve kommunista társadalom viszont feltételezi, sőt igényli a társadalom törvényszerűségeinek feltárását és hasznosítását. Itt ugrásszerűen megnő a szubjektív tényezőknek, a tömegek tudatosságának a szerepe.

Az új eszmék hatékonysága annak az osztálynak a társadalmi szerepétől és jellegétől is függ, amelynek eszméi. A polgári felvilágosodás olyan osztály ideológiája volt, amely abban az időben a társadalmi haladás élvonalában járt, de mivel maga is kizsákmányoló maradt, szükségszerűen csak egy bizonyos határig képviselte a tényleges haladást. Ez az ellentmondásos jelleg az ideológiában is megmutatkozott, amely nem volt mentes illúzióktól, a valóság torz tükrözésétől sem. A munkásosztály az első dolgozó osztály, amely önálló, tudományos ideológiát, következetes, haladó eszmerendszert dolgozott ki. Ennek alapján folytatta és folytatja harcát a társadalom forradalmi átalakításáért, az új termelési viszonyok megteremtéséért.

Az eszmék hatása függ a visszatükrözés helyességének fokától. Az előző korok ideológiai tanításai csak részben feleltek meg az objektív valóságnak; sokszor a társadalmi ismeretek fejletlensége, máskor az ideológusok osztálykorlátai miatt. A munkásosztály érdekei azt követelik, hogy ideológiája helyesen, adekvát módon tükrözze az objektív valóságot és fejlődésének törvényszerűségeit. Ez a forradalmi elmélet nem állhat meg egyhelyben, az anyagi világ fejlődésével, annak fokozott megismerésével maga is fejlődik, gazdagodik, tökéletesedik. Minél pontosabban tükrözi a valóságot, annál hatékonyabb fegyver a munkásosztály kezében a társadalom teljes forradalmi átalakításához. „A szocialista társadalom a fejlődés mai szakaszán nem engedheti meg a hit jellegű fanatikus elemeket, hanem a valósággal való szembenézésnek arra a típusára van szüksége, amit a tudományról szólva ENGELS kérlelhetetlenségnek nevezett. S azt mondotta Engels, minél kérlelhetetlenebb a tudomány a valóság analízisében, annál jobb a munkásosztálynak.” (27.)

A haladó eszmék hatása elterjedtségük mértékétől is függ. Csak akkor tudják betölteni társadalomformáló szerepüket, ha az emberek milliói ismerik meg őket, ha ezek az eszmék forradalmi tettekre, tudatos alkotó, társadalomformáló munkára serkentik a tömegeket. Ebben az értelemben fogalmazta meg MARX, hogy ha az elmélet behatol a tömegekbe, maga is anyagi erővé válik. Mindenféle társadalmi tethez emberek kellenek, s minél többen és minél tudatosabban törekszenek egy-egy feladat megoldására, annál gyorsabban és sikeresebben járnak el a feladat megoldására vállalkozók.

A forradalmi eszmék szerepe nem merül ki abban, hogy elősegítik a régi társadalmi rend megdöntését és megtisztítják az utat a további fejlődés számára. A munkásosztály forradalmi ideológiájának alapul kell szolgálnia a társadalom egész életének tudatos formálásához, a szocializmus, kommunizmus tudományos alapon történő, tervszerű építéséhez. A szocialista ideológiát erre a szerepre az teszi alkalmassá, hogy a munkásosztály — a legkövetkezetesebb forradalmi osztály — ideológiájaként, tudományos elméletként jött létre, kérlelhetetlenül szembeszáll a kizsákmányolás minden formájával és annak elméleti igazolásával, következetesen kifejezi a társadalom gyökeres, forradalmi átalakításának szükségességét.

JEGYZETEK

1. MARX—ENGELS: Művei 19. köt. Bp., 1969. 103. old.
2. MARX—ENGELS: Művei 2. köt. Bp., 1971. 91—92. old.
3. GAËTAN PICON: Korunk szellemi körképe, Washington 1966. 15, 33. old.
4. LENIN: Művei 19. köt. Szikra, 1953. 5. old.
5. SZECSDI LÁSZLÓ: A szocialista tudatról, Kossuth K. 1967. 12. old.
6. MARX—ENGELS: Válogatott művei II. köt. Kossuth K. 1963. 492. old.
7. ANTONIO LABRIOLA: Tanulmányok a történelmi materializmusról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 221—222. old.
8. SZPIRKIN: A tudat eredete, Gondolat 1963. 14. old.
9. ANTONIO LABRIOLA: Idézett műve 84. ill. 92. old.
10. MARX—ENGELS: Művei, 3. köt. Bp. 1960. 24. old.
11. MIHALIK, M.: Dialektika razvityija szocialiszticeszkoj morali Izdat. Progressz. Moszkva, 1978. 240. old.
12. MARX—ENGELS: Művei, 3. köt. Bp. 1960. 8. old.
13. MARX—ENGELS: Művei, 21. köt. Bp., 1970. 284. old.
14. MARX—ENGELS: Válogatott művei II. köt. Kossuth K. 1963. 493. old.
15. ANTONIO LABRIOLA: Idézett műve 113—114. old.
16. MARX—ENGELS: Művei 19. köt. Bp., 1969. 202. old.
17. JANKOWSKI, H.: Wolnosc i moralnosc, Warszawa, 1970. 5. old.
18. MARX—ENGELS: Művei 39. köt. Bp., 1979. 93. old.
19. MARX—ENGELS: Művei 37. köt. Bp. 1977. 453. old.
20. SZPIRKIN: A tudat eredete. Gondolat 1963. 25. old.
21. MARX—ENGELS: Művei 39. köt. Bp., 1979. 201. old.
22. ANTONIO LABRIOLA: Idézett műve, 192. old.
23. MARX—ENGELS Válogatott művei II. köt. Kossuth K. 1963. 484. old.
24. Ugyanott, 494. old.
25. GYEMIDOV, N.: A szocialista társadalom szellemi kultúrája — Tájékoztató 1974/1—2. sz. 84., 88. old.
26. MARX—ENGELS: Művei 39. köt. Bp., 1979. 95. old.
27. ANCSÉL ÉVA: A tudat világa. A rádiósorozat 1976. jan. 19-i adásában elhangzott vita egyik hozzászólásából.

GEDANKEN ÜBER DAS GESELLSCHAFTSBEWUSSTSEIN

GYULA MAYER

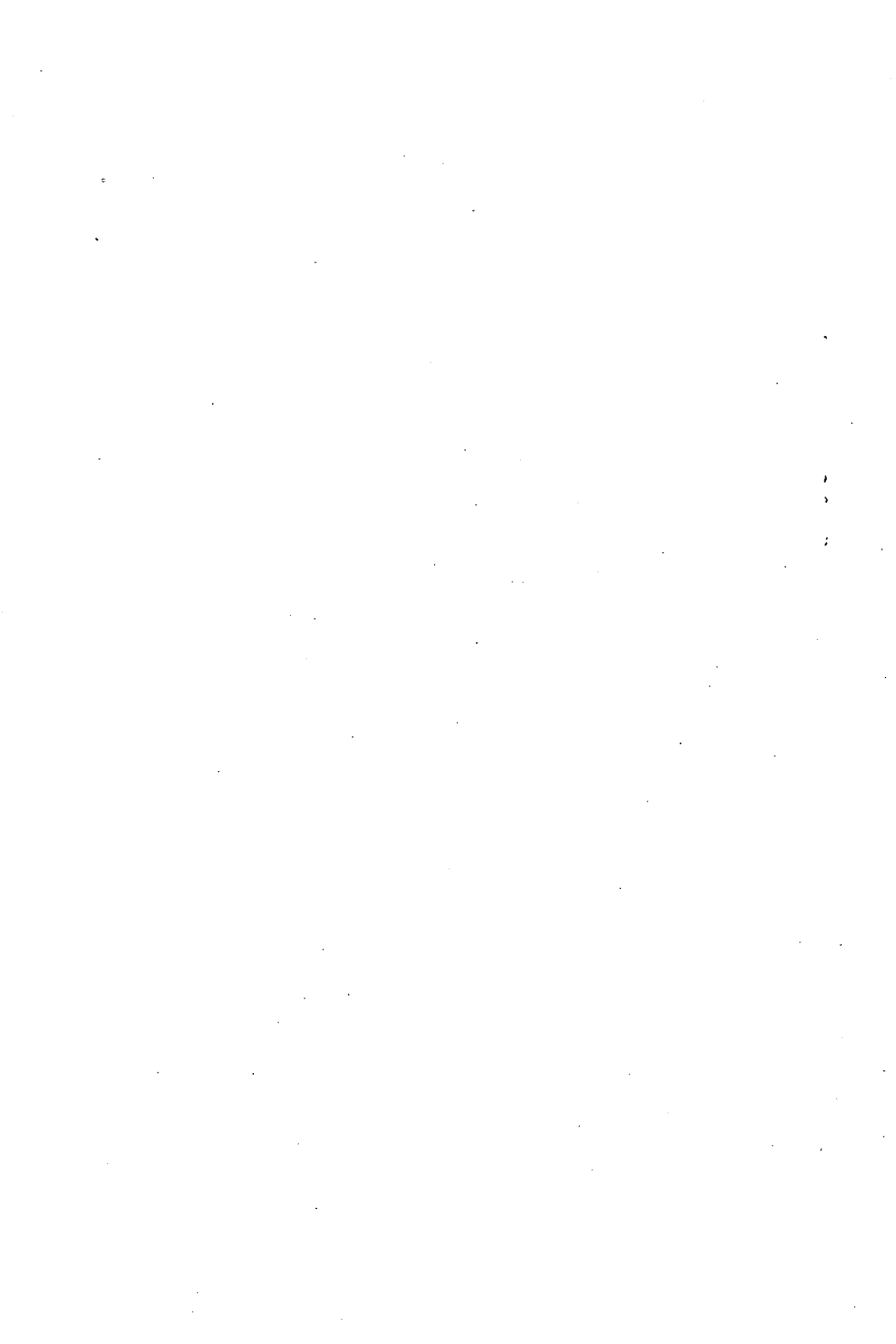
Die Studie erörtert, gestützt auf ein reiches Literaturmaterial — vor allem auf diesbezügliche Feststellungen der Klassiker —, die marxistische Theorie des Gesellschaftsbewusstseins. Sie betont, dass das gesellschaftliche Bewusstsein eine komplizierte Spiegelung der gesellschaftlichen Existenz ist. Die einzelnen konkreten Bewusstseinsformen berühren festgesetzte Gebiete mit eigentümlichem Gehalt und auf eigengentümliche Weise, nach ihren eigenen Gesetzmässigkeiten. Entstehung und Entwicklung eines jeden von ihnen garantieren letzten Endes die materiellen Verhältnisse der Gesellschaft, wenngleich sie auch über eine relative Selbständigkeit verfügen. Sie wirken auch aufeinander ein und rufen Veränderungen im Bewusstsein hervor, die sich unmittelbar aus der gesellschaftlichen Existenz nicht ableiten lassen. Kurz streift die Arbeit die aktive Rolle des Bewusstseins und stellt fest, dass der dialektischen Interpretation nach das Bewusstsein selbst auf die es ins Leben rufende Basis zurückwirkt und deren weitere Entwicklung beeinflusst. Der Grad des Bewusstseins nimmt mit der Entwicklung der Gesellschaft zu.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ

МАЙЕР ДЬЮЛА

В своей работе автор, опираясь на богатую научную литературу, особенно на произведения классиков марксистской философии, излагает свои взгляды относительно марксистской теории общественного сознания. Автор подчёркивает, что общественное сознание является сложным отражением общественного бытия. Отдельные конкретные формы сознания своим образным содержанием и способом, согласно своим закономерностям, касаются определённых областей. Возникновение и развитие каждого из них в конечном счёте гарантировано материальными условиями общества, хотя они обладают относительной независимостью. Они оказывают влияние и друг на друга и влекут за собой такие изменения в сознании, которые непосредственно нельзя отнести к общественному бытию.

В статье автор кратко останавливается на активной роли сознания и делает вывод, что, согласно диалектическому пониманию, само сознание, в свою очередь, оказывает влияние на базис, создающий его, и на дальнейшее развитие базиса. По мере развития общества степень сознательности возрастает.

A FŐISKOLAI HALLGATÓK ÉLETMÓDJÁNAK NÉHÁNY SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMÁJA

SZABÓ LÁSZLÓNÉ

Az irodalomban egymástól eltérő életmód-felfogásokról olvashatunk. Az eltérő értelmezések azonban többségükben abban megegyeznek, hogy az életmód lényegét az ember tevékenységében, tevékenység-struktúrájában kell keresni. Ezért az életmóddal összefüggésben a tevékenységstruktúrát, valamint annak feltételeit és eredményeit vizsgálják.

Vizsgálatunkkal összehasonlító adatokat kívántunk nyerni a készségi és nem készségi szakos hallgatók életmódjáról, tevékenység-struktúrájáról, ezen belül a munkaidő és szabadidő arányáról, valamint arról, hogy a szabadidő szerkezete mennyire van arányban a pedagógus pályára való felkészítéssel.

Vizsgálatunk alanyául a biológia szakos hallgatókat választottuk, ahol a biológiához két készségi (rajz, testnevelés) és két nem készségi (földrajz, mezőgazdasági ismeretek és gyakorlatok) szak kapcsolódik.

Kutatásunk során abból a feltevésből indulunk ki, hogy a kötelező órarendi és órán kívüli megterhelés hallgatóinknál a heti 48 órát meghaladja. Különösen jellemző ez a készségi szakok hallgatóira, ahol a főiskolai programban előírt szintek teljesítéséhez a tanítási órákon túlmenő gyakorlás szükséges (rajz, testnevelés szak), illetve rendszeres edzéseken vesznek részt, vagy a hét végét versenyeken töltik (testnevelés szak). Feltételeztük tehát, hogy a hétvégi szabadidejük egyrésze is munkaidő. Ezért a készségi szakok hallgatói a nem készségi szakosokhoz viszonyítva, a munkaidő és a szabadidő gyakori változása miatt a kevés szabadidőt igénylő tevékenységeket választják, ami sok esetben nem önművelő, hanem rekreatív szabadidő elfoglaltság.

Vizsgálatunk a biológia szakos hallgatók teljes körére kiterjedt. Egyik módszere az írásos csoportos interjú volt. Az interjú alapján 196 feldolgozásra alkalmas kérdőívet kaptunk, amely a szakos hallgatók kb. 80%-ának felel meg. Másik módszerünk az időmérleg felvétel volt. Az egyhetes időmérleg 0 órától 24 óráig 15 perces bontásban kérte az elfoglaltságok jelölését. Az időmérleget kitöltő hallgatók nagy része azonos volt az interjúalanyokkal. A minta nagysága 20%-os volt.

Az adatok feldolgozását statisztikai módszerekkel végeztük a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Mezőgazdasági Ismeretek és Gyakorlatok Tanszékén a Matematika Tanszék Számítástechnikai Csoportjának segítségével.

A főiskolai hallgatók a társadalmi munkamegosztásban tanulmányi munkájukkal vesznek részt. A tanév folyamán eleget tesznek a főiskolai tanulmányi előírásoknak, megfelelnek a vizsga követelményeinek. Időalapjuk kötött időből és szabadidőből tevődik össze. A kötött időn belül van a munkaidő, a közlekedésre, a fiziológiai szükségletekre, és a háztartási munkára fordított idő. Ami ezen felül marad a 24 órából, azt nevezhetjük szabadidőnek. Tehát a szabadidő nagysága a kötött idő nagyságától függ.

A főiskolai hallgatók kötött ideje

A főiskolai hallgatók munkaideje: A főiskolai hallgatók kötött idejének jelentős részét alkotja a tanulmányi munka, amely a főiskolához kötött munkából és az otthon folytatható munkából áll.

Hallgatóink számára kötelező a Tanterv által előírt órák látogatása. Ezért munkaidejüket a Tanterv által előírt kötelező órarendi órák, a szabadon választott kötelező órák és a tanulásra fordított idő alkotja. A készségi szakpárok hallgatóinál a főiskolához kötött munkaidőt még kiegészíti a gyakorlásra, edzésekre és a versenyekre fordított órák száma.

Hallgatóink munkaideje nem összefüggő. Gyakran arra kényszerülnek, hogy egy-egy munkafázist naponta többször elkezdjenek és a kötelező elfoglaltságok miatt abbahagyják. Ezért nem tudják egy időblokkban folytatni munkájukat, hanem az egyes munkafázisok alkalmanként több részben kerülnek megvalósításra. Különösen jellemző ez a testnevelés szakos hallgatókra, ahol a tornatermek és egyéb sportlétesítmények szűkös volta miatt még nehezebb a tanítási órák folyamatosságát biztosítani.

Így a kötelező jellegű elfoglaltságok jelentős százalékban a délutáni órákban is jelentkeznek. Hiába kezdték a hallgatók a munkát reggel 7 vagy 8 órakor, délután a kötelező munkaidejük különösen az edzésekkel, tornatermi gyakorlással 20—21 óráig is elhúzódhat.

Hallgatóink időbeosztásának alapját a heti tanítási órák száma adja, amely az órarend szerint hetente átlagosan 28,6 óra a készségi, és 27,7 óra a nem készségi szakpárok hallgatóinál 8 félév átlagában.

Az átlagon belül eltérések vannak félévenként, évfolyamonként és szakonként. Legmagasabb mind a négy szaknál a II. és III. félév óraszám (30—34 óra között). Legtöbb órája az I., és II. éves testnevelés szakos hallgatóknak van (32—34 óra között). Az órarendi órák számának csökkenő tendenciája a nem készségi szakosoknál a IV. félévtől, készségi szakosoknál az V. félévtől tapasztalható.

Ha a tanterv szerinti átlagos heti órarendi terhelést nézzük, lényeges eltérést nem találunk a készségi és nem készségi szakpárok hallgatóinak óraterhelése között. Azonban ha a heti átlagos, kötelező órák számát előadásra, gyakorlatra, szeminá-

1. sz. táblázat

A hallgatók véleménye a kötelező órák számáról (óra)
N: 196

Megnevezés	Készségi szakpár							Nem készségi szakpár						
	évfolyam				I—IV. nem:			évfolyam				I—IV. nem:		
	I.	II.	III.	IV.	átlag	lány	fiú	I.	II.	III.	IV.	átlag	lány	fiú
Heti óra a hallgatók szerint	29,5	36,1	34,4	26,4	31,6	31,2	30,0	28,8	32,7	33,0	24,9	29,6	29,2	30,3
Ebből														
előadás	11,1	10,3	8,2	8,6	9,6	9,9	9,5	14,6	12,2	15,8	11,5	13,6	13,9	12,8
gyakorlat	10,5	12,8	11,2	13,8	12,1	12,0	11,6	5,9	11,7	8,6	9,1	8,8	8,8	9,0
szeminárium	5,8	9,4	11,6	3,0	7,6	8,0	8,8	4,7	6,2	7,4	4,1	5,6	5,6	5,5
nyelvóra	2,4	2,4	0,1	0,4	1,3	1,6	1,2	2,2	2,5	0,1	0,5	1,3	1,1	1,6
egyéb elfogl.	8,3	11,3	6,8	11,4	9,6	8,8	10,5	2,8	0,4	0,9	0,3	1,1	0,7	1,2
Összesen:	38,1	46,2	37,9	37,2	39,9	40,3	41,6	30,2	33,0	32,8	25,5	30,4	30,1	30,1

riumra, nyelvórára és egyéb órára felbontva kérjük (1. sz. táblázat), ezek összege lényeges eltérést mutat a készségi és nem készségi szakpárok hallgatói között. 39,9 óra a készségi szakosok és 30,4 óra a nem készségi szakosok kötelező elfoglaltsága. Az eltérés az egyéb foglalkozásra fordított órák magas számából adódik, amelynél a rajz szakosok a festés, rajzolás, grafika gyakorlását jelölték meg. A testnevelés szakosok pedig a különböző szakosztályokban kötelezően végzett edzéseket, illetve a főiskolai programban előírt egyes gyakorlatok bemutatásához szükséges gyakorlást. Ezek az órák a készségi szakos hallgatók főiskolához kötött munkaidejét 31%-kal növelik meg a nem készségi szakosok munkaidejéhez viszonyítva, amely így heti 9,5 óra különbséget jelent. Az egyes évfolyamok között kiemelkedik a II. évfolyam 46,2 órás heti főiskolához kötött elfoglaltsággal, amely már a napi 8 órás munkaidő heti óraszámát közelíti meg. Ez a tény igazolni látszik azt a hipotézisünket, hogy a készségi szakos főiskolai hallgatók kötelező elfoglaltsága lényegesen magasabb, mint a nem készségi szakos hallgatóké.

A főiskolához kötött munkaidőt kiegészíti az otthoni munka: a tanulás, a szemináriumra, referátumokra és nyelvórákra való készülés, valamint a kötelező irodalom jegyzetelése. Ezek arányosan növelik mind a készségi, mind a nem készségi szakos hallgatók munkaidejét. A heti munkaidő — az időmérés alapján — készségi szakosoknál heti 50,6 óra hasonló a József Attila Tudományegyetem hallgatóinak heti 51 órás munkaidejéhez, a nem készségi szakosoknál 42,1 óra, 8,5 órával kevesebb, mint a készségi szakosoké (2. sz. táblázat). Amíg a nem készségi szakosok heti

2. sz. táblázat

A munkaidő heti megoszlása (óra)
N: 40

NAPOK:	Készségi szakpár							Nem készségi szakpár						
	évfolyam				I—IV. nem:			évfolyam				I—IV. nem:		
	I.	II.	III.	IV.	átlag	lány	fiú	I.	II.	III.	IV.	átlag	lány	fiú
Hétfő	8,6	9,2	7,9	7,1	8,2	8,1	8,4	5,8	8,5	7,6	8,0	7,4	7,6	6,9
Kedd	8,9	9,6	7,3	8,9	8,6	8,7	8,5	8,2	8,2	8,7	8,0	8,3	8,3	7,6
Szerda	9,3	9,5	7,2	9,8	9,0	9,1	8,7	6,6	6,6	7,6	6,5	6,9	6,8	7,0
Csütörtök	9,3	9,0	5,6	8,1	8,2	9,3	8,0	8,2	6,5	4,6	6,6	6,5	6,5	6,4
Péntek	8,1	9,0	8,0	8,0	8,3	9,5	8,3	5,8	7,7	9,0	6,1	7,1	7,0	7,5
Szombat	3,8	6,7	5,5	3,6	3,5	4,3	5,6	3,6	4,6	4,6	3,1	4,0	3,9	4,17
Vasárnap	4,2	2,2	3,2	4,9	3,6	2,7	5,1	1,9	1,5	3,3	3,0	2,4	2,9	1,5
Összesen:	52,2	55,2	44,7	50,4	50,6	51,7	52,6	40,1	43,6	45,4	41,3	42,6	43,0	41,0

(Időmérés)

munkaideje nem éri el a 48 órát, a készségi szakosok munkaideje 2,6 órával meghaladja azt. A főiskolához kötött munkaidőnél a készségi szakosok többletóraként jelentkező 31% az össz munkaidő vonatkozásában már 17%-ra csökkent, ami azt jelenti, hogy a főiskolai tanulmányaikhoz kapcsolódó, otthon is végezhető munkára a nem készségi szakos hallgatók 14%-kal több időt fordítottak, mint a készségi szakosok.

A magas heti órarendi elfoglaltság miatt, annak ellenére, hogy a főiskolán kötelező az órákra járás, hallgatóink szelektálják az órákat, és az egyes foglalkozásokról való távolmaradással igyekeznek szabadidejüket növelni. Az interjú során megállá-

3. sz. táblázat

Előadásokra járás (%)

N: 196

Válaszok megoszlása:	Készségi szakpár								Nem készségi szakpár							
	évfolyam				I—IV. nem:				évfolyam				I—IV. nem:			
	I.	II.	III.	IV.	%	lány	fiú		I.	II.	III.	IV.	%	lány	fiú	
Minden alkalommal	90,0	70,8	54,1	50,0	66,2	76,8	48,0	95,8	61,5	76,7	40,9	68,7	72,7	61,5		
Nem rendszeresen	10,0	25,0	41,7	50,0	31,7	21,7	48,0	4,2	38,5	23,3	59,1	31,3	27,6	38,5		
Csak ha érdekel	—	4,2	4,2	—	2,1	1,5	4,0	—	—	—	—	—	—	—		
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

pítottuk, hogy a készségi szakosok 66,2%-a, a nem készségi szakosok 68,7%-a rendszeresen, 31,7%-a, illetve 31,3%-a pedig alkalomszerűen jár előadásra (3. sz. táblázat).

A II. évtől a IV. év felé haladva csökken a rendszeres előadásra járók aránya. Ezt bizonyítja az egyhetes időmérleg is. Az évfolyamok mellett a nemek között is különbséget találunk az előadások látogatásában. A lányoknál a rendszeres előadásra járók aránya magasabb. Ezzel szemben a fiúknál az alkalomszerűen előadásra járók száma dominál.

Az előadás alatti aktivitás fő mutatója a jegyzetelés. Az előadáson mindig jegyzetelők aránya 71,7%, a készségi szakosoknál, szemben a nem készségi szakosok 51,8%-ával (4. sz. táblázat). A készségi szakosok nagyobb aktivitása (20%-os eltérés)

4. sz. táblázat

Jegyzet-e az előadáson? (%)

N: 196

Igen, mindig	86,7	87,5	50,0	62,5	71,7	75,4	68,0	62,5	42,3	43,3	59,1	51,8	51,3	50,0
Nem, van jegyzet	—	—	4,2	6,2	2,6	1,5	4,0	8,3	—	3,3	13,6	6,3	3,9	11,5
Nem mindig	13,3	12,5	45,8	31,3	25,7	23,2	28,0	29,2	57,7	53,4	27,3	41,9	44,8	38,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

véleményünk szerint azzal magyarázható, hogy jóval kevesebb a szabaidőjük és a tananyag óra alatti elsajátításával is igyekeznek az otthoni tanulás idejét lerövidíteni, ami végső soron kihat a szabadidő mennyiségére.

A főiskolai hallgatók munkaidőjének másik része az otthoni tanulásra fordított munkaidő, amelyet két tényező határoz meg: a Tanterv által előírt és a tanszékek által közvetített követelményrendszer, valamint a hallgatók körülményei. A tantervi követelmények magukba foglalják az elsajátítandó tananyagot, az elsajátítás módját, fokát, és az ezekről számotadó vizsgák típusát. A hallgató körülményei között saját képességének megítélése, a munkához való viszonya, a pedagógushivatáshoz való viszonya és szubjektív emberi magatartása található.

Az interjú során megkérdeztük hallgatóinkat, hogy egy átlagos héten mennyi időt fordítanak tanulásra. A megkérdezett hallgatók közül a készségi szakosok 48,9%-a, a nem készségi szakosok 51,9%-a tudott megjelölni konkrét időt, melyet egy átlagos héten a tanulásra fordít (5. sz. táblázat). Ez az idő a készségi szakosoknál

5. sz. táblázat

Egy átlagos héten (nem vizsgaidőszakban) tanrendi elfoglaltságon kívül hány órát fordít folyamatos tanulásra? (%)

N: 196

Válaszok megoszlása:	Készségi szakpár								Nem készségi szakpár															
	évfolyam				I—IV.				nem:				évfolyam				I—IV.				nem:			
	I.	II.	III.	IV.	%	lány	fiú		I.	II.	III.	IV.	%	lány	fiú		I.	II.	III.	IV.	%	lány	fiú	
Hetente kb. 8—10 órát tanul	60,0	50,0	41,7	43,8	48,9	53,6	40,0	50,0	57,7	63,3	36,4	51,9	53,9	50,0										
Nem tanulok minden héten	13,3	20,8	33,3	43,7	27,7	26,1	24,0	8,3	26,9	10,0	27,3	18,1	14,5	26,9										
Nem tudja pontosan megmondani	23,3	29,2	25,0	12,5	22,5	20,3	32,0	41,7	15,4	26,7	36,3	30,0	31,6	23,1										
Válaszhiány	3,4	—	—	—	0,9	—	4,0	—	—	—	—	—	—	—										
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0										

7,8 óra. Legalacsonyabb a IV. éveseknél 5 óra, és legmagasabb a II. éveseknél 11,5 óra. A nem készségi szakosoknál magasabb a heti tanulásra fordított órák száma, 11 óra. Legmagasabb a III. éveseknél 14,5 óra, legalacsonyabb itt is a IV. éveseknél 8,1 óra. A nem készségi szakosok magasabb heti tanulásra fordított óraszámát összefüggőhet a rendszeresen jegyzetelők alacsonyabb százalékával is. A gyengébb előadás alatti aktivitást több otthoni tanulóval kell ellensúlyozni. Mindkét szakpár-nál legalacsonyabb a IV. évesek heti tanulási ideje, ami valószínű az alacsonyabb órásszámmal függ össze. Az otthon végezhető tanulmányi munkára fordított heti időtartam ugyanis náluk 7—8 órával magasabb, mint a tanulásra fordított idő. Ez részben a tanítási órákra való felkészüléssel, részben a szakdolgozatok készítésére fordított idővel magyarázható. A nemek között a heti folyamatos tanulásra fordított idő mennyiségében lényeges eltérést nem tapasztaltunk.

Az otthoni tanulóval szorosan összefügg az előadások követésére fordított idő. Az interjú során a készségi szakosok 38,3%-ának, a nem készségi szakosok 54,3%-ának az volt a véleménye, hogy változó az az időtartam, amelyet hetenként az előadások követésére fordítanak. E csoport aránya a felsőbb évfolyamoknál nagyobb. A másik két számottevő csoport 1—5 órát (15%), illetve 5—10 órát (19%) fordít hetenként az előadások követésére. Előbbi csoportban az I. évesek, utóbbiban a II. évesek aránya magasabb. Az előadás követésére meghatározott órásszámokat fordító csoportokon belül a lányok aránya magasabb, mint a fiúké.

Az előadások követéséhez felhasznált heti órásszámot többnyire a kiegészítő irodalom feldolgozására fordítják hallgatóink. Hogy ezt milyen intenzitással végzik, az a tanulmányi munkával való identifikációnak egyik mutatója lehet. Az előadások

kiegészítéséhez alkalmoszerű irodalomtanulmányozás szükségességét vallja a készségi szakosok 80,7%-a, a nem készségi szakosok 81,6%-a. A másik csoport az előadások kiegészítéséhez szükségesnek tartja a rendszeres irodalomtanulmányozást. Ezek között a készségi szakosok 14,8%-ot, a nem készségi szakosok 10,9%-ot képviselnek. A csoporton belül kiemelkednek a készségi szakos IV. éves hallgatók 31,3%-kal.

Az évközi rendszeres készülés egyik munkafázisa a kötelező irodalom jegyzetelése. Hallgatóink ezt nem végzik, vagy — főleg a készségi szakosok — nem tudják olyan gyakorisággal végezni, ahogyan ez szükséges volna. A nem készségi szakosok 28,9%-a azt vallja, hogy az átlagos héten 3—4 órát fordít a kötelező irodalom jegyzetelésére. Ezzel szemben a készségi szakosoknál csak 11,9%-a sorolható ebbe a csoportba. Az eltérés 50%-os nagyságrendű, amely véleményünk szerint a készségi szakosok magasabb kötelező óraszámával is magyarázható. A hallgatók nagyobb csoportja (56,8%, illetve 60,9%) vélekedik úgy, hogy nincs minden héten kötelező irodalom, tehát nem kell folyamatosan jegyzetelni. Ez véleményünk szerint összefügg azzal is, hogy az ajánlott és kötelező irodalmat több utánjárással, esetleg néhány hetes várakozással tudják megszerezni, akár az egyetemi könyvtárból, akár a tanszéki vagy a városi könyvtárakból. Így egyszerre több irodalmat is összegyűjtenek és egyszerre pótolják a mulasztottakat, ami azt jelenti, hogy ebben az időszakban naponta átlagosan több mint egy órát fordítanak erre a munkafázisra, ami a heti 6—7 órás jegyzetelésnek felel meg. Azt, hogy nincs idő a kötelező irodalom jegyzetelésére a készségi szakosok 3,5%-a állítja, ezen belül legmagasabb az I. évesek (10%) és a fiúk (8%) aránya. Társai jegyzetének másolását mindössze a nem készségi szakosok 0,8%-a jelzi.

Hallgatóink évközi tanulmányi munkájának szerves része a nyelvtanulás. Az interjúba bevont hallgatók 59—59%-a tanul idegen nyelvet. Az idegen nyelv tanulása egyrészt az I. II. éves hallgatók — szaktól független — kötelező orosz nyelvtanulásból, másrészt a szabadon választott kötelező nyelvtanulásból áll, amelyet a Lektorátus, valamint a szakkollégiumi rendszer keretében folytatnak hallgatóink. Szabadon választott formában a III. éves készségi szakosok 12,5%-a, a nem készségi szakosok 13,7%-a, valamint a IV. éves hallgatók 25%-a, illetve 31,8%-a tanul nyelvet. Házi feladataik elkészítésére és a nyelvtanulásra hetenként 2—3 órát fordítanak. Ebben lényeges eltérés a készségi és nem készségi szakosok között nincs.

Hallgatóink félévenként 8—10 alkalommal írnak zárthelyi dolgozatot. Egy-egy féléven belül a zárthelyi dolgozatok száma szakoktól és évfolyamoktól függően eltérő. Eltérés van a tanítási hetek tekintetében is. A szaktanszékek és általános tanszékek, de sokszor az egyes szaktanszékek között nincs meg a koordináció, abban a tekintetben, hogy ki, mikor írat zárthelyi dolgozatot. Ezért különösen a félévek második részében egyes évfolyamokon és szakokon 3—4 zárthelyi dolgozat is jut egy-egy hétre. Ez minimális felkészülési idő mellett is 10—15 óra többletterhelést jelent. Így az adott félév heti megterhelése eltérő.

A gyakori számonkérés a magasabb szintű oktatói követelmény a folyamatos tanulást igényli. Ezzel szemben éppen a zárthelyi dolgozatok időszakos volta, a tanulási időszakosságát vonja maga után. Hallgatóink véleménye szerint azon a héten, amikor zárthelyi dolgozatot írnak a felkészülésre 1—5 órát fordít a készségi szakosok 25,8%-a, a nem készségi szakosok 17,2%-a. Azok a hallgatók akik 5—10 órában készülnek a zárthelyi dolgozatra készségi szakosoknál az alsóbb évesek a nem készségi szakosoknál pedig a III. és IV. évesek. Hallgatóink számára a zárthelyi dolgozatok azért jelentősek, mert eredményük a vizsgajegyben és a gyakorlati jegyben tükröződik.

Az évközi konzultáció a tanszéki követelményrendszer közvetítésének egyik módja, a hallgatók önálló munkáját elősegítő útmutatás egyik formája. Úgy tűnik hallgatóink még nem ismerik fel annak jelentőségét, milyen fontos segítség lehet a konzultációkon való részvétel, az önálló munka és a főiskolai normarendszer megismerésében. Nem veszi igénybe ezt a lehetőséget a készségi szakosok 61,9%-a, a nem készségi szakosok 74,7%-a. A kik a konzultációkra rendszeresen eljárnak 6,7%-ot képviselnek a készségi, és 9,3%-ot a nem készségi szakpárok hallgatóinál.

Hallgatóinknak mind kényszerhelyzetből, mind autonóm választás alapján megvan a lehetőségük, hogy aktívan dolgozzanak. Ehhez útmutatást kapnak a konzultációkon, erre készítetik őket a szeminárium beszámolók és a zárthelyi dolgozatok. Az évközben lelkiismeretesen készülő hallgatónak délelőtt és délután egyaránt tanulnia kell ahhoz, hogy felkészülhessen a soron következő szemináriumra, vagy gyakorlati foglalkozásra, majd később a vizsgákra. Interjünkban megkérdeztük hallgatóinkat, hogy mikor készülnek vizsgáikra. A készségi szakosok 25,9%-a, a nem készségi szakosok 16,9%-a válaszolta azt, hogy csak vizsgaidőszakban készül, a többiek úgy ítélték meg, hogy szorgalmi időszakban és vizsgaidőszakban egyaránt készülnek. A Szegedi József Attila Tudományegyetem megkérdezett hallgatóinak 44%-adott olyan választ, hogy csak vizsgaidőszakban készülnek vizsgájukra. Az adatokat összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a főiskolai hallgatók nagyobb százaléka folytat a szorgalmi időben is olyan tanulmányi tevékenységet, amellyel már a vizsgákra készül elő.

Készségi szakos hallgatóink is nagyobb számban jelezték azt, hogy csak vizsgaidőszakban készülnek vizsgáikra. Oka lehet feltételezésünk szerint, hogy a magasabb kötelező jellegű munkaidő miatt kevesebb időt tudnak évközben a folyamatos tanulásra fordítani, amint ez az otthon végezhető tanulmányi munka adataiból is kitűnik. Előidézője lehet még az is, hogy az edzésekről, gyakorló órákról fizikailag kifáradva érkeznek haza és otthon már nem tudnak aktív tevékenységet kifejtetni.

A felsőoktatási reform következtében a főiskolai hallgatóknak is alkalmuk nyílt arra, hogy megtegyék az első lépéseket az önállóan végzett munka felé. Megkezdődött az a folyamat, amelynek során a leendő pedagógus már főiskolás éveiben kezdi megtanulni azt, hogy hogyan kell egyedül, önállóan dolgozni. A hallgatók önálló munkára nevelését segíti többek között a szeminárium referátumokra, szakértői kiselőadásokra való felkészülés. Megkérdezett hallgatóink 75—76%-a a félév során két-három alkalommal tart referátumot. A referátumot készítőik között a felsőbb évesek aránya magasabb. Nem kellett referátumot készíteni 23,1%-nak, itt viszont az alsóbb évesek aránya nagyobb. A referátumot készítőik egy-egy referátumra való felkészüléshez 6—8 órát vettek igénybe. Ez a tény kihat az irodalomjegyzetelés időszakosságára, intenzitásának hullámlására.

Hallgatóink a referátumok, beszámolók elkészítéséhez szükséges legfontosabb szakirodalmat és egyéb tudományos műveket az Egyetemi Könyvtárban, a tanszéki könyvtárakban vagy a városi könyvtárakban találhatják meg. Szakos hallgatóink legnagyobb csoportja az Egyetemi Könyvtár tagja. Arányuk a készségi szakosoknál 37,8%, a nem készségi szakosoknál 43,1%. Hallgatóink elsősorban tanulmányi munkájukhoz és önművelésükhöz tartják szükségesnek az Egyetemi Könyvtár látogatását. A főiskolának központi könyvtára és olvasóterme nincs. Ezért hallgatóink nemcsak könyvkölcsönzés céljából látogatják az Egyetemi Könyvtárat, hanem kötelező olvasmányt olvasnak, szakirodalmat jegyzetelnek, van aki saját jegyzetéből tanul, vagy önművelés, szórakozás szándékkal helyben olvas. Igen gyakori a lyukasórak Egyetemi Könyvtárban való eltöltése a felsorolt tevékenységek valamelyikével. Az Egyetemi Könyvtárnak tehát nemcsak közvetítő szerepe van a tudásanyag rendelkezésre

bocsátásában, hanem a főiskolai hallgatók jelentős részének munkahelyet is biztosít. Itt készülnek egy-egy beszámolóra, referátumra és többen a vizsgákra is.

A másik számottevő csoportot azok a hallgatók képezik, akik a Somogyi Könyvtár tagjai. Arányuk a készségi szakosoknál 25,9%, a nem készségi szakosoknál 23,9%. A tanszéki könyvtáraknak 25,2%-ban, illetve 19,2%-ban tagjai hallgatóink. Az ismertetett értékek között legalacsonyabb százalékot valószínűleg azért képviselik tanszéki könyvtáraink, mert ezek könyvvállománya 1—2 példányos könyvekből áll. Ezért a tömeges hallgatói igényeket nem tudják kielégíteni, inkább 1—1 referátum, TDK-dolgozat, szakdolgozat elkészítéséhez vagy a tanárjelöltek gyakorló tanításaihoz szükséges szakirodalom biztosításában tudnak segítséget nyújtani.

Egyéb könyvtárhoz a készségi szakosok 9,7%-a, a nem készségi szakosok 16,2%-a kapcsolódik. Hallgatóink jelentős része tagja egyidőben több könyvtárnak is. Könyvtárhoz nem kapcsolódó hallgatóink aránya 2% alatti értékkel képvisel.

A munkához kapcsolódó egyéb kötelezettségek közé tartozik a *közlekedés*. A közlekedésre fordított idő nagysága a lakóhely és a munkahely közötti távolság függvénye. Hallgatóink lakóhely szerinti megoszlása a főiskola szűkös kollégiumi ellátottságának következménye. A vizsgálatba bevont hallgatók többsége albérletben lakik. Ez az arány a készségi szakosoknál 47,2%, a nem készségi szakosoknál 40,3%. A kollégiumban lakók aránya mindkét szakpárnál csak a 36%-ot éri el.

Szüleinél vagy rokonainál lakik a készségi szakosok 16%-a, a nem készségi szakosok 23,6%-a. Az albérletben lakók, valamint a szülőktől, rokonoktól bejáró hallgatók közlekedésre fordított ideje jóval meghaladja a kollégiumban lakó hallgatók közlekedésre fordított idejét.

Az egyhetes időmérleggel vizsgált évfolyamok eltérő időt fordítanak utazásra. A készségi szakosok átlagosan heti 8,7 órát utaznak. Ezen belül a II. évesek, 10,7 órát, a III. évesek 9,3 órát töltenek utazással. A heti közlekedésre fordított idő egyenes arányban áll az albérletben lakók számával, amennyiben a II. évesek 62,5%-a, a III. évesek 58,3%-a lakik albérletben, a kollégiumban viszont az átlag alatti értékben 25% a II. évesek, illetve 29,2% a III. évesek aránya. Nem kedvezőbb a helyzet a nem készségi szakosoknál sem. A heti utazással eltöltött idő 9,5 óra. Bár náluk alacsonyabb az albérletben lakók aránya, viszont magasabb a szülőktől, rokonoktól bejáró hallgatók száma, ami sok esetben hosszabb napi utazási időt eredményez, mint egy jól megválasztott albérlet. Ezért elsősorban a nem kollégista hallgatóknál beszélhetünk arról, hogy az utazás kötött idejük és szabadidejük nagyságának alakulását befolyásolja.

A fiatal szervezet megköveteli, hogy a heti időalap egy részét alvásra, étkezésre és személyi higiéniára fordítsa. A szervezet erős megterhelése fokozza az *élettani szükségletek* kielégítésének igényét, amely egy biológiailag meghatározott szint alá nem csökkenthető a szervezet károsodása nélkül. Ennek az időnek jelentős részét az alvás tölti ki.

Az interjúba bevont hallgatóktól megkérdeztük, hogy naponta hány órát fordítanak alvásra. A készségi szakos hallgatók 9,2 órában, a nem készségi szakosok 7,2 órában jelölték meg a napi alvásigényt. Számottevő eltérést sem az évfolyamok, sem a nemek között nem találtunk. Más képet kapunk ha az interjú adatait a heti időmérleg adataival hasonlítjuk össze. Itt a heti alvásra fordított időre a készségi szakosoknál 51,6 órát, a nem készségi szakosoknál 57,4 órát kaptunk, amely a heti átlagban 8—8,2 óra napi alvásidőnek felel meg. A hét napjai közül mindkét szakpárnál a hét középső napjai (szerda, csütörtök, péntek) szerepeltek 8 óra alatti alvásidővel, a hét többi napján a 8 órát elérte, vagy meghaladta a napi alvásra fordított idő.

Az interjúnál és az időmérlegnél kapott eltérő adatok, véleményünk szerint a tanítási hetek eltérő megterhelését tükrözik. Ha a hallgatóknak egy héten több zárthelyi dolgozatot kell írniuk, vagy a zárthelyi dolgozatok írása mellett referátumot is kell készíteni, munkaidejük aránytalanul megnő.

A megnövekedett munkaidő vagy a szabadidejüket csökkenti, vagy az alvásra és személyi ellátásra fordított idő lesz kevesebb. Az alvásra, személyi ellátásra fordított idő több hazai kutató szerint a legrugalmasabb tevékenységcsoport, amely a harmonikus életvitelű hallgatók időfeszítésének is enged. Ezért a munkával túlterhelt heteknél jelentkezik az alvásra és személyi ellátásra fordított idő csökkenése, amelyet a munkával kevésbé terhelt hetekben igyekeznek pótolni. Az interjúnál kapott adatok a hallgatók által jellemzőnek vélt alvásidőt, az időmérleg adatai pedig egy adott hét alvással eltöltött idejét tükrözik. A két adatot összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az időmérleg-felvétel hete a közepesen terhelt hetek közé tartozik.

Az alváshoz hasonlóan a nélkülözhetetlen fiziológiai tevékenységek körébe sorolható a személyi ellátás (mosakodás, öltözködés, étkezés) és a szűkebb értelemben vett háztartási tevékenység. A személyi ellátásra és a háztartási tevékenységre fordított heti időkeret a készségi szakosoknál 19,8 óra, a nem készségi szakosoknál 20,7 óra. A nem készségi szakosok magasabb óraszámú összefüggő a rendelkezésükre álló több szabadidővel. Az évfolyamok közül a készségi szakosoknál a IV. évesek, nem készségi szakosoknál a III. évesek emelkednek ki. A nemek közül a lányok élettani tevékenységre fordított heti óraszámú magasabb. Készségi szakosoknál 21,9 óra a fiúk 17,3 órájával szemben, nem készségi szakosoknál 21,4 óra a 18,2 órával szemben. Az eltérő értékek a két nem között testkultúrában és étkezési kultúrában meglevő különbségekre utalnak.

Kutató munkánk további részében megállapítottuk, hogy a készségi szakos hallgatók magasabb munkaideje mellett kb. 20%-kal alacsonyabb a heti szabadidő össz óraszámú, mint a nem készségi szakos hallgatóké. A szabadidő struktúrájával, a szabadidős tevékenységek hierarchiájával azonban e helyen már nem áll módunkban foglalkozni.

A kötött idő vizsgálatát összegezve megállapítást nyert:

— A készségi szakpárok hallgatóinak heti munkaideje magasabb, mint a nem készségi szakpárok hallgatóié.

— Otthon végezhető tanulmányi munkára a készségi szakpárok hallgatói kevesebb időt fordíthatnak, mint a nem készségi szakpárok hallgatói.

— A tornatermi, sportlétesítmények szétszórtsága miatt a készségi szakos hallgatóknál magasabb a munkahelyi közlekedésre fordított idő és több a lyukasóra. Kevesebb összefüggő idővel rendelkeznek, mint a nem készségi szakos hallgatók és összefüggő idő hiányában kevesebb lehetőségük van az önképzésre és a szakirodalom elmélyültebb tanulmányozására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A párt ifjúságpolitikájának néhány kérdése. Az MSZMP KB 1970. február 18. ülése.
2. A nap 24 órája. Budapest, Statisztikai Időszaki Közlemények, 1965.
3. Az általános iskolai és az óvodai pedagógusképzés tantervei az 1973—74. tanévtől. Bp., 1973.
4. BÉRES CSABA: Életmód. MSZMP KB Politikai Főiskolája Szociológiai Tanszék. Szociológia. (kézirat) Közgazdasági és Jogi Könyvtár. Bp., 1979.
5. GAZSÓ—PATAKI—VÁRHEGYI: Diákeletmód Budapesten. Gondolat, Bp., 1971.
6. GOMBÁR CSABA: Az egyetemi ifjúság sajátosságairól. Művelődésügyi Minisztérium Tájékoztatója. 1968/1.
7. LOSONCZI ÁGNES: Az életmód az időben, a tárgyakban és értékekben. Gondolat, Bp., 1977.

8. NAGY ANTAL: A szegedi főiskolás tanárjelöltek életmódjának sajátossága. (kézirat) Szeged 1975.
9. SZALAI SÁNDOR: Idő a mérlegen. Gondolat. Bp., 1978.
10. SZÁNTÓ MIKLÓS: Életmód, művelődés, szabadidő. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.
11. SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Egyetemi hallgatók Szegeden. Bp., Gondolat. 1976.

EINIGE SOZIOLOGISCHE PROBLEME DER LEBENSWEISE DER HOCHSCHULSTUDENTEN

ARANKA SZABÓ

Am Lehrstuhl der Pädagogischen Hochschule „Gyula Juhász“ zu Szeged für Landwirtschaftliche Kenntnisse und Praktiken wurden die Lebensweise der Studenten und die Struktur ihres Betätigungsfeldes analysiert. Im Kreise der Biologie-Hörer wurden die gebundene Zeit und die Freizeit der Studenten von Fertigkeitssächern (Zeichnen, Gymnastik) und Nicht-Fertigkeitssächern (Erdkunde, landwirtschaftliche Kenntnisse und Praktiken bzw. Übungen) verglichen.

Es zeigte sich, dass bei den Hörern der Fertigkeitssächer die Hochschul-gebundene wöchentliche Arbeitszeit um 31 % höher ist, als bei denen der Nicht-Fertigkeitssächer. Dies hat zur Folge, dass ihnen für Studienarbeit, die sie zu Hause erledigen können, weniger Zeit verbleibt. Wegen der Verspreutenheit der Turnsäle und Sportanlagen bzw. -einrichtungen wird mehr Zeit zur Erreichung der Arbeitsplätze benötigt. So verfügen diese Hörer über weniger zusammenhängende Freizeit als jene der Nicht-Fertigkeitssachpaare, und in Ermangelung dieser haben sie weniger Möglichkeit zur Selbstbildung, zu einem vertiefteren Studium der Fachliteratur.

НЕКОТОРЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

САБО ЛАСЛОНЭ

На кафедре сельского хозяйства Сегедского педагогического института им. Юхаса Дьюлы нами были проведены исследования образа жизни и структуры деятельности студентов. Мы сравнили проведение рабочего и свободного времени студентов-биологов, второй специальностью которых были рисование или физкультура, требующие определённых навыков, и студентов-биологов, второй специальностью которых были география или сельское хозяйство.

В ходе исследования оказалось, что у студентов, вторая специальность которых требовала определённых навыков, рабочее время, проведённое в институте за неделю, на 31 % выше, чем у студентов других специальностей. Вследствие этого у этих студентов остаётся меньше времени на учёбу дома. Спортивные залы, бассейны и другие спортивные сооружения расположены в разных частях города, и поездка на места тренировок отнимает много времени. У этих студентов свободное от занятий время слишком разорвано, вследствие чего у них меньше возможности заниматься самообразованием и меньше времени остаётся на более углублённое изучение специальной литературы.

A FELSZABADULT SZEGED SPORTÉLETÉNEK MEGINDULÁSA I.

(A korabeli sajtó tudósításai alapján)

SZEGFÜ LÁSZLÓ—SZŐKE KATALIN

A második világháború fináléja Szegeden sem zajlott le kíméletesebben, mint másutt. A fasiszta beállítottaságú vezetés végső kétségbeesésében megkísérelte az egész nemzet mozgósítását nem kímélve a sportoló fiatalokat és gyerekeket sem. A sportot, testkultúrát is terveik szolgálatába kívánták állítani. Sokat hangoztatott jelszavuk „Sport = Nemzetvédelem” volt. Ennek ellenére a munkás testnevelő egyesületek működését, ahol csak tehették, akadályozták. Így az igen nagy népszerűségnek örvendő Szegedi MTE működése útjába is számtalan akadályt gördítettek, és — bár a levante-törvény életbelépése után már 544 levantét foglalkoztatott — minden erejükkel háttérbe szorították. Az egyesület elnökét internálták, anyagi ereje pedig egyre szembeötlőbben hanyatlott, így több szakosztályt is kénytelen volt megszüntetni. A háború utolsó szakaszában az SZMTE „teljesen tetszhalott volt”.¹ A visszavonuló fasiszták nem kímélték a sportlétesítményeket sem, amit csak lehetett elszállítottak vagy szétromboltak. Nem egy szegedi egyesület volt kénytelen a felszabadulás után kölcsön-felszereléssel kezdeni tevékenységét, és a sportbarátok jótékony célú, önkéntes adományaiból előteremteni a legszükségesebb eszközöket.²

Szeged felszabadulásának igen nagy volt a politikai súlya, ugyanis az első nagyváros volt, amelyben a náci elnyomástól mentes politikai élet kibontakozhatott. Szeged népe — a kommunisták vezetésével, és együttműködve a szovjet csapatokkal — azonnal aktív munkához látott, hogy mielőbb helyreállítsa a rendet, közbiztonságot, s beinduljon a város gazdasági és társadalmi vérkeringése. Hamarosan megjelent az első szabad hírlap, a Szegedi Népakarat,³ majd a Délmagyarország⁴ megteremtve a város lakóinak tájékoztatási lehetőségét a front alakulásáról, a legfontosabb politikai, gazdasági, kulturális problémákról stb.

A hatalom új birtokosai világosan látták, hogy a legégetőbb problémák megoldása után feltétlenül szükséges a kulturális és sportélet megindítása is, hiszen ez az élet beindulásának teljességét, a béke és nyugalom helyreálltát reprezentálná. Éppen ezért e területen is az új élet felépítésén fáradozó pozitív erők aktivizálódását várják és sürgetik.⁵ Még mielőtt a polgármesteri rendelkezés a zsidók állampolgári jogait korlátozó törvényeket és rendeleteket hatályon kívül helyezné,⁶ a Szegedi Népakarat hasábjain már hangot kap a vallási és származási megkülönböztetés nélküli szabad sportolási lehetőség kívánalma: „A világot átforgató események középpontjában sem feledkezhetünk meg, és a háború eseményei sem gátolják meg Szegeden a sportélet folytatását. Edzheti testét mindenki versenyszerűen és valláskülönbőség nélkül. Az a sok kitűnő sportember, atléta, akiknek nem volt egyéb bűnük, mint származásuk, akik évekkal ezelőtt el lettek tiltva a sportolástól, újra sportolhatnak”.⁷

Alig szabadult fel a város, neves sportvezetői — akik közül nem egy korábbi háttérbeszorítottságból lépett elő — máris a sportélet fellendítésére gondoltak, a magyar sport megteremtésén fáradoztak: „Értesülésünk szerint — folytatódik a fenti

cikk — HESSER Tibor, a Szegedi AK nagytudású, de származása miatt félreállított edzője ... egy futball-mérkőzés létrehozásán fáradozik. A tervek szerint az orosz hadsereg labdarugó válogatottja ellen mérné össze erejét egy szegedi válogatott csapat”.⁸

A szegedi sportélet tervezésébe tehát bevonult egy új tényező, megszületett a magyar—szovjet sportkapcsolat első gondolata. Itt kell megemlékeznünk egy másik sporttörténeti érdekességről is: a felszabadulást követő napokban az élet számtalan területén vált szükségessé a szovjet katonákkal való érintkezés, amelyhez a nyelvproblémát át kellett valahogyan hidalni. Ehhez nyújtott segítséget a szegedi Szikra kiadó — első kiadványai között megjelentetett — magyar—orosz társalgási zsebkönyve, amely az élet minden területét megkísérelte pár mondattal és a legszükségesebb szavak szótárával felölelni: „játék, sport” című fejezetében megtalálhatjuk a közismertebb sportágak szakkifejezéseit is. De a szótár egyéb részei is nyújtanak lehetőséget a sporttal kapcsolatos társalgás kifejezésanyagának gyarapítására, különösen a „kirándulás” és a „fürdés” című részek.⁹

Az új sportélet megteremtéséhez elsősorban az elméleti-ideológiai alapokat kellett tisztázni. Rá kellett mutatni, hogy a sporteszmény, a sportpropaganda, s egyáltalán a sport maga annak a történeti, társadalmi-gazdasági helyzetnek a függvénye, amelyben egzisztál: éppen ezért a megváltozott körülmények között új sporteszmény és tevékenységi rendszer kimunkálására van szükség. A Szegedi Népakarat és a Délmagyarország hasábjain már az első napokban megjelentek az elméleti cikkek,¹⁰ amelyek nemcsak a vallási és származási megkülönböztetések ellen léptek fel, hanem leleplezték a kapitalista sportot is rámutatva, hogy: „Az elmúlt rendszer, mint mindenre, úgy a sportra is rányomta jellemző posványító bélyegét, amely Szegeden a szegedi — az ellenforradalmi — gondolat városában talán legjobban érződött. A közelmúltban a sportba bevonultak a „sport—honvédelem” jelszó alatt a szélső nacionalista szverek. E szellemet átvevő és terjesztő levante és polgári egyesületek elnyomták és háttérbe szorították — sokszor állami támogatással — a kispénzű emberek által fenntartott munkás-egyesületeket. Ez meg is érződött a sporton, mert a futball üzleti vállalkozásszerű sportján kívül a legtöbb sportág alig tudott valami eredményt felmutatni. Példa erre, hogy legutóbb Szegeden megtartott országos tornászbajnokságon egyetlen szegedi egyesület sem indult. Az egyesületek közül csak azok virágozhattak, amelyek valamilyen tőkés vállalat finanszírozását, vagy állami szubvenciót élveztek. Az egyesületek nagy részben vállalati tulajdonba mentek át, mint az UTC, a Magyar Kendergyár, az SZTK, a Baross, a Tisza a vasút tulajdonába. Ez kifejlesztette a sportban, különösen a futballsportban a „rabszolagkereskedést”, a sportolók adását és vevését. Ezzel ellentétben a hajdan olyan sok sportolót foglalkoztató és tömegsportot támogató munkás-egyesületek — Szegeden a Munkás Testedző Egyesület — nem megalkuvó és a sportban is szocialista nevelést biztosítani akaró irányzatuk miatt teljes tétlenségre voltak kárhozthatva. Ez a múlt.”¹¹

Az is a múlthoz tartozott — természetesen —, hogy sok kiváló sportolót és sportvezetőt a frontra hurcoltak,¹² másokat pedig — köztük a SZAK örökös díszelnökét BÁSTYAI-HOLTZER Tiadart — deportáltak, s a koncentrációs táborok drótkerítései mögött kínoztak halálra.¹³ E cikkek szerzői világosan látták — és láttatták —, hogy az új, megváltozott körülmények az eddig háttérbe szorított, „elhanyagolt és erőszakkal alacsony színvonalon tartott” munkássport számára beláthatatlan lehetőségeket nyitnak meg, s hogy az aktív sportolástól elzárt néptömegek részére nemcsak fikció lesz — mint volt — a sporthoz való jog.¹⁴ „A jelen már biztatóbb. — írják — A múltban működésképtelenségre kényszerített munkássportolók a legnagyobb áldozatok árán átmentették egyesületüket. Ez az egyesület várja most, hogy a pos-

vány alól felszabadított munkástömegeket beállíthassa a sportolói táborába, hogy a jövőnek neveljen egy ép testű munkásgárdát, aki majd ép lélekkel tud beleilleszkedni a kollektív új világba.”¹⁵

Az elméleti alapvetés után a szervezés megindulása sem váratott sokáig magára. Bár az emberek eleinte idegenkedtek a szórakozás-jellegű megnyilatkozásoktól, aminek fő okát a reakció megfontolt rémhírterjesztésében kell látnunk. Ámde a házug propaganda nem sokáig hatott: egy-két hét leforgása alatt mindenki belátta tarthatatlanságát. Joggal vetődött fel tehát, hogy: „Mint minden más téren, úgy a sportban is érvényesülnie kell az új szellemnek. Meg kell teremteni a szegedi sportélet egészséges viszonyait. Meg kell kezdődnie az egyesületek rendszeres munkájának. A sportolók jelentkezzenek az egyesületekben és kezdjék meg az edzést. A kitartó munka meg fogja hozni a kívánt eredményt, és a sportolók a megtartandó versenyeken meg fognak felelni a mai sporteredmények követelményeinek.”¹⁶

A felhívás nem maradt hatástalan. Elsőként a neves szegedi egyesületek közül a SZAK¹⁷ és az SZMTE állt talpra, ezekben is a kimondottan munkássportnak számító birkózás és ökölvívás beindításának feltételei teremtdtek meg először. A Délmagyarország korabeli tudósítója például egyenesen egyenlőségjelet tesz a sport és az ökölvívás közé: „A megújódott Szegeden, mint minden más téren, úgy a sportban is meg fog és meg kell indulnia az életnek. A sportolni vágyó munkásifjak most szabadon választhatnak a nehezebb vagy könnyebb sportágak között. A férfias sportágak között első helyen áll az ökölvívás.” — írja a már címében is kimondottan az ökölvívásnak szentelt cikk.¹⁸ Az egyesületek szervezésével egyidőben gondolni kellett tevékenységük összehangolására is. A teremhiányon és egyéb anyagi nehézségeken túl a nagy szakemberhiány is indokolta ezt.

Az SZMTE vezetősége a szegedi sportélet fejlesztése érdekében 1944. december 3-ra megbeszélést hirdetett a városi sportegyesületek vezetőinek. A Szabad Szakszervezetek székházában megtartott találkozót olyan sikeresen végződött, hogy a város sportéletének szinte minden területén a gyors beindulás reményével kecsegtetett. Alig néhány szakosztály maradt el: ezeknek külön értesítést küldtek. Így december 7-én, a második megbeszélésen már jelen volt az SZMTE, a SZAK, a SZEAC, az UTC, a Móravárosi TE, a Szegedi Korcsolyázó Egylet, a Postás SE, a Szegedi Evezős Club és a Szegedi Labdarúgó Kerület képviselője.¹⁹ Ekkor sikerült életre hívni azt a központi irányító szervet, amelynek feladata a város sportügyeinek intézése lett.²⁰ A Szegedi Központi Sportbizottság a sportolók toborzásának — amely természetesen elsősorban a régi gárda összeverbúválását jelentette — határidejeként 1944. dec. 31-ét jelölte meg. Felhívásában részletesen közölte, hogy ki képviseli az egyes egyesületeket.²¹

Az SZMTE december 2-től már rendszeresen tartott edzést a Tanárképző Főiskola tornatermében. Kellő számú jelentkező esetén valamennyi szakosztály működését tervbe vették, de csak a torna, kosárlabda, ökölvívás és a futball-szakosztályt sikerült beindítani.²² A többi sportág is felfejlődött lassan az említettek mellé, így pl. március 11-én tartotta alakuló ülését a birkózó-, a kosárlabda- és az atlétikai szakosztály.²³ (Április 22-re a Pálffy József leventepályán „tehetségkutató futóversenyt” szerveztek „mindkét nembeli ifjúság” részére. Mindenki indulhatott, akár versenyzett korábban, akár nem.²⁴) A futballcsapat (az SZTK csapatával kombinálva, amely aztán májusban végleg beolvadt az SZMTE-be²⁵) már el is indult az április 20-án kezdődő — a DLASZ által kiírt — tavaszi bajnokságon. A bokszolók és birkózók felkészítéséről elsórt, rövid tudósításokat olvashatunk, mígnem ők is porondra lépnek. A SZUE medencéjét 1945. május 6-án nyitották meg az SZMTE úszó és vízilabda versenyével.²⁶

A súlyemelő szakosztály május 30-án kezdte edzéseit FARKAS István edző vezetésével.²⁷

Nem akart a többi egyesület és szakosztály sem lemaradni az SZMTE mögött. A SZAK már január 17-én megkezdte tavaszi előkészületeit, futballcsapata pedig már február 18-án a Tisza csapata ellen játszik a következő összeállításban: LUDAS I. — TIHANYI, RAFFAI — LUDAS II., KAKUSZI, GARAI II. — DÉKÁNY, SZÓCS, VÖRÖS, HARANGOZÓ, NAGY.²⁸ (Az első edzőmérkőzések eredményei: SZAK—TISZA 5:0, 4:4, 8:2.)

Akcióba lépett január 4-én a Szegedi Sporthalászők Egyesülete is MACHÁNSZKY József szervezésében:²⁹ május közepén az ipartestületi vendéglőben már az engedélyeket is átvehették.³⁰ A SZATE futballcsapata első edzését március 11-én tartotta a Szabadság-téri pályán.³¹ Az UTC március 15-re hirdette első edzését, de csak június 24-én tudta tető alá hozni alakuló ülését a Jójárt vendéglőben.³² Az „Arany-kerék” Motor- és Kerékpáregyesület június 21-én kezdi meg a szervezett munkát.³³ Június 22-én tartja meg a kerékpáros szakosztály alakuló ülését a Szegedi „Tisza” Vasutas Sportegyesület, ugyanakkor atlétikai versenyt is meghírdet július 1-re.³⁴ Az SZDP „Barátság” Sportegyesületének női csoportja, amely elsősorban az atlétika iránt érdeklődőket várta, június 23-án alakult meg.³⁵ A férfiak szervezése már nehezebben ment, s így csak 1945. július 5-én tartotta meg az SZDP Szentháromság utcai székházában a „Barátság” alakuló ülését.³⁶ Legkomolyabb problémákkal a tenisz küzdött, ugyanis pályafelújítási gondjai megfelelő tőke hiányában megoldatlanok maradtak olyannyira, hogy a Szegedi Népszava 1945. július 7-én szóva is teszi a pangást „Mi van a tenisszel?...” című cikkében. A Szegedi Általános Munkás Sakk-kör és a Szegedi Sakk-kör összevonása révén alakult meg július 12-én a Szegedi Munkás Sakk-kör, amely SZENT-GYÖRGYI Ablertet választotta örökös tiszteletbeli elnökévé.³⁷ A természetjárók szerveződése is megindult, de egyelőre csak politikai köntösben: a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom pl. műsorral egybekötött kirándulást szervez a Szép-csárdához.³⁸

A szervezkedés természetesen egyáltalán nem ment olyan problémamentesen, mint ahogyan az a fenti felsorolásból első pillantásra tűnik. Számítalan nehézségen kellett úrrá lenni egy év alatt, hogy a sportélet normális kerékvágásba térjen vissza. A sportlétesítmények — országos méretekben is — úgyszólván teljesen tönkrementek, a tornatermeket kifosztották, a sportfelszereléseket széthurcolták stb. Szegeden sem jobb a helyzet, ezért az említett december 7-i értekezleten „felkérjük az egyesületek képviselőiben megjelent küldötteket, hogy rövid helyzetjelentést készítsenek egyesületük, szakosztályuk jelenlegi helyzetéről, valamint felszerelési állapotáról, hogy ezeknek az ismeretében, érdemben is foglalkozhasson az értekezlet a jelenleg még fennálló akadályok elhárításával, s mielőbb megindulhasson Szeged sportélete.”³⁹ Ez a felmérés azonban egyáltalán nem mutatott valami biztató képet. A SZAK újszegedi Temesvári-körúti sporttelepéről pl. a teljes felszerelés eltűnt, így aztán kénytelen volt a sportélet megindításához a kintlevő szereléseket bekérni, és a sportbarátok önfeláldozó sportszer-adományozását kérni.⁴⁰ (Az UTC is intézkedik a kintlevő felszerelések sorsa felől.⁴¹) De ki volt képes ilyen nehéz időkben a sportra is áldozni? Nem sokan lehettek. Ez kiderül abból a keserű hangból is, ahogyan a SZAK vezetősége kérte — három hónap múltán is —, hogy támogassák az egyesületet: „Az elmúlt idők vezetősége itt hagyta a SZAK-ot egyetlen fillér nélkül adósságokban, és nem gondoskodott a nagy és értékes felszerelésünk megmentéséről. Újszegedi sporttelepünket, hogy az ősszel meginduló nemzeti bajnokságban részt vehessünk, teljes talaj és belső berendezéssel együtt át kell alakítanunk. Társegyesületek által kölcsönadott felszerelésben játszunk. Kell, hogy legyen 30—40 áldozatkész sportbará-

tunk, akik két hónapon keresztül 50 pengőt áldoznak a 46 éves SZAK újjászervezésére.”⁴² Más egyesületek helyzete sem rózsásabb. Ugyanakkor olyan kötelezettség is járul az amúgy is gyöngén segített egyesületekre, hogy rendezvényeik minden belépőjegye után bizonyos összeget a Nemzeti Segély pénztárába befizessenek.⁴³ A szakemberhiánnyal küszködő, felszerelés nélküli egyesületek csak egymásra számíthattak. A SZAK edzéseire pl. minden futballista eljárhatott egyesületi hovatartozás nélkül, a korábban bácskai csapatokban focizó játékosoknak pedig igazolást is kínált.⁴⁴ Felszerelésük előteremtése céljából — más anyagi erőforrás hiányában — a Tűzoltók és a Gyufagyár csapata is futballmérkőzéseket vív egymással. Május elején HESSER Tibor, a Déli Labdarugó Al-Szövetség elnöke Budapesten tárgyalt az MLSZ vezetőivel. A megbeszélések minden vonatkozásukban sikeresnek bizonyultak, különösen az anyagiak szempontjából. Kiderült az is, hogy a DLASZ tulajdonát képező két ezüstkupa — a Horthy István és a Szent-Korona kupák — nem veszett el, s hamarosan visszakerül mindkettő Szegedre, ahol alkalmas időpontban ismét ki lesznek írva. Ugyanakkor komoly ígéretet kapott arra is, hogy az MLSZ keretéből felszerelési segínyt utalnak ki a szegedi csapatok részére.⁴⁵ Nem lebecsülendő és igen sportszerű gesztus volt az is pl., hogy a kosárlabda játékvezetői a sportegyesületek nehéz anyagi helyzetére való tekintettel lemondtak tiszteletdíjukról.⁴⁶ Amikor ismét szóba került — július 24-én — a SZAK indulása a Nemzeti Bajnokságon, az MLSZ újabb ígéretet tett a szegedi egyesület támogatására.⁴⁷ Mégis, amikor életbe lépett az új igazolási rendelet, az elnök, HORNYAI-HESSER Tibor semmi másra nem tudott apellálni, mint a játékosok önfeláldozására és klubhűségére: „Lehet, hogy más egyesületek szebben festik le előttetek a jövőt, lehet, hogy anyaegyesületek szegény, rongyos, kifosztott és súlyos gondokkal küzd a fennmaradásért, én mégis arra kérlek benneteket, ne foglalkozzatok a távozás gondolatával. Az egyesületi vezetők nem tehetnek arról, hogy kifosztva találták a szertárakat, nem volt dresz, nadrág meg labda, de pénz sem volt... aki itthagyt bennünket a romok között megfutamodva, annak nem lesz helye a jövő sportbirodalmában.”⁴⁸

A sportegyesületek működéséhez sok pénz kellett volna, kezdve az állóalapok karbantartásától a sportfelszerelések pótlásáig, a segédszemélyzet, a játékvezetők díjazásától a megfelelő egészségügyi ellenőrzés megteremtéséig stb. De az sem ártott volna, ha a játékosok szociális helyzetén is tudnak valamicskét javítani. Az egyesületek anyagi gondjaik enyhítésére állami szubvenciót nem kaptak, így kénytelenek voltak néhány mecénásra és a sportrendezvényeken szedett magas beléptidíjakra támaszkodni. Ezt azonban az alacsony életszínvonalon tengődő sportrajongók tömege nem volt képes megfizetni, s kellő hangerővel lázadoztak is ellene, különösen a „kispénzű munkások”.⁴⁹ A Tűzoltók és a Gyufagyár úgy kísérli meg az így kialakult helyzeten való változtatást, hogy a barátságos mérkőzéseken „beléptidíjakat nem szednek, az önkéntes adományokat a sportfelszerelések beszerzésére fordítják”.⁵⁰

A különféle anyagi természetű problémák között a sportolók anyagi dotációjának kérdése váltotta ki a legnagyobb vitát. A klasszikus szabályok értelmében amatőr az a sportoló, aki kizárólag a sport iránti szeretetből, pénz vagy más anyagi ellenszolgáltatás nélkül végzi sporttevékenységét. Egyesek józanul felmérve az adott speciális helyzetet, belátták, hogy komoly testkultúrát ez idő tájt nem lehet megfelelő szociális feltételek nélkül kialakítani. Ha a munkásnak önmaga és családja fenntartására nem elegendő a bére, további munkát fog vállalni, s nem teszi félre kenyér-gondját a sport kedvéért. Üres gyomorral nem lehet sportolni. Ez a tábor tehát a klasszikus elvek időleges feladása mellett szállt síkra. A másik szárny — Szegeden elsősorban az SZMTE — az ellenkező véletet védelmezte:⁵¹ a Szovjetunió példájára hivatkozva követelték a professzionalizmus eltörlését, és az amatőr sport kibontakoz-

tatását. Természetesnek tartották, hogy ahol nincs kizsákmányoló és kizsákmányolt, ott nem lehet üzleti jellegű sport sem. Pontosan az SZMTE javaslatára tette magáévá az ötös sportbizottság és a központi szövetség is a professzionalizmus teljes eltörlésének programját, és kötelezett minden sportolót (1945. június 30-ig) az amatőr-fogadalom letételére. Az SZMTE elsők között tette le az esküt, sőt lelkes vezetői „javasolják, hogy azt a versenyzőt, aki vét az amatőrség ellen, internálótáborba vagy munkatáborba utalják”.⁵² Az adott szituációban azonban túl szigorúnak tűnt ez a mérce, hiszen épp a legszegényebb munkás-sportolókat üttötte el a sportolás lehetőségétől. Ez tükröződik az egyik levélből is, amelyet a Délmagyarországnak címeztek: „A futballistának kötelessége hetente kétszer-háromszor edzésre járni, ezzel munkaidőt, fizetést veszít, joga van tehát némi kárpótlásra. Már csak azért is fenn kell tartani a játékos-fizetési rendszert, mert enélkül kifejlődik az álmátörizmus, ami még a profizmusnál is rosszabb.”⁵³ Hogy a levélíró mennyire fejtén találta a szöveget, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az amatőr-fogadalom letételét szorgalmazó MLSZ vezetőségének új igazolási rendelete, amely lehetővé tette augusztus 7-től egy héten keresztül a szabad „játékos-rablást”, kimondva, hogy vidéki csapatok egymástól szabadon rabolhatnak, a fővárosi csapatok pedig vidékről egyesületenként 3–3 játékost vihetnek, ugyanígy a vidékiek is Budapestről. Az azonban napnál világosabban látszott, hogy ez a rendelet a gazdagabb fővárosi egyesületek érdekeit szolgálja, mivel így a játékosok nyugodtan elvándorolhatnak egyesületeik megkérdezése és beleegyezése nélkül oda, ahol többet ígérnek játéukért. Az is bizonyos volt, hogy a jobb anyagiakkal rendelkező budapesti klubok futballistái nem fogják elhagyni egyesületeiket. A rendelet olyan egyértelmű volt, hogy még a Népsport is megrökönyödve tette fel a kérdést: „Vidék nélkül indul az őszi bajnokság? Mi lesz a vidéki csapatokkal, ha szétszedik játékosanyagukat?”⁵⁴ A Délmagyarországi választ adott a kérdésre: „A vidéki futball halálát jelenti a ma életbelépett szabadrablási rendelet.” HESSER Tibor és társai minden lehetőt elkövettek, hogy meggátolják a rendelet végrehajtását: HESSER a fővárosba utazott, „a korrupt budapesti futballdzsugelben azonban elhalt tiltakozó hangja.”⁵⁵ Ezzel gyakorlatilag a magyar labdarugás legfelső szerve adta meg az indító lökést az álmátörizmus kibontakoztatásához.

A futball irányítása — mint fent láttuk — jó kezekbe került. Annál nehezebben sikerült más sportágakban a kellő számú szakképzett sportvezető összeverbúválása. A kimondottan munkássportnak számító ökölvívás és birkózás viszonylag könnyen feltálalta magát: az ökölvívókat pl. a közismert szegedi ökölvívó öregfiúk, az egykori bajnokok — BODAI, ZOMBORI, MEGGYESI — edzették. Az SZMTE birkózóit is régi, tapasztalt birkózó-bajnokok készítették fel.⁵⁶

Semmivel sem jelentett kisebb gondot a játékvezetői gárda megteremtése. A Szegedi Központi Sportbizottság ez irányú tevékenységét is felméréssel kezdte. Összehívta 1944. december 18-án azokat a vizsgázott labdarugó játékvezetőket, akik továbbra is aktív tevékenységet vállaltak.⁵⁷ Ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy megdöböntően kevés szakemberrel rendelkeznek, s egy komolyabb méretű sport-megmozdulás esetén (pl. a labdarugó bajnokság) a lebonyolításhoz nincs elegendő bíró. Ezért a DLASZ, miután ismételtelen felmérte a helyzetet,⁵⁸ felhívta mindazokat a sportembereket és sportrajongókat, akik a jövőben játékvezetői képesítést szeretnének szerezni, hogy vegyenek részt az általa indítandó játékvezetői tanfolyamon.⁵⁹ A felhívásra kellő számmal jelentkeztek, így az újdonsült bírók már 1945. június 29-én elméleti és gyakorlati vizsgát tehettek a szövetség székházában illetve a Vasutas stadionban.⁶⁰

JEGYZETEK

[A jegyzetekben használt rövidítések: SzNa. = *Szegedi Népakarat*, Dm. = *Délmagyarország*, M. = *Munka*, SzNsz. = *Szegedi Népszava*, NS. = *Népsport*.]

- ¹ Dm. 1945. 09. 08.: „A mezítlásos futballistáktól a mai modern sportegyesületig.”
- ² Pl. a SzAK teljes felszerelése eltűnt. (Dm. 1945. 01. 20.)
- ³ SzNa. indult 1944. október 18-án, 10. száma (okt. 31) már csak a kefelevonatig jutott el.
- ⁴ Dm.: 1944. november 19-ig indult.
- ⁵ SzNa. 1944. 10. 21.
- ⁶ SzNa. 1944. 10. 24.
- ⁷ SzNa. 1944. 10. 20.
- ⁸ Uo. — A NS. 1945. 07. 06-án veti fel a szovjet—magyar sportkapcsolatok kiépítésének kérdését: augusztus 20-ra kívántak egy válogatott mérkőzést szervezni.
- ⁹ *Hogyan mondják oroszul? (Magyar—orosz beszélgetések szótárral.)*, Szeged, 1944. Szikra. „Játék, sport” 114—116., „Kirándulás” 69—73., „Fürdőzés” 116—118.
- ¹⁰ SzNa. 1944. 10. 20.: *Az Új Világ sportja.*; SzNa. 1944. 10. 21.: *Megindult a sportélet.*; SzNa. 1944. 10. 24.: *Az Új Világ sportja.*; Dm. 1944. 11. 26.: *Az ökölvívás a munkásifjak sportja.*; Dm. 1944. 12. 04.: *Munkás testedzés.*; Dm. 1944. 12. 08.: *Megindult a sportélet is Szegeden.*; M. 1945. 03. 25.: *Munkássport.*
- ¹¹ SzNa. 1944. 10. 27.
- ¹² Dm. 1945. 06. 06.
- ¹³ Dm. 1945. 09. 07.
- ¹⁴ SzNa. 1944. 10. 20.
- ¹⁵ SzNa. 1944. 10. 27. — Megjegyzés uo.: „Mindennemű sportügyi kérdésben forduljanak HESSER Tiborhoz, Városháza, fldsz. 3. du. 3 óráig.”
- ¹⁶ SzNa. 1944. 10. 21.
- ¹⁷ Dm. 1945. 09. 07.
- ¹⁸ Dm. 1944. 11. 26.
- ¹⁹ Dm. 1944. 12. 02. és 1944. 12. 08.
- ²⁰ Eddig ezt a feladatot HESSER Tibor látta el. (SzNa. 1944. 10. 27.)
- ²¹ Dm. 1944. 12. 24.
- ²² Dm. 1944. 12. 02.
- ²³ Dm. 1945. 03. 08.
- ²⁴ Dm. 1945. 04. 18.
- ²⁵ Dm. 1945. 05. 18.
- ²⁶ Dm. 1945. 05. 06.
- ²⁷ Dm. 1945. 05. 30.
- ²⁸ Dm. 1945. 02. 18.
- ²⁹ Dm. 1945. 01. 04.
- ³⁰ Dm. 1945. 05. 13.
- ³¹ Dm. 1945. 03. 10.
- ³² Az UTC rendkívül nehezen szerveződött újjá, pedig a SzNa. 1944. 10. 20-i cikke első munkásklubbként tartja számon az ökölvívásban.
- ³³ SzNsz. 1945. 06. 21.
- ³⁴ SzNsz. 1945. 06. 21.; Dm. 1945. 06. 22.; SzNsz. 1945. 06. 28.
- ³⁵ SzNsz. 1945. 06. 22.
- ³⁶ SzNsz. 1945. 07. 04.; SzNsz. 1945. 07. 07.
- ³⁷ Dm. 1945. 07. 13.; SzNsz. 1945. 07. 17.
- ³⁸ SzNsz. 1945. 07. 24. — Semmi hír nincs a kézilabda beindulásáról, hacsak a Dm. 1945. 01. 20-i, a SzAK 19-i edzéséről készült tudósítása nem erre utal.
- ³⁹ Dm. 1944. 12. 08.
- ⁴⁰ Dm. 1945. 01. 20.
- ⁴¹ Dm. 1945. 03. 14.
- ⁴² Dm. 1945. 04. 13.
- ⁴³ Dm. 1945. 06. 24.: minden belépőjegy után 4 P-ig 20 fill., 4 P felett 50 fill. volt a tarifa.
- ⁴⁴ Dm. 1945. 01. 17.
- ⁴⁵ Dm. 1945. 05. 09.
- ⁴⁶ Dm. 1945. 07. 14.
- ⁴⁷ Dm. 1945. 07. 24.
- ⁴⁸ Dm. 1945. 08. 07.
- ⁴⁹ Dm. 1945. 06. 02.
- ⁵⁰ Dm. 1945. 06. 23.

- ⁵¹ Dm. 1945. 04. 22.
⁵² Dm. 1945. 04. 22.; SzNsz. 1945. 06.24.; SzNsz. 1945. 07.12.
⁵³ Dm. 1945. 06. 07.
⁵⁴ NS. 1945. 07. 29. — Megjegyzendő, hogy már korábban a Nemzeti Sportbizottság egyesület-cserére vonatkozó határozata is okozott némi zavart (Dm. 1945. 04. 24.).
⁵⁵ Dm. 1945. 08. 07.
⁵⁶ Dm. 1945. 02. 17.
⁵⁷ Dm. 1944. 12. 17.
⁵⁸ Dm. 1945. 03. 14.
⁵⁹ Dm. 1945. 03. 27.
⁶⁰ SzNsz. 1945. 06. 29.

NEUBEGINN DES SPORTLEBENS DES BEFREITEN SZEGED

LÁSZLÓ SZEGFÜ—KATALIN SZŐKE

Die Autoren verfolgen die Neuorganisation des während der Kriegsjahre zerrütteten Sportlebens der Stadt Szeged von den ersten Tagen ihrer Befreiung an bis zur Regenerierung der Vereine anhand der Berichterstattungen der zeitgenössischen Presse.

Sie zeigen auf, wie es gelang, die Clubs neuzuorganisieren, die brennendsten finanziellen Fragen der Vereine zu lösen, die Sportgeräte zu sammeln, die Sportplätze zu erneuern, die Trainiersäle in Ordnung zu bringen und die rutinierten Wettkämpfer ebenso wie die sich neu meldenden Sportliebenden zu systematischer Arbeit anzuleiten, die Bewegung des Massensportes in Gang zu bringen und die Fachleute zusammenzubringen bzw. zusammenzuhalten und sogar neue aufzubauen.

НАЧАЛО СПОРТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ СЕГЕДА ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ГОРОДА

СЕГФЮ ЛАСЛО—СЁКЕ КАТАЛИН

Авторы в своей работе, на материале печатных органов того времени, показывают реорганизацию нарушенной войной спортивной жизни города с первых дней освобождения до создания новых спортивных обществ.

Авторы подробно останавливаются на таких проблемах, возникших при создании новых спортивных клубов, как например, создание денежных средств, необходимых для работы спортивных клубов, укомплектование клубов спортивным инвентарём, приведение в порядок спортивных стадионов, спортзалов и спортплощадок, организация систематических тренировок для спортсменов, организация массовых спортивных мероприятий, обеспечение работы специалистов спорта и их дальнейшее обучение.

II. NYELV- ÉS IRODALOM

A SORRENDCSERE PROBLEMATIKÁJÁHOZ OROSZRÓL MAGYARRA TÖRTÉNŐ FORDÍTÁSKOR

BALÁZS JÓZSEF

A fordítás többnyire mondatok célnyelvre történő transzformációjában valósul meg. A fordítás során a fordító feladata az, hogy a szöveget alkotó mondatok szerkezeti összetartozását, illetve a mondategészekből szerveződött szövegegységek, bekezdések hierarchikus kontextuális szövegösszefüggéseit meglássa, s az ilyen strukturálisan összetartozó szerkezeteket szintézisben megragadja, továbbá a célnyelvben ezen szerkezetek adekvát átváltásával a transzformációt megvalósítsa. Az összetartozó szerkezetek és a közöttük levő logikai-szemantikai viszonyok megelégtetésére támpontokat kell keresnie. „Fordításnál ... kiindulópontul a gondolat magva, az állítmány szolgál, mivel ennek jelentése döntően meghatározza a mondat egyéb egységeit.”¹

Mivel beszédünk, írásunk nem mindig egyszerű bővített mondatokból tevődik össze — általában többszörösen összetett mondatokkal („mondathalmazokkal”), szövegegységeket alkotó mondategészekkel, beszédművel találkozunk — kettős relációban is gondolkodnunk kell: egyrészt mondat szinten, másrészt szöveg szinten. Ha beszédünk, írásunk, gondolkodásunk legkisebb önálló értelemmel bíró egységeiből szerveződött mondatból indulunk ki, a fordítási művelet során sokfajta transzponálási művelettel kell számolnunk.²

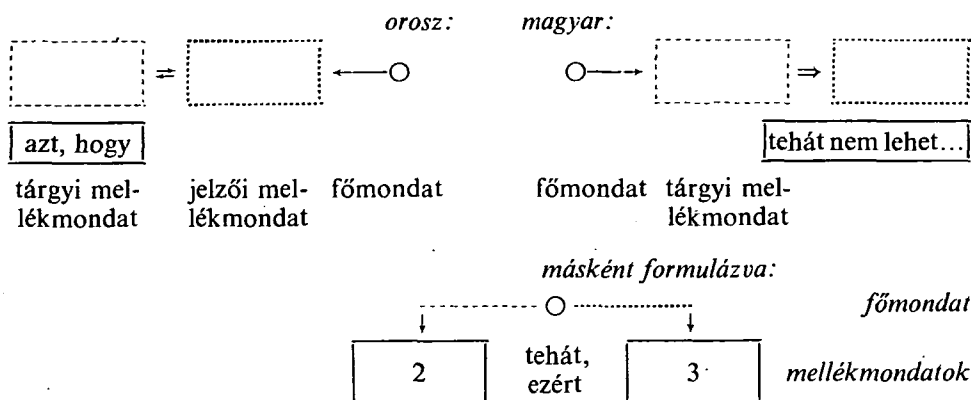
Szöveg szinten a komponensek beágyazódási sorrendjében túlsúlyban lehet a tagmondatok cseréje, a mondathatárok eltolódása — ezáltal a szerkezet között levő tartalmi viszonyok felcserélése (természetesen egyetlen átváltási művelet sem jelentkezik tisztán, önmagában, izoláltan, a többi fordítási művelettől elkülönülten).

Vizsgáljuk meg a sorrendcsere egy-két érdekesebb esetét, amikor a komponensek beépítettségében végrehajtott sorrendcserével a közöttük levő viszonyok is módosulnak.

A fő és a mellékmondat helyet cserél:

Что государство есть орган господства определённого класса, который не может быть примирен со своим антиподом (с противоположным ему классом), этого мелкобуржуазная демократия никогда в состоянии понять.

A kispolgári demokrácia sohasem tudja megérteni, hogy az állam egy meghatározott osztály hatalmi szerve, amely osztályt nem lehet kibékíteni ellenlábásával (a vele szemben álló osztállyal). (Állam és forradalom, Bp., pp. 359/415—16).

Az idézett szövegegységben az orosz és magyar nyelvben a mondatok közötti szerkezeti viszonyok nagyon kicsit módosultak: az oroszban a struktúra szerveződése szempontjából világosan kitűnik a főmondat visszautaló jellege, a magyarban viszont jól érzékelhető a főmondat következtetést levonó szerepe, ami természetesen nincs a fordítás kárára. A harmadik mondategyszt — mint indoklást — fordíthatjuk konklúzív tartommal is: „ezért azt nem lehet kibékíteni ...”

A közbeékelt mondat helyet cserél:

— И именно этот вывод Каутский — мы покажем это подробно в дальнейшем изложении — ... «забыл» и извратил.

— És éppen ezt a következtetést ... „felejtette el” és forgatta ki Kautsky — *amint azt, további fejtegetéseinkben ki fogjuk mutatni.* (Állam és forradalom, Bp., 1952. pp. 360/416). Példánkban a közbeékelt mondat magyarra történő fordításkor a közlés végére került, ezzel is jelezve a főstruktúrában kifejtett szerepének logikai kontinuitását, amely aényt közlő viszonyból magyarázó-kiegészítő viszonyná alakult és így ténymagyarázó bővítő jellegével több szövegegység között teremt kapcsolatot. Az oroszban ugyan a közbeékelt mondat kettőtőri a mondategésznyi gondolatot, de funkciójának érvénye egybeesik, mert mind a magyarban, mind az oroszban az kiterjed a rákövetkező szerkezeti kapcsolásokra: konstrukcionális helyzetük más, de funkciójuk azonos.

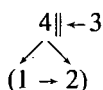
A szöveg komponensei közötti tartalmi viszonyok felcserélődése:

A szövegegység komponensei közti viszonyok modifikálódásán kívül a tartalmi viszonyok fel is cserélődhetnek: különösen az ok-okozati és a következtető-magyarázó kapcsolatokban. Ez a viszonycsere — hasonlóan az antonim jelenséghez — a dolgok dialektikájával függ össze, egyik sem abszolút, adott viszonyítási rendszerben érvényesülnek, egy másik viszonyítási rendszerben az egyikből lehet a másik is. A szöveget alkotó mondatokban a beépített komponensek közötti viszonyok rendje és tartalmi vonatkozása a sorrendcserével megváltozik, amely — mint logikai sajátosság — a szöveg konstruális szerveződésében tömbösödési jegyeket is magán visel. Vegyünk egy példát:

(1) В этом здании на углу проспектов Маркса и Калинина, (2) рядом с Кремлём, (3) не требуют заранее записаться на приём. (4) Здесь работает приёмная Президиума Верховного Совета СССР.

(1) A Kreml tőszomszédságában, (2) a Marx és a Kalinyin sugárút sarkán van egy épület, (3) ebben működik a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének fogadószobája. (4) *Itt nem szükséges előre feliratkozni, hogy fogadják az embert.* (Szputnyik., 1979. 10. p. 8)

Az oroszban az idézett mondatok szerkezeti beágyazódása a következő formulát mutatja: az első és második mondat között bővítő (magyarázó) viszony áll fenn; az első kettő és a harmadik között ellentétes tartalmi kapcsolású viszony. Az első három és a negyedik között az első mondatához kapcsolódó új információt közlő kifejtő- magyarázó tartalmi kapcsolatot látunk. (tulajdonképpen az első és a negyedik mondat akár egy bővített mondatot is alkothatna az információ funkciója szempontjából!). Formulázva: $[(1 \rightarrow 2) \rightarrow \leftarrow 3] \rightarrow 4$, azaz a 4. mondat hátravetett pozícióban az első két mondatmal informál a tárgyról. Az információ a tárgyról az első két mondat segítségével tulajdonképpen a 4. mondatban „csúcsosodik ki”, az 1, 2, 4 mondatok tömbösödnek. Az oroszban ez a fajta tömbösödési viszony alkotja az altézismondatokat, mert konstrukcionális értéke kisebb, mint a 3. mondaténak, ugyanis a 3. mondat tényadó magyarázattal nem követi, hanem megelőzi a 4. mondatot, amely a tárgyról informál. Ezért a 3. mondat egész képezi a főstruktúrát. Igaz ugyan, hogy a 4. mondat érvénye az első és második mondatra is kiterjed (pontosabban azzal együtt kerek egész!), de funkciójának érvénye nem terjed ki a 3. mondatra. Így a következő képlet jobban kifejezné a mondatok közötti tartalmi viszonyokat:

Ez azt is jelenti egyúttal, hogy a szövegegységen belül a 3. mondat hordozza az igazán értékes, új információt.

A magyar fordítás egyértelműen azt mutatja, hogy a magyar következetesen jut el az indokláshoz, azaz mondatkezdő pozícióba az orosz 2. mondat kerül, azt követi az orosz 1. mondat, tehát a magyar az általánosabb Kremlt helyezi előtérbe, csak azután konkretizálja a Kalinyin és a Marx sugárutat, mint egyest, — majd csak ezután, a hely ismeretében informál a tárgyról (3) s a legvégén közli a lényegét (4), azt tulajdonképpen, hogy „jóllehet ebben az épületben van a Legfelsőbb Tanács, mégis bárki bejelentkezés nélkül látogathatja.” Így a 3. mondat ellentétesen kapcsolódó viszonyából a magyarban ellentétesen megengedő lett.

A szöveget alkotó mondatok, szerkezetek, szövegegységek, bekezdések komponensei nem egyformán terheltek információval, azaz minden egyes komponens funkcionálisan más-más értéket képvisel a struktúra szerveződése szempontjából. Ez a szövegstruktúrát alkotó szemantikai értékű információterheltség más-más sorrendi elrendeződést mutat a különböző nyelvekben és nem feltétlenül esik egybe a komponensek grammatikai tagolásával, illetve a közöttük levő kapcsolatok jellegével. Ha ugyanis a szerkezetek konstrukcionális szerepe azonos, akkor a mondatathárak eltolódhatnak, a szerkezetek funkcionálisan felcserélhetők, azok konstrukcionális értéke egyenlő. A gyakorlat során azonban nem ez a tipikus. Vegyünk egy egyszerű bővített mondatot:

— Многих иностранных представителей принимает лично Председатель Президиума Л. И. Брежнев.

— *L. I. Brezsnyev*, az elnökség elnöke, sok külföldi képviselőt személyesen fogad. (Szputnyik 1979. 10. p. 17.).

A két szövegegységben szemmel látható a sorrendcsere. Nem a név és a cím (rang) miatt kerül sor sorrendátrendeződésre elsősorban, hanem amiatt, hogy a magyarban a „szélysén” módhatározó áll a fókuszban.³ Képlettel kifejezve:

$$S - (A) - O - Ad - V$$

↑
fókusz

azaz az alany (S), melynek hátravetett értelmezője van (A), hozzájuk kapcsolódik a tárgy (O), a módhatározó (Ad) áll a fókuszban, s legvégül az ige (V). Ez a sorrend megfelel az aktuális tagolás elvének, vagyis ebben az esetben szükség van a komponensek sorrendjének átrendeződésére fókuszorientációjú szórendi elrendeződés végett.

A továbbiakban a kérdés úgy vetődik fel, vajon nagyobb szövegegységekben minden körülmények között megvalósítható-e hasonló esetekben ez a sorrendcsere, illetve a komponensek közötti viszony? Előző példánkban a módhatározó funkcionális értéke nem esik egybe az őt megelőző bővítmények, szerkezetek funkcionális értékével. Vajon mondat szint fölött ezek a kapcsolatok hogyan érvényesülnek, a sorrendjükben bekövetkezett csere milyen kapcsolási viszonyt eredményez? Idézett példánkban csak azokat az eseteket vizsgáljuk, amikor a szerkezetek közötti viszonyokat egy esetleges sorrendcsere megváltoztatná.

(1) Василий Поленов стал учителем следующего поколения художников, (2) громко заявивших о себе в 90-е годы. (3) Молодёжь — Валентин Серов, Константин Коровин, Михаил Врубель, (4) как когда-то первые передвижники, (5) начали, в свою очередь, напряжённые поиски собственных путей в искусстве. (6) Продолжая традиции лучших мастеров передвижничества, (7) они в то же время стремились большой поэтизации образов, лёгкости и мастерству письма. (8) Зарождался новый этап развития русской живописи, (9) возникало множество самых различных течений. (10) Но это уже следующая страница истории русского искусства.

(1) Vaszilij Polenov lett tanítómestere a festők következő nemzedékének, (2) akik a 90-es években hívták fel magukra a figyelmet. (3) Valentyin Szerov, Konsztantyin Korovin, Mihail Vrubel, (4) miként az egykori peredvizsnyikok, (5) lázasan keresték saját útjaikat a művészetben. (6) A peredvizsnyikek legjobb hagyományait folytatták ugyan, (7) de az alakok költőibb megformálására, a könnyedségre és a festői ábrázolás tökéletesítésére törekedtek. (8) Az orosz festészetben új fejlődési korszak érkezett el, (9) számos különböző irányzat született. (10) Ez azonban már az orosz művészet történetének következő fejezete. (Szputnyik. 1979. 10. p. 65.) Az idézett szövegegységet két tételrészre bonthatjuk. Az 1—7 képezi az előfeltételt, a tényeket, azt a részt, amely prezentál, bemutat és témaként szolgál. Valójában már ezt a szövegegységet is megelőzi több bekezdésnyi szövegegység, azaz már maga is bevezetett egység, nem új!!! Polenov neve az előző szövegegységben másik két festő nevével együtt szerepel. Az olvasó tudatában nem tükröződik egyértelműen a közlés funkciójának érvénye, ha Polenov az eredetitől eltérő strukturális sorrendi elrendeződést kap (hiába történt ugyanis az előzőekben órá is utalás, elhomályosul a kettő árnyékában). Így a magyar fordító Polenovot meghagyja fókuszorientációjú pozícióban a mondat elején: „Vaszilij Polenov / lett...” Ez a megoldás tökéletesen megfelel a gondolati tagolás általános logikai elvének: S — P, ahol az alany (S) fókuszban van. Az előző és a mi szövegegységünk határával nem esik egybe Polenov

esetében a funkció érvénye, mert az nem egyenértékben terjed ki mindkét szövegegységre. Ezért kellett Polenovot kezdő pozícióba helyezni. A 8—10 mondategységek képezik a konklúziót. Képlettel kifejezve:

$$\begin{array}{ccccccc} 1 & \rightarrow & 3 & \rightarrow & 5 & \leftrightarrow & \langle (7 \rightarrow [(8 \rightarrow 9) \rightarrow \leftarrow 10]) \rangle. \\ \downarrow & & \downarrow & & & & \downarrow \\ (2) & \rightarrow & (4) & & & & (6) \end{array}$$

A közöttük levő kapcsolódó viszonyok tekintetében az $1 \rightarrow 3 \rightarrow 5$ mondatok tartalmi viszonya copulatív, az $5 \leftrightarrow 7$ mondaté adversatív. A $2 \rightarrow 4$ mondategész az 1. és a 3. mondathoz kapcsolódva copulatív viszonyukkal bővítő jelleggel rendelkeznek, lévén mellékmondatok; mindketten az alanyorientációjú főértékű mondategységek alanyra vonatkozó bővítményét alkotják. A kijelentésnyi szövegegység témarésze tehát az 1—7 mondat. A 8—10 mondat az új információt hordozó rész, nevezetesen az, hogy a festők munkássága új korszakot nyitott meg.

A következő kérdés az lenne, vajon az 1—10 mondattag beágyazódási sorrendje és a közöttük levő tartalmi viszonyoké felcserélhető-e, milyen hatást váltanának ki a legkülönbözőbb sorrendi variációk? Lehetetlen itt valamennyi elképzelhető variációt felvázolni. Inkább cseréljük meg a sémánkon ábrázolt előfeltételt és a konklúziót! A szövegegység képlete a következő:

$$\begin{array}{ccccccc} [(8 \rightarrow 9) \rightarrow \leftarrow 10] & [1 \rightarrow 3 \rightarrow 5 \rightarrow \leftarrow 7] \\ & \downarrow & \downarrow & & \downarrow \\ & (2) \rightarrow (4) & & & (6) \end{array}$$

Ez a változat elképzelhető ugyan, de ezzel a cserével a 8—10 mondatokat szövegegységet kezdő helyzetbe téve az eredeti orosz nyelvű szövegegység két része közötti megengedhető ellentétes viszonyt megbontanánk. Ennek a konsekutív-adversatív viszonnak a megbontása azt jelentené, hogy elébe vágnánk az események menetének, a kronológiai idősíknak. Célszerűbb ezért az eredeti szövegben beépített komponensek sorrendjét követni fordításkor. Pláne igaz ez irodalmi művekre! Szövegünk elemzéséhez vegyük *Viktor Asztafjev* „Álom a fehér hegyen” című elbeszélésének egyik szövegegységnyi bekezdését: (Szputnyik. 1979. 10. p. 156.).

(1) Аким толкнул дверь — (2) она не поддавалась. (3) Он опустил с плеча ружьё, (4) прислонил его к стене (5) схватил деревянную ручку обеими руками, (6) пнул дверь ногой, (7) навалился плечом. (8) Сыро плюнув (9) она нехотя отворилась.

(1) Akim megpróbálta betörni az ajtót, (2) de az nem engedett. (3) Leengedte válláról a puskát, (4) nekitámasztotta a falnak, (5) megragadta mindkét kezével a fából készült fogantyút, (6) vállát nekifeszítette, (7) majd lábával berúgta az ajtót. (8) A nedves ajtó nagyot pukkant, (9) s kényszeredetten kitérült.

Az $(1 \rightarrow \leftarrow 2)$ mondattagok képezik a tételmondatokat, melyek között adversatív viszony van; a $(8 \rightarrow 9)$ mondattagok jelentik a zárótételmondatokat, ezek között copulatív viszonyt találunk (arról van szó, hogy Akim be akar jutni egy elhagyott szibériai fakunyhóba). Sematikusan ábrázolva:

$(1 \rightarrow \leftarrow 2) \rightarrow (3 \rightarrow 4) \rightarrow (5 \rightarrow 6) \rightarrow 7 \rightarrow (8 \rightarrow 9)$. Az adott mondattagok közül a $(3 \rightarrow 4)$, $(5 \rightarrow 6)$ és a 7, amelyek egymáshoz copulatív kapcsolódnak, valamennyien a kiinduló és a záró tételmondatok kiemelésére szolgálnak. A 3—7 mondattagot három részre bonthatjuk: két korrelatív párra $(3 \rightarrow 4)$ és $(5 \rightarrow 6)$, valamint a két korrelatív párt lezáró pár nélküli 7. mondatra. Ha jól megvizsgáljuk ezt a három altézismondatot $(3 \rightarrow 7)$, megállapíthatjuk, hogy a közöttük levő copulatív viszony

nem egyenlő értékű a struktúra szerveződése szempontjából, mert a két korrelatív párban a cselekmény fokozásáról van szó, amely nemcsak stilisztikai értékű, hanem strukturális és funkcionális is, ugyanis a szereplő cselekvési és lelki állapotát egy összeforrott gigászi költői képben mutatja be (láthatjuk, amint nekikezd, leveszi puskáját, megragadja az ajtókilincset, vállát feszíti, majd lábbal rugdossa). Ezek a nem egyenlő értékű altézismondatok a kiinduló tételmondatok (1 → ← 2) és a zárótételmondatok között szervesen beágyazódva fejtik ki cselekvést fokozó funkcionális értéküket. Ezért a szövegegység komponenseit és a közöttük levő kapcsolódási viszonyokat felcserélni nem ajánlatos. Így tehát a fordító helyesen járt el, amikor lépésről-lépésre haladva követte a kiindulási nyelv szövegegységében a komponensek beágyazódási sorrendjét, mert a komponensek közötti viszonyok megcserélésével megbontotta volna annak a struktúrának a rendjét, amelyre az adott közlés funkcionálisan felépül. Maximum amit megtehetett: szófajváltást eszközölt (a határozói igeneves mondattagban a határozói igenevet igésítette, az OHA személyes névmást főnevesítette és attributív szintagmává bővítette).

Természetesen egy-két sajtószövegen és irodalmi példán elemzett esetekből messzemenő következtetés nem vonható le, de talán a komponensek beágyazódása közötti viszonyok is segíthetnek célnyelvre történő fordításkor.

IRODALOM

1. VÉCSEY ANTALNÉ: Orosz nyelvű szakszövegek magyarra fordításának problémái. Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8/H. Nyíregyháza, 1980. p. 97.
2. Бархударов, Л. С.: Язык и перевод. Изд. Международные отношения. Москва, 1975. Черняховская, Л. X.: Перевод и смысловая структура. Изд. Международные отношения. Москва, 1976.
KLAUDY KINGA: Fordítás és aktuális tagolás. (A fordítás elmélete és gyakorlata.) Budapest, 1979.
Кун, Л.: К изучению порядка слов в русском языке. К нерешённым проблемам теории актуального членения. Dissertationes Slavicae, XI. Szeged, 1976. pp. 103—123.
Левицкая, Т. Р.—Фитерман, А. М.: Проблемы перевода. Изд. Международные отношения. Москва, 1976.
MÁRKUS GYÖRGY: Orosz magyar fordítástechnika (OMKDK 23) Budapest, 1978.
Рецкер, Я. И.: Теория перевода и переводческая практика. Изд. Международные отношения. Москва, 1974.
TARNÓCZY LÓRÁNT: Fordítástechnika (OMKDK 20) Budapest, 1972.
3. É. KISS KATALIN: A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. (NyTK T 80.) Budapest, 1978.

EINIGE FRAGEN DES ÜBERSETZENS AUS DEM RUSSISCHEN INS UNGARISCHE

JÓZSEF BALÁZS

Die Übersetzung erfolgt laufend von Satz zu Satz. Beim Übersetzen entsprechen die Einheiten der beiden Sprachen einander, doch können die diese Einheiten bildenden Strukturen in der Wortfolge eine Umordnung erfahren, in der Zielsprache andere Positionen einnehmen, als ihre Entsprechenden in der Ausgangssprache besaßen.

Die Umordnung der Wortfolge und die Anordnung der Komponenten in der Zielsprache überhaupt entspricht dem allgemeinen logischen Prinzip der aktuellen Gliederung. Allerdings können sich die den Text bildenden Sätze, Satzteile und Strukturen nicht immer wortfolgemässig umordnen, da ihre Einbettungsreihenfolge in logisch-chronologischer Reihenfolge sich fortsetzt; ihre Umordnung würde ein dichterisches Bild, miteinander inhaltlich zusammenhängende, einheitliche Text- und Zeitebenen auflösen.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ВЕНГЕРСКИЙ

БАЛАЖ ЙОЖЕФ

Перевод осуществляется по предложениям. В процессе перевода единицы перевода двух языков соответствуют друг другу, однако могут произойти изменения в порядке слов единиц перевода; они могут изменить свою позицию в языке перевода по сравнению с позицией их эквивалентов в языке-источнике.

Изменение порядка слов и вообще следование друг за другом структурных единиц в языке перевода соответствует общему логическому принципу актуального членения предложения. Однако не всегда могут произойти изменения в порядке слов предложений, членов предложений, структурных единиц текста, так как они в процессе их включения логически следуют друг за другом в хронологическом порядке, и в результате их перемещения может произойти нарушение поэтического образа, единого содержания и временного плана текста.

OLASZ JÖVEVÉNYSZAVAINAK KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

DORÓ GÉZÁNÉ

A magyar nyelv olasz jövevényszavainak tanulmányozása régre nyúlik vissza.

Már LAURENTIUS TOPPELTINUS, XVII. századi erdélyi tudós megemlíti, hogy a magyar nyelvben vannak olasz eredetű szavak is, de egybevetéseket nem közöl (Origines et occasus Transylvanorum, Luguduni 1667).

OTROKOCSI FÓRIS FERENC „Origines Hungaricae” című 1693-as munkájában közöl merész olasz—magyar megfeleléseket. Az első tudós, aki két konkrét szavunkat helyesen ítélte olasz eredetűnek, MOLNÁR JÁNOS apát volt. „A régi jeles épületekről kilentz könyvei”-ben (Nagyszombat 1760) ez olvasható: „A’ *Piatzot*, vagy a’ mint másutt mondják a’ *Piartzot*, tsak olasz nyelven tudjuk mi is nevezni: a’ guzsalyt nem de nem *rokkának* is mondjuk? ‘s e’ pedig tiszta olasz szózat” (176. old.) Ez, a szakemberek előtt sokáig ismeretlen megjegyzés lehetett a kiindulópontja BENKŐ JÓZSEF olasz jövevényszavainkra irányuló kutatásainak is. BENKŐ a magyar nyelv olasz jövevényszavaival először történeti főművében, az 1778-ban megjelent „Transsilvania”-ban foglalkozott. Ebben a műben egyetlen olasz elem, a *rokka* szerepel. BENKŐ 1791-ben „A magyar és török nyelv mely keveset egyezzen” címmel összegezte több évtizedes munkájának eredményeit. A nyomdára előkészített, de kiadatlanul maradt kéziratot művet (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár), mely elsősorban lexikai elemzés a történeti háttér mély tanulmányozásával, a magyar nyelv olasz jövevényszavai első rendszerezésének tekinthetjük. Utal hazánknak Olaszországgal, nevezetesen Velencével folytatott kereskedelmi kapcsolataira, mint fontos tényezőre az olasz szavak átvétele szempontjából; „Bizonyos az, hogy a’ Magyar Nemzetnek váfárlásai ez előtt leginkább Velentzétől és Olafz Orfzágtól függötenek: Úgy vélekedem azért, hogy még a’ Vásárlások helyének nevét is, t. i. a’ *Piatzot* onnan vette Nemzetünk, mivel Olafzul is *Piatztza* (irattatik, *Piazza*) annak neve.” Egyeztetéseinek egy része mai állásfoglalásunk szerint is igaz; így a *bokály*, *lándzsa*, *mandula*, *pálya*, *piac*, *számár*, *táska*. Néhány szava a TESz. szerint esetleg lehet olasz eredetű is, mint pl. a *dárda*. Néhány egyeztetése elfogadhatatlan. BENKŐNÉL, szinte akaratlanul, felmerül már a közvetítő nyelv kérdése is. A francia jövevényszavaink felsorolása után ezt írja: „Többeket is lehetne eléhordani, melyekből sokakat a’ Francia vett a’ deák és más nyelvekből: töle pedig a’ Német, és mi többnyire ettől, mint szomszéd-tól, inkább, hogy sem magától a’ Francziától.” (46) Ezt az elképzelését érvényesíti *kártya* szavunknál is; bár a latin jövevényszavak között szerepelteti, helyesen rámutat az olasz nyelv közvetítő szerepére: „*Kártya*, melyel játszódnak, a’ *Charta*, deák szóból; noha mit vettük a’ szót a’ Velencei Olaszoktól, ezen játéknak találójától” (61—2).* Az 1795-ös „Debreceni Grammatika” is említ közös olasz—magyar szavakat.

* ÉDER ZOLTÁN: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság.

GYARMATI SÁMUEL az 1816-os „Vocabularium”-ában sok olasz szót vet össze magyarokkal. „...járkáltunk a németek, franciák és olaszok közé, kik apránként maguk is közénk szívárogtak. Ezekről tanultuk a módit és mindazokat az új lukszusra tartozó dolgokat, melyekre azelőtt semmi szükségünk sem volt, valamint a mestersegekre és tudományokra tartozó számtalan szót: *materia, tafota, ... kanavász, ... gránát, stb.*” (Vocabularium in quo plurima Hungaricus vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy. Bécs, 1816).

SÁNDOR ISTVÁN 1808-ban a „Sokféle” című művében sorol olasz eredetű szavakat.

LESCHKA ISTVÁN 1825-ben „Elenchus vocabulorum Europaeorum” (Buda) című munkájában közöl elfogadható egyezéseket.

DANKOVSKY GERGELY a „Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum”-ban (1833) szintén hoz olasz eredetű szavakat, szám szerint 268-at, de csupán külső hangzás alapján egyeztet, így hanyatlást jelent LESCHKÁHOZ képest.

KUNOSS ENDRE 1835-ben a „Gyalulat” című idegenszó-gyűjteményben sorol fel több olasz szót.

A CZUCZOR—FOGARASI féle „Magyar Nyelv Szótára” (1862—74) is közöl olasz szóegyezéseket.

Ezek, a kérdéssel elsőként foglalkozó nyelvészek, bár sok hibás, téves egyeztetést közölnek, néhány szónál valóban a helyes, ma is elfogadott olasz eredetre mutatnak rá.

A kérdéssel behatóan, részletesen, elsőként KÖRÖSI SÁNDOR foglalkozott. A „Nyelvőr” 1884—87-i évfolyamaiban rendszeresen ír olasz eredetű szavainkról, majd eredményeit összefoglalva is közzé adja „A magyar nyelvbeli olasz elemek”, című tanulmányában (a fiemei m. kir. áll. főgimnázium 1891—92. évi értesítője magyar és olasz nyelven).

A múlt században KÖRÖSI után még SCHUCHARDT HUGÓ és SZARVAS GÁBOR közöltek olasz—magyar szóegyezéseket a „Nyelvőr” számaiban.

A magyar nyelv szótörténeti kutatásainak állomásait a kezdettől a századfordulóig HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szófejtés és történeti fejlődése c. tanulmánya foglalja össze 1903-ban (NyelvtudKözl. 33: 1—44; 139—163).

Századunkban a felszabadulásig SIMONYI ZSIGMOND, GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS, BEKE ÖDÖN, MOÓR ELEMÉR, HORGER ANTAL, GÁLDI LÁSZLÓ, LAZICZIUS GYULA és BÁRCZI GÉZA foglalkoztak egyes részletkérdésekkel különböző helyeken, folyóiratokban, tanulmányokban.

A „Magyar Etymologiai Szótár” megjelent füzetek első sorban MELICH kutatásai alapján foglalkoznak olasz eredetű szavainkkal. BALASSA JÓZSEF a „Magyar Nyelv Szótára”-ban (1940) sok szavunkat származtatja az olaszból, de egyeztetései nem mindig megbízhatóak.

BÁRCZI GÉZA „Szófejtő Szótár”-a (1941) nem törekszik ugyan teljességre, de amit olasz jövevényszavainkról mond, sokban megfelel mai tudásunknak.

E felsorolt kutatások szintézisét adja KARINTHY FERENC doktori értekezése, mely „Olasz jövevényszavaink” címmel jelent meg 1947-ben (MNYTK. 73. sz.). A tanulmány csoportosítja az addigi eredményeket, s alapot ad a további kutatásokhoz.

KARINTHY értekezéséhez 1948-ban TAMÁS LAJOS és GÁLDI LÁSZLÓ fűztek megjegyzéseket (Nyr. 72: 139 illetve EPhKözl. 71: 127—8), 1949-ben pedig CSEFKÓ GYULA (Nyr. 73: 17—9; 73: 81—2). Az utóbbi években öröndetesen fellendültek az olaszból átvett szavakra vonatkozó kutatások, első sorban BENKŐ LORÁND, FOGARASI MIKLÓS és HADROVICS LÁSZLÓ foglalkoztak behatóan egy-egy részletkérdéssel; BENKŐ: Adalékok a népi mulattatás terminológiájához: FilKözl. 14: 480—98;

bokály: MNy. 52: 450; Két-olasz jövevénytavunkról — istálló, karafa: MNy. 64: 454; Legrégibb olasz jövevénytavaink nyelvi és történeti tanulságai: MNy. 66: 554—68; A pojáca idegen nyelvi előzményeihez: MNy. 67: 73—5; Réflexions sur la terminologie ancienne de la navigation: Sauv. Eml. 15—22; FOGARASI: Fátyol és páttyolat szavaink történetéhez: FilKözl. 8: 98—105; Egy komplex jövevénytavó-kutató módszer eredményei és tanulságai: FilKözl. 12: 388—91; Risultati e insegnamenti di un metodo complesso nelle ricerche etimologiche: Annali dell'Istituto Universitario Orientale, Sez. linguistica: Napoli, 1968: 187—205; Újlatin nyelvészeti kutatásaink 25 éve: FilKözl. 16: 303—8; 26 Jahre Romanistik in Ungarn: ALingu. 21: 431—7; kántin: MNy. 53: 197—200; markotányos: MNy. 54: 537—42; HADROVICS: Régi olasz jövevénytavaink köréből: NyttudÉrt. 50. sz. 81—114; gálya, bárka, sajka: Pais-Eml. 284—92).

Egy-egy olasz eredetű tavunkról többen is írtak, így: KARDOS TIBOR: tréfa: FilKözl. 1: 111; H. BOTTYÁNYI ÉVA: páttyolat: MNy. 54: 69; IMPLÓM JÓZSEF: Olasz jövevénytavainkhoz: MNy. 54: 116; LOVÁNYI GYULA: porcelán: MNy. 66: 93; PAIS DEZSŐ: tréfa: MNy. 69: 86; FODOR ISTVÁN: Universiade — egy új olasz kölcsönszó: Nyr. 90: 96; PROHÁSZKA JÁNOS: marcápán — marcipán — marcifánk: Nyr. 94: 485.

A magyar nyelv olasz jövevénytavai nemcsak a magyar nyelvészeket érdeklik, kutatásukkal olasz nyelvész szakemberek is foglalkoznak; így az olasz nyelvészek nagy mestere. CARLO TAGLIAVINI, továbbá GIOVAN BATTISTA PELLEGRINI, GIANGUIDO MANZELLI.

Az olasz—magyar nyelvészeti kutatások jelentő seredménye volt a Padovában 1976. október 27—29-én rendezett „I. Olasz—magyar nyelvészeti konferencia”. A konferencián mind magyar, mind olasz részről etimológiával foglalkozó jeles szakemberek vettek részt, több előadás hangzott el a magyar nyelv olasz elemeivel kapcsolatban is. Olasz részről GIOVAN BATTISTA PELLEGRINI szólt hozzá a TESz. által hozott olasz jövevénytavakhoz, majd GIANGUIDO MANZELLI foglalkozott a magyar nyelv keleti eredetű jövevénytavainak esetleges olasz közvetítésével. Előadásukban mindketten hivatkoznak SZIKLAI MÁRIA „Le parole italiane nella lingua ungherese” című kiadatlan diplomadolgozatára, melyet 1942—43-ban CARLO TAGLIAVINI irányításával készített Padovában. (A dolgozat, amely PELLEGRINI szerint nem gyengébb KARINTHY néhány évvel később megjelent tanulmányánál, a Padovai Egyetem Nyelvtudományi Intézetének könyvtárában található gépelt példányban.)

Magyar részről BENKŐ LORÁND, FOGARASI MIKLÓS, ÉDER ZOLTÁN, SZABÓ GYÖZŐ és BENEDEK NÁNDOR tartottak előadást jövevénytavainkról. A konferencia teljes anyaga megjelent nyomtatásban is, a padovai Università degli Studi és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem közös kiadványaként alapított „Giano Pannonio” olasz—magyar kulturális évkönyv első, 1978. évi kötetében.

1978. november 13—17. között Visegrádon újabb „Olasz—magyar nyelvészeti konferencia” volt, de ennek anyaga még nem jelent meg nyomtatásban.

Olasz jövevénytavaink és „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”

Az olasz jövevénytavaink történetére vonatkozó ismereteink kialakításában jelentős szerep jutott a TESz.-nek.

A TESz. három kötetének igen gazdag szókincsanyagából 72 elem bizonyosan olasz származtatása mellett foglal állást a szótár szerkesztősege. Bizonyosan olasz eredetűnek tartjuk nyelvünk azon elemeit, amelyek közvetlenül az olaszból, más köz-

vetítő nyelv segítségével nélkül kerültek a magyarba. Ebből következik, hogy nem tekinthetjük olasz eredetűeknek az olyan szavakat, amelyek — bár nyilvánvalóan az olaszból terjedtek el a többi nyelvbe — a magyarba bizonyíthatóan egy másik nyelven keresztül kerültek. Pl. a *konfetti*, mivel a közvetlenül átadó nyelv a döntő, a magyarban nem olasz, hanem német eredetű. Ugyancsak nem sorolhatjuk olasz jövevényszavaink közé nyelvünk azon nagyszámú elemeit, amelyeknél ugyan még nem bizonyítottan, de felmerülhet más nyelv közvetítő hatása is. Ilyenek pl. a *datolya* (a TESz. megfogalmazása szerint „velencei olasz eredetű, esetleg szerb-horvát közvetítéssel”), a *karnevál* („olasz eredetű; valószínűleg német közvetítéssel is”), stb. Ezek a szavak, legalábbis egyelőre, a nem bizonyosan olasz eredetű jövevényszavak csoportjába kerültek. Ugyanide soroljuk azokat a jövevénelemeket is, amelyek az olasz mellett egy vagy két más nyelvből is magyarázhatók. A nem bizonyosan olasz eredetű jövevényszavaink terjedelmes jegyzékébe a TESz. adatai alapján 246 elemet sorolhatunk.

Bizonyosan közvetlenül az olaszból származtatja a TESz. a következő szavakat (a magyar szó után közlöm a feltehető kiinduló olasz alakokat):

akkordó — alakváltozat az *akkord* címszó alatt — ol. *accordo*: TESz. 1: 116

ária ol. *aria*: TESz. 1: 175

ármádia ol. *armata*; északi ol. *armada*: TESz. 1: 177

bakacsín ol. R. *boccaccino*, *boccascino*: TESz. 1: 221

biankó ol. *bianco*: TESz. 1: 292

bokály ol. *boccale*; ol. N. *bocal*, *bocale*: TESz. 1: 327

bóra ol. *bora*: TESz. 1: 342

bravó ol. *bravo!*: TESz. 1: 367

bravó ol. *bravo*: TESz. 1: 367

briganti ol. *brigante*; tb. sz. *briganti*: TESz. 1: 369

cikény ol. *zecchino*; vel. *zechin*: TESz. 1: 433

cókó ol. *zoccolo*; ol. R. *zocco*; vel. *zocolo*, *zoco*: TESz. 1: 454

csémbaló ol. *cembalo*: TESz. 1: 494

dettó ol. *detto*: TESz. 1: 623

digó ol. vel. *digó*, *diga*; ol. ir. *dico*, *dica*: TESz. 1: 633

dózse ol. vel. *dože*; ol. ir. *doge*: TESz. 1: 666

fasiszmus/fasiszta ol. *fascismo/fascista*: TESz. 1: 850

fóra ol. N. *fuora*, *fora*; ol. ir. *fuori*: TESz. 1: 950

fregoli ol. *Fregoli* (tulajdonnév): TESz. 1: 975

fúga ol. *fuga*: TESz. 1: 982

füge ol. vel. R. *fighe*; ol. ir. *fico*: TESz. 1: 999

gondola ol. *gondola*: TESz. 1: 1075

grotta ol. *grotta*: TESz. 1: 1099

gúla ol. *guglia*: TESz. 1: 1104

istálló északi ol. N. *štála*, *štállá*; ol. ir. *stalla*: TESz. 2: 241

kapiskál ol. *capisco*: TESz. 2: 359

karafina ol. triesti *carafina*; romagnai *caraféna*; ol. ir. *caraffina*: TESz. 2: 372

kóstál északi ol. N. *coštar*; ir. ol. *costare*: TESz. 2: 587

lándzsa ol. *lancia*; R. N. *lanza*: TESz. 2: 716

madonna ol. *madonna*: TESz. 2: 810

makaróni ol. N. *maccheroni*; giulai *macaroni*; ir. ol. tb. sz. *maccheroni*: TESz. 2: 824

mandula ol. *mandorla*, *mandola*; N. *mandule*: TESz. 2: 836

maskara ol. *maschera*: TESz. 2: 854

mazzola ol. *malvasia*; R. *malvagia*; giuliai *malvafia*; trentoi *malvašia*: TESz. 2: 868
 móka ol. friuli tb. sz. *mòche*; padovai *moca*; trentoi *mòca*: TESz. 2: 944
 narancs ol. északkeleti nyelvjárások *naránsa*, *naránš*, *narants*; friuli *naranz*; ol. ir. *arancio*: TESz. 2: 999
 pajzs ol. R. *pavese*: TESz. 3: 61
 pálya ol. *palio*: TESz. 3: 76
 parmezán ol. parmai *parmsàn*; giuliai *parmesan*; vel. *parmesàn*: TESz. 3: 111
 part ol. *porto*; északi N. *port*: TESz. 3: 113
 paszomány ol. vel. *passamàn*; ir. ol. *passamano*: TESz. 3: 120
 piac ol. *piazza*; É. *piazza*: TESz. 3: 180
 pinnáta ,sütőforma' (elavult) ol. *pignatta*; N. *pignata*: TESz. 3: 199
 pinyol ,egy fajta édes vörösbör' (elavult) ol. N. *pignol*, *pignòla*, *pignolo*: TESz. 3: 200
 polenta ol. *polenta*: TESz. 3: 242
 pomáda, pomáta — korábbi alakváltozatok a *pomádé* címszó alatt — ol. *pomata*, *pomad*, *pomada*: TESz. 3: 247
 pomagránát ,gránátalma' (régi nyelvi szó) ol. *pomogranatò*; bresciai *pom granat*: TESz. 3: 248
 remete ol. R. *remita*, *remit*, *eremite*; ir. ol. *eremita*: TESz. 3: 376
 rév ol. vel. *rive*; ferrarai *riva*: TESz. 3: 401
 rima — nyelvjáráskori alakváltozat a *rim* címszó alatt — ol. *rima*: TESz. 3: 417
 rivalda ol. *ribalta*: TESz. 3: 424
 rizsma ,papírmérték' ol. mantovai *rišma*; bolognai *risma*: TESz. 3: 426
 rondo² ,zenei tétel' ol. *rondo*: TESz. 3: 442
 sája ,egy fajta gyapjuszövet' (elavult szó) ol. parmai *saja*; modenai *sàia*; ir. ol. *saià*: TESz. 3: 471
 sajéta ,egy fajta finom gyapjuszövet' (elavult szó) ol. *saietta*: TESz. 3: 472
 saláta ol. N. (északi) *salàta*, *salatà*, *sayàta*: TESz. 3: 479
 spagetti ol. *spaghetti*: TESz. 3: 584
 spanyol ol. giuliai, triezsti *spagnuol*; ir. ol. *spagnolo*: TESz. 3: 584
 spárga¹ ,növény' ol. R. *spargo*; vel. *sparego*; friuli *sparg*: TESz. 3: 585
 spárga² ,madzag' — és átvettünk egy későbbi spágó változatot is. — ol. N. *špàgo*; ir. ol. *spago*: TESz. 3: 586
 strucc ol. friuli *strùz*; ferrarai *strùzz*; parmai *struzz*; ir. ol. *struzzo*: TESz. 3: 607
 szála ,terem' (elavult szó) ol. *sala*: TESz. 3: 656
 számár ol. N. *šomār*, *šomār*, *sumār*; *šumār*; ir. ol. *somaro*: TESz. 3: 668
 szerezsen ol. *saraceno*, *saracino*; N. *saresin*, *sarisin*, stb.: TESz. 3: 733
 tálca ol. *tazza*: TESz. 3: 828
 talián ol. N. *talián*, *talian*: TESz. 3: 829
 tányér északi N. ol. *taer*, *tayér*, *taler*, *taera*, stb.: TESz. 3: 842
 tarcolán ,egy fajta selyem' (elavult szó) ol. R. *terzanella*: TESz. 3: 851
 táská ol. *tasca*: TESz. 3: 863
 torta ol. *torta*: TESz. 949
 torzsa ol. *torso*: TESz. 3: 950
 trombita ol. *trombetta*; É. *trombéta*: TESz. 3: 990

A nem bizonyos olasz eredetű jövevényszavaink jegyzékébe a TESz. adatai alapján 246 további tanulmányozást kívánó szót gyűjtöttünk, melyeknél szóba jöhet az olasz származás, de ez még nem kellően bizonyított, vagy felvetődik valamely más nyelv közvetítő szerepe, vagy éppen az olasz mellett más nyelvből is próbálják magyarázni. Ezek a következők: *akrobata, ákovita, alabárd, ánizs, antenna, articsóka, áspa, bagatella, bajonetta, baldachin, balerina, banda, bandita, barakk, bazsalikom, bárka, bástyá, basszus, bicsak, bolt², bombarða, bombardon, bordély, börszöny, burgonya, buzerál, cement, csemete, csentéz, csimasz, csokoládé, csonka, damaszt, csúf, dárda, datolya, dézsma, diva, dráma, duett, dukát, duó, dús, ében, egres, esperes, falkony, fanfár, fasina, fátyol, forint, fosztán, freskó¹, feskö², furfang, futurizmus/futurista, gálya, garaboncia, gavallér/gavalléria, gavar, gettó, golyó, gránáta, grandiózus, groteszk, influenza, interes, kabolgya, kádencia, kagyló, kajüt, káló, kanavász, kandalló, kapitány, káplán, kápri, karamella, karát, karazsia, karfiol, karikatúra/karikaturista, karmazsin, kármin, karnevál, kárpit, kártány, kártya¹, kaszárnya, kaszinó, kassza, katakomba, kaviár, kazamata, kokárda, kókonya, kompánia, kordován, kornéta, korridor, korvett, korzó, kosztüm, kukó, kupola, kuracin, laguna, lancetta, lakka, lampion, láva, lavina, lázsi, limonádé, líra², lottó, lutri/lottéria, maffia, majolika, malária, mankó², marcipán, maróni, medália, mester, mina, minyon, móló, mulya, must, mustár, mustra; muszlin, nadragulya, náva, nettó, novella, oltár, opera, operett, ordináré, osztriga, pagát, paksaméta, palizáta, pandúr, pántofely, papagáj, parádé, paróka, parola, pasztell, patália, patkány, patyolat, pedál, pianínó, pika, pikoló², pilóta¹, pis-kóta, pojáca, porcelán, porcsin, primadonna, pünkösöd, rafinál, rakéta, raponc, rása, rassz, ráta, rebarbara, rece, reform, regatta, regruta, ribesz, ribillió, rizottó, rizs, rokka, rokokó, románc, rondella, rozmaring, ruta, sáfrány, sajka, sakk, sakk-matt, sármenta, sirokkó, skála, skarlát, skart, skatulya, skicc, spádé, spanyolviasz, spenót, spikanárd, spion, staféta, stilet, strucc, stukatúr, swadron, szafaládé, szaladia, szalámi, szaltó, szalvéta, szandál, szappan, szardella, szardínia, szenna, szimfónia, szirup, szóda, szoló, szonáta, szonett, szoprán, taberna, tafota, tarifa, tempó, tenor, terjék, tombola, torbacsín, torzó, trafikál, tréfál/tréfa, tropa, tubák, tufa, tulipán, ultimó, umbrella, vanília, velesz, zafir, zsiráf, zsold.*

Jelen vizsgálódásainkat szigorúan a TESz.-re támaszkodva végezzük, azonban a témánk szempontjából figyelembe vehető szavak nem mindegyike található meg új etimológiai szótárunkban. Néhány biztosan vagy feltételezetten olasz eredetűnek tartott szavunk a TESz.-ből való kihagyását többen is szóvá tették. Így pl. PELLEGRINI hiányolja a TESz.-ből (Giano Pannonio 1: 21) a KARINTHY, CSEFKÓ, sőt már KÖRÖSI által is olasz jövevényszavunknak tartott *burcsella* és a KARINTHY és CSEFKÓ jegyzékében is szereplő *brókoli* szavainkat.

A TESz. állásfoglalásaihoz, egy-egy szócikkéhez többen fűztek megjegyzéseket. Az I. kötet megjelenése után HADROVICS (MNy. 64: 144–54) megjegyzi, hogy míg a szótár sok esetben igen szigorú kritériumokat alkalmaz, egyes szavak összekapcsolásában a pusztá összecsengésre hagyatkozik csak. Ilyen összecsengésre alapított származtatás szerinte a szótárban bizonytalan eredetűnek tartott *burgonya* szó. Bár a szótár óvatosan fogalmaz, de a lat. *Burgundia*, a fr. *Bourgogne*, ol. *Borgogna* földrajzi névvel való összefüggést mégis lehetőnek tartja, pedig egyáltalán nem valószínű, hogy ez a kezdetben csak nagyon szűk területen, Baranyában kimutatható tájszó éppen e földrajzi névvel lenne azonos.

BAKOS FERENC (NytudÉrt. 89. sz. 55) a TESz. egyes műveltségyszavai, pl. a zenei terminusok esetében a XVII–XVIII. században és a XIX. század elején jelentkező szavaknál a közvetlen olasz átvétel lehetőségét szigorúbban ítélné meg. Bár

egyész északolasz nyelvjárások ejtése is elhagyja a szóvégi magánhangzót, BAKOS fel-tételezi, hogy nyelvünk nem közvetlenül, hanem a németben létrejött alakot vette át (pl. *szoprán, tenor*). Ha a szóvégi *ó* a németben is megmarad (pl. *Brutto, Kasino*), akkor a magyarban is jelentkező szó útjára a hangtan nem ad felvilágosítást. Az átadó nyelv megítélésében az eljárásunk csak a szótörténeti adatok szövegkörnyezettel együtt történő gondos mérlegelése és a fogalomköri egybeállítás alapján válhat tel-jesen egységessé. Az egységes eljárás BAKOS szerint nem mindig sikerült, így „a TESz.-ben a *bruttó* német jövevényszóként szerepel és ez valóban meggyőző; de a *nettó* olasz eredetű, német közvetítéssel is” (BAKOS).

Láthatjuk, hogy még a TESz. sem jelentheti az olasz jövevényszavak probléma-körének lezárását. „Az etimológiában is, mint minden tudományban — mutatis mutandis — érvényes az a tétel, hogy egy etimológia igen gyakran olyan, érvekkel alátámasztott hipotézis, amely addig marad érvényben, amíg egy másik, akár ellen-kező hipotézis fel nem váltja, mert érvei meggyőzőbbek.” (FOGARASI: NyelvtudÉrt. 89. sz. 94.)

A 246 nem bizonyosan olasz eredetű szavunk is bizonyítja, hogy hangtani, alak-tani, jelentésbeli problémák továbbra is nagy számban várnak megoldásra, s egy egész sor szónál talán soha nem is fogjuk tudni teljes bizonyossággal eldönteni, hogy melyik a közvetlen átadó nyelv. „Meg kell elégednünk azzal, ha dokumentálni vagy valószínűsíteni tudjuk, hogy az átadó nyelv az olasz, vagy legalábbis az is a lehet-séges átadó nyelvek között van. És ez, a jelentkező sok nehézség között, egyáltalán nem kevés.” (BENKŐ: Giano Pannonio 1: 12.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—III. Bp. 1967—1970—1976.
 BAKOS FERENC: A magyar romanisztika etimológiai problémái: Nyelvtudományi Értekezések 89. sz. (1976) 51—7.
 BALÁZS JÁNOS: Új etimológiai szótárunk a mérlegen: Magyar Nyelv 73 (1977): 265—79.
 BENKŐ LORÁND: Legrégibb olasz jövevényszavaink nyelvi és történeti tanulságai: Magyar Nyelv 66 (1970): 554—68.
 BENKŐ LORÁND: Su alcuni problemi riguardo alle ricerche dei prestiti italiani nell'ungherese: Giano Pannonio (a padovai Università degli Studi és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem közös olasz nyelvű olasz—magyar kulturális évkönyve, Padova 1978/1: 3—12.
 ÉDER ZOLTÁN: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Bp., 1978.
 ÉDER ZOLTÁN: Il primo tentativo per la sistemazione dei prestiti italiani in Ungherese: Giano Pan- nonio 1: 167—76.
 FOGARASI MIKLÓS: Etimológiai észrevételek: Nyelvtudományi Értekezések 89. sz. (1976) 94—6.
 FOGARASI MIKLÓS: Újlatin nyelvészeti kutatásaink 25 éve: Filológiai Közöny 16 (1970): 303—8.
 HADROVICS LÁSZLÓ: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: Magyar Nyelv 64 (1968): 144—54.
 HADROVICS LÁSZLÓ: Jövevényszó-vizsgálatok. Régi olasz jövevényszavaink köréből: Nyelvtudományi Értekezések 50. sz. (1965) 81—114.
 HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szófejtés és történeti fejlődése: Nyelvtudományi Közlemények 33 (1903): 1—44; 139—63.
 GYARMATI SÁNDOR: Vocabularium in quo plurima Hungaricus vocibus consona Variarum lingu- arum vocabula collegit S. Gy. Bécs, 1816.
 KARINTHY-FERENC: Olasz jövevényszavaink: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 73. sz. (1947).
 KÖRÖSI SÁNDOR: A magyar nyelvbéli olasz elemek (a fiumei m. ki. áll. főgimnázium 1891—92. évi értesítője magyar és olasz nyelven).
 MOLNÁR JÁNOS: A régi jeles épületekről kilentz könyvei. Nagyszombat 1760.
 PAPP LÁSZLÓ: Az új magyar etimológiai szótár: Magyar Nyelv 58 (1972): 397—421.
 PELLEGRINI GIOVAN BATTISTA: Appunti su alcuni italianismi dell'ungherese: Giano Pannonio 1: 13—30.

GESCHICHTE DER FORSCHUNG UNSERER ITALIENISCHEN LEHNWÖRTER

ILONA-DORÓ

Die italienischen Lehnwörter der ungarischen Sprache hat seit drei Jahrhunderten eine ganze Reihe von Linguistengenerationen zu sammeln versucht.

In der Arbeit werden von dem Siebenbürgener Wissenschaftler LAURENTIUS TOPPELTINUS aus dem 17. Jahrhundert an bis zur Gegenwart alle jene Autoren und Werke aufgezählt, die sich mit der Frage beschäftigt haben.

Eine bedeutende Rolle in der Gestaltung unserer heutigen Kenntnisse über die Geschichte der italienischen Lehnwörter ist dem „Geschichtlich-etymologischen Wörterbuch der ungarischen Sprache“ zuteilgeworden. Aufgrund der Daten des Wörterbuches sind 72 Elemente unserer Sprache mit Sicherheit unmittelbar aus dem Italienischen abzuleiten, weitere 246, ein Studium erheischende, Wörter lassen sich dem Verzeichnis der Lehnwörter nicht sicher italienischer Abkunft einordnen.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВЕНГЕРСКИХ СЛОВ ИТАЛЬЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

ДОРО ГЕЗАНЭ

Ряд поколений венгерских лингвистов занимались сбором венгерских слов итальянского происхождения.

В работе подвергаются анализу труды и деятельность лингвистов, начиная с трансильванского языковеда XVII века Лаврентия Топпельтина (Laurentius Toppeletinus) до современных языковедов, занимающихся изучением данной проблемы.

В формировании современных знаний о венгерских словах итальянского происхождения значительную роль играет создание «Этимологического словаря современного венгерского языка». Согласно данным словаря, 72 элемента нашего языка непосредственно восходит к итальянским источникам, а 246 элементов ученые причисляют к тем словам итальянского происхождения, этимология которых еще требует дальнейшего изучения.

BETEGSÉGNEVEINK TÖRTÉNETÉBŐL: ORBÁNC 'ERYSIPELAS'

GALGÓCZI LÁSZLÓ

Betegségneveink történetével foglalkozva anyaggyűjtés közben merült fel bennem a gondolat, hogy az *orbánc* 'erysipelas' szónak a TESz. által közölt magyarázatai nem állják meg helyüket. Úgy éreztem, hogy valamiképpen összefüggés van az *orvos* 'Arzt' szó és az említett betegségnév között. Előérzetemet két mű is megerősítette. HADROVICS LÁSZLÓnak az *orbánc* eredetéről szóló tanulmánya (Szavak és szólások. NytudÉrt. 88. 106—7) igazolta, hogy az eddigi szöfejtések elhibáztak; PAIS DEZSŐ A táltos meg az orvos című cikke (Ösv. 73—108) pedig támogatta feltevésem helyességét. Jelen munkámban előérzetem valószínűségét bizonyítom, miközben ösvallásunk egynéhány kérdését is érintem.

A TESz. az *orbánc* 'erysipelas' szó eredetét magyarázva három véleményt állít egymás mellé. Az első pontban a következőket állapítja meg: „Az *Urban* 'szent Orban' szláv kicsinyítő képzős származéka ... A magyarba a szlovénből vagy a kaj-horvátból került.” (II: 1087). A szótár lényegében itt KNEZSA (SzJJSz. 363) megállapításait summázza, de annak egy igen fontos megállapítása nélkül. KNEZSA a szócikk végén ezt írja: „A származtatásnak azonban van egy gyengéje: a szláv szavak csak délnyugaton: a szlovénben és a kaj-horvátban, a magyar szó pedig csak keleten van elterjedve.” A második magyarázat szerint a szó bolgár eredetű, és a blg. *ѣрбаней* 'nagy tűz' családjába tartozik. Ez a szöfejtési kísérlet ROGER BERNARD francia szlavista nevéhez fűződik (ld. KISS LAJOS: Etimológiai és szótörténeti jegyzetek. 181—2), s az ő gondolatmenetét viszi tovább KISS LAJOS, amikor így ír „Ha BERNARD eredetmagyarázatából kiindulva mégis megkíséreljük a magyar orbánc közvetlen forrásának megállapítását, úgy elsősorban a román nyelv jön számításba ... Elvileg tehát nincs akadálya annak, hogy a román szót a bolgárból, a magyart pedig a románból származtassuk. Ez esetben a szlovénbe és a kaj-horvátba alkalmasint a magyarból került át a szó.” A származtatási sor tehát ez lenne: blg. *ѣрбаней* > rom. *orban*? > magyar: *orbánc*. Látszatra elfogadható etimológia, de maga KISS LAJOS is megjegyzi: „Mindent összevetve BERNARD etimológiája figyelmet érdemel, noha a magyar adatoknál régebbieket ez a magyarázat sem tud egyetlen idegen nyelvből sem felmutatni.” A TESz. által harmadikként közölt lehetőség — „Minthogy a szó a magyarból mutatható ki legkorábban, nem lehetetlen, hogy a környező nyelvek viszonylatában a magyar volt az átadó. A magyarból azonban a szó nem etimologizálható.” — kétségesse teszi az első két elméletet, s szavunkat a bizonytalan eredetűek körébe utalja.

Legutóbb HADROVICS LÁSZLÓ foglalkozott a szó eredetével (NytudÉrt. 88. 106—7). Cikkét így kezdi: „E szavunk eredetének eddigi magyarázata egyik tipikus példája a pusztá összecsendésre alapított etimologizálásnak. Hangzásában hasonlít az *Orbán*, lat. *Urbanus* személynévhez, tehát összekapcsolták vele ...” HADROVICS a továbbiakban a németből próbálja eredeztetni szavunkat, s a következő etimoló-

giát adja: német *Elfantssucht* (nyj.-i. *olfant*) > magyar **olbanc* > magyar **orbánc*. Az elsőként idézett megállapítással teljesen egyetértek, de a szó németből való származtatását nem tudom elfogadni. Egyrészt hangtanilag bonyolultnak tartom, másrészt pedig a jelentkezéstani magyarázattal vitatkozom. A szerző régi szótárak értelmezéseire hivatkozva állapítja meg, hogy a szó a magyarban eredetileg 'elephantiasis' jelentésű volt. Ezt elfogadhatjuk, de csak úgy, ha figyelembe vesszük, hogy CALEPINUS-nál „*elephantia — Bőr poklosság*”; HADROVICS pedig MOLNÁR ALBERT szótárának adátára hivatkozik. Egy korábbi cikkemben (Népr. és Nytud. XVII—XVIII. 265—9) már bebizonyítottam, hogy a XV—XVI. században az *elefántkórban* szenvedőt *bőrpoklosnak* nevezték. Betegségneveink történetét figyelembe véve pedig azt látjuk, hogy a XVIII. századra a fekélyes betegségek nevei az orvosi ismeretek bővülésének s a kezdetleges magyar nyelvű orvosi terminológia kialakulásának hatására keverednek. Így szerepelhet tehát az ez időből származó szótárakban az *elephatiasis* magyar neveként az *orbánc*. A szó későbbi jelentéseire nézve HADROVICS a következőket állapítja meg: „... (az OrvK.) egyszer azt írja róla, hogy nem sebesedik ki, más helyen pedig a *folysóval* azonosítja. ... A másik tanulság, hogy az *orbáncot* kezdetben nem azonosítják a *szent Antal tüze*vel. S végül, hogy többféle latin betegséget fordítanak vele.” (NytudÉrt. 88. 107).

Véleményem szerint a fenti származtatások egyike sem állja meg a helyét, mert mindegyik külső átvételnek tartja. Helyesebb és járhatóbb út az, amelyik a TESz. harmadikként említett véleményéhez kapcsolódik, s szavunkat a magyarból próbálja magyarázni. Úgy vélem, a célhoz talán ezen az úton juthatunk el leghamarabb.

Az eddigi szófejtések legnagyobb gyengéje az volt, hogy az *orbánc* elnevezést az *Orbán* személynévhez kapcsolták. A legfőbb érv az, hogy szavunk szinonimája a *szent Antal tüze* elnevezés. Etimológiai szótárunk kétszer is hivatkozik erre, egyszer úgy, mint ami valószínűsítheti a *szent Orbánnal* való kapcsolatot, másodszer pedig BERNARD eredetmagyarázatának alapjaként: ti. *nagy tűz — szent Antal tüze*. Perdöntő bizonyítékul a TESz. a XVI. századi orvosi könyvből idézi egy fejezet címét: „*Orbanczrol es Szent Antal twzerél*.” (Most csak annyit: a későbbiekben látni fogjuk, az OrvK. két betegségről ír abban a bizonyos fejezetben.)

A két betegségelnevezés összekapcsolhatóságát magyarázhatja az is, hogy mai orvosi nyelvünkben valóban így áll: „*Erysipelas: orbánc, szent Antal tüze*: a bőr mindhárom rétegének pyogen eredetű... betegsége”. (OrvLex. II., 191). De ha a mai orvosi nyelvünk tényeit vetítjük át a XVI. századra, sőt még korábbra, nagy hibát követünk el. Régi betegségelnevezéseket tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a fekélyes bőrbetegségek szinte mindegyike önálló névvel rendelkezett a XV.—XVI. században. Akkori feljegyzések, szótárak, orvosi könyvek tanúsítják ezt. Feltételezhetően más betetséget jelölt az *orbánc* elnevezés, és mást a *szent Antal tüze*. (Bár kapcsolatuk nem zárható ki:) Az alábbiakban ezt a kérdést vizsgálom.

Először nézzük meg, kapcsolatba hozható-e az *orbánc* elnevezés az *Orbán* személynévvel, s a *szent Antal* tűzének mi köze van az *Antal* névhez. A leghelyesebb, ha a néphagyományhoz fordulunk a válaszáért.

Szent Orbán napja május 25-e; Orbán a szőlősgazdák, kádárok, kocsmárosok védőszentje. Névünnepéhez számos hagyomány fűződik, de nem található egyetlen betegség sem, amelyik az Orbán napi tilalmak megsértésével lenne kapcsolatos.

Orbán napjához fűződő népszokásoknak az az alapja, hogy május végén már általában jó idő van, nem kell fagytól, nagy hidegtől tartani, tehát a szőlőt nem fenyegeti a lefagyás veszélye. Ha valóban jó idő van május 25-én, akkor a *szent szobrá*t borral köszöntik; ha viszont hideg, esős az idő, szobrát megszegényítik. „Megünnepelésére első adatunk — írja BÁLINT SÁNDOR (Népünk ünnepei 249) — a XVII.

századból van. Komáromi Csipkés György említi, hogy Orbán napján körülhordozák a szent „faképet”, de csak akkor, ha tiszta idő van; ha esik, akkor meghempergetik a sárban. Zala megyében május 25-én „kiseprőzik” Orbánt a házból, s így kiáltanak fel: „Na, gyerekek, Orbánt kiseprőztem, nem lesz többé hideg!”. Néphagyományunk tehát nem tartja betegségokozónak Orbánt.

Június 13-ához, Antal napjához már jóval több babonás szokás fűződik. Ez a nap „Asszonyi dologtíltó nap a sütésre, főleg a kenyérsütésre, tűztíltó és tüzelető nap; régebben az előtte való este a kisbíró házról házra járva minden tüzet eloltatott, csak hajnalban dörzsölt „újtűzzel” volt szabad a konyhában tüzet gerjeszteni” (Msg.Népr. II., 278). Szent Antal napját „...a régivágású parasztság piros betűs ünnepként ülte meg. Ezen a napon nem jó dohányföldeken dolgozni, szőlőhegybe lépni még a gazdának sem ... Nem jó lisztbe nyúlni sem, mert aki belenyúl, azt kiveri a szentantal tüze” (Szeg. Sz. II., 483.)

Szent Antal egyébként egyike volt és maradt a legnépszerűbb szenteknek hazánkban. Népünnepéhez kapcsolódó szokásokban azonban sajátos kettősséggel találkozunk. Pádai szent Antal, a „csudatevő” az ellopott és elveszett dolgok visszaszerzője, a kívánságok teljesítője a néphagyományban összekeveredett Remete szent Antal alakjával, aki a gyulladási betegek védőszentje volt. A szent Antal tüze betegség név ez utóbbihoz kapcsolható. A betegséget az anyarozzsal kevert gabona okozza, s ezt szent Antal betegápolóinak rendje, az antonita rend úgy gyógyította, hogy anyarozstól megtisztított gabonát, s ebből sült kenyeret adott a népnek. „A két szent nevének egyezésével és a napi képzetek keveredésével magyarázható, hogy Szeged-Alsóvároson pádai Szent Antal napján nem nyúlnak lisztbe, mert különben Szent Antal tüze kiverné őket” (BALINT SÁNDOR: Népünk ünnepei 265).

Milyen betegség is a *szent Antal tüze*? A nép így jellemzi: „Az én ángyomat szent Antal — uty szoktuk mondani — szent Antal tüze belepte, hogy egész feje megdagadot, szémeji, ugy egész képje, hogy akkora vót nagy vót, mint egy naty tők ... akkor vót mégégy asszon, ki tudott olvasni szent Antal tüzitől, hát olvasott, s akkor így megjött. De az egész izé az egész lemént a bőr a képiról, s még e haja és a fejről ... (HEGEDŰS: Moldvai csángó beszélgetések 149—50).

Az *orbánc* jellemzésénél nem ily bőbeszédű a nép, legalábbis használható anyagot nem találtam. Így az OrvK.-ból idézem a következőket: „Mýkor ež Nyawalya ký wth, reketes és valamý hewfegh až vthan foglalýa el až Embérth, es mýkor až Labban megýen, až Cýomb kéžýnek dagadafatul vezén eredetéth” (OrvK. 539).

Az adatokból látható, hogy a *szent Antal tüze* a fejen üt ki, az *orbánc* pedig a végtagokon.

Segít problémánk megoldásában az is, ha szemügyre vesszük a népi gyógymódokat.

A nép a *szent Antal tüzét* az ún. védőszentes gyógyítással kezeli. Esetünkben ez keveredik a kezdetleges analógia módszerével. Ennek lényege, hogy a szent nevét viselő ember működjek közre a gyógyításban, s mivel tüzről van szó, tűzzel kell kezelni. Kiskundorozsmán ez így történt: „Rájtám ... vót a szentántáltüze. Éggy Antál nevű ember kovát, a két kovát csiszoltá össze, es az oján szikrákát hánt, közben ő válámi imát mondott, és akkor utánná ... akkor piroskukoricával és úrnápi száráz piros rózsálevéllel még lett füstölve és rozsliszes zacskóval bē lett kötve, és az el is múlt” (Népr. és Nytud. XVII—XVIII. 274). Heves megyében „fölfüstölik a szent Antal tüzeben szenvedőt, és három férfi ráugat” (Népünk ünnepei 264). Az *orbánc* hasonló gyógyításáról — hogy egy Orbán nevű ember vesz részt benne — nem tud néphagyományunk. Az orbáncost vagy vörös ronggyal „kenetik”, vagy kutyaszőrt kötnek rá, s így hárítják el a rontást.

A gyógymódok arra utalnak, hogy nincs meg az a kapcsolat az *orbánc* nevű betegség és az *Orbán* személynév között, mint ami kimutatható a *szent Antal* tüze elnevezés és az *Antal* név között.

A két betegséglevezés keveredésének okát abban látom, hogy a nép — orvosi ismeretei miatt is — egy-egy, a tünetekben hasonló betegség nevét összekeverte. Így fordulhat elő, hogy ma a nép a *szent Antal tüze* elnevezéssel illeti az *erysipelast*, a *furunculust* s a *folyosót* (v. ö. Ethn. XLVIII., 144). A felsorolás azt is mutatja, ha a mai állapotot vetítjük vissza a múltba, akkor a fentiek mindegyikét az *orbánc* szinonimájaként fogadhatnánk el. Ez pedig nem így van. Az OrvK. tanúsága szerint a XVI. században mindegyiknek külön neve volt. A tudós szerző hangsúlyozza is eltérő voltukat pl. a *farkasseb* leírásakor: „... a3 S3enth Antal Tw3e lathatoul es hertelen wth k3, De a3 Farkas Seb la3fan, fok 3deigh es lathatatlanul wth k3 ...” (543).

Visszatérve az *orbánc* — *szent Antal tüze* párhoz, nézzük meg, milyen betegséget jelöltek a XVI—XVIII. században. Ki tudjuk-e mutatni, hogy akkor két betegséget neveztek velük? Vessük tekintetünket a szótárakra! *Orbán*c: MA.: elephantiasis; vel scabiei lepraevae species affecta plerumque membra infestans et cutem circa vulnera subalbicantibus macules deformans (NySz.); PPB.: gutta rosacea, erysipelas, rotes weinblatterangesicht; MAJOR: Szót.: terjedő kelés, herpes” (NySz.). A *szent Antal tüze* elnevezés a következő betegségek magyar neve volt: C.: pusula; MA.: ignis sacer, erysipelas; PPB.: St. Antoniofeur; PPB.: ignis sacer, zoster. (Az adatok a NySz.-ból valók.)

Bár az adatok keveredésre utalnak, megállapíthatjuk, hogy a két elnevezés két betegség neve volt. Mondhatjuk ezt akkor is, ha MA. adatait vesszük szemügyre. — HADROVICS erre hivatkozik — mert jöllehet szótárában a *szent Antal tüze* ’erysipelas’, de az *orbánc* elnevezés nem azt jelenti; nem szinonimák ott sem.

Kétségeinket eloszlatja a már többször idézett XVI. századi orvosi könyv. Szerzője — aki a kor nagy tudású, alaposan képzett orvosa volt — így ír: „*Orban3-rol es S3enth Antal Tw3er3l. A3 Orbanc3 es a3 S3enth Antal Tw3e m3ynd3ny3k f3l3tteb valo Eges, k3 a3 T3ltn3k f3ll3 re3ere 3tt3t3k k3 ... A3 egg3k la3fu, k3 ch3ak hogy Eg3 es v3r3s, de Seb33fwles nekwl vag3on. E3 a3 Orbanc3. A3 ma33k megh seb33fled3k. Es e3 a3 S3enth Antal Tw3e.*” (OrvK. 539). A könyv szerzője az említett betegségek gyógyítására más és más receptet ad, tehát két egymástól különböző kórnak tartja őket. Ezt egyébként a margón is jelzi: *Erysipelas (sim)plex Orban(c3)*, ill. *Sacer ignis S(3enth) Antal Tw3e*.

Levonva az eddigiekből a tanulságot, megállapíthatjuk, hogy a XVI. században — és a későbbiekben is — az *orbánc* és a *szent Antal tüze* nem rokon értelmű, hanem két — tüneteikben hasonló — fekélyes bőrbetegséget jelöltek velük.

Még egy kérdést kell tisztázni az *orbánc*cal kapcsolatban. HADROVICS említett tanulmányában így ír: „Az *orbánc* magyar szinonimája a *folyosó*” (i. m. 107). E véleményt képviselte MAGYARY-KOSSA GYULA is: „Rendszerint *orbánc* volt a jelentése, mint a mai népnelyvben.” (OrvEml. II., 294). CALEPINUS szótárában a *folyosó* jelentése ’cancer, carcinodes’ (vö. NySz.). tehát ’rák’. Az OrvK. sem azonosítja az *orbánc*cal: „Folyosorol: es Farkas Sebr3l. Apro Fakadekok a3 Foly3fok Forrook k3k futnak es a3 Bwrth rag3ak es megh darabof3t3t3k. E3 pen3gh keth fele, egg3k 33l3d, k3 ol3an m3nth ha valam3 k3leffel h3ntettek volna megh a3 Bwrth. E3 a3 foly3fo. A3 ma33k keg33tlenb, k3 rago foly3fo. E3th hyiak Farkas Sebnek ...” (OrvK. 543). Ez a két betegség áll tehát egymáshoz közel, a *folyosó* és a *farkas seb*. A szerző a margón közli a latin elnevezéseket is: „*Herpes miliar ... Foly3fo; Herpes exeden ... Vel Lupus — Farkas Seb*” (u. o.). Sőt a tudós doktor el is különíti a fenti

két betegséget az orbáncról és a szent Antal tüzetől: „A3 Farkas Seb igen hasonlo a3 Szent Antal Tw3eh3, de azerth k3z3tt3k enn3 kwl3mblegh vag3on, hog3 a3 Szent Antal Tw3e lathatoul es herteleh wth k3, De a3 Farkas Seb la3fan, 3ok 3de3gh es lathatatlanul wth k3. A3 Farkas Sebnek pattogozaf3 3arazok, k3kb3l ha megh fakadnak is, f3mm3 gen3etf3gh es ruth3agh nem 3w, De a3 Szent Antal Tw3en valo fakadafok Nag3ok, vara3ok es Nedveff3k k3kb3l ver3s gen3etf3gh 3w k3 ... M3nden Folyo3o 3okaf3gh tarth de forro3agh nekwl vag3on es 3ok 3de3gh g3ogwl megh: De a3 Orbanc3 ... awag3 a3 Szent Antal Tw3e nagy forro3aggal vag3on, hamar es hertelen le3en de 3smeth r3v3d wden ch3ak magatul is neha megh g3og3ul ... Toaba Temerd3gb es ragadob a3 Fol3o3o es a3 Farkas seb a3 Orbanc3nal es a3 Szent Antal Tw3enel ...” (OrvK. 543). Az idézet bizonyítja, a XVI. század emberének tudatában a folyosó nem volt azonos az orbáncsal.

Az eddigi tények alapján bátran mondhatjuk, hogy a XVI. században az orbánc és a szent Antal tüze elnevezés két betegség neve volt, s nem voltak szinonimák. Hogyan váltak mégis a mi korunkra azzá? A XVI. században egymás mellett élt a két, a tünetekben igen hasonló betegség az orbánc és a szent Antal tüze. Az egyik azonban súlyos, halálos kimenetelű volt, s gyógyítása szinte lehetetlennek látszott; a másik lefolyása pedig enyhébb volt. A középkorban a betegség szegény volt, a gonosz erők hatalmának vagy az Isten büntetésének bizonyítéka, különösen akkor, ha az halállal végződött. Ezt titkolandó, megszüpítés következett be, nem azt mondták, hogy orbáncos, hanem azt, hogy szent Antal tüze van rajta. Az eufémia hatására lassan kiszorult a halálos betegséget jelölő orbánc, a nép tudatában helyét elfoglalta az eufemisztikus szándékkal használt szent Antal tüze elnevezés.

Amikor pedig az orvostudomány kiderítette azt, hogy a szent Antal tüze tulajdonképpen az orbánc egyik fajtája (a „fejen üt ki”, az orbánc pedig „a3 Labban meg3en”), az orvosi terminológiában szinonimák lettek. (Bár a népnyelv megőrizte a szent Antal tüze elnevezés eredeti értelmét, a ’fej orbáncos gyulladás’ jelentést.

Röviden foglalkoznunk kell még a TESz. második véleményével, amely a blg. *yp3alka* ’nagy tűz’ szóval rokonítja szavunkat. A bizonyítás alapja a magyar szent Antal tüze elnevezés. Szerintem az elnevezésben szereplő tűz a betegséget kísérő tünetekre utal „... a3 Szent Antal Tw3e nagy forro3aggal vag3on ...”, „... A3 Szent Antal Tw3e eg3ffel vag3on ...” (OrvK. 543); „A3 S3w vg3an Sarga 33nw veor3s ...” (i. m. 539). Hasonló elv alapján kapta a *phagaedena* a tüzes fene magyar nevet. (vö. OrvK. 549).

A TESz. által említett jelentéspárhuzam inkább tehát a szent Antal tüze elnevezés névadási indítékát mutatja meg, semmint az orbánc bolgár eredetét bizonyítja, nem is szólva a néprajzi, hagyományokbeli eltérésekről. A fentieket megerősíti néphagyományunk is, miszerint „Bácskában a várandós asszonyok testükön Szent Antal képét hordják abban a hitben, hogy megmenekülhetnek a *belső tűztől*” (BÁLINT SÁNDOR: Népünk ünnepei 265).

Az eddigiiek alapján világos, hogy az orbánc szónak semmi köze sincs az Orbán személynévhez, így kaj-horvát illetve bolgár eredete elvethető, jelentéstani megfontolások miatt is.

Véleményem szerint az orbánc és az orvos szó közeli rokonságban van egymással. Közös töből származnak, gyöküket ősvallásunknak, a sámánizmus papjainak tevékenységi körében kell keresnünk.

„Sámánizmuson vallásformát értünk ... — írja DIÓSZEGI VILMOS (Sámánok nyomában Szibéria földjén 6—8) — A természeti népek úgy hiszik, hogy lelke van mindennek: embernek, állatnak, növénynek, tárgynak egyaránt. Ezen kívül léteznek szellemek is, mint az elhunytak szellemei, vagy a különféle gazdászellemek ... A lelkek

és a szellemek mindent tudnak, mivel testetlenek lévén bárhová eljuthatnak. A sámánizmus fokán élő népek azt hiszik, hogy ezekkel a földöntúli lényekkel bizonyos személyek, a sámánok kapcsolatot teremthetnek, és minden tudásukat átvehetik. Segítségük révén időben és térben közeli vagy távoli dolgokat egyaránt tudnak — legalábbis a bennük hívők szerint. Ismerik a múltat és a jövőt, tehát jövődőlnek, de megmondják azt is, hol az elveszett tárgy, elveszett állat, vagy milyen betegség gyöttri a beteget, mivel lehet gyógyítani”. A továbbiakban megjegyzi: „A sámánok egyik fő tevékenysége a gyógyítás”. Ezt népünk is bizonyítja: „A vajákos ember tekintélyét — idekint úgy hívják a kuruzslót — roppant megnövelte az az idő, amit odabent töltöttek vele az urak ... Most már ellenségei elhallgattak, sőt úgy lehet, gyónni is eljártak a tanyai püspökhöz. Ezt a címet többé nem vonta kétségbe senki. Nem is lehetett, mert most már *gyógyítani* is tudott, különösen trachomát ... ráolvasott, beleköpött. Hát ez a nagy *sámán* volt a keresztapja Vincének” (MÓRA FERENC: VérPar. 247). (A kiemelés tőlem — G. L.).

A sámán fentebb említett sokréti feladata — jövődölés, kapcsolatteremtés az elhunytak szellemeivel, elveszett dolgok felkutatása, gyógyítás — egyre inkább differenciálódott, a különböző tevékenységi körökre mintegy „szakosodtak” ösvallásunk papjai. Így voltak, akik elsősorban gyógyítottak, mások varázsoltak, ismét mások jövődőt mondtak. PAIS DEZSŐ is erre a szakosodásra utal, amikor a sámán teljesítményei közül kiemeli a *látó*-t, a *néző*-t, és a *manó*-t. Az első kettő feladata a jövődömondás, ill. az elveszett vagy elrejtett dolgok kiderítése volt. A *manó* < *mondó* szerepe az istenek akarátának kifürkészésében, üzeneteinek közvetítésében volt. (vö. Ösv. 250—83.)

A *táltos* (a sámán másik elnevezése) és az *orvos* is a sámán tevékenységének más és más területét jelölte. A *táltos* 'varázsló' értelemben volt használatos, míg az *orvos* a gyógyító sámán elnevezése volt. „... a gyógyító sámán feladata — írja MUNKÁCSI BERNÁT (Ethn. XXI., 224) —, hogy az illető haragvó vagy ártó istenséget vagy közvetlenül vagy valamely megbízható kegyes istenség pártfogásával kiengesztelje, ill. hogy a magasabb rendű szellemek hatalmi eszközével ártalmatlanná tegye”.

A magyar néphagyomány is őrzi az említett hivatásbeli elkülönülést a különböző tevékenységet ellátó sámánok között:

„Hát táltos van-e maguknál?

— Az nincs, istállom, hanem egy mondó járt nálunk is.

— Mi az a mondó?

— Az, istállom, olyan ember, aki mindent tud.

— Mi mindent?

— Hát azt, hogy mi van a másvilágon.

.....

— Hát mi a különbség a táltos meg a mondó között?

— Az, istállom, hogy a táltos mindenkinek a gondolatját tudja, de a mondó azonfelül azt is, amik a másvilágon vannak.

— Gyógyítani egyik se tud?

— Nem, istállom, ahhoz csak a tudós asszonyok értenek.” (GÁRDONYI GÉZA: SzegEmb. 82.)

Az *orvos* 'gyógyító sámán' feladatát néphagyományunk szerint az „*elrejtőzöttek*” is betölthették: „... a Pálincás erdő kinn van az átokházi határban, s a sarkán van egy fa, melynek tetejében Mária láttatik lenni, amint forog körös-körül. Bár hiába nézi őt mindenféle ember, nem látja meg csak a beavatott, sőt még ezekhez sem szól, hanem csak az elrejtőzöttekhez. Azok által adatik tudtul minden beszéde, kik éjszaka

sokáig néznek mereven, s utóbb térden álltukból valakinek az ölébe dülvén eszméletlenségbe esnek. Ezek az elrejtőzöttek. Távaly ilyentáiban éppen egy pulykapásztorlány rejtőzködött, s ő adta tudtul a jövőndölést, hogy tó támad azon a helyen, amelyben ki megfürdik, minden betegséget elveszti.” (TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: VáIElb. 235.) Az idézetben szereplő *elrejtőzött* szó rokonságban áll a *reg ~ rejt ~ révül* szócsaláddal. PAIS DEZSŐ véleménye szerint: „... a *reg* finnugor eredetű, rokonértelmű, bizonyos korban esetleg árnyalatilag eltérő kifejezése annak a fogalomnak, amit a török jövevény *bü* és *báj* szók, ill. ezeknek *bü-báj* összetételével jelöltek meg” (Ösv. 22). A szócsaládba tartozó *rejt*-nek volt ’varázslással elpusztít, elveszít’ → ’varázslással gyógyít, bűbájossággal gyógyít’ jelentése. (v. ö. Ösv. 21) A szembenálló jelentés oka: az „oldó” hatalom csak a „kötő”-ben van meg.

A szócsalád közvetetten bizonyítja feltevésemet, hogy az *orbánc* és az *orvos* szó rokonságban van. Érdemes itt kissé hosszabban idézni PAIS DEZSŐ tanulmányából: „Betegségnevek Somogy és Baranya megyében *rög* vagy *reg* (talán) ’valami állati dögös nyavalya (vértályog?)’ (MTSz.); Somogyban *rögzik* ’rög-ben (vértályog?) döglik (a birka)’ (MTSz.); továbbá Somogy, Zala és Vas megyében *rögény* ’marhák, disznók nyavalyája (torokdaganat, vértályog)’. Zalában a Balaton mellékén a *rögényes* a. m. ’nyavalygós, beteges’ ... Az ilyen átkozódások: Baranyából *Reg fusson el rebedeggell!*; az Ormánságból *Reg fussa el a dógod!*; a Somogy megyei Szőkedencsről *Rög szöktyön meg vagy foggyon el!* (MTSz.) a ’görcs’ értelemre vallanak, a *rebeg* ’rángatózik, remeg’ szóval összefüggő *rebedeg* ’nyavalyatörés’ miatt is. VIKÁR (Nyr. XXXV. 102) szerint az MTSz. adatai, amelyben a *reg* és a *rög*, a *rögény* ’valami közelebből meg nem határozott betegség’ fordul elő, összetartoznak a ’bűbajos’ értelmű *regőssel*. Nekem szintén az a véleményem, hogy a felsorolt kifejezések eredetiben a varázslattal, bűbájossággal felidézett betegség, kóros állapot megjelölői lehettek, mégpedig úgy is azza válhattak, hogy a sámán révülete görcsös rángatózással is együttjár.” (Ösv. 22—3.)

PAIS vélekedése bizonyossá válik, ha megnézzük a következő adatokat: „*Rögény* ... Szarvasmarhák dögös nyavalyája, midőn vérök gyulladásba jön s rövid idő alatt elpusztulnak” (CzF. V., 628); „*Gangraena emphysematosa*: ... Ezzel kapcsolatban megemlíték egy másik betegségelnevezést a *rögét* ... elpusztítja az állatot. Pillik állatorvos szerint általában véve *sercegő üszköt, lépfenét, hirtelen halállal járó betegségeket* neveznek *rögének*.” (VAJKAY: Ethn. XLIX., 65).

Véleményem szerint az *orbánc* is hasonló alakulat, mint a *rögény*, viszonya ugyanaz az *orvos* szóhoz, mint a *rögénynek* a *regőshöz*. Ezt bizonyítja a következő részlet is: „... a sámán az idézés után félholtan szokott végigterülni a földön az erős kínzástól, mellyel az előidézett bálványszellem nyomorgatja, a mellett meg szokott történni, hogy az egész teste össze van szurkálva nyílhegyektől, melyekről azt állítja, hogy a bálványszellem szurkálta össze.” (Ethn. XXI., 224). A fenti kínzást, nyomorgatást a gyógyító sámán állja ki, amikor a betegséget okozó bálványszellemet akarja megengesztelni. Az idézetben szereplő „szurkálás” sebekre utal, s az ilyen és ehhez hasonló sebek felvehették az *orbánc* ’a bálványszellem okozta verés látható jele’ → ’a bálványszellem által okozott betegség, a sámán betegsége’ jelentést.

A gyógyító sámán feladata a betegség megszüntetése, a szellemek kiengesztelése, de a vogulok azt tartják, hogy „ha a bálványszellemi megharagszik, ezt akkép érzékelteti az illetővel, hogy betegséget bocsát rá vagy családjára. Egyes bálványszellemek megteszik ezt személyes bosszúuk nélkül is, ha a velük összeköttetésben álló sámán a rontás műveletével ... erre kényszeríti vagy rábírra” (MUNKÁCSI i. h.).

A rontás néphagyományunk szerint is a betegség egyik okozója: „— A hátomba esött valami, oszt ott bolyong a girincem körül; egész éjjel búdosott bennem a fáj-

dalom. Mögrontottak téged is, ögye mög a fene, mint engem harmadéve.” (GÁRDONYI GÉZA: SzegEmb. 234); „Apósom nyomorék ember volt, deréktől lefelé béna. Ők azt mondták megrontották, azért ilyen.” (DOBOS ILONA: Népszab. XXXV. évf. 106. sz. 6). A rontást a sámán is elkövethette, állapítottuk meg főntebb. Népünk emlékezete ezt is megőrizte: „Az öreg fák korhatag belsejéből sötét éjjelenként világosság tör elő, olyan mint a holdfény, kísérteties, szomorú. Rossz szellemek és táltosok la. koznak a világító fákban, akik megrontói mindennek.” (TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: VáElb. 62).

Összefoglalva az eddigieket: úgy vélem, az *orvos* és az *orbánc* szó rokonságban van egymással. Az *orvos* szó 'betegséget okozó ill. gyógyító sámán' jelentésű volt. Az *orbánc* pedig azt a betegséget jelölte, amelyik az *orvos* rontása nyomán következett be: 'rossz szellemek rontása által okozott betegség' → 'rontás, varázslás által előidézett súlyos, halálos betegség'.

Az *orvos* 'Arzt' szó a TESz. szerint vitatott eredetű, -s denominális névszóképzős származékszó; föltehető alapalakja a **β8rp3* 'varázslás, bővölés' jelentésű finnugor szó. A rokon nyelvekből a következő megfeleléseket említi: fi. *arpa* (gen *arvan*) 'sors, varázsvessző; követség, kihirdetés (egy bot körülküldésével)'; *arpamies* 'jós'; *arvella* 'jósol'; észt: *arp* 'sors, varázslás, boszorkányság'; *arbatuma* 'varázsol'; *varp* 'varázslat, rontás, szemmelverés'; lp. N.: *vuor'be* 'sors, végzet; két vagy több fadarab vagy kő, amelyet a sorsvetők használnak'. A szótár szerint a magyar orvos egy **urvu*, **urvo* többől alakult. A TESz az ótörök származtatás lehetőségét is megengedi. A török nyelvi megfelelők 'betegség' jelentésűek. A második származtatási lehetőség R. NAGY LÁSZLÓTÓL ered, aki szerint nem származékszó, hanem ótörök eredetű. A magyarba került alak **arvışçi* ~ **arvışī* lehetett. Ennek török származékai 'varázsló, varázformula' jelentésűek.

Hogy a szó török eredetű-e már a finnugor korban is, nem kutatom, mert nem feladatom, de NÉMETH GYULA Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata című munkája (NyK. XLVII., 76—6) nyomán valószínűsíthetjük. Erősíti ezt az a tény is, hogy a vallásos élet, a hiedelmek fogalomkörébe tartozó szavaink török eredetűek.

Az említett származtatási lehetőségek közül az elsőből indulok ki. Így alapalak a PFU. **β8rp3*. A rokon nyelvi megfelelők valószínűsítik feltevésünket, mert mindegyik a sámán tevékenységének egy-egy részterületére utal: jövődömondásra, varázslásra, rontásra, boszorkányságra. A TESz. adatai mellett még egy tény is melletttem szól: „*votj. urves, urbet's* 'ein krankheit verursachendes geisteswesen; die opferceremonien, unter denen dieses geisteswesen vertrieben wird'” (NÉMETH GYULA i. h.).

Ez a *votják urvés* ill. *urbet's* a finnugor alapalakból származik.

Miután az előzőekben jelentéstanilag igazoltuk az *orvos* 'Artz' és az *orbánc* 'erysipelas' szó összetartozását, nézzük meg, hogyan vezethető le az alapalakból a két szó! Az orvos a PFU. **β8rp3* > **urwu* > **urvu*, **urvo* alapalak -s denominális névszóképzős származéka. A **β8rp3* -p- je -w- -n keresztül spirantizálódással -v- -vé alakult, s jött létre a mai *orvos* szavunk.

Az *orbánc* ugyanennek a PFU. **β8rp3* > **urwu* > **urbu*, **urbo* alapszónak -sz denominális névszóképzős derivátuma. A PFU. alapalak -p- je -w- -vé alakult, majd zárhangúsodással ebből a -w- -ből -b- lett. Nyíltabbá válással, a szóvégi -sz affrikálódásával, majd egy inetinologikus -n- betoldásával kialakult a mai *orbánc* alak. Az -n- hang szerzetlen voltát bizonyítják azok a népnyelvi adatok, amelyek vagy -n nélküliek, vagy az -n- helyén más hangot tartalmaznak: *orbác* (ÜMTSz.: TESz.) ill. *orbálczsr* (ÜMTSz.: TESz.). (Az -n- ~ -l- váltakozásra v. ö.: *sündisznó* ~ *süldisznó*, *zománc* ~ *zomálc*).

Etimológiánkat valószínűsíti a már idézett votják *urves*, *urbet's* adat is. A votják szavak végén levő *-s* ill. *-r's* végződés a magyar *-sz* ill. *-s* képző megfelelői. Az *urves* a magyar *orbánc*, az *urbet's* pedig az *orvos* szó megfelelője. A votják szavak jelentései 'betegséget okozó szellem', 'e szellem kiűzésének szertartása' mutatják a már több oldalról bizonyított rokonságot az *orvos* és az *orbánc* között.

Összegzésül a következőket állapíthatjuk meg: a felsorolt tények, adatok bizonyítják, hogy az *orbánc* 'erysipelas' és az *orvos* 'Arzt' közös töből származik. A rokon nyelvi megfelelők mind jelentéstani, mind hangtani szempontból bizonyították összetartozásukat, néphagyományunk pedig támogatta a két szónak a sámánisztikus vallásformából való eredeztetését. Az *orvos* szó eredetileg 'varázslással gyógyító ill. megbetegítő, megrontó sámán' → 'gyógyító sámán' → 'Arzt' jelentésű volt. Az *orbánc* a 'varázslattal, rontással okozott betegség' → 'súlyos, halálos betegség' alapjelentés után lett 'erysipelas' jelentésű. Így *orbánc* 'erysipelas' szavunk ősi örökség a finnugor korból, szláv és német eredeztetése nem fogadható el. Mai orvosi nyelvünk az *orbánc* és a *szent Antal tüze* elnevezéssel az *erysipelast* illeti, de a XVI—XVII. századi adatok azt bizonyítják, hogy korábban a két elnevezés két — egymáshoz bizonyos mértékben hasonló — betegség neve volt.

IRODALOM

- A magyarság néprajza. I—IV. Budapest é. n.
A magyar nyelvtörténeti etimológiai szótára I—III. Budapest, 1967—1976.
BÁLINT SÁNDOR: Népünk ünnepei. Budapest é. n.
BÁLINT SÁNDOR: Szegedi szótár. I—II. Budapest, 1957.
CZUCZOR GERGELY—FOGARASI JÁNOS: A magyar nyelv szótára I—VI. Pest — Budapest, 1862 — 1874.
DIÓSZEGI VILMOS: Sámánok nyomában Szibéria földjén. Budapest, 1960.
HADROVICS LÁSZLÓ: Szavak és szólások. Nyelvtudományi Értekezések 88. szám. Budapest, 1975.
HEGEDŰS LAJOS: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Budapest, 1952.
KISS LAJOS: Etimológiai és szótörténeti jegyzetek. Nyelvtudományi Értekezések 38. szám. 175—187. Budapest, 1963.
KNIEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1—2. Budapest, 1955.
MAGYARI—KOSSA GYULA: Magyar orvosi emlékek I—II. Budapest, 1929.
MUNKÁCSI BERNÁT: A sámán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztják hitéletben. Ethnographia XXI., 222—228.
NÉMETH GYULA: Az uráli és török nyelvek ősi kapcsolatai. Nyelvtudományi Közlemények XLVII. 62—84.
Orvosi lexikon I—III. Budapest, 1967—1972.
PAIS DEZSŐ: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Budapest, 1976.
PELLE ILONA—JUHÁSZ J. PÁL: Nyelvjárási szövegek Kiskundorozsmáról. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII., 271—279.
SZARVAS GÁBOR—SIMONYI ZSIGMOND: Magyar nyelvtörténeti szótár I—III. Budapest, 1890—1893.
SZINNYEI JÓZSEF: Magyar tájszótár I—II. Budapest, 1893—1902.
XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár, 1943.
VAJKAI-WAGENHUBER AURÉL: Adatok a Felföld népi orvoslásához. Ethnographia, XLVIII., 141—147.
VAJKAI-WAGENHUBER AURÉL: Egy bakonyi magyar falu parasztállatorvosai. Ethnographia, XLIX., 52—66.
DOBOS ILONA: Egy asszony a Tiszazugból. Népszabadság, XXXV. évf. 106. szám. 6. o.
GÁRDONYI GÉZA: Szegény ember jó órája. Budapest, 1964.
MÓRA FERENC: Véreim, parasztjaim. Budapest, 1958.
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Válogatott elbeszélései. Budapest, 1960.

AUS DER GESCHICHTE UNSERER KRANKHEITSNAMEN: ORBÁNC-ROTLAUF 'ERYSIPELAS'

LÁSZLÓ GALGÓCZI

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Herkunft des Wortes *Orbán* 'Erysipelas'. Die Entsprechenden verwandter Sprachen lassen es phonetisch, wie auch von der Bedeutungslehre gesehen wahrscheinlich erscheinen, dass die Wörter *Orbán* (Rotlauf) „Erysipelas“ und *Orvos* „Arzt“ einer gemeinsamen finnougriischen Wurzel entstammen, ihre Bedeutung ist aus der Ur-Schamanistischen Religionsform ableitbar. Das Wort *Orvos* ist das -s-Suffix-Derivat des PFU. -Grundwortes **β8rp3* > **urwu*, > **urvu*, **urvo*; seine ursprüngliche Bedeutung war: 'durch Zauberei heilender bzw. verderbender (verhexender, krankmachender Schaman' → 'Heiler', 'Heilender'.

Das Wort *Orbán* (Rotlauf) 'Erysipelas' ist das Derivat ebendieser PFU. **β8rp3* > **urwu* > **urvu* *urbo* -Grundform mit dem Suffix -sz. Durch Affrikation des endständigen Suffixes -sz, durch Schlusslautwerdung des PFU. —p—>—w—, und dann durch Einfügen eines inetymologischen —n— ist die heutige Form zustande gekommen. Die ursprüngliche Bedeutung war: 'durch Zauberei, durch Behexen verursachte Krankheit' → 'schwere Krankheit'.

Unser Wort ist somit ein Ur-Erbe aus der finnisch-ugrischen Periode; seine Herleitung aus dem Slavischen bzw. Deutschen ist nicht akzeptabel.

К ИСТОРИИ НАЗВАНИЙ ВЕНГЕРСКИХ БОЛЕЗНЕЙ: „ORBÁNC“—„ERYSIPELAS“ (РОЖИСТОЕ ВОСПОЛЕНИЕ)

ГАЛГОЦИ ЛАСЛО

В работе рассматривается этимология слова «*orbánc*» — «*erysipelas*» (рожа). Фонетические и семантические признаки родственных слов свидетельствуют о том, что слово «*orbánc*» (*erysipelas*) и слово «*orvos*» — «Arzt» (врач) восходят к общему угрофинскому корню, их происхождение, вероятно, связано с древним верованием — шаманизмом. Слово «*orvos*» является суффиксальным производным от протоугрофинского **β8rp3* > **urwu* > **urvu*. **urvo*, что означало «шаман исцелитель, лечащий колдовством или колдовывающий, наводящий порчу на кого-л.» Слово «*orbánc*» является суффиксальным производным (суффикс —sz) того же протоугрофинского слова *β8rp3* > **urwu* > **urbu*, *urbo*. После превращения конечного -sz в аффрикативное согласное и в связи с превращением в смычный протоугрофинского -p->-w-, а затем со вставкой инетимологического -n- образовалась современная форма слова. Оно раньше означало «болезнь, причинённая колдовством, наведением порчи на кого-л.» → «тяжёлая болезнь».

Таким образом, венгерское слово «*orbánc*» унаследовано из древнего угрофинского периода; и теории, утверждающие, что данное слово этимологически восходит к германским или славянским источникам, ошибочны.

TÁRGYAS SZÓSZERKEZETEK AZ OROSZ NYELVBEN (A TÁRGY KIFEJEZÉSE TAGADÁS ESETÉN)

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA

A nyelvészeti szakirodalomból ismeretes, hogy a szószervezetek két (vagy több) tagból álló szoros lexikai—grammatikai viszonyban levő általános viszonyokat kifejező egységei a nyelvnek. A szószervezeteket V. V. VINOGRADOV a következő módon határozza meg: «словосочетание организуется около одного знаменательного слова, являющегося стержнем словосочетания; это обнаруживается как в формальной, так и в смысловой его строке. Конструкционные свойства словосочетания чаще всего определяются морфологическим строем его господствующего стержневого слова.»*

A tárgyas szószervezetek alaptagja a tranzitív ige. A tranzitivitás az igenek olyan tulajdonsága, amely tárggyal való bővíthetőséget jelent. A bővítmény azt a dolgot jelöli, amelyre a cselekvés irányul, hat.

A tárgyas szerkezetek tartalmát így módon a valóságban lezajló cselekvések, folyamatok tág köre szolgáltatja, melyeket sajátos módon úgy tükröznek, hogy a cselekvő külső dologra való ráhatását, irányultságát ragadják meg, emelik ki, azaz „az igei tranzitivitásban a valóság folyamatainak az emberi szemlélet által, a nyelv által való megragadása, e megragadás módja tükröződik.”**

A tárgyas viszonyoknak a valóságból való levezetését illetően a vélemények eltérőek. Amíg E. SZ. SZKOVLIKOVA ezzel operál: «отношения между предметами и явлениями реальной действительности настолько многогранны, что для их обозначения могут использоваться разные грамматические стандарты, грамматически обобщенно фиксирующие различные стороны этих отношений», addig G. A. BOBROVA állítja, hogy a szavak szintaktikai pozíciói nem függhetnek csupán az objektív valóságtól, mert ez esetben a szerkesztés szabályai a különböző nyelvekben egybeesnének.* A szinonim tárgyas szerkezetek nagy száma már az orosz nyelven belül is jelzi a jelenségek sokféle tükrözését [ссужать деньги кому-л./ссужить кого-л. деньгами; налить воду в бачок/налить бачок водой; stb.]; s számos példával illusztrálhatók a különböző nyelvek — esetünkben az orosz nyelv — tárgyas igei szerkezeteinek megfelelői, illetve eltérései azonos viszonyok jelölése esetén.

A tárgyas szószervezetek struktúráját az ige szemantikai tartalma s morfológiai sajátosságai határozzák meg. Szerkezeti jegyeik magukon viselik az adott nyelv törvényeit, sajátságait: «в правилах сочетания слов, в закономерностях обра-

* Виноградов В. В.: Вопросы изучения словосочетаний. ВЯ 1954. № 3, 4.

** H. MOLNÁR ILONA: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. VI. 237. 1.

* Боброва Г. А.: Способы выражения объекта в синонимичных глагольных словосочетаниях. РЯШ. 1975. № 4. 78—79. о.

зования разных видов и типов словосочетаний ярко проявляется национальная специфика языка».**

Szerkezeti jegyeik alapján az orosz nyelv tárgyas viszonyokat kifejező szókapcsolatai a következő főbb változatokat mutatják:

$N - V_{tr} - N_a$ [рубить дерево, читать книгу];

$N - V_{tr} - N_g$ [достигать успехов, избежать судьбы];

$N - V_{tr} - N_d$ [мешать работе, помочь другу];

$N - V_{tr} - N_i$ [управлять машиной, командировать группой].

Minthogy az igei tranzitivitást tág értelemben használjuk, e főbb típusok tovább tagolhatók és bővíthetők prepozíciós tárggyal is, aszerint, hogy a szó szerkezet alaptagjául szolgáló tranzitív ige az irányultság jegyén túl más, illetve milyen más jelentésárnyalatot tartalmaz.

A tárgy kifejezése tagadás esetén

Az orosz nyelv egyik jellemző sajátossága, hogy az alaptípusul vett tárgyas szó szerkezet ($N - V_{tr} - N_a$) determinánsa (N_a) az accusativuszi tárgy tagadást jelentő igék ($неV_{tr}$) esetében genitivuszi tárggyal (N_g) váltakozik. A jelenség mind elméleti, mind gyakorlati szempontból érdeklődést vált ki. Az orosz nyelv szó szerkezeteit, illetve szintaxisát tárgyaló valamennyi nyelvkönyv és nyelvtani irodalom — noha nem egyforma mélységgel — foglalkozik ezzel a jelenséggel; gyakran csak tényszerű megállapítására szorítkozva, máskor pedig néhány megfontolással indokolva az accusativuszi, illetve a genitivuszi tárgy aktualitását. Például: «вместо винительного может быть употреблен и родительный падеж без предлога при отрицании: не дают прав, не трогнул волоска, не ожидал возражения... сравнительно с винительным родительный в этом случае усиливает отрицание».*

A. N. GVOZDEV megállapítja, hogy az accusativuszi, valamint a genitivuszi tárgy az ige és a determinánsa között fennálló azonos viszonyt jelöl, ezért sok esetben mindkét eset egyaránt alkalmas a tárgy jelölésére: письмо он не написал (письма он не написал; он не встретил сестру) он не встретил сестры. Ezt indokolva utal a közöttük levő eltérésre is: az accusativuszi tárgy konkrét és főleg személynév jelölésére szolgál; a genitivuszi viszont azt jelöli, hogy a cselekvés nem fogja át az egész tárgyat.**

Az akadémiai nyelvtan egyértelműen megállapítja, hogy tagadás esetén a birtokos eset használata általános szabály, noha a tárgyeset használata is előfordul.

A birtokos és a tárgyeset használata tagadást jelentő tárgyas igék bővítményeként nyelvtörténeti érdeklődést is kiváltott, s a vizsgálatok szerint a korai nyelvtanok a birtokos eset használatát kötelezőnek tartották.***

Mivel grammatikai szabályok a két névszóeset alkalmazását nem kategorizálják, a téma vizsgálatánál a tárgyas szó szerkezetek példatárából kiindulva vonhatunk le megállapításokat arra vonatkozóan, hogy a mai orosz nyelvben az accusativuszi, illetve genitivuszi tárgy használata mely esetekben élvez prioritást a tárgyas ige tagadásánál.

** Виноградов В. В.: i.m. 4. o.

* Земский А. М., Крючков С. Е., Светлаев Л. В.: Русский язык. Часть вторая. М. 1963. 43. o.

** Гвоздев А. Н.: Современный русский литературный язык. М. 1973. П. 108. o.

*** Коут И.: Прямое дополнение в отрицательных предложениях. ВЯВШ. 1960. № 2.

Az általunk vizsgált mintegy száz szépirodalmi és publicisztikai területről vett tárgyas szó szerkezet 75%-a genitivuszi és 25%-a accusativuszi. Az előbbieket nagyobb aránya megerősíteni látszik azt a tankönyvekben elterjedt megállapítást, mely szerint tagadásnál a tárgyesettel kifejezett tárgy birtokos esetben kerül; de lehetővé teszi annak megerősítését is, hogy „mé gaz erős vonzatban tárgyi értelemmel fellépő tárgy eset sem alakul át mindig birtokos esetté.”*

Az N — не V_{tr} — N_g csoport

1. A birtokos eset jelöli a mondat tárgyát erős, határozott tagadásnál. A tagadást gyakran tagadószók, névmások nyomatékosítják [ни, ни один, ни одна, ни одно, никакой, ismétlődő tagadószók ни ... ни ..., stb.]

«Он не знал ни города, ни расположения частей.» «Как ни одной поблажки не сделал бы своей совести!» «Он сказал, что больше не будет писать ни одной строчки.» (А. Тобояк: История одной любви). «Он никогда не возглавлял ни одной стройки ...» «Но никогда он при этом не утрачивал ни хорошего настроения, ни уверенности в том, что непреодолимое преодолеть можно.» (В. Кожевников: Лилась река, Белая ночь). «В частности, не нашел ни малейшей связи между действиями ...» «Но секретарь ... старался не проронить ни одного слова» «Никаких я ваших стихов не читал.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета)

2. Állandósult szókapcsolatok, elsősorban elvont főnévvel jelölt tárgyi bővítmény esetén [не иметь возможности, права, отношения, понятия, значения; не обращать внимания; не находить себе места; не делать секрета stb.] is genitivuszi tárgy áll.

«К делу это прямого отношения не имеет.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета). «В облаке пара на нас никто не обратил внимания.» (Москва и Москвичи). «Где они — понятия не имею.» (А. Рыбаков: Тяжелый песок). «Щенок метался по комнате, не находил себе места ...» «А на Жука Татьяна даже не обратила внимания.» (М. Колосов: Старая акация)

3. Az érzékelést, gondolkodást, kívánságot kifejező tranzitív igék mint [видеть, слышать, понимать, замечать, думать, знать, желать, хотеть, чувствовать stb.] esetén az ige szemantikája birtokos esetet diktál tagadásnál:

«Вы что, думаете, я не знаю его обязанностей?» (В. Кожевников: Полюшко-поле). «Снарядов здесь не жалели, куда их девать после войны.» «Ползунов никогда не знал для себя покоя, спокойствия.» (В. Кожевников: Белая ночь). «Гурины многих своих родственников не узнают, некоторых просто не знают, особенно своих невесток.» (М. Колосов: Старая акация). «Но растерявшийся поэт этих сигналов не понял.» «Я лично не вижу ничего дурного в этом звере.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета). «Здесь не увидеть унылых, однообразных кварталов.» (Л. Брежнев: Целина). «Такого парня не любить нельзя.» (В. Кожевников: Пустыня). «Штукатурку облезлую вижу, амфоров не вижу ...» (В. Кожевников: Пустыня)

Ezen igecsoportnál a tárgyi bővítményt jelölő főnév elvont és konkrét tárgyat is jelenthet.

4. A tranzitív ige bővítménye partitivuszi értelmű, a birtokos eset használata tagadásnál csaknem törvényszerű:

* PAPP FERENC: Könyv az orosz nyelvről. Gondolat Kiadó. Bp. 1979. 275. o.

«Он не показывал страха.» «И даже самые бывалые ... искали себе убежища от жары ... и не находили прохлады.» (В. Кожевников: Пустыня)

5. Elvont fogalmat jelölő bővítmény esetén. E jelenségre utalnak már a legkorábbi idevonatkozó irodalmak az accusativuszi és a genitivuszi tárgy korrelációjára vonatkozóan. Erre hivatkozik többek közt THOMAS F. MAGNER is: „the object will appear in the accusative case when it has definite concrete meaning... while the genitive case is selected when object and action have abstract significance.”*

«Но эта мера не гарантировала ему полного спокойствия.» «Я бы отдала предпочтение тем, кто хорошо владеет машиной, но не утрачивает при этом крестьянской любви, крестьянской преданности земле...» «Никогда и нигде не испытывал своей нужности людям в такой мере.» «Но не будем терять надежды.» (В. Кожевников: Полюшко-поле, В дальнем плавании). «А. Александрович со своей верой в себя и в медицину не допустит такого безобразия.» (Спутник)

6. A birtokos esetet vonzó tranzitív igék tagadás esetén is megtartják eredeti vonzatukat [ждать, жалеть, хотеть, просить stb.]

«Танков на фронте не боялся как их здесь.» «Снарядов здесь не жалели, куда их девать после войны.» (В. Кожевников: Пустыня, Белая ночь). «Я никогда не жалел времени на то, чтобы подробно, обстоятельно побеседовать каждым.» (Л. Брежнев: Целина)

7. Az igeneves szerkezet tárgyi bővítményét birtokos esetben álló főnév fejezi ki tagadásnál.

«Он рассказывал не упуская малейших подробностей.» «Мог сутками работать, не испытывая радости.» (В. Кожевников: Полюшко-поле). «... вкричал он, смеясь, но не сводя несмеющегося глаза с поэта.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета). «Который после нанесения удара не снижая хода и не меняя курса ушел, не взирая на подосваемые сигналы бедствия.» «... где возводился новый город еще не имеющий названия.» «Друзья, не поняв шутки, тянули профессора от привлака ...» (В. Кожевников: В дальнем плавании). «Женщина же тем временем, не теряя благодушного выражения лица, ...» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета)

I. Kout véleménye szerint ezt a formát az írott nyelvben használják.

8. А не надо, не слышно, не видно, не нужно predikatív szerkezet determinánsa birtokos esetben áll.

9. A felszólító módban álló tranzitív ige tagadásánál többségében birtokos eset jelöli a bővítményt.

«Ну не делайте такого лица.» (В. Ким: По ту сторону). «... не напрягайте головы и старайтесь поменьше думать.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета). «Не учитывайте того обстоятельства, что я лучше вашего знаю дело.» (В. Липатов: И это все о нем). «Как пень водой не поливай, деревья из него снова не вырастишь.» (В. Кожевников: Полюшко-поле)

* THOMAS F. MANGER: Negation and case selection in Russian. 531. il.

A főnévi tárgyeset (N_a) elsődleges funkciója a tárgyas ige bővítményének jelölése, olyan tárgy jelölése, melyet a cselekvés teljességében érint, áthat. Szemben a genitivuszi főnévvel kifejezett tárgyi bővítménnyel, amelyet csak részben, illetve nem teljességében fog át az igei cselekvés. E különbség szolgál alapul tagadás esetén az accusativuszi tárgy aktualitásánál.

1. amikor olyan tárgyról van szó, amely a beszélő számára konkrét, ismert, teljes tagadásánál csaknem állandóan megmarad az accusativuszi tárgy.

«И Бернара в ящик свой улов еще не уложила — сама доставить в зоопункт желает.» (В. Кожевников: Пустыня). «Жалел я ее очень и ругал Федора — не уберег мою первую мальчишескую любовь.» (М. Колосов: Гавр. любовь).

2. Ez a használat következetesebb, amikor a bővítmény élőlényt jelölő személynév.

«Я не хожу Зою Аркадьевну в комнате.» «Пашу не вижу.» «Я до сих пор не обманывал Варвару Павловну.» «Завтра я Варю не увижу.»

3. Accusativuszi tárgy szerepel olyan kérdő mondatokban is, amikor igenlő választ, megerősítést sejtetünk, várunk a negatív ígére:

«Неужели я не знаю эту траву? Не подстроил ли он все это сам?» (В. Солоухин: Белая трава). «Кажется я не держал улыбку.» «Вы не можете подождать минутку?» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета)

4. Accusativuszi tárgy szerepel azokban a mondatokban is, amelyekben a tárgyi bővítmény megelőzi az igei állítmányt.

«Будто они маленькие и дорогу не знают.» «Я вот, мама, наш двор не узнавал.» «Пенсию я ведь не получаю — все документы в войну пропали.» (М. Колосов: Старая акация) «Но эту комнату не занимать, постельное белье можно не менять.» «Можете дальнейшее не записывать, — обратился он к секретарю.» (М. Булгаков: Мастер и Маргарета). «А ты машину не бережешь, значит и овцу понять тебе ума не хватает.» «Сорокин о себе правду не скрывает.» (В. Кожевников: Пустыня)

5. A jelzővel és névmásokkal kísért tárgyi bővítmény ha megelőzi a tagadó értelmű igei állítmányt, tagadás esetén is accusativuszi marad:

«А степную траву не продавай.» «Да только свою личную жизнь, ты не выстроил.» «Молодое поколение теперь в избе не удержишь.» (В. Кожевников: Полюшко-поле). «Я тяжело раненный свой боевой пост не покидал и того же самого всем велел.» (В. Кожевников: В дальнем плавании)

6. Némely állandósult szókapcsolatban és közmondásban is accusativuszi tárgy szerepel tagadás esetén: «не потерять голову»; «не отдал честь»; «не тyani душу»; «курицу яйца не учат»;

«Чтобы ты не совал нос в мои дела.» «Ну так ты не тyani душу, говори, как она называется.» (В. Солоухин: Белая трава). «Сорокин о себе правду не скрывает.» (В. Кожевников: Пустыня).

7. Állító értelmű kettős tagadás esetén az igei bővítményt szintén accusativuszi tárgy fejezi ki.

«... и еще одно немаловажное обстоятельство не могло не тревожить советскую делегацию.» (Физк. и спорт)

8. Amennyiben a tagadás a főnévi igeneves szerkezetben a főigét érinti, a bővítményét accusativuszi tárgy jelöli. Ilyenkor nem a cselekvés és a tárgy közötti kapcsolatot tagadjuk, hanem az infinitívussal jelölt cselekvést.

«Никак нельзя было не пожалеть это кроткое провинциальное создание.» (Л. Леонов) «Ему сказалося, что женщина не может полюбить простого, обыкновенного мужчину.» (В. Ким: По ту сторону)

9. A grammatikai tárgy accusativusszal történő jelölését stílusjegyek is irányítják. Így rendszerint megmarad tagadás esetén is a megszemélyesítés, hasonlat irodalmi alkalmazásánál:

«Нельзя скрывать правду.» (М. Горький) «Никто не смеет поднять руку на Кремль.» (К. Паустовский: Начало неведомого века) «Сорокин о себе правду не скрывает.» (В. Кожевников: Пустыня)

10. Z. UGLITZKY megfigyelései rámutatnak arra a jelenségre, hogy az ige néha olyan szoros szemantikai egységet alkot a tárgyi bővítménnyel, hogy az ige tagadása nem hoz változást szerkezetében. A példák a mindennapi élet tárgyas viszonyait tükröző szószervezetekre vonatkoznak: «не варила себе обед»; «еще не потерял веру в человека»; «не совал нос в мои дела»

«Я не выходил из дома и не ел суп, который ...» (Т. Тохтамов: Слово отца)

11. A beszélt, élő nyelv igen széles körű példatárát nyújt az accusativuszi tárgy konstatálására tagadás esetén. A szakirodalom bátran hivatkozik e jelenségre, „kizárólagos” jelleget tulajdonítva neki.

«Так не умрешь, не выгорив это слово.»

TH. F. MAGNER a tagadás melletti tárgy vizsgálatakor szükségesnek vélte a beszélt nyelv elválasztását és a magyarázatul szolgáló kritériumok megkeresését: „it seems imperative that the situation in Spoken Russian should be considered separately from that in Written Russian, and that criteria for case selection should be, first of all, formal ... and then semantic.”* Megállapítása, úgy véljük, közel áll a nyelv más, szépirodalmi, publicisztikai stb. területéről vett példákhoz levont következtetésekhez.*

A fentiekben csoportosított példáknál arra utaltunk, hogy mely esetekben elsődleges és csaknem kizárólagos a genitivuszi, illetve accusativuszi tárgy használata az igei cselekmény tagadásánál. A nyelv példatára arra is enged következtetni, hogy a két eset parallel alkalmazása is gyakori.

«Он не знает дороги к партизанам — ответила мать.» (А. Рыбаков: Тяжелый песок) «Будто они маленькие и дорогу не знают.» (М. Колосов: Старая акация).

Több törekvés tapasztalható a formai kritériumok felkutatását illetően is. A legáltalánosabb ezek közül a grammatikai homonímia. Amennyiben a főnévi birtokos eset egybeesik a többesszámú tárgyesettel, az accusativuszi tárgy a jellemző.

«Наверное, дядя не может найти работу по душе.» (Т. Тохтамов: Слово отца) «Я погоду не угадываю.» (В. Кожевников: Полюшко-поле) «Машину мы не закажем.»

A szakirodalomban elfoglalt álláspontok fokozódónak látják azt a tendenciát, hogy az accusativuszi tárgy a mai orosz nyelvben tagadás esetén kiszorítja a genitivuszi tárgyat, noha a nyelv különböző területein nem azonos mértékben. E megállapítást a kérdés történeti áttekintése is bizonyítani látszik.*

* TH. F. MANGER: i. m. 533—534. o.

** Lásd: TH. F. MAGNER: i. m. 541. o.

* И. Коут: Прямое дополнение в отрицательных предложениях в русском языке. РЯВШ 1960/2. 27. o.

A tagadás melletti tárgy kifejezése az orosz nyelvben nem egyszerű kérdés, s különösen a nyelvet elsajátítók számára okoz problémát, gondot, mivel az esetek megválasztásának feltételei különböző természetűek — az ige szemantikai tartalma a bővítményül szolgáló főnévi szemantikai tartalma, a tagadás mértéke, a stílusjegyek s az állandósult szókapcsolatok egyenlő mértékben indokolhatják.

IRODALOM

1. TH. F. MANGER: Negation and Case Selection in Russian. *World* 11, 1955, N. 4.
2. H. MOLNÁR ILONA: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. VI.
3. PAPP FERENC: Könyv az orosz nyelvről. Bp. Gondolat 1979.
4. Z. UGLITZKY: Accusative and Genitive with Transitive Verbs preceded by a Negative in Contemporary Russian. *The Slavonic and East European Review*, 34, 1956.
5. К. Болла, Э. Налл, Ф. Папп: Курс современного русского языка. Вр. 1968.
6. А. Н. Гвоздев: Современный русский литературный язык. Изд-во Просвещение, М. 1973.
7. Л. А. Дерибас: Прямое дополнение при переходном глаголе с отрицанием. РЯВШ. 1956/2.
8. И. Коут: Прямое дополнение в отрицательных предложениях. РЯВШ. 1960/2.
9. З. Д. Попова: Винительный падеж при глаголах с отрицанием. РЯЗР. 1973/2.
10. Е. Н. Смольянинова: Глагольные словосочетания, выражающие объективные отношения в современном русском языке. Автореферат диссертации. М. 1964.

AKKUSATIV — WORTGEFÜGE IN DER RUSSISCHEN SPRACHE (AUSDRUCK DES OBJEKTS BEI VERNEINUNG)

MÁRTA BÉKÉSI-KOCSONDI

Die Studie macht aufgrund von etwa hundert, vom Gebiete der Belletristik bzw. der Publizistik entnommenen Wortgefügen Feststellungen darüber, in welchen Fällen in der heutigen russischen Sprache der Gebrauch des Akkusativ- bzw. des Genitiv-Objekts bei der Negation des Akkusativ-Verbs Priorität genießt.

КОНСТРУКЦИИ С ПЕРЕХОДНЫМ ГЛАГОЛОМ (ВЫРАЖЕНИЕ ДОПОЛНЕНИЯ ПРИ ОТРИЦАНИИ)

КОЧОНДИНЭ БЕКЕШИ МАРТА

Автор в своей работе на материале анализа более ста конструкций с переходными глаголами, взятых из художественной литературы и публицистики, рассматривает вопрос, когда в современном русском языке при отрицании переходного глагола предпочитается употребление винительного падежа и когда родительного падежа.

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ

М. А. КОРЧИЦ

Курс Практикума по русскому языку и стилистике для студентов 3—4 курса пединститутов ставит перед собой следующие цели: «совершенствовать у студентов практические навыки устной речи, чтения и перевода, а также научить их читать и переводить с помощью словаря тексты общественно-исторического, политического и научно-технического характера»¹. Этой цели подчинены и содержание текстов, рекомендуемых пособиями по Практикуму для изучения, и система упражнений и заданий, выполняемых на основе изученных художественных, научных и публицистических материалов, — развивать коммуникативные умения и навыки, корректировать знания в области грамматики и стилистики, расширять лексический запас и страноведческие представления о Советском Союзе.

Стиль повествовательных текстов, используемых при изучении тем «Промышленность и сельское хозяйство», «Транспорт», «Современная наука», «Борьба за мир» и др., имеет особенности, которые характерны публицистическому и научному стилям вообще как в области лексики, фразеологии, так и в области синтаксиса. Их язык, обусловленный содержанием и целями научного, хозяйственно-экономического и политического сообщения, отличается «сухостью», лишён эмоциональности и образности². При Всей своей несомненной познавательной и воспитательной ценности, такие тексты обычно не привлекают студентов ни занимательностью содержания, ни яркой формой изложения. В этом случае большое значение для успешной работы преподавателя имеют экстралингвистические факторы, а именно форма преподнесения материала: привлечение интересных дополнительных фактов, использование демонстративного и иллюстративного материала, удачно подобранные речевые упражнения и т. д.³.

Практика показала, что оживить занятия по лексике и стилистике русского языка в значительной мере помогает работа над дополнительными занимательными художественными текстами малых форм, связанными по содержанию с проходимой программной темой, в частности, над текстом юморески. Чтобы анализ её не шёл в ущерб усвоению основного текстового материала, работе над юмореской на каждом занятии мы отводили только минут 15—20. Таким образом, в течение семестра студенты могли дополнительно проработать 4—5 произведений малого жанра.

Почему среди рассказов-миниатюр для дополнительной работы нами была выбрана именно юмореска?

Юмореска занимательна по форме и по содержанию. Это, конечно, нравится обучающимся, возбуждает их активность, облегчает запоминание содержания, отдельных слов и выражений и вообще все виды работы над ней.

Художественная литература отражает различные стороны жизни и деятельности человека, его отношение к другим людям, интеллектуальный и психический мир. Жизнь человека в обществе, его общественно-политическая и производственная деятельность, семья, быт, культурные интересы и т. д. обуславливают в языке произведения слова и выражения, связанные с этими сферами. Это непосредственно проявляется в художественных произведениях различных жанров, в том числе и юморесках.

В лексический состав юморески включается обычно наиболее активная часть слов, выражений, закреплённых за той или иной сферой человеческой деятельности. Это даёт возможность наблюдать функционирование, например, производственной лексики в процессе непосредственного общения, хотя и в в своеобразно отражённых, но жизненных речевых ситуациях.

Стилистически закреплённая, тематическая лексика составляет лишь незначительную часть словарного состава юмористического рассказа. Остальная часть его — это межстилевая, общеупотребительная лексика, так как естественная речь всегда «межтемна»⁴. Поэтому, работая над текстом юморески, обучающиеся имеют возможность закрепить навыки употребления не только специальной лексики, но и общеупотребительной, стилистически нейтральной, необходимой для повседневных коммуникативных целей.

Немаловажное значение имеет также и то, что в тексте юморески часто используются пословицы и поговорки, крылатые слова и выражения, которые могут служить поводом для сообщения различных страноведческих данных. Кроме того, знакомство с историей и значением крылатых фраз расширяет представления студентов о художественной выразительности текста, вносит элемент занимательности в лингвистический анализ и вызывает стремление запомнить их.

Написанная в форме монологической или диалогической речи (чаще всего это сочетание обеих форм), юмореска может дать добротный материал для корректировки грамматических навыков, автоматизации употребления в речи различных синтаксических структур. Имеется в виду прежде всего моделирование предложений, трансформация синтаксических конструкций, замена прямой речи косвенной (и наоборот) и т. д., то есть речетворческие операции, усвоение которых имеет первостепенное значение для свободного владения течью.

Как правило, рассказ-миниатюра имеет определённую сюжетную линию. В его композиции имеются те же элементы, что и в объёмном художественном произведении: экспозиция, завязка, развитие действия и т. д. Для характеристики персонажей используются различные приёмы и художественные средства, чаще всего комического плана: смешение лексики с различной стилиевой окраской, переосмысление слов, разложение фразеологизмов и др. Поэтому при пересказе сюжетной линии, анализе языка юморески, даже без особых разъяснений преподавателя, студенты имеют возможность проникнуть в творческую лабораторию писателя, повторить и закрепить знания по теории литературы.

И наконец, существенно и то, что работа над текстом юморески имеет большое воспитательное значение. Будучи социально заострённым, рассказ-миниатюра обычно направлен против отрицательных явлений жизни, едко высмеивает негативные стороны характера людей, их быта, трудовой и общественной деятельности, хотя герои часто действуют в необычных условиях, совершают маловероятные поступки. Юмореска указывает на то, с чем нужно бороться, что неприемлемо для социалистического общества.

Исходя из этих специфических особенностей юморески и задач обучения, мы и старались подобрать тексты для занятий.

Прежде всего обращали внимание на идейно-познавательную ценность произведения и его языковую доступность. При этом также учитывался объём рассказа (2—3 страницы), его сюжет и композиция (простота и одноплановость развития действия, чёткость композиционных элементов, небольшое количество действующих лиц и т. д.).

Затем проводили предварительный анализ языка произведения, его лексических единиц и синтаксических конструкций, а также средств и приёмов художественного изображения, устанавливали, в какой степени они способствуют или препятствуют художественному восприятию и пониманию содержания миниатюры. Обилие разнообразных средств создания комического, особенно переосмыслений, семантических неологизмов, каламбуров, редких по употреблению фразеологизмов, создаёт дополнительные трудности при работе над текстом. Важно, чтобы в миниатюре было минимальное количество таких «трудных мест». Обращалось внимание и на построение диалогов, структуру прямой и косвенной речи, виды простых предложений и обособленных оборотов, отмечались наиболее типичные конструкции, употребляющиеся в процессе повседневного общения.

Центральное место среди упражнений, проводимых на основании текста юморески, занимают так называемые речевые упражнения⁵, основное назначение которых — развитие речевых умений, основанных на «способности управлять речевой деятельностью в целях решения коммуникативных задач общения»⁶. Подготовительная работа к ним проводится уже на начальном этапе изучения юморески — в процессе знакомства с текстом. После прочтения (прослушивания) юморески даётся семантизация лексических единиц, непонятных студентам, раскрывается значение фразеологизмов. Одновременно анализируются и художественные особенности построения, языка и стиля миниатюры. Студенты находят основные пункты развития действия.

Проверка правильности понимания текста осуществлялась путём: а) ответов на вопросы по содержанию; б) расчленения текста на композиционно значимые отрезки, определения основных моментов развития сюжета; в) озаглавливания каждой части; г) вычленения из текста информации о месте действия, героях и т. д.; д) нахождения опорных слов и выражений, связанных с логическим развитием темы⁷.

Необходимо отметить, что большое внимание уделялось составлению плана рассказа, выделению опорных центров повествования, что является важным и необходимым условием логически стройной, последовательной передачи содержания. Практика показала, что при пересказе студенты часто опускают важные моменты сюжетной линии, запоминают второстепенные факты, искажают канву повествования. Нужно было научить их сжимать текст, выделяя основные сюжетные центры, составлять схему ответа, кратко (и развёрнуто) рассказывать по плану.

Затем выполнялись упражнения по автоматизации лексических единиц и отдельных синтаксических конструкций: включение слова в узкий контекст, составление предложений и микротекстов с новыми словами и выражениями и т. д. На этом же этапе работы проводились и трансформационные упражнения с попутным повторением правил морфологии и синтаксиса. Часто предлагались упражнения на замену прямой речи косвенной (на материале юморески), причастных оборотов придаточными определительными предложениями, преоб-

разование сложных предложений в несколько простых и др., то есть отрабатывались навыки конструирования тех синтаксических моделей, которые для студентов является наиболее трудными.

Речевые упражнения проводились трёх видов: упражнения в передаче содержания (пересказ), упражнения в описании и упражнения в выражении отношения или оценки.

Хотя пересказ и является наиболее используемым видом речевых упражнений, но овладение техникой пересказа, если это не буквальная передача заученного, — трудная задача⁸. Пересказ близко к тексту или своими словами возможен при наличии определённого владения речью и совершенствует речевую деятельность, если она опирается на «знание единиц языка и правил их сочетания, навыки пользования этими единицами и правилами и комбинационное умение использовать имеющиеся знания для выражения новой мысли в новой ситуации»⁹. Воспроизводя содержание прочитанного или прослушанного текста (программу речи), говорящий проделывает больше операций, чем, например, при переводе на родной язык или во время участия в беседе. Действительно, чтобы сжато передать содержание юморески, студент должен:

а) понять значение основных лексических единиц — слов и выражений, составляющих лексическое ядро повествования, в их реально-предметных отношения и синтаксических связях;

б) определить основные моменты сюжетной линии рассказа, логическое развитие темы в тесной связи её языковой реализацией;

в) кратко воспроизвести содержание текста, не нарушив его общего смысла, при помощи усвоенных языковых средств, объединив их по законам русской грамматики.

Научить студентов пересказу связного текста — это значит научить их выражению и развёртыванию логически стройной, сложной мысли по заданной схеме. Логическая схема, смысловая программа развития повествования определяется содержанием рассказа, а качество реализации её зависит от знания лексического материала текста и навыков применения его в связной речи.

Как указывает Е. И. Пассов в уже отмеченной нами работе, простой пересказ текста превращается в самоцель, если он не усложнён речевыми задачами (см. стр. 64). Поэтому при передаче текста юморески обычно ставились дополнительные условия: пересказать текст от первого (третьего) лица, сжать содержание текста, пересказать своими словами и др.

При выполнении упражнений-описаний перед студентами ставились такие задачи: опишите условия, обстановку развития действия; дайте портретную характеристику героя; опишите, что бы вы изобразили на иллюстрации к юмореске и др.

Выполняя упражнения в выражении отношения, студенты рассказывают, чем понравилась (не понравилась) им юмореска, чему она учит, доказывают, что герой — хороший (плохой) человек.

Приведём в качестве примера текст одной из юморесок, использованных нами на занятиях, и перечень упражнений, выполненных аудиторно и дома на его основе.

УНИКАЛЬНЫЕ ГОРОДА

Н. ИСАЕВ

Обстоятельства сложились так, что из пункта А в пункт Б вышел турист.

Мало того, из пункта Б в пункт А тоже вышел турист.

Оба туриста совершенно случайно встретились в пункте С, как раз на полдороге между А и Б.

— Ничего себе этот С, — сказал Первый. — Симпатичный такой городок.

— Да, симпатичен, — подтвердил Второй.

— А сами вы откуда? — поинтересовался Первый.

— Я из Б, — с гордостью сказал Второй.

— О! Из Б! Я бывал в Б! — воскликнул Первый. — Уникальный город!

— Да, Б уникален, — согласился Второй.

— Знаете, что мен у вас больше всего нравится? Озеро ваше. Такое отгрохали — берегов не видать...

— Да, озеро у нас... Какое озеро?

— Водохранилище, говорю, отгрохали что надо.

— И давно отгрохали?

— Года два назад.

— Интересно. Первый раз слышу. Всё, знаете ли, в походах или у костра. А насчёт озера это хорошо придумали. Рыбачить-то я на озеро Селигер езжу или на Каспий. А у нас-то там на озере клюёт?

— Клюёт. Правда, я не особенный рыболов. Я на ваше озеро из-за знаменитой пещеры ходил.

— Да, пещера у нас... Какая пещера?

— Как какая? Длинная. 350 километров. Начинается у вас, кончается в соседней области.

— Что вы говорите? Никогда бы не подумал. У нас — и пещера! И такой удлинённости...

— Да, красавица пещера. Сходили бы на досуге, посмотрели. Вход с 10.00. А то неудобно, своих мест не знаете!

— Ну, почему же не знаю...

— Главное, конечно, на стоянку древнего человека там посмотрите.

— Что, давно стоит?

— Кто?

— Человек какой-то, вы говорите, стоит.

— Где? А... Этот давно стоит, то есть стоял. Кто говорит — неандерталец, кто — кроманьонец, но всё равно интересно.

— Надо будет как-нибудь выбраться. Да всё некогда. Сейчас к вам в А тороплюсь, пока не поздно.

— Не пожалеете, — прекрасный город. А почему, собственно, пока не поздно?

— Вы что же, ничего не знаете?

— Нет.

— Опускается ваш А. Что ни год, всё ниже и ниже уровня моря. Учёные подсчитали, того и гляди, совсем под воду уйдёт.

— Господи, да я три дня как оттуда, а ничего не знаю!

— Вот и напрасно. Я посторонний человек, и то знаю, что за год ваш А на полтора сантиметра опускается, к 3000 году его, того и гляди, совсем затопит.

«Я назад побегу, — решил Первый. — Жену предупредить».

«И то, — задумался Второй. — Пойду-ка к себе в Б. Пещеру посмотрю, человека этого.. Может, стоит ещё».

(«Спутник», 1974, № 4)

Задания к юмореске

1. Чтение (прослушивание) текста. Объяснение новых слов и выражений. Страноведческие данные — сведения об озере Селигер и Каспийском море.
2. Составить вопросы к тексту. На занятиях студенты задают вопросы друг другу и отвечают на них.

3. Найти в тексте сведения о городах А и Б и туристах Первом и Втором.
4. Найти в тексте слова и выражения, характерные для научного стиля речи. В каких школьных учебниках они используются?
5. Найти слова и выражения, являющиеся опорными центрами сюжетной линии юморески.
6. Расчленить текст на композиционные части в соответствии с экспозицией, завязкой, развитием действия и развязкой.
7. Составить два варианта плана юморески: в форме вопросительных и номинативных предложений.
8. Продолжить предложения: 1. Обстоятельства сложились так, что... 2. Оба туриста совершенно случайно... 3. Первый раз слышу, что... 4. Никогда бы не подумал, что... 5. Пока не поздно, надо... 6. Да я три дня как оттуда, а...
9. Составить предложения со словами *стоит* — *стоит*, *посмотрите* — *посмотрите*.
10. Найти в тексте глаголы, вводящие чужную речь (*сказал, подтвердил, заинтересовался, воскликнул, согласился, решил, задумался*). Составить с ними предложения.
11. Составить предложения с прямой речью, употребив данные чужие слова и вводящие глаголы:

1) Ничего себе этот С. Я бывал в Б! Да, симпатичен. А сами вы откуда? И давно построили? На озеро я из-за знаменитой пещеры ходил. Я из Б! Какое озеро? Знаете, что мне у вас больше всего нравится? Да, Б уникален. Первый раз слышу. Может, назад бежать? Вы что жё, ничего не знаете? Уникальный город! Сходили бы на досуге, посмотрели. Ну, почему же не знаю... Может, сходить пещеру посмотреть? Что, давно стоит? Какая пещера? На стоянку древнего человека посмотрите. Да я три дня как оттуда! Что вы говорите? Надо будет сходить на досуге. Я назад побегу.

2) Сказал, спросил, заинтересовался, подтвердил, воскликнул, согласился, решил, задумался, посоветовал, удивился.

12. Заменить прямую речь косвенной:
 - 1) А сами вы откуда? — заинтересовался Первый.
 - 2) Я из Б! — с гордостью сказал Второй.
 - 3) Уникальный город! — согласился Первый.
 - 4) Первый раз слышу, — удивился Второй.
 - 5) На стоянку древнего человека посмотрите, — посоветовал Первый.
 - 6) Надо будет как-нибудь выбраться, — решил Первый.
 - 7) Да я три дня как оттуда, а ничего не знаю! — удивился Первый.
13. Составить диалоги, употребив предложения:
 - 1) Интересно. Первый раз слышу.
 - 2) Что вы говорите? Никогда бы не подумал!
 - 3) Господи, да я три дня как оттуда, а ничего не знаю!
 - 4) Надо будет сходить на досуге.
14. Пересказать текст:
 - а) в форме диалога; б) от первого лица; в) от третьего лица; г) сжато, используя план
15. Рассказать о достопримечательностях города Б.
16. Доказать, что город Б интересен для туристов.
17. Почему вы считаете свой родной город уникальным? Докажите.
18. Можно ли столицу Венгрии город Будапешт назвать уникальным городом? Докажите.
19. Описать внешний вид туристов, встретившихся в С.
20. Дать характеристику Второго туриста (на основании данных текста).

21. Вы зафотографировали встречу туристов в С. Расскажите подробно, что запечатлелось на снимке.
22. Дать анализ художественных особенностей юморески (связный ответ на вопросы):
 - а) на какую тему написана юмореска?
 - б) каковы особенности её композиции?
 - в) какова форма повествования?
 - г) какие глаголы употребляются для введения чужой речи?
 - д) какие используются приёмы создания комического?
23. Понравился ли вам рассказ? Почему?
24. Хотели ли бы вы быть таким туристом, как турист Второй? Почему?
25. Чему учит юмореска читателя?

Как видим, система заданий содержит упражнения, которые ставят своей целью выработать навыки конструирования связной речи, обогатить словарный запас студентов новыми лексическими единицами для их дальнейшего активного использования. Подготовительные упражнения по составлению и распространению предложений, трансформации прямой речи способствуют укреплению навыков применения грамматических правил. Особенно полезными были составление плана содержания юморески, выделение опорных слов и словосочетаний для логического раскрытия темы, выполнение упражнений с элементами творчества. Как правило, в результате такой подготовительной работы пересказ становился более содержательным, стройным, студенты широко использовали новые слова и выражения. После неоднократного домашнего чтения текста, детального осмысления его содержания не было трудностей и в беседе об идейном содержании произведения, его художественных достоинствах, приёмах создания комического при помощи языковых средств.

Конечно, характер заданий для каждой юморески изменялся. Это зависело от темы миниатюры, её языкового материала, от задач, которые ставил преподаватель в каждом конкретном случае. Например, анализируя содержание юморески «Худейте на здоровье», студенты повторяли правила написания письма, ведения дневниковых записей. Юмореска «Нарушитель движения» дала возможность повторить правила составления безличных предложений и т. д.

В подробное юморесок нами соблюдался принцип дидактики от простого к сложному: первоначально прорабатывались юморески с простым, одноплановым сюжетом. Подбирался текст с одной сюжетной линией, выраженной ясно и занимательно, с небольшим количеством действующих лиц, с динамично развивающимся действием и неожиданной развязкой. Затем переходили к более сложным по содержанию миниатюрам. Студенты охотно работали над юморесками, в которых описывались жизненные факты, затрагивались морально-этические проблемы. Они заставляли студентов задуматься, выразить своё отношение к герою и определить свою точку зрения на тот или иной факт или событие.

Проводимая работа по развитию речи на основе текстов юморесок убеждает нас в том, что она является полезной и плодотворной не только в образовательном, но и в воспитательном отношении.

ЛИТЕРАТУРА

1. BALLA TIBORNÉ, JAROSS KÁLMÁNNÉ: Orosz nyelv- és stílusgyakorlatok (Lexika), III—IV. Budapest, Tanöknvykiadó, 1977. 3. p.
2. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка, изд. 3. М., «Высшая школа», 1974, с. 31—36.
3. Ушаков Н. Н. Внеклассная работа по русскому языку в восьмилетней школе. М., «Просвещение», 1975, с. 63—64.
4. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам. М., «Русский язык», 1977, с. 101.
5. Пассов Е. И. Указ. соч., с. 63—65.
6. Пассов Е. И. Указ. соч., с. 42.
7. Ожегова Н. С. Об обучении восприятию и пониманию звучащей речи. — В сб.: «Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе». М., «Русский язык», 1976, с. 165.
8. Пассов Е. И. Указ. соч., с. 64.
9. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М., «Просвещение», 1978, с. 141.

AUS DER PRAXIS DER FÖRDERUNG DER REDEFERTIGKEIT

M. A. KORCSIC

Verfasser der Studie berichtet über die Anwendung bzw. Nutzung der kleinen Erzählungen im Rahmen der Stunden für Lexika-Stilistik. Eingehend erörtert wird die Rolle der Humoresken im russischen Sprachunterricht. Am Beispiel einer kurzen Erzählung wird der Übungstyp der Redefertigkeitsentwicklung vorgeführt.

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ

M. A. КОРЧИЦ

В статье рассказывается об использовании произведений малых форм на занятиях по лексике и стилистике. Подробно анализируются достоинства юморески как учебного материала. Приводится перечень заданий по развитию речи на примере одного из рассказов-миниатюр.

METSZÉSPONTOK A PERDURATÍV ÉS A DELIMITATÍV OROSZ IGÉK JELENTÉSEIBEN

KRÉKITS JÓZSEF

A. V. BONDARKO a leningrádi nyelvészeti iskola neves tudósa egyik összefoglaló jellegű tanulmányában még nem vagy alig vizsgált kérdések egész sorát veti fel, melyek közül mi két kérdést emeltünk ki: 1. az igék történésminőségét rögzítő cselekvésmódok egymásra gyakorolt kölcsönhatásának és 2. a cselekvésmódok metszéspontjainak, kereszteződésének tanulmányozását, vagyis e kérdéssel összefüggő jelentésváltozások vizsgálatát.¹

A delimitatív és perduratív igéket vizsgáló orosz nyelvészek szemantikai elemző munkájukban a logikai irányzatot követve a szó jelentésváltozásait egyszerűen mint eredményt tudomásul veszik, az okokat, az utakat, melyek ehhez az eredményhez vezetnek, figyelmen kívül hagyják, vagyis nem törekszenek arra, hogy feltárják azokat a törvényszerűségeket, melyek az új jelentés kialakulásához vezettek.² Az egyszerűen leírható fogalmi (denotatív) jelentést állapítják meg, a tisztán fogalmi tartalomtól konnotatív jelentéseket nem vizsgálják,³ pedig KÁROLY SÁNDOR szavaival élve a „jelentésváltozások megértése a *nyelv emocionális oldalának* (Kiemelés tőlem. — K. J.) a figyelembevétele nélkül teljesen lehetetlen”.⁴

Mielőtt a delimitatív és a perduratív történésminőségű orosz igék jelentésében a másodlagos (konnotatív) jelentésárnyalatok vizsgálatához hozzáfognánk, szükségesnek tartjuk, hogy néhány szót ejtsünk a két, szemantikai oppozíciót alkotó ige-csoport történeti kialakulásáról. P. SZ. SZIGALOV szembefordul azzal a nézettel, mely szerint a delimitatív ige *no-* igekötője valamiféle lokális jelentésből fejlődött ki. Szerinte az időkorlátozók (az időhatározói igeüggyvények) „szemantikailag megfertőzték” a *no-* igekötőt, az időjelentést mintegy rátapasztották a rezultatív jelentésű igekötőre, elvonva belőle az eredeti rezultatív jelentést.⁵ M. A. SELJAKIN feltételezése közelebb áll hozzánk, aki IGOR NEMEC⁶ nyomán arra a következtetésre jut, hogy a *no* határozószó (a későbbi *no-* igekötő) a lokális jelentésből („közel”, „a tárgy felületén”) kifejlesztette a kicsinyítő (deminutív) jelentést: «Значение пространственной близости и его варианты легко развиваются в *деминутивное значение*»⁷ (Kiemelés tőlem. — K. J.). Kétségtelen, hogy a külső időkorlátozók (időhatározók) meglehetősen „megfertőzték” a delimitatív igék jelentését, de nem annyira, hogy a *no-* igekötőből teljesen elvonták volna a kicsinyítő (deminutív) funkciót. SZERGEJ KARCEVSKIJ felhívja a figyelmünket a szóban forgó kicsinyítő (attenuatív) *no-* igekötő jelentésének meglehetősen elvontságára: „*no-* atténuatif à valeur très généralisée”.⁸ Néhány *играть* alapigéből képzett szemléletű ige felsorolásánál KARCEVSKIJ a „поиграть” igét kétszer szerepelteti: az egyiknek kicsinyítő, a másikat időjelentést tulajdonít: „поиграть (atténuatif), поиграть (jouer pendant un certain laps de temps)”⁹. Hasonló szellemben ír a delimitatív igékről A. V. BONDARKO is: „Приставка *no-*... вносит значение временного или количественного предела...”¹⁰ A *no-* igekötő kicsinyítő funkcióját megőrizte a delimitatív igékből

képzett deminutív-iteratív igékben is: покашлять — покашливать.^{11 12 13} Véleményünk szerint a *no-* igekötő kicsinyítő (deminuáló) hatása kiterjedhet a cselekvés idejére (посидеть часок), magára a cselekvésre (помечтать слегка), de még a cselekvés szemléleti tárgyára is (поколоть дровишек).

A XII. században megjelenő delimitatív igéknél kevésbé termékeny *про-* igekötős perduratív történesminőségű igék — írja SZIGALOV — meglehetősen késéssel a XVI. században szinte szükségszerűen fejlődtek ki a delimitatív igék szemantikai ellentétpárjaként.¹⁴

A két ige fajta denotatív jelentésmeghatározásában N. SZ. AVILOVA és O. P. RASSZUDOVA nem határolják el egymástól, nem állítják szembe a két igei jelentést; megfogalmazásuk szerint mindkét igitípus meghatározott ideig tartó cselekvést fejez ki.^{15 16} RASSZUDOVA a delimitatív igék kapcsán még hozzáfűzi, hogy gyakran jelölnek rövid ideig tartó cselekvést, de bizonyos szövegösszefüggésekben hosszan tartó cselekvést is rögzíthetnek.¹⁷ A két ige fajta szemantikai oppozíciójára legtalálósabban PETE ISTVÁN mutat rá: «Глаголы СВ с приставкой *про-* подчеркивают *длительный* характер действия, глаголы СВ с приставкой *по-* обозначают *кратковременность* продолжительности действия.»¹⁸ Külön kiemeli mindkét ige csoportban a cselekvés szubjektív jellegét: «Восприятие длительности или кратковременности действия является субъективным.»¹⁹

Mind a delimitatív, mind pedig a perduratív történesminőségű igék az ún. *expresszív szóképző igeosztályok* egy-egy csoportját alkotják. Ezt az expresszivitást mindkét ige csoportban a *szubjektív jelentéselem* váltja ki, amely vonatkozhat 1. a cselekvés idejére vagy 2. a cselekvés értékelésére. A szubjektív elem nemcsak stilisztikailag árnyalja, gazdagítja az igék jelentését, hanem *előtérbe kerülése jelentésváltozásokat is előidézhethet* ezekben az igékben.

Figyelmünket elsősorban a konnotatív, jelen esetben a *szubjektív jelentéselem* vizsgálatára összpontosítjuk. A szemléletileg meghatározott idejű (esetleg mennyiségű) cselekvés szubjektív felfogása, értékelése függhet az objektív élménytartalmat feldolgozó tudattól, a cselekvőnek a cselekvéshez való viszonyától, az élménytartalmat feldolgozó szubjektumtól, a cselekvés és a szituáció élménytartalmának szubjektív átélésétől. A cselekvés szubjektív (pozitív vagy negatív) értékelése az a másodlagos (konnotatív) jelentéselem, amely az időjelentéssel szemben tudatunk háttérben húzódik meg, amely befolyásolhatja a cselekvésre vonatkozó szemléletünket, időérzékelünket. Jelentésváltozásokat csak akkor okoz, ha a denotatív idő- vagy mennyiségjelentéssel szemben előtérbe kerül.

Az orosz perfektív szemléletű igékben három dolog fejlődhet: az *idő*, a *cselekvés* és a *szemléleti tárgy*.²⁰ Mindkét ige csoportban az időjelentés a leggyakoribb.

Az összevetés szempontjából célszerűbbnek látszik elemzésünket a perduratív történesminőségű igékkel kezdeni, mert a perfektív szemléletű igék általános jelentése a totalitás bennük csaknem kizárólagosan a cselekvés időbeli határának az elérése révén valósul meg. Ez nem vonatkozik teljesen a delimitatív igékre, mert bennük — mint látni fogjuk — már többféle potencia rejlik, mint a perduratív igékben.

A delimitatív igék szemléletünkben a felgyorsuló, a perduratív igék pedig a lelassuló időt rögzítik: a felgyorsuló idő összezsugorodik, lerövidül, a lelassuló idő kitágul, megnyúlik a tudatunkban, hosszadalmasnak érezzük.

A cselekvés *negatív értékelése* tehát tudatunkban lelassítja az időt, a cselekvést hosszadalmasnak érezzük. Perduratív történesminőségű ige használata indokolt:

1. ha a cselekvés számunkra nem kívánatos, ha a cselekvés sok bajjal, reménytelen és értelmetlen vesződséggel jár:

«Безенчук. Заразили тебя эти подлецы! Эх, милый ... Я бы дня здесь не прожил ... (А. Арбузов. Двенадцатый час, 223). «И как на беду, выпала такая неистовая бурная ночь, с 14 на 15 ноября, что, провозившись полчаса, увидели безнадежность, ураган валил с ног, опрокидывал, рисковали порвать провод, и — едва доползли до хаты» (Ю. Трифонов. Нетерпение, 424).

2. ha a cselekvést hiábavalónak, haszontalannak érezzük, vagy ha a cselekvő személy értelmetlen tétlenségre van ítélve:

«Они боятся, что даром проработали весь год и у них не будет с этого проку» (Э. Галгоци. На полпути. Пер. Н. Подземской, 171). «Но на вокзале пришлось проторчать без толку добрых два часа» (Т. Череш. Холодные дни. Пер. О. Громова, 160).

3. ha a cselekvést vagy állapotot lassúnak, ismétlésszerűnek, egyhangúnak és ezért terhesnek érezzük:

«Станислав ... работал бригадиром на этой самой печи, возле которой чуть ли не всю свою трудовую жизнь простоял Кузьмич» (Б. Зубавин. Жили Масловы на канаве, 12). «Катя. Жалко. Шмелёв. Кого? Катя. Свою молодость. Она счастливая — увидит Крым, море ... А я проторчу за этим забором всю жизнь!» (А. Афиногенов. Малиновое варенье, 129). «На скором поезде доехал до Э., там просидел четыре часа на вокзале в зале ожидания, пока не сел наконец в пригородный поезд» (Л. Надь. Ученик, 68. Пер. Н. Подземской).

4. ha az alany cselekvése nehezen, nagy fáradsággal végezhető el, ha ez a cselekvés túrást kíván, vagy a nehézségek vállalását igényli:

«Ты сколько дней можешь не евши протерпеть? — спросил Мишка. — А ты? — Три дня могу. А сколько без воды проживёшь? День. Мало. Я день проживу да ещё полдня (А. Неверов. Ташкент—город хлебный, 63). Как хорошо, что она Эстер, всё же кое-как продержалась те тревожные недели» (Л. Немец. Эстер Эгетё, Пер. Т. Воронкиной, 238).

5. ha a cselekvést nehéz, szokatlan és kényelmetlen helyzetben, kényszerű körülmények között végezzük el, esetleg parancsszóra:

«Я один-то год в армии и то едва прослужил — тянет домой» (В. Шукшин. Брат мой, II. 369). «А там посадили в тюрьму. Несколько дней меня продержали в темноте, не давали ни есть, ни пить (Э. Галгоци. На полпути. Пер. Н. Подземской). «...чем дольше он просидел под началом другого, тем больше старается потом наверстать своё» (В. Распутин. Прощание с Матёрой, 152).

6. ha állapotunk a magányosság, az elszigeteltség érzését kelti fel bennünk: «Галина. Пишет, что у него не удалась семейная жизнь, намерен век прожить холостяком» (А. Вампилов. Утиная охота, 156). «Нет, без мужа, видно, на этом свете не проживёшь!» (А. Вампилов. Старший сын, 73). «А то ушлепаёт, будешь одна куковать вечер. А тебе вечер просидеть одной никак нельзя» (В. Шукшин. Чередниченко и цирк, II. 220).

7. ha nélkülözünk, betegek vagyunk, ha csak kínlódásnak, szenvedésnek érezzük az életet, ha terhes számunkra az élet:

«Два месяца промучился он в горячке в постели, не выходя на улицу... (В. Распутин. Живи и помни, 52). «В этом он был совершенная противоположность своему старшему брату, Ивану Фёдоровичу, пробедствовавшему два первые года в университете» (Ф. Достоевский. Братья Карамазовы, 20).

8. ha a szituáció negatív következményekkel jár:

«а оттого, что можно прожить десять лет в один год, и прожила в этот год

десять лет и моя Наташа» [Ф. Достоевский. Униженные и оскорблённые, 48].

9. ha a szituáció, illetve a cselekvés a cselekvő személyt is negatívan értékeli: «многие... жаждут, хотя бы только спокойно заснуть и даже всю жизнь проспав лишь бы не видеть их пугающих ужасов» (Ф. Достоевский. Братья Карамазовы, II, 127).

Elsődlegesnek a fogalmi (denotatív) időjelentést tartjuk. A cselekvés negatív értékelése az a konnotatív jelentésem, amely a perduratív igék jelentésében az időjelentéssel szemben tudatunk háttérében húzódik meg, másodlagos szerepet tölt be. A cselekvés pozitív értékelése a delimitatív ige használatát teszi indokolttá. Mégis ha a negatívan értékelt cselekvés idejének felgyorsulását, megrövidülését szeretnénk hangsúlyozni valamely akcionális igefüggvénnyel, akkor a szubjektív elem bizonyul erősebbnek, válik relevánssá az időjelentéssel szemben, mert továbbra is a perduratív, nem pedig a delimitatív ige használata indokolt. A két történésminőség itt metszi egymást; a negatívan értékelt perduratív cselekvés jelentése átcsap saját ellentétébe: a perduratív ige negatívan értékelt rövid ideig tartó cselekvést fog rögzíteni:

«Генерал. Я не могу сидеть без резервов... Я жду подкреплений с часу на час. *Продержитесь ещё немного*» (А. Афиногенов. Солют, Испания! 322). «Сильва. Нам бы только до утра прокантоваться, а там... (А. Вампилов. Старший сын, 74). «Нам надо *продержаться только четверть часа...*» (А. Афиногенов. Солют, Испания! 324). «Жалко. *Прожил, как песню спел, а спел плохо*» (В. Шукшин. Билетик на второй сеанс, II, 55). «Вот жалеют: Есенин мало прожил. Ровно с песню. Будь она, эта песня, длинней, она не была бы такой щемлящей. (В. Шукшин. Верую! II, 140). «В курительной просидели недолго» (Л. Надь. Ученик, II 7. Пер. Н. Подземской). «Колхоз как раз получал две новые машины ЗИС—150, которые отдали Кузьме и Василию, но Василий на своём ЗИС-е *проработал недолго*: у него что-то началось с глазами, тут как на грех, подоспела проверка, и его комиссовали» (В. Распутин. Деньги для Марии, 602). «Поликарп *пробыл недолго. Перепугал, расстроил* и в десять часов собрался уезжать» (А. Неверов. Гуси-лебеди 158). «И даже эту малость не можем мы в мире прожить!» (Ф. Шанта. 20 часов, 372. Пер. Е. Малыхиной).

Ha SELJAKIN formulájához tartanánk magunkat, aki a külső időkorlátozóknak meghatározó szerepet tulajdonít, akkor a fenti esetekben a delimitatív ige használata lenne indokolt.²¹ A tények nem erre engednek következtetni. A szemantikai oppozícióban álló két igitípus jelentése, ha időnként metszi is egymást, sohasem válik azonos jelentésűvé: a különbségek valamilyen formában megmaradnak, ha nem a denotatív, akkor a konnotatív jelentésükben, amely ilyenkor relevánssá válik a fogalmi (denotatív) jelentéssel szemben.

Az expresszív szóképző igeosztályok közül a delimitatív történésminőségű igék mutatják a legnagyobb változatosságot, bennük rejlik a legtöbb jelentéspotencia. A no- igekötő kicsinyítő (deminutív) hatása kiterjedhet elsődlegesen 1. a cselekvés idejére: посидеть часок, пожить десять днейков, подурчиться денёк-другой, побыть минутку, пожить недельку, пожить двадцать четыре годочка всего, подремать несколько часиков, посидеть недолго; 2. magára a cselekvésre: помечтать слегка, поговорить потихоньку, тихо посмеяться, погреться маленько, тихонько поплакать, не очень попсиховать, немного поволноваться, поработать маленько, погорячиться малость, слегка пострадать; 3. vagy a cselekvés szemléleti tárgyára (gyakran mindkét, illetve mindhárom tényezőre együtt): почитать книжечку, попить чайку, поколоть дровишек и т. д. Láthatjuk, hogy a no- igekötő kicsinyítő hatása

nagyon gyakran még az akcionális értékmutató igefüggvényekre is kisugárzik („szemantikai irradáció”).²² Ezt a deminutív (időre, cselekvésre és szemléleti tárgyra vonatkozó) jelentést tartjuk a delimitatív igék fogalmi jelentésének (denotációjának), melyet kiegészít a cselekvés pozitív értékelésének konnotatív jelentéseleme.

Egyik jellemző sajátossága a delimitatív igéknek — szemben a perduratív igékkel —, hogy gyakran szerepelnek olyan főnévi igenes szerkezetekben, amelyek optatív jelentést hordoznak magukban. A delimitatív cselekvés végrehajtása a cselekvő személy számára kíváncsi, szeretné, ha megvalósulna, mert a cselekvésben pozitívan van érdekelve:

«Ольга. А сегодня вступая в последнее пятилетие молодости, хочется подурить немножко, не задумываясь о последствиях» (А. Афиногенов. Волчья тропа, 55). «Не хочешь ли погулять по окрестностям?» (А. Островский. Лес, 135). «Мне хочется поговорить...» (А. Чехов. Чайка, 42). «Вершигин. Чо ж? Если не дают чаю, то давайте хоть пофилософствуем» (А. Чехов. Три сестры, 114). «Хотелось поглядеть на вас, поговорить...» (А. Чехов. Вишнёвый сад, 171). «...казалось, что все они ищут одного — возможности безбедно посмеяться, покричать, похвастаться своим умением жить легко» (М. Горький. Жизнь Клима Самгина, IV. 66). «Значит, барышня говорит, что его милость желал немного побаловаться в машине, а она кричать стала? Это правда» (Е. Тершанский. Приключения тележки, 62. Пер. Е. Малыхиной).

A delimitatív cselekvés végrehajtása a cselekvő személy kedvére van:

«Испанки любят плакать» (А. Афиногенов. Солют, Испания! 311). «Как все толстяки, он любил поспать» (Ю. Трифонов. Маки, 29). «Он большой любитель поест и поговорить об еде» (А. Вампилов. Прощание в июне, 32). «Вожеватов. Любит и сама пожить весело» (А. Островский. Бесприданница, 197). «Поохотиться, посидеть за кружкой пива, книжку почитать... — вот это было по нём» (Л. Немец. Траур, 558. Пер. Е. Малыхиной).

A továbbiakban csak azokra a kérdésekre térek ki, amelyek a delimitatív és más történésminőségű igék közötti viszonyra, kapcsolatra utalnak, azokra a pontokra, amelyekben ezek a szemantikai igeosztályok keresztezik, illetve metszik egymást.

A delimitatív és a perduratív történésminőségek ismét keresztezik, illetve metszik egymást, amikor a delimitatív ige hosszan tartó, időben elnyúló cselekvést jelöl. Ilyenkor csak egy dologban különböznek egymástól: a hosszan tartó cselekvést kifejező delimitatív ige pozitívan, a perduratív ige pedig negatívan értékeli a cselekvést. Vagyis, ha a pozitívan értékelt delimitatív cselekvés idejének lelassulását, huzamos jellegét hangsúlyozzuk valamely igefüggvénnyel, akkor szemléletünkben a szubjektív elem nyomul előtérbe, háttérbe szorítva az időjelentést, amely saját ellentétébe csapott. A delimitatív ige használatával azt kívánjuk kifejezésre juttatni, hogy az időben elnyúló, hosszan tartó cselekvést pozitívan értékeljük, hasznosnak és eredményesnek tartjuk:

«Посидели до глубокой ночи, всё обсудили, выпили весь чай, разошлись в тишине» (Ю. Трифонов. Нетерпение, 448). «Клим старался, после вечернего чая, возможно больше посидеть со взрослыми у потока слов, из которого он черпал мудрость» (М. Горький. Жизнь Клима Самгина, I. 18). «Эти самодельные печки получили впоследствии широко распространённое название «буржук» или «плечок». Они честно послужили человечеству во всё время военного коммунизма» (А. Толстой. Хожение по мукам, 170). «Я славно пожил!... Я знаю счастье! ... Я храбро бился! Я видел небо...»

(М. Горький. Песня о соколе, 57). «Да, я уж всё сказал. Ты думаешь, если старый, так дурак. *Я всё понимаю, поболе твоего пожил*» (В. Распутин. Деньги для Марии, 599).

A pozitív és a negatív értékelés áll egymással szemben az idő metszéspontjában; mindkét ige hosszan tartó, időben elnyúló cselekvést rögzít:

«Сорин (смеётся). Вам хорошо рассуждать. *Вы прожили на всём веку, а я? Я прослужил по судебному ведомству двадцать восемь лет, но ещё не жил,* ничего не испытал в конце концов, и понятная вещь; жить мне очень хочется» (А. Чехов. Чайка, 46).

Olyan metonimikus jelentésváltozásoknak vagyunk a tanúi, amelyek során az egyik jelentés saját ellentétébe csap át, és az így keletkező két ellentétes jelentést közös jelentésmozzanat fog össze. A szemléletmódunktól függ csupán, hogy melyik jelentéselem válik beszéd közben relevánssá.²³

A kicsinyítés (deminuálás), mint mondtuk, a delimitatív igékben vonatkozhat a „cselekvésre” is: ilyenkor a cselekvés *enyhe foka, enyhe fokú intenzitása* lesz az ige denotatív jelentése, amellyel másodlagosan (a konnotáció szintjén) együtt jár a cselekvés pozitív értékelése. „A gyenge inger — kellemes, az erős inger kellemetlen — írja HELLER ÁGNES könyvében.²⁴ Vizsgálódásunk során egyetlen olyan példával sem találkoztunk, amikor a delimitatív igéhez erős ingerre utaló igefüggvény kapcsolódott volna, mint például a *громко, очень громко, шумно, сильно, слишком* határozószók, annál gyakrabban viszont az ellentétes jelentésű szavak:

«Хотел было лечь, *тихонько поплакать* на чужой, нелюдимой земле, а тело опять налилось крепостью, брови нахмурились, вспыхнула упрямая воля: — Пойду!» (А. Неверов. Ташкент — город хлебный, 134). «— Ничего, *посопровтивляйся чуть-чуть!* — бормотал Миклош. — *Посопровтивляйся! Только не сильно, не слишком...*» (З. Молнар. Уикенд в деревне, 531. Пер. Ю. Гусева). «Калошин... Может, мне пока здесь... это самое... *попсиховать?* Ну это... *пошуметь, побуянить?* Не очень? Так... Значит, не очень?... Понимаю» (А. Вампилов. История с метранпажем, 239). «Вы тут, возможно, *слегка поскучаете*, сказал ему молодой граф» (Л. Надь. Ученик, 94. Пер. Н. Подземской). «Тут все *немного поволновались*» (В. Шукшин. Чудик, 104).

Ahogy a pozitíven értékelt időkicsinyítés (idődeminuálás) keresi a maga ellentétét, ugyanúgy a pozitíven értékelt „cselekvés” kicsinyítése is úgy teljes, ha az ellentétében is kifejezésre juthat. A pozitív értékelés kontextuális hangsúlyozása tudatunkban kiválthatja a cselekvés nagy méretének vagy intenzitásának a képzetét; a deminutív cselekvés áthajlik önmaga ellentétébe, augmentálódik. Itt is jelentéselvonással van dolgunk: a pozitíven értékelő szövegkörnyezeti igefüggvények „megfertőzték” a po- igekötőt; megfosztva eredeti deminutív jelentésétől, augmentatív jelentést kölcsönöztek neki:

«Тогда поглянулось — *хорошо погуляли, походили* по улицам, вольно, гордо...» (В. Шукшин. Земляки, 130). «*Много поработал* товарищ Мате в этом районе» (Ф. Шанта. 20 часов, 305. Пер. Е. Малыхиной). «Не успеет молодое поколение *вволю поиграть, помечтать* с нею, как уже на его место встают новые любовники» (М. Горький. Жизнь Клима Самгина, I, 130). «Гисслинг. *Я вдоволь посмеялся*» (А. Арбузов. Ночная исповедь, 556). «Охотней всего она бросилась бы сейчас отцу на шею да *поплакала вволю*» (Л. Намет, Траур, 44. Пер. Е. Малыхиной). «Ну ладно, *поговорили досыта*, на суде встретимся...» (А. Афиногенов. Чудак, 164).

A delimitatív igék, mint a példák-ból is kiténik, képesek a szaturatív jelentés-funkciót is kifejleszteni a *вволю, вдосталь, вдоволь, досыта* akcionális értékmuta-tókkal. IVAN POLDAUF cseh nyelvész, szembeállítva a delimitatív igéket a szaturatív igékkel, a „mnoho” igeüggyvénnyel kiemeli a szaturatív cselekvés *augmentatív jellegét*: „Pobloudil není málo bloudil, i když nabloudil se je konec konců mnoho bloudil...”²⁵ A szintagmatikus kapcsolatból létrejövő augmentatív igei jelentés nem lépheti túl az intenzitásnak, a cselekvés mértékének azt a fokát, amikor még pozitíven értékeljük a cselekvést. A delimitatív igék ezen a ponton érintkeznek, metszik egymást a szaturatív történésminőségű igékkel, amelyek a cselekvést pozitívan és negatívan egyaránt értékelhetik, míg a delimitatív igékben kifejlődött szaturatív jelentés-funkció csak pozitíven értékelheti a cselekvést:

«Мицке едва дотерпела до той минуты, когда смогла увлечь за собой Эстер в их укромный уголок, чтобы там вдоволь нашентиться и похихикать» (Л. Немец. Эстер Эгерё, 131. Пер. Т. Воронжиной).

A szaturatív ige használata indokolt, ha a cselekvés intenzitása, mértéke túl-lepte a pozitív értékelés határát, ha a cselekvés emocionálisan negatív előjelűvé vált:

«— *Наработались люди — не до песен*» (В. Шукшин. Брат мой, II. 369).
«*И страху натерпелся, и напелся, и наплясался...* И уж так-то теперь на душе тяжело, так нехорошо — *ложись и помирай*» (В. Шукшин. До трёх петухов, II. 415). «Э — эх, и я ведь немало наплакалась у постели муженька моего покойного, но, видите, живу всё-таки, человек много вынести способен» (Л. Немец. Траур, 120. Пер. Е. Мальныхой).

A szaturatív ige felcserélhető a delimitatív igével, ha a cselekvés emocionálisan pozitív előjelű:

«Даша легла в постель, закрылась с головной простыней и *всласть наплакалась* (поплакала) о разных грустных вещах» (А. Толстой. Хождение по мукам, 53).

A vizsgálat eredményeit összegezve, megállapíthatjuk, hogy

1. az egyes szóképző igeosztályok szemantikailag gyakran keresztezik, metszik egymást, jelentéseik áthajlanak, átcsapnak egymásba. A szemléletmódunktól függ csupán, hogy melyik jelentésem válik beszéd közben relevánssá. Az emocionális jelentések előtérbe kerülése a fogalmi jelentéssel szemben metonimikus jelentésváltozásokat idézhet elő.

2. A jelentésváltozást előidéző szubjektív jelentésmozzanat az az összetartó elem, amely egyesíti a kétértelmű ige ellentétes jelentéseit, megakadályozva, hogy a poliszém ige homonizm igékre essen szét.

3. Dolgozatunkban azokat a folyamatokat és okokat vizsgáltuk meg, amelyek a perduratív és a delimitatív igék jelentését ellentétes irányban megváltoztatják. A két ellentétes jelentést a bennük levő közös jelentésmozzanat, a cselekvés emocionálisan pozitív vagy negatív értékelése fogja össze.

IRODALOM

1. Бондарко, А. В. О видах русского глагола (из проблематики соотношения значений вида и способов действия) — РЯЗР., 1975/5, стр. 64.
2. WEISGERBER, L. Bedeutungslehre — ein Irrweg der Sprachwissenschaft? — Germanisch—romani-sche Monatsschrift, XV. Jahrgang, 1927, S. 161.
3. SZENDE TAMÁS. A szó válsága — Gondolat. Budapest, 1979, 94. p.
4. KÁROLY SÁNDOR. Általános és magyar jelentéstan — Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970, 65. p.
5. СИГАЛОВ, П. С. Задачи и возможности сопоставительного и сравнительно-исторического изучения способов действия славянского глагола — Вопросы сопоставительной аспек-тологии. Л., 1978, стр. 56.
6. НЕМЕЦ, I. O slovanské predpone poslovesné — „Slavia”, roč. XXIII. Praha, 1954.

7. Шелякин, М. А. Функции и словообразовательные связи детерминативно-временных приставок в русском языке — Фил. Науки, 1961/1, стр. 70.
8. KARCEVSKI, SERGE. *Système du verbe russe — Essai de linguistique synchronique*, Prague, 1927, 88. p.
9. KARCEVSKI, SERGE. Uo. 107. p.
10. Бондарко, А. В., Буланин Л. Л. Русский глагол — Изд-во «Просвещение». Л., 1967, стр. 16.
11. Крекич, Й. Лексические компоненты функционально-семантической категории аспектуальности в русском языке в сопоставлении с венгерским — Научные доклады и сообщения. Второй симпозиум 5—8 апреля 1975 года. Велико Тырново, стр. 137.
12. KRÉKITS JÓZSEF. A delimitatív és a deminutív-iteratív akcióminőségű orosz igék morfológiai és szemantikai összefüggése — *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, Szeged, 1978, 93. p.
13. Сигалов, П. С. Там же, стр. 48.
14. Сигалов, П. С. Там же, стр. 52.
15. Авилова, Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова — Изд-во «Наука». М., 1976, стр. 283.
16. Рассудова, О. П. Употребление видов глагола в русском языке — Изд-во Московского университета, М., 1968, стр. 127.
17. Рассудова, О.П. Там же, стр. 127.
18. PETE ISTVÁN. Az időviszonyok kifejezése az orosz nyelvben a magyar nyelv tükrében — Tankönyvkiadó. Budapest, 1976, 205. p.
19. PETE ISTVÁN. Uo. 205. p.
20. Крекич, Й. Соотношение трёх основных семантических компонентов глаголов совершенного вида в значении так называемых финитивных глаголов с приставкой от- — *Dissertationes Slavicae*, XIII, Szeged, 1978. 114. p.
21. Шелякин, М. А. Там же, стр. 63.
22. KÁROLY SÁNDOR. Uo. 249. p.
23. KÁROLY SÁNDOR. Uo. 288. p.
24. HELLER ÁGNES. Az ösztönök. Az érzelmek elmélete — Gondolat Kiadó. Budapest, 1978, 119. p.
25. POLDAUF, IVAN. Podíl mluvnické a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu — *Studie a práce lingvistické*, I. Praha, 1954, str. 222.

SCHNITTPUNKTE IN DER BEDEUTUNG DER PERDURATIVEN UND DER DELIMITATIVEN RUSSISCHEN ZEITWÖRTER

JÓZSEF KRÉKITS

In der vorliegenden Arbeit haben wir jene Vorgänge und Ursachen untersucht, welche die Bedeutung der perdurativen und delimitativen Zeitwörtern in entgegengesetzter Richtung verändern. Die beiden entgegengesetzten Bedeutungen werden durch das in ihnen enthaltene gemeinsame Bedeutungsmoment, durch die emotionell positive oder negative Auslegung der Handlung zusammengehalten. Im Laufe der Untersuchungen hat sich erwiesen, dass die einzelnen wortbildenden Verbklassen einander semantisch häufig schneiden, ihre Bedeutungen ineinander übergehen. Einzig von unserer Anschauungsweise hängt es ab, welches Bedeutungselement während des Sprechens relevant wird. Das In-den-Vordergrund-treten der emotionellen Bedeutungen entgegen der begrifflichen Bedeutung kann metonymische Bedeutungsänderungen hervorrufen.

ТОЧКИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ В ЗНАЧЕНИИ ПЕРДУРАТИВНЫХ И ДЕЛИМИТАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

КРЕКИЧ ЙОЖЕФ

Автор в своей работе рассматривает те процессы и причины, которые изменяют значение пердуративных и делимитативных глаголов и придают им противоположное значение. Два противоположных значения связаны между собой с заключённым в них общим семантическим признаком: эмоционально положительной или отрицательной оценкой действия.

В ходе анализа данных глаголов мы пришли к заключению, что некоторые группировки глаголов в семантическом отношении часто пересекаются. При изменении значения мы считаем релевантным эмоциональное отношение говорящего или производителя действия к действию, выраженному делимитативным или пердуративным глаголом. Преобладание эмоционального значения над понятийным значением может повлечь за собой метонимические изменения значения.

BRÓDY SÁNDOR KÉPZŐMŰVÉSZETI TÁRGYÚ ÍRÁSAI

LACZÓ KATALIN

1863. július 23-án az egri „Kacsaparton”, az Orgonás téren született a századforduló egyik kiemelkedő íróegyenisége, BRÓDY SÁNDOR. Születésének századik és száztizedik, halálának (1924. aug. 12.) ötvenedik évfordulójáról méltón emlékezett meg az ország. Könyvei új kiadásban jelentek meg (1), a rádió és a televízió műsorra tűzte darabjait. A centenáriumra megjelent FÖLDES ANNA BRÓDYRÓL szóló könyve (2), 1971-ben pedig JUHÁSZ FERENCNÉ monográfiája (3).

Az évfordulók kapcsán ismét az érdeklődés középpontjába került a már-már elfelejtett, a századfordulón viszont írókirályként ünnepeelt BRÓDY. „Beszélni kellene arról, hogy ki volt BRÓDY SÁNDOR, az író” — írta halálakor JUHÁSZ GYULA (4). Életművének kutatói azóta is ritkábban foglalkoztak képzőművészeti cikkeivel. Most, halála után több mint ötven évvel, beszéljünk a művészeti író BRÓDY SÁNDORRÓL.

A képzőművészet iránti érdeklődés gyermekkorától kezdve megvolt benne, s végigkísérte életét. Lyra című önvallomás kötetében (1911) írt arról, hogy ilyen irányú érdeklődése korábbi volt, mint az irodalomhoz való vonzódása. „Tizenhét éves koromban én még nem tudtam, mely pályán terem számomra babér. De hogy terem valahol, azt sejtettem... Szobrász akartam lenni sokféle okból. Először is azért, mert a gimnázium terasza tele volt szentek kőszobraival, melyeknek a kifaragása nagy és szép munkának tetszett nekem; és a városban is találkoztam fehér kőemberekkel, apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, hittak, éltek. Az egri hegyekben valami puha kőre találtunk, amiből tollkással is lehetett figurákat faragni. Mi sem akadályozhatott hát meg abban, hogy képfaragó legyek... Sokkal több baj volt a piktori hajlamokkal. Ezeket izgatta az egész város, melynél festőibbet nem látott még aquarellező dolgozó ifjú ember. Völgyben fekszik, telisdedtele nagyon korán nyíló gyümölcsfával. Körülveszi a várost hegy, domb, olyan színű, mint az aranyos gyík háta. Messziről kék hegyeket szel derékon a felhő. (Pompásan lehet megcsinálni kezdő embernek, vízfestékekkel). Maga a város is csupa kész festmény. Omladékok, porló kőfalak az élő utcák mentén... Jó szerencse, hogy még a felső osztályok előtt elkerültem ebből a városból, mert ma biztosan rajztanár lennék Gyöngösön vagy Rimaszombatban” (5).

Egri szülőháza is festői hajlamait erősíthette. DÉNES ZSÓFIA így írt róla: „Még-allok az egykori Bródy-lakás egyik belső szobájában az ablak előtt, honnét a gyermek messze távolba nézhetett. Alatta festői kirakodásban a várós, ő pedig innét a magas Bükkbércre és a Várhegyre látott. Lombrengeteg, felette kék és lila ködök. Az ablak alatt elvadultan virágzó, szélben imbolygó orgonaliget. Nagy darab ég, hatalmas szabad térség, magasba emelkedés, szárnyalás a város felett. Fények és illatok. Egyetlen mozdulat — és az ember lerázza összes bilincseit. Ez a hely arra teremt, hogy innét az ember messzire induljon” (6).

Élete következő állomása Békésgyula volt, mely az irodalom győzelmét hozta a képzőművészettel szemben. „Kedves és szép város volt; de nem, arra igazán nem alkalmas, hogy képzőművészeti hajlamokat neveljen vagy ébrentartson... Tizennyolc éves voltam, már találkoztam azzal a lánnyal, kiért az ember nagy dolgokat akar cselekedni, — hát megírtam kis kötetemet a budapesti „Nyomor”-ról (7). Az első kötetével országos elismerést szerzett (8). Elindult az írói pályán, mely „úgy kezdődött, mint BALZAC valamelyik regényhőiséé” (9). Elindult, mint Lucien Rubempré, meghódítani a nagyvárost egy öltöző ruhával és néhány forinttal. Ettől kezdve a képzőművészet másodlagos szerepet játszott életében, nyomait azonban végigkísérhetjük munkásságán.

Az indító élmények mellett érdeklődését növelhette a századfordulón meg elevenedő képzőművészeti élet is. A modern magyar képzőművészet „kapunyitása” — a nagybányaiak fellépésével — az 1890-es évek második felében történt. BRÓDY fő érdeklődési területe a kortárs képzőművészet lett. A nagybányaiakról LYKA és IGNATUS mellett ő írta a legtöbb cikket. Az érdeklődés szemléletbeli azonosságukból, legalábbis hasonlóságukból eredt. „A Hollósy-kör művésze a naturalizmus nagy nemzetközi áramába kapcsolódott. HOLLÓSY... esztétikai elvei, egyénisége... COURBET-vel és ZOLÁVAL rokon... A romantika és az akadémizmus sablonjai ellen a valóságra, a természetre, az életre hivatkozó COURBETNEK a hangja ez, esztétikája pedig a naturalizmusé” (10). A HOLLÓSY-tanítványok mesterük hatására ZOLA, IBSEN műveit, a skandináv és az orosz realisták alkotásait olvasták. „E fiatalok nagy élménye... tehát a társadalmi elkötelezettséget vállaló, szociális kérdésekkel foglalkozó irodalom, és csordultig voltak az itthoni hivatalos kultúra és társadalom elleni megvetéssel. A naturalizmus tehát a szemükben nemcsak művészi módszer, az akadémizmus és a túlélt romantika elleni lázadás volt, hanem egyúttal művészi elv, világnézet, szociális és humánus problémák iránti fogékonyság” (11). Hogyne vonzódott volna BRÓDY a nagybányaiakhoz — különösen RÉTIHEZ és THORMÁHOZ — amikor elveik hasonlóak voltak. BRÓDY saját műveinek szociális témáival találkozott képeiken. Romantikával kevert naturalizmus, — mondhatjuk BRÓDY műveire és a nagybányaiak alkotásaira is. Az irodalomtörténet BRÓDYT a magyar naturalista dráma megteremtőjének tartja, mégis, legjobb naturalista drámáit a realista elemek óvták meg, hogy csak irodalomtörténeti értéké váljanak. Ugyanakkor a művészileg gyengébb drámák népszerűségét azok romantikája adja. Ugyanezt a hármasságot látjuk a regényeknél és a novelláknál is. JUHÁSZ GYULA így fogalmazott: „Naturalista volt, mondaná az egyik kritikus. Romantikus volt, felelné a másik. Rapszódikus volt: ez az igazság. Zseniálisan rapszódikus. Életében a költészetében egyaránt” (12).

HOLLÓSYVAL, THORMÁVAL, RÉTIVEL baráti viszonyban is volt. Bizonyítják ezt magas érzelmi hőfokon megírt kritikái és levelei. THORMÁNAK írta: „Mérges és bús lennék, ha az első komoly könyvemben nem lennél benne” (13). A könyv — THORMA alakjával — Az ezüst kecske volt. RÉTI Istvánnal KOSSUTH halálos ágyánál ismerkedett meg (14). RÉTI — az anyjához írt leveleiben — többször említi BRÓDYT. Az író több ízben szerzett RÉTINEK portrémegbízatást és gyakran együtt töltötték az estét (15).

BRÓDY baráti kapcsolatban volt JÓKAIVAL és FESZTYÉKKEL is (16). JÓKAI és FESZTYÉK „asztalánál helyett kaptak az 1880-as években felnövekvő új irodalom és festészet fiataljai is. Így BRÓDY SÁNDOR, GOZSDU ELEK, HERCZEG FERENC, BÁRSONY ISTVÁN, GÁRDONYI GÉZA, FENYŐ SÁNDOR, PEKÁR GYULA, a festők közül a későbbi nagybányaiak, RÉTI ISTVÁN, THORMA JÁNOS” (17). FESZTYVEL való barátságára találunk adatokat FESZTY MASA FESZTY ÁRPÁD élete és művészete című munkájában (18) és FESZTYNÉ JÓKAI RÓZA írásában is. FESZTYNÉ 1930-ban írt emlékezésében ol-

vashatjuk: „... BRÓDY SÁNDORT nagyon szerettük, Papa is, Árpád is, én is” (19). Utalt BRÓDYNAK RÉTIVEL és THORMÁVAL való barátságára is. Fontosnak tartotta, hogy BRÓDY barátai a „falusi levegőt” hozzák neki Pestre. „Biztos vagyok benne, Árpádon kívül THORMÁT, RÉTIT, GÁRDONYIT azért szerette annyira. Ha RÉTI ISTVÁN és THORMA JÁNOS lejöttek Nagybányáról pár napra, pár hétre, BRÓDY olyan volt, mint a részeg. Megfiatalodott, megtisztult közöttük. Fanatikusan szerette ezt a két embert” (20). FESZTYNÉ BRÓDYNAK és FESZTY ÁRPÁDNAK egy beszélgetését is megörökítette, melyből kitűnik a festészet iránti érdeklődésük és szeretetük:

„Hej, Sándorkám! Ha hallanád éjjel a nádat suttozni. Táncol a holdvilág a nyárfák korongján. Hogy táncol!”

Tudod, Árpád! Az a forró, sárga szín! Azok a Böcklinszerű szikla-vonalak a sáncon!”

„Fűzfák vonaglanak. Tördelik, nyújtják karjukat ég felé! Ha én ezt valaha megfesthetném pajtás. Életnagyságban, ahogy még nem festette meg soha senki!”

(21).

BRÓDY megkérte barátait, hogy illusztrálják a könyveit. Az ezüst kecské-t (1898) többek között CSÓK ISTVÁN, FERENCZY KÁROLY, FÉNYES ADOLF, FESZTY ÁRPÁD, GLATZ OSZKÁR, GRÜNWALD BÉLA, KARLOVSZKY BERTALAN, LOTZ KÁROLY, MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ, RÉTI ISTVÁN, THORMA JÁNOS, TORNyai JÁNOS, VASZARY JÁNOS illusztrálta. A Fehér Könyv illusztrálói közül BÉR DEZSŐ, FARAGÓ JÓZSEF, MAX LIEBERMANN, LINEK LAJOS, MÁRK LAJOS, RIPPL-RÓNAI, FERENCZY KÁROLY, RÉTI ISTVÁN, VASZARY JÁNOS nevét említjük (22). GARA ARNOLD munkája a Hófehérke (1901) és a REMBRANDT (1925) címlapja.

Tanulmányok, portrék

Képzőművészeti írásainak — irodalmi és színikritikáihoz hasonlóan — két fő jellegzetességét emelhetjük ki.

Az első — JUHÁSZ FERENCNÉ szavaival — az, hogy „művészeti cikkei, tudósításai, kritikái úgyszólván mindig polemikusak, szenvedélyesek. Vitatkozik, valamiért vagy valami ellen hadakozik ezekben az írásokban. Célja kettős: támogatni az új művészet törekvéseit, legyőzni azt a közegellenállást, amely az új befogadását gátolja” (23).

Kritikáinak másik jellegzetessége a nagyfokú szubjektívizmus. Tanulmányai bevezetőjében sokszor programot tűz maga elé, de ezek az ígéretek általában nem valósulnak meg. Ő maga is érzi ezt. A DUSE-ről írt cikkében le is írja, hogy az akadémikus felfogás bizonyára haraggal fordulna el tőle, mert a kritikái nincsennek megkomponálva, se eleje, se vége. Ez az impresszionista jelleg, a pillanatnyi benyomások, érzelmek tükröződése képzőművészeti írásainak is jellemzője. Mégis érdemes ezeket az írásokat csokorba szedni, mert szerves részei egy értékes életműnek.

Kikről írt BRÓDY? Mi a meghatározó a művészek kiválasztásánál? Meghatározó: az azonos művészi elvek, az érték kategória, a személyes ismeretség, a baráti körhöz tartozás és az időszerű témák (pl. kiállítási kritika).

Képzőművészeti írásainak jórésze a Magyar Hírlapban, az Új Időkben, a Művészetben, Az Újságban, a Jövendőben, A Hétben, a Műcsarnokban és a Fehér Könyvben jelent meg.

A 19. századi nagyságok közül többször írt MUNKÁCSYRÓL. „MUNKÁCSY új képe” című cikke az Ecce Homo festésekor készült. „Az Ecce Homo olyan, hogy ha MUNKÁCSY soha más egyebet nem alkotott volna, akkor is egyike lenne minden

idők legelső művészeinek” (24). A festő halálakor nekrológot írt „MUNKÁCSY utolsó vacsorája” címmel: „...látott, bátran, érdekesen, színesen és magyarosan, úgy, ahogy előtte senki ama rövid húsz vagy százezer esztendő alatt, ... ő látta meg legelőször a magyar parasztot, nem a bírót, aki kihízott a gúnyájából és belebujt az urak kék livréjébe, hanem azt, akit a cigány kísér és a kutya megugat, a duhajt, akit mindjárt-mindjárt felakasztanak, a daliást, akit visznek katonának, a püpost, akit itthagynak a kocsmában, a falu csúfjának” (25).

SZÉKELY BERTALANRÓL abból az alkalomból írt, hogy kinevezték az Országos Mintarajziskola igazgatójának. Az állam súlyos hibájának tartotta, hogy a legnagyobb történelmi festőnek nevezett SZÉKELYT arra kényszerítik, hogy tanítson: „... nemzeti művészetről álmodozunk, és cinikus könnyelműséggel ráztunk le a nyakunkról valakit, aki... zseni volt” (26). BRÓDYBÓL az alkotó művész szólt, nem vette figyelembe, hogy SZÉKELY mit jelent tanítványainak.

LOTZ KÁROLYRÓL halálakor (1904) emlékezett meg a Művészetben: „Eltűnt a föld színéről, ki alakokkal népesítette be a magyar földet... a földi törvények megalkotója alatt vállá meghajlott, lábai nem bírták. Belülről ifjú és diadalmas, mint a kép, amelyet a diadalról festett a dicsőséges és emlékezetes budai palotában...” (27). Mielőtt LOTZRÓL írt, fölkereste SZÉKELY BERTALANT, mert SZÉKELY „látta őt a kezdet kezdetén, midőn bejött az élet kapuján”, amikor még csak tervként élt benne, hogy „teli fessen minden vásznat, berajzoljon minden kartont, és fölékesítsen minden palotát...” (28). SZÉKELY BERTALAN megmutatta neki LOTZ vázlatkönyvét, amely „olyan bőséges volt, mint az örökös, a kiapadhatatlan források” (29).

FESZTY ÁRPÁDRÓL is több alkalommal írt. Egyik cikkében elragadtatással örököltette meg a FESZTY családdal kapcsolatos benyomásait: „Az emeleten lakik JÓKAI MÓRIC. A földszinten lakik FESZTY ÁRPÁD és családja. Az asszony, kislányuk Masa és maga a festő... Három nagy fantázia és még nagyobb kedély került itten egy földel alá. Az első még mindig boldoggá akarná tenni a világot, a második csak Magyarországot, a harmadik, az asszony csak a családja örök és megzavarhatatlan boldogságát kontemplálja.” (30). BRÓDYT inkább az ember érdekli, mint a művész. Leírta FESZTY műtermét: „...ebben a műteremben élt az a művészi szalonélet, amelyről SZANA és mások oly szépeket gondoltak és írtak”. FESZTY „igen előkelő a bársony zekéjében, a szép bodri fejével”. A halál, BRÓDY visszatérő témája itt is jelentkezett: „Nagyon megértem, hogy a piktorok általában oly soká élnek, jól bebujnak az otthonukba és a halál nem bírja őket onnan kicsalogatni”. A festő művészete gyöngéjének tartja, hogy igen ragaszkodik a históriához, s az emberek csak annyiban érdeklődnek, amennyiben az események alkotó részei. Mindezek mellett azonban elismeri művészetének értékeit: „A két millenárius kép pedig mindenképpen olyan lesz, hogy a megrendelők boldognak vallhatják magukat, hogy megrendelhették” (31). Egy másik cikkében azt írta FESZTYRÓL, hogy „a grand artban MUNKÁCSYNAK egyenes magyar utódja ... milyen bölcs ez a kegyetlen élet: íme a nagy mester után, aki pihenni tért, itt van az új ember, aki a nagy munkába fog” (32).

A művészeti életben jelentős esemény volt a kilencvenes évek végén a nagybányaiak fellépése. Első kiállításuk 1897. december 15-től 1898. január 15-ig volt a Műcsarnokban. RÉTI írja, hogy „a fiatal írók java serege nagy hosszannával üdvözölte: Párizs fényét vélték látni a képeken, mások pedig a „magyar föld illatát” érezték bennük. LYKA KÁROLY volt a legilletékesebb ciceronéja a közönségnek és kritikus társainak, de kivették részüket a propagáló és magyarázó munkából BRÓDY SÁNDOR, IGNATUS, HOCK JÁNOS és mások is” (33).

BRÓDY „HOLLÓSYÉK” című cikke az első kiállítás megnyitása alkalmából született. Kitérő örömmel és elismeréssel fogadta a kiállítást: „Jöve a régi Műcsarnok

sötét termeiből és a szemem káprázik. A magyar festők nagy jövőjét láttam ott felragyogni. Sietek elmondani impresszióimat azon melegében... Én csak örülni, lelkesedni tudok, látván a nagybányai festők kiállításának fényes, még a vártnál is nagyobb sikerét. Én nem csak azt tartom dicsőségnek és diadalnak, hogy néhány értelmes és bátor művész feltűnő jó képeket csinált, hanem azt is, hogy volt és van közönségünk — a mai vernissageon — amely őszinte elismeréssel adózott nekik, lelkesedett, gyönyörködött, sőt igyekezett egymást túlcitálni:

— Végre friss levegő, ez a megújulás,

— Ez a jövő!

— Ilyen még nem volt Pesten!

— Ezek komoly művészek, nincs egy giccs!

— Elsőrangú dolgok.

— THORMA...

A legdurvább kritikások: tüzet fogtak. A legreakcionáriusabb művészek: ragyogó arccal dicsérték a képeket, amelyeket más festett... nem valami iskola az, amely itt káprázatos sikert arat, hanem... csupa kiváló tehetség... aki Nagybányán és itt egymásra talált... Egykor tanítójuk, most barátjuk és kollegájuk: HOLLÓSY SIMON müncheni fészkeben találkozott és ahogy megnőttek: a mesterüket levitték magukkal — nyáralni és festeni — Bányára". Maga HOLLÓSY csak négy képpel szerepelt, ezek illusztrációk KISS JÓZSEF költeményeihez. BRÓDY szerint „... e négy illusztráció közül két kép: a legteljesebb és legbecsesebb művészi munka, amelyet MUNKÁCSY óta magyar ember festett”.

Négy művészről írt részletesebben: THORMÁRÓL, aki „a tárlat gladiátora, a magyar művészetnek most legreményteljesebb embere. A legerősebb, a legegyszerűbb, a legnagyobb szabású. A legigazibb grand artista a most küzdők között nemcsak idehaza, de — az én szerény tudásom szerint — az egész Európában. Hármat tudok, aki nála érettebb: BRAUGWINT, MICHETTIT, STUCKOT. De ezek nem a mieink és mindháromról már tudom, mit tud. THORMA most bontja ki óriási szárnyait... Zavarába hoz, megdöbbsent, szédít az új képeivel...” GLATZ „európai nivójú, elsőrangú képeket hozott le a havasról. Szinte meg vagyok rémülve: annyira kész és olyan elsőrangú...”. RÉTINEK „mind három képe oly finom érzésben, hogy amíg nézem őket, könny gyűl a szemembe. A HOLLÓSYÉK lelkének valamely párja lakozik RÉTI ISTVÁNBAN, aki csupa lendület, melegség, bensőség és — bátorság”. FERENCZY is „csupa igaz — bár néha keresetnek látszó — érdekes, bensőségteljes érzés. Nagy képe a „Hegyi beszéd” tisztán piktor szempontból: nagybecsű, teljes... Különösen szép az egyik gyermek portrait, a legjobb talán minden genre között, amit valaha magyar festő pingált...”. Kiemeli még GRÜNWARD BÉLÁT, akinek „különös, biztos a szemé, a technikája: szimpatikus, érett, egyszerű — készen van immár”. Dicséri többek között CSÓKOT és a szegedi NYILASYT, akik „dicsőségére és becsületére szolgálnak az új kiállításnak, amely fontos momentum a magyar művészet történetében, esemény Budapesten, és amelyről sok szó lesz másutt is, de e lapokban is” (34).

A második kiállítást (1898. december 15—1899. január 15) „A nagybányai festők” című írása ismerteti. Ez a cikke racionálisabb, nem olyan elragadtatott hangú, mint az első kiállítás üdvözlése: „... a ma megnyitott nagybányai kiállítás nem is annyira bányai, mint egyszerűen: jó és meglepően előkelő... Voltaképpen: nincs itt egy iskola, ahányan vannak, annyféléképpen dolgoznak... A sablon és a téma nagyon messze esik ezektől a fiatal művészekről... az egyéniség, az újság, a bensőség és az egyszerűség: ezek a bányaiaknak az igaz szándékuk”. Kiemeli RÉTI, FERENCZY, GLATZ, CSÓK, GRÜNWARD, NYILASY műveit. THORMA — írja — nem lett készen a nagy képével, pedig „talán: — a legtipikusabb nagybányai”. HOLLÓSY sem küldött,

mert beteg volt, „eljöttek azonban helyette növendékei, akik között a legjelesebb dolgokat küldték KEMÉNYFY JENŐ, KÁROLYI LAJOS, KOBER LEO, a két GOLDSTEIN, SZEREMLEY GYULA, HRADIL ELEMÉR” (35).

A nagybányaiak második kiállítása előtt nem sokkal nyílt meg a Műcsarnokban a téli tárlat, amelynek kapcsán két kritikája jelent meg a Magyar Hírlapban. Az első cikkben (36) MEDNYANSZKY „Alkony” című képét emelte ki a kiállítás anyagából: „Valamely búbajos és titokzatos kép tárul ki előttem és tudom, hogy azt egy ember alkotta, a maga mélységes pazar pompájú és mégis egyszerű, titokzatos és kristálytisztá egyéniségéből azon frissen merítette. Amit festett, az a tájék nincs sehol, csak az ő lelkében és azért, amit csinált... az alkotás”. Bírálta BENCZÚR két képét, s erre tért vissza másik írásában. Keményen kritizálta BENCZÚRT: „...ő sohasem volt ő. Az énye az, hogy énye nincs. Soha egy ötlete, még csak egy gondolata sem volt” (37). BENCZÚRRÓL írt Erzsébet királyné képét nézve a Fehér Könyvben is: „Soha se szerettem BENCZÚRT, de most megbecsülöm. A képén világít a királyné arca és az aranyliliomos háttérből oly felséges egyszerűséggel válik ki az alak, amely voltaképpen egy görög szoboré, fekete csipkébe, modern szabású ruhába öltöztetve” (38).

Több képzőművészeti cikke látott napvilágot nagy vállalkozásában, a „tüzes magyar könyv”-ben, a Fehér Könyvben. Ott jelent meg „Néhány arcképről” című írása, mely rokon a REMBRANDT gondolataival. „Mindég arcképfestő szerettem volna lenni. Soha semmi sem érdekelt jobban, mint az a sajátos szerkezet, amit emberi fejnek szokás nevezni... Kicsiny gyermekkorom óta az volt mindég a fő ambícióm, hogy nézzem és lemásoljam, kivonatoljam és sokszorosítsam az emberi fejeket... Ez betegség, vagy hivatás, nem tudom, nem is törődöm vele... Valahányszor új... arccal találkozom ... szeretném lerajzolni, kimodellálni és bírni mind, külön” (39).

A Fehér Könyvnek ebben a számában csokorba kötötte a művészfejekkel kapcsolatos írásait. Itt jelent meg a „JÓKAI feje”, mely RÉTI ISTVÁN JÓKAI képe láttán született. „Az emberfejek között ismerek egyet — írja — amely külön, úgyszólván magában van. Ez a fej a JÓKAIÉ és legutoljára lefestette RÉTI ISTVÁN, akit ... én kommandáltam be a költőnek. A kép kint van a téli kiállításon a Városligetben”. RÉTI JÓKAI-képével nincs megelégedve: „...hiába van gyönyörűen megfestve, és bár alkotója Réti, nem jó... A RÉTI képe egy kivételes, de ártatlan magyar öreg úr arcképe... Szín és rajz szegény arra, hogy kifejezze őt, aki nagyszerű, mélységes, változatos és szeszélyes, mint a tenger...” (40).

Több alkalommal is írt LÁSZLÓ FÜLÖPRŐL. Az „Egy arcképfestő arcképe” című cikkében többek között két dolgot mond LÁSZLÓRÓL. Azt, hogy „megtanult rajzolni”, és azt, hogy „lélektannal dolgozik”, megalkuszik azzal, hogy nincs a világon senki, aki meg akarja mutatni az egész karakterét. Valamit adni kell ebből: a jót, az érdekést, a szépet, a csinosot, ... Ehhez... ért LÁSZLÓ csudás módon, de azért nem árulja el a művészetét sem” (41). A „SZILÁGYI DEZSŐ fejei” című cikkében a portré kapcsán BALLÓ EDE művészetéről írt. Szerinte BALLÓ „majdnem jól lát, majdnem jól fest, helyesebben: a szemét jó minták után igazítja be és a festésének a módjában is nemes és izléses minták után indul” (42). Az „Egy asszony” című írása KARLOVSZKY BERTALANNAL foglalkozik: „...töröm a fejem, vajjon mi több és mi értékesebb: a régi széles, nemes modorú KARLOVSZKY-e, vagy a mai, akinek minden mindegy és amellett olyan vad és töprengő kultusza él benne a szépnek, hogy képes volna elimádkozni egy orrcimpa előtt. Félek azonban egytől... hogy a színei kezdenek nagyon is zománcosak lenni...” (43).

A Fehér Könyvben emlékezett meg a fiatal, tehetséges szobrász, SÁMUEL KORNÉL haláláról. SÁMUEL 1914. október 2-án esett el a világháborúban. Utoljára DÓZSA szobrát mintázta, de „a parasztkirály emléke félbe maradt, mert alkotója meghalt a mo-

narchikus eszmékért Uzsoknál” (44). Melegen írt a szobrászról, aki „biztos volt benne, hogy az élet egyetlen célja a teremtés, pedig ma éppen nem bizonyos, vajon nem a megsemmisülés és a rombolás-e... semmi egyebet nem akart, mint örökké élő bronz és márvány-alakokkal benépesíteni az egész Magyarországot”. A tragédiába belenyugvást az adja számára, hogy a szobrász „illúzióval és mosollyal mehetett el” reménnyel tele, csalódás nélkül — így még nem halt meg magyar szobrász” (45). S ugyanott, az uzsoki szorosban SÁMUEL előtt egy nappal esett el az ezred „másik művészkatónája” (46), SZŐRI JÓZSEF szegedi festőművész.

„A budapesti Venus”-ban PULSZKY KÁROLYRÓL írt, aki a firenzei Palazzo Pitti akarta áthelyezni a Városligetbe (47). A „Veszekedések” többek között WLASSICS kultuszminiszterről szól, aki nem vallhatta be, hogy nem ért a képekhez, hanem „...ment, mendégelt a Műcsarnokban. Dicsérte a rossz képeket, lenézte a jókat”. BRÓDYNAK joggal nem rokonszenves ez a magatartás. Mi lenne — teszi fel a kérdést — „ha mégis elárulná, hogy nem ért a képekhez, ha bevallaná őszintén, ha azt mondaná: bizony barátim, az élet nehéz harcaiban, a törvényszéken és a katedrán töltöttem az életemet, mivel ember vagyok, de ne lőjjenek rám, ha piktúrához nem értek. Azért lehet valaki becsületes ember, sőt kitűnő kultuszminiszter is...” (48). Az „Egy építész ötletei” MÁRKUS GÉZÁVAL foglalkozik. Elismeri tehetségét. MÁRKUS olyan művész, „aki akar valamit”. Kifejti az építésze-tről való véleményét is: „Minden játék, amit az ember egy nagy játszótéren, a földön cselekszik. A legkisebb, amit a művész végez és a legkomolyabbnak az látszik, amit az építőmester követ el” (49). „A királyné arcképe” című írása Erzsébet magyarországi látogatása alkalmából készült. A külsejét írja le, az arcáról leolvasható fájdalmat. A cikke a gazdag színhasználat jellemző (50).

Művészeti írásaiban kitekint határainkon túlra is. „A második ZULOAGA” című cikkét az 1903-i párisi világkiállítás alkalmából írta. A régi spanyol mesterekre — VELÁZQUEZ, MURILLO, GOYA, ZURBARAN, RIBERA, ZULOAGA — emlékezve sajnálkozik, hogy visszaesett a spanyol művészet. Felfedezi viszont a fiatal spanyol piktor, ZULOAGA tehetségét, aki „egyszerre megérteti velünk a spanyol élet karakterét” (51).

BRÓDY életének és művészetének több szegedi vonatkozása van. Ezek közül — a képzőművészeti téma kapcsán — két írást említjük meg. Az egyik FADRUSZ TISZA LAJOS szobrának avatásához kötődik. Ebből az alkalomból a Pesti Naplóba írt cikket. TISZA ISTVÁN RÓL, TISZA LAJOS RÓL és FADRUSZ RÓL írt. FADRUSZ RÓL, aki „elment” a szoboravatás előtt, így szobra posthumus szobor lett. De — írja BRÓDY — „a művésznek magának nem a szerves élete a fontos, hanem a munkája, amely nincs alávetve a rothadás csúf törvényeinek. Nevezzük őt boldognak, mert csinált valamit, ami megvan, ami biztos...” (52). Az író az 1910-es években gyakran megfordult városunkban. Három fia járt Szegeden gimnáziumba, az ő meglátogatásuk alkalmával szerzett benyomásait írta le Az Újság Pesti kis tükrő rovatában 1912. április 28-án. „Maga a város tisztább, szabadabb, urasabb, sőt sokban grandiózusabb is, mint Pest. Ki csinálta ezt a helyet? Nyilván a szerencsétlenség, amely végeredményben rendszerint nagy dolgok alkotója. Ezenkívül megcsinálta egy különös, hűvös férfiú, a kevésszavú, érdes természetű TISZA LAJOS, akinek nem lovas, hanem nagyon is egyszerű civil szobrára lelátok innen az íróasztalomtól. FADRUSZ mintázta az alakot, a melynél jobb szobrunk nincs...”.

Ekkor látogatta meg KÁROLYI LAJOST is. A festő életmódját, életformáját idegenkedve nézte az életét jórészt elegáns hotelekben leélő BRÓDY, de művészetéről elismeréssel írt: „...Csupa finom és különös erő, vagy számító és energikus keresés a munkája... egy részük — tájak, alakok, virágok — egészen sajtáságos munka, az van rájuk írva: „Impresszió nélkül”. Azaz a festő fejből, nem is emlékezetből, csak

gondolatból festette őket... Az a fő, hogy a képek jók. Némely dolga valóban rendkívüli". Cikkéhez kevés vonallal is karakteres KÁROLYI-portrét készített. A rajzon „Ez volna KÁROLYI LAJOS, rajzolta az író” felírás látható (53).

Itt ejtünk szót egy művészettörténeti és irodalomtörténeti érdekességről, mely BRÓDY Az ezüst kecske című regényéhez és KÁROLYI LAJOSHOZ fűződik. Az ezüst kecske festőművész hőseinek, Bem Gyulának alakját THORMA JÁNOS inspirálta. Ezt az író levelével bizonyíthatjuk: „Mérges és bús lennék, ha az első komoly könyvemben nem lennél benne” (54). Az ezüst kecske illusztrációi között szerepel RÉTI ISTVÁN Bem Gyulát megjelenítő portréja, akinek vonásaiban KÁROLYI arca jelenik meg.

SZELESI ZOLTÁN idéz egy levélből, amelyet RATKOVICS MIHÁLY építész küldött KÁROLYINAK 1899. február 5-én: RATKOVICS a nagybányaiak második kiállításának megtekintése után ezt írta KÁROLYINAK: „RÉTI néhány illusztrációja BRÓDY „Ezüst kecske” című művéhez oly sötét, hogy alig látható, különösen, mert direkt megvilágításban, a fényt nagyon vissza veri. Képei hamar el fognak veszni, ha ily nagyon sötétben dolgozik, különösen ha aszfalttal. Hát te is szerepelsz, mint illusztráció? Tagadhatatlan, hogy téged festett le RÉTI” (55). RATKOVICS feltételezését azzal a Münchenben készült fotóval igazolhatjuk, amely a fiatal KÁROLYIT ábrázolja festőbarátai társaságában. A kép (56) ugyan erősen megrongálódott, de így is szembetűnő a festménnyel való hasonlóság. RÉTI Bem Gyula portréjának modellje tehát KÁROLYI LAJOS volt.

Művészregények

A művészsors ábrázolásra a magyar- és a világirodalomban is találunk példákat. Egyik legkiemelkedőbb ZOLA L' Oeuvre (A mű) című munkája, Claude Lantiernek, egy örökké újat kereső festőnek a drámája. ZOLA a művész problémáját a korabeli művészeti és irodalmi életbe helyezte, így a lélektani regényt társadalmi regénnyé tágította. A tépelődő, meg nem értett, s végül öngyilkos festő alakjához ZOLA barátja, CÉZANNE sorsából és művészetéből merített. A regényalak és a festő között azonban jelentős különbség van. Ezt maga CÉZANNE fogalmazta meg: „Ha egy képünk nem sikerül, azért még nem leszünk öngyilkosok”. Az akarat az újrakezdéshez és a megújuláshoz azonban ZOLA regényében nincs meg, s nincs meg a többi karrierregényben sem.

Művészregény HAUPMANN „Kollege Crampton” (Crampton mester) című munkája is. Hőse a festő, aki óriási tehetséggel, dicsvággal indul neki az életnek, s egyszerre letört, a „nagy talentum hirtelen eltűn, mint az időszaki forrás ... Minden művészet tele van ilyen bús esetekkel, de különösen tele a festészet. Magyar példát is tudok akár hányat és nem egy Crampton mesterrel szoktam találkozni a budapesti kávéházakban” — írta róla Bródy (57). Művésztémájú HAUPMANN Michael Kramer című munkája is. A bemutató alkalmával BRÓDY elragadtatással írt a műről, a festő tragikus sorsát Faust sorsához hasonlítja.

A századforduló magyar irodalmából JUSTH ZSIGMOND, AMBRUS ZOLTÁN és ASBÓTH JÁNOS műveit említhetjük. ASBÓTH „Álmok álmodója” című regénye 1878-ban jelent meg, JUSTH 1888-ban írta a Művészszerelem című regényét, AMBRUS ZOLTÁN Midas királya 1891—92-ben jelent meg a Magyar Hirlap hasábjain.

BRÓDYNAK három művész-karrier regénye van: a Színészvér (1891), Az ezüst kecske (1898) és A nap lovagja (1902). Ezek közül Az ezüst kecske című regényében szerepel festőművész hős. Bem Gyula nem főhőse a regénynek, de egyik legfontosabb figurája. Bem képei „érdekeseek, tiszták, erősen árnyékosak, és ahol rá lehetett bírni a megrendelőt: mindig a REMBRANDT-modorában. Ha azonban

kellött, bizony lemondott Bem Gyula a művészet nagy elveiről is, és a fehér inggallérról elhagyta a verőárnnyékot, mert azt az alsóbb, sőt részben a felsőbb körök is piszoknak nézték és kigumiztatták” (58). Bem Gyula meghalt. „A művészet is meghalhat, ha arcát elfordítja az élettől, az élet azonban örökké megújul, mondja a regénnyel BRÓDY SÁNDOR. Művészi szemlélete itt már kikristályosodott. Ez a szemlélet az élet mindennek fölött való voltát hirdeti, az élettől való elszakadással, az önmagában levő művészettel, a tiszta formák egyedülvaló igazságát valló művészettel szemben”. — írta a regényről JUHÁSZ FERENCNÉ (59).

A nap lovagja főhőse, Asztalos Aurél újságíró ugyan, de a regény elején festéssel is foglalkozik, s ennek köszönhető, hogy befogadja őt a gasteini társaság, s elindul a karrier útján.

REMBRANDT neve Az ezüst kecskében fordult elő először. A Nyomorban VAN DYCKET emlegeti és RUBENSET, s ezek a festők már REMBRANDT felé fordítják a figyelmét. Elérkezett a nagy REMBRANDT jubileum éve (1906), a festő születésének háromszázadik évfordulója. BRÓDY nemrég menekült meg a „meghívott halál”-ból. 1905. július 3-án, a Bécs melletti semmeringi erdőben szíven lőtte magát. Felépülve az Új Idők megbízásából Amsterdamba utazott, mint tudósító. Az eseményre a REMBRANDT kötetben emlékezett vissza: „...néhány világrészben valóságos mozgolódás kelt arra a hírre, hogy munkásságának és szenvedéseinek színhelye, Amsterdam, a háromszáz esztendőss dátumot most július tizenötödikén megüli. A REMBRANDT irodalom szintén óriási mód megnől, Párizsban könyv jelenik meg róla, amelynek ára: ezerkétszáz korona ... magam is eljöttem ide az északi Velencébe, hogy megnézzem: mit csinál az üzlet-nemzet egy festő híre-hamvából” (60). Az érdeklődés akkor támadt fel benne, amely azután túlnőtt a hírlapi cikkek keretein. A REMBRANDT művek egész sorát hozta létre. Mi vonzotta ehhez a nagy festőhöz? „A látásmód egyetemessége, az élet habzó szeretete mellett az Én, az individuum hangsúlyozott szerepe, az egyéniség központba kerülése” — írta róla JUHÁSZNÉ.

1907-ben keletkezett az első novella „REMBRANDT” címmel, majd egy egyfelvonásossal próbálkozott. A „REMBRANDT fejek” címet adta egy portrékötetének is (1910). Az érdeklődés tovább élt benne, regényt készült írni. Betegen, fáradtan fogott hozzá az emigrációban, a Grünwald szanatóriumban, hogy elkezdje „össze-erőtozni a REMBRANDT” (61). Az összefüggő REMBRANDT-kötet mégsem készült el teljesen, halála után, 1925-ben rendezte sajtó alá fia, BRÓDY ANDRÁS.

A novella még csak egy kis történet. REMBRANDT egyik csalódását írja le: megtudja, hogy Titusz fia szereti szolgálóját, asszonyát, Hendrickje Honderst. Megalkuszik, átadja a helyét a fiának. Elmegy, mondván: „...egy kicsit elbújok a kocsmázók közé, az árusok közé, azokhoz, akik mindig részegek, és rossz ruhájuk is szakadt. Mondjátok, hogy meghaltam” (62). REMBRANDT életrajzában valóban megtalálhatjuk azt a periódust, amikor teljesen magára maradt, az anyagi gondokkal küzdött, de megalkotta élete két remekművét: az utolsó Önarcképet és A tékozló fiú visszatérését. REMBRANDT eltűnése, a bajokba beletörődése rokon a megfáradt BRÓDYVAL. Az egyfelvonásos színművén az epizódot dolgozza fel.

A teljes REMBRANDT kötet halála után került a nyomdába: „Apám halálos ágya alatt egy rokkant bőrkoffér hevert, ebben volt a REMBRANDT kézírata. Már betegsége előtt tudtam arról, hogy élete főművét, a REMBRANDTOT lassan és nem folytatólagosan írja. Emigrációja alatt talán nem törődött igazán mással, mint a REMBRANDT-tal” — írta BRÓDY ANDRÁS (63).

A kötet első bevezetőjében BRÓDY arról írt, hogy minek szánta a REMBRANDTOT: „Ez nem regény, nem művészettörténet, hanem az, amit az orvosok „egy betegség történetének” neveznek. Stúdium e munka egy öreg fejről, és szeretném, ha REMB-

RANDTHOZ hasonlítana... nem az olvasók és nem a kiadók számára vázoltam fel a tanulmányfejet, hanem a magam érdeklődésére, passziója kedvéért, és legfőképpen azért, hogy amíg dolgozom rajta, vele együtt lehessen négy szemközt. Nekem a legizgalmasabb társaság minden élők között a mindenét elpocsékoló, mindenből kigazdálkodott, és éppen ezért a leggazdagabb művész. Háromszor is ellicitálták, mindenki elhagyta, ő is magát, csődbe jutott nemcsak a nyomorult törvények, hanem saját személye előtt is... A munkáján és személyén keresztül újra belekapaszkodtam a létbe, és azóta vagyok tovább. Meddig, ki tudja? Én nem" (64). Még két évig. 1922-ben írta az Előszót.

A második Előszó — BRÓDY utolsó írása — 1924. januárjában készült el. Akkor, amikor az író teljesen magára maradt, csak a fiai voltak mellette. Nyugodtan mondhatta már fájdalmas és rezignált hangon a holland piktorról és önmagáról is: „Volt népszerű, volt híres. Aztán, mint a dolgok rendje hozza: öregedett. És mint öregedő, száradó: jobb és külön ember lett. De a világ erkölce: a gyengét, a jót lebunkózni, elpusztítani" (65).

A bevezetők után következnek a mozaikszerű kis fejezetek. Szerkezeteileg egybeépítenie már nem volt ideje, az életről-halálról szóló írás közben halt meg. A mozaikokból azonban gyönyörű kép áll össze.

A regényben vall REMBRANDTRÓL és önmagáról is. A könyv életrajzi elemekkel átszőtt, mint a Lyra. A lelki rokonságot már az is bizonyítja, hogy BRÓDYT sokat foglalkoztatja a téma. A kötet alcíme: Egy arckép fényben és árnyban. Az utalás kettős értelmű: a „fényben és árnyban” vonatkozhat a festő ábrázolásmódjára, hiszen művei mind a fény-árnyék hatására épültek. A szereplőket egyenlő megvilágításba helyező csoportképek dívatja korában REMBRANDTNAK támadtak is kellemetlenségei ebből a megrendelőkkal. S utalhat élete és művészete sikereiben gazdag, majd pedig nehezebb korszakára is.

REMBRANDT több, mint félszáz arcképet festett. BRÓDY ANDRÁS írta, hogy édesapja „majdnem minden REMBRANDT képet ismert, különösen az önarcképeit, és fiának, Titusnak képmását szerette" (66). Többször írt az önarcképekről. A novellában azt írta: „Hiába festette le magát vagy félszázszor, mégis mindig nem unta a saját arcát, amelynek széles felületén kéjesen terpeszkedtek el puha árnyékok, és türelmetlen szenvedéllyel villantak föl a fények. Az egész földgömb volt neki a maga feje, a szeme: a tengerek, a homlokai: a mező, a vaskos álla: a mart, orra: a hegy..." (67). A mások arca mellett mindvégig legkedvesebb témája maradt a saját képmása. „Mint minden művész, Narciss volt ő is, szerelmes önmagába, az örök-tó — az élet-partján állott, a víz tükreben önmagát látta mindig" (68). Sokféleképpen festette meg magát, s élete végén már visszaemlékezés egy-egy kép. Amikor a volt molnárfiú nézte önmaga fejét, olyan nosztalgia támadt benne, mint amikor az öregedő BRÓDY a Lyrában emlékezik, sőt meglátogatja azt a kis szobát, ahol valamikor a Nyomor sikerét várta. A haláltól nem fél, játszik vele, eladja a holttestét. Az életre gondol még a halál előtt is. Ezért is rokon BRÓDYVAL: „... majdnem mindig el volt ragadtatva. A föld, ami van, és a föld feletti, amit érzett: csupa csuda volt előtte. És ami a földön van: forma, szín, hang és lényeg, mind gyönyörűség. Egy koldus enni kérő rongyos saruja és Dávid király remegő aranyból vert arculata egyaránt. De főképpen mégis csak a fejek, az élő emberfej, amelyet nézni, vagy lapos rongyon visszaadni: olyan gyönyörűséget hozott neki, hogy az már szinte kép volt" (69).

Kiket örökölt meg REMBRANDT? „Nem festett diplomatákat és politikusokat, hanem igaz embereket" (70). Hogyan festett? A REMBRANDT alkotó, látó szeme azt is meglátta az embereken, hogy „hány forintja volt otthon és mennyi a zsebében" (71), s festés közben a lelkeket mint harisnyákat fordította ki" (72).

BRÓDY összehasonlította a festészeti folyamatot az irodalmi mű alkotásának folyamatával. Szerinte a kettő között különbség van: a jó mű megírása kín, a piktúra viszont munka közben is gyönyörűség. Szerinte csak a piktör élvezi igazán a munka folyamatát, mert munka közben is tud gyönyörködni. Az a festő pedig, aki munkájában gyönyörűséget talál, boldog a legnyomorúságosabb körülmények között is. Környezetében matrózok, cethalfogók és heringárusok. Ők nézik, hogyan rajzolja a művész az általuk ismert alakokat: „Ismert csavargók Jézus dőlt keresztje mellett, kínjukban ordítók vagy vigyorgók” (73).

Voltaképpen mi a REMBRANDT? Több műfajba is sorolhatnánk, de teljes egészében egyik szabályainak sem felel meg. Rokon CELLINI, BERLIOZ önéletrajzával. Mondhatnánk regénynek is, hiszen egy művész életregénye. Komponálása azonban nem felel meg a regény szerkezetének, a részek ismétlődnek, mozaikszerűen kapcsolódnak egymáshoz. Kapcsolatba hozható a drámával is.

Tartalmilag mi a REMBRANDT? Vallomás két művészről: a festőről és az íróról. BRÓDYRÓL, aki öreg korára magára maradt, aki „az emberi és művészi sikerek csúcáról zuhant a feledésbe” (74). REMBRANDTTAL együtt is mondhatta volna az író, amit egyik hősével kérdezett: „Ugye, nem így képzeltük akkor az életet?”. Rokonlélek az öreg Rembrandttal. Úgy akar közelíteni hozzá, mint „árnyék az árnyék”-hoz. Állapotuk is körülbelül hasonló, bár BRÓDY azt írta: „Hermens akkor még nem volt annyira, mint én most, amikor ezeket a sorokat írom” (75). Az azonosságot a kortársak is észrevették. HATVANY a Rembrandt-fejek megjelenésekor (1910) így írt a Nyugatban: „Azért REMBRANDT feje sem REMBRANDT fej — amint hogy tiszteletbecsület ne essék — nincs a kötetben egy REMBRANDT fej se. Csupa Sándor-fej ez, drága Sándor bá' mind egytől egyig” (76).

Hogyan értékelték a kritikusok a REMBRANDTOT? KÁRPÁTI AURÉL, aki a novella nagy mesterének tartja BRÓDYT — pályája csúcsaként értékeli a REMBRANDTOT. „Az író reprezentálja félszáznál több kötete, de az embert csak ez az egy adja hiánytalanul. Aki ezt nem olvasta, nem tudhatja: ki volt BRÓDY SÁNDOR” (77). BÓKA LÁSZLÓ szerint ez a mű koronája a BRÓDY életműnek, „töviskorona, melyen rubinfénnyel ragyog a vér” (78). HATVANY pedig „halál elé vacogó” regénynek mondta a REMBRANDTOT. NAGY LAJOS elmarasztaló kritikát írt róla. Véleménye szerint nagy hiba, hogy nem egységes, hanem sok novella egymás mellé rakása. „A REMBRANDT tehát kevesebb, sokkal kevesebb, mint egy REMBRANDTRÓL írt regény” (79).

A REMBRANDT nem készülhetett el teljesen. Szerkezetileg bizonyára csiszolt volna még rajta. A mindenét elpocsékoló művész regénye azonban még így is — azon túlmenően, hogy a BRÓDY iránt érdeklődőknek érdekes, izgalmas olvasmány — a magyar művészregények értékes darabja. Lírai, szép vallomás a molnár-firől, az ecset csodálatos tehetségű holland mesteréről.

Novellák

A novellákban kevesebb szerepet kap a képzőművészet. „A model” hősnőjét, Veront, Rubensnének hívták a festőnővendékek, mert „arcra, termetre, de lényére nézve is hasonlított a nagy festőnek bundában ábrázolt... feleségéhez” (80). A novella története csak keret egy életmód, a kényszerből vállalt modell-foglalkozás elitélésére.

A „Mese egy modellről” története hasonló. A modellségre kényszerülő leányt otthaggya a vőlegénye, amikor megtudja, hogy milyen eredetű a pénz, amiből őt eltartja a lány (81).

A „Vásár” című elbeszélése akkor készült, amikor HOLLÓSYT meglátogatta Técsőn. Hajnalig tartó beszélgetést folytattak, „magyar szilvórium mellett... a francia akadémikusokat szidtuk... éjfélkor elhatároztuk, hogy újra kezdjük az egész művészetet, de most már igazán. Hőfödté fejünk — a festő is ősz, én is az vagyok — égett a tervtől, a reménységtől, az újra való kezdéstől... az álmainktól voltunk részegek” (82).

BRÓDY képzőművészeti írásai gazdag életművének szerves részét alkotják, s tükrözik művészi elveit. Szerinte „általában a művész jelentőségének az a kriterionja, hogy mi újat hoz a nagyvilágra, mivel és mennyivel tágítja mestersége határait” (83). Monográfiusa, JUHÁSZ FERENCNÉ a képzőművészeti írásaiból rekonstruálható nézeteit így foglalta össze: „a művészetet és életet egységnek látja és láttatja. A művészetet elsődlegesen a társadalomhoz, a korhoz köti. A művészetben kifejeződő társadalmi igazságot — a javakból és jogokból kirekesztettek indulataival mérlegeli, az élet nevében és a forradalom reményében. Keresi és érzékeny szemmel ismeri fel a kifejezési lehetőségek állandóan megújuló, megújuló, változó formáit” (84). Hozzátehetjük: kritikái, művészportréi a művészek emberi arcát is segítenek megőrizni. Ezek — elsősorban a REMBRANDTON keresztül — megőrizték és gazdagították a BRÓDY-ARCKÉPET is.

A nyugtalan zseni, aki „... élet volt, emberség, szenvedély, szertelenség; lobo-gás, szerelem és gyűlölség...” (85), 1924. augusztus 12-én végleg megpihent. „Elkoppott, elégett, meghalt, éppen úgy letörtén és kisemmizve, mint hőse: REMBRANDT” (86). Síremlékét halála után hat évvel 1930-ban avatták fel a rákoskeresztúri temetőben. Az avatásbeszédet MÓRICZ ZSIGMOND mondta. Ít hangzottak el azóta oly sok-szor elvetett szavai: „Te voltál az a magyar irodalomban, aki legelőször fűjtad meg azt a trombitát, amely új szemléletre szakította fel a látásokat” (87). Az író és újságíró testületeknek és a Vígyszínháznak nemzeti színű koszorúi borították el a sírt.

Örök álmát művészkéz alkotta emlékmű; FORGÁCH HANN ERZSÉBET márvány síremléke őrzi, amelyen „BRÓDY SÁNDOR íróművészetét sugárzó napba mártott író-toll jelképezi” (88). „E síremlék az egész magyar kultúrvilág háláját és szeretetét jelképezi” — mondta MÓRICZ ZSIGMOND (89). Felirata: „BRÓDY SÁNDOR író 1863—1924. Nekünk papnak, tanítónak, katonának kell lenni egy személyben. Minden nap újra kezdeni és minden nappal úgy végezni, hogy a következő jobb, tisztább legyen” (90).

JEGYZETEK

1. Húsevők I—II. (Magvető, 1960), Az egri diákok (Móra Kiad. 1962), A nap lovagja (Szépirodalmi Kiad. 1963), REMBRANDT. Az ezüst kecske (Szépirodalmi Kiad. 1963), Színház (Szépirodalmi Kiad. 1964), Színészvér (Szépirodalmi Kiad. 1969), REMBRANDT (Szépirodalmi Kiad. 1970). Rembrandt (Szépirodalmi Kiad. 1973).
2. FÖLDES ANNA: BRÓDY SÁNDOR. Irodalomtörténeti kiskönyvtár. Gondolat, Bp. 1964.
3. JUHÁSZ FERENCNÉ: BRÓDY SÁNDOR. Irodalomtörténeti könyvtár 26. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971.
4. JUHÁSZ GYULA: BRÓDY SÁNDOR. Szeged, 1924. aug. 13.
5. BRÓDY SÁNDOR: Lyra. Singer és Wolfner Kiadó, Bp. 1911. 3—5. l.
6. DÉNES ZSÓFIA. BRÓDY SÁNDOR. DÉNES ZSÓFIA: Úgy, ahogy volt. Gondolat, 1974. 58—64. l.
7. BRÓDY SÁNDOR: Lyra, Im. 7—8. l.
8. Egy kötet elbeszélés. Egyetértés, 1884. 20. sz.; L.: Nyomor, Fővárosi Lapok, 1884. 37. sz.; Nyomor. Vasárnapi Újság. 1884. 3. sz.
9. KÁRPÁTI AURÉL: BRÓDY SÁNDOR. Bevezető A sas Pesten c. kötethez. Szépirodalmi Kiad. Bp. 1954. 8. l.
10. NÉMETH LAJOS: Modern magyar művészet. Corvina, Bp. 1968. 14. l.
11. Uo.

12. JUHÁSZ GYULA: BRÓDY SÁNDOR. Szeged, 1924. aug. 13.
13. NÉMETH LAJOS: Adalékok a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához. Itk. 1963. 44—54. l.
14. LYKA KÁROLY: RÉTI ISTVÁNRL. RÉTI ISTVÁN: A nagybányai művésztelep. Képzőművészeti Alap Kiad. 1953. 13. l.
15. NÉMETH LAJOS: Adalékok a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához Im.
16. BRÓDY JÓKAI közbenjárására szabadult ki Josefstadtból, ahová őrmesterének pofonvágása miatt került.
17. JUHÁSZ FERENCNE. Im. 26. l.
18. FESZTY MASA—IJJAS ANTAL: FESZTY ÁRPÁD élete és művészete. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ kiadványai. Bp. É. n.
19. FESZTY ÁRPÁDNÉ: BRÓDY SÁNDOR. Nyugat, 1930. 691—696. l.
20. Uo.
21. HARSÁNYI ZOLTÁN: BRÓDY SÁNDOR művészeiről. Szabad Művészet, 1955. 1. sz. 22—26. l.
22. Az illusztrációk nem folyamatosan jelentek meg, a Fehér Könyv 1900. decemberi számában találhatók. E számban írt Bródy a következő évi terveiről is. Igérte, hogy egyik-másik kötetbe kerül majd rajza és aquarellje, „mondanom sem kell, hogy nem művészi munkák, de talán nem lesznek érdektelenek”. A Fehér Könyv 1901-es számai nem születtek meg, 1914-ben indította újra útnak.
23. JUHÁSZ FERENCNE: I. m. 171. l.
24. BRÓDY SÁNDOR: MUNKÁCSY új képe. Ecce Homo. Új Idők, 1896. 445—446. l.
25. BRÓDY SÁNDOR: MUNKÁCSY utolsó vacsorája. Cilinderes Tiborc. Magvető Kiad. Bp. 1958. 331—338. l.
26. BRÓDY SÁNDOR: SZÉKELY BERTALAN. Cilinderes Tiborc. Im. 339—342. l.
27. BRÓDY SÁNDOR: LOTZ KÁROLY. Művészet, 1904. 353—356. l.
28. Uo.
29. Uo.
30. BRÓDY SÁNDOR: A festő és családja. Új Idők, 1896. 372—374. l.
31. Uo.
32. BRÓDY SÁNDOR: FESZTY Krisztus képeiről. Új Idők, 1902. 117. l.
33. RÉTI ISTVÁN: A nagybányai művésztelep. Im. 47. l.
34. BRÓDY SÁNDOR: HOLLÓSYÉK. Magyar Hírlap, 1897. 347. sz.
35. BRÓDY SÁNDOR: (b. S.): A nagybányai festők. Magyar Hírlap, 1898. dec. 18.
36. BRÓDY SÁNDOR: A Múcsarnokban. Magyar Hírlap, 1898. nov. 30.
37. BRÓDY SÁNDOR: A téli tárlat. Magyar Hírlap, 1898. dec. 11.
38. BRÓDY SÁNDOR: Beszélgetés Ferenczy Idával. — Fehér Könyv, 1900. március, 35—47. l.
39. BRÓDY SÁNDOR: Néhány arcképről. — Fehér Könyv. 1900. február. 89—92.
40. BRÓDY SÁNDOR: JÓKAI feje. — Fehér Könyv. 1900. február. 92—95. l.
41. BRÓDY SÁNDOR: Egy arcképfestő arcképe. — Fehér Könyv. 1900. február. 97. l.
42. BRÓDY SÁNDOR: A SZILÁGYI DEZSŐ fejei. — Fehér Könyv. 1900. febr. 101. l.
43. BRÓDY SÁNDOR: Egy asszony. — Fehér Könyv. 1900. febr. 110—111. l.
44. BRÓDY SÁNDOR: Egy szobrász halálára. — Fehér Könyv. 1914. dec.
45. Uo.
46. APRÓ FERENC: SZÖRI JÓZSEF. Somogyi-könyvtári Műhely. 1978. 1—4. sz.
47. BRÓDY SÁNDOR: A budapesti Venus. Új Idők, 1896. 155. l.
48. BRÓDY SÁNDOR: Veszekedések. Új Idők, 1896. 82. l.
49. BRÓDY SÁNDOR: Egy építész ötletei. Művészet, 1906. 303—306. l.
50. BRÓDY SÁNDOR: A királyné arcképe. Új Idők, 1896. máj. 73—74. l.
51. BRÓDY SÁNDOR: A második ZULOAGA. Cilinderes Tiborc. Im. 349—350. l.
52. BRÓDY SÁNDOR: Tisza és a magyar politika. Pesti Napló, 1904. jun. 12.
53. Pesti kis tükör. Írja BRÓDY SÁNDOR, Az Újság, 1912. április 28.
54. NÉMETH LAJOS: Adalékok a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához Im.
55. SZELESI ZOLTÁN: KÁROLYI LAJOS: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1958-1959. 150. l. RATKOVICS MIHÁLY KÁROLYIHOZ írt leveleit a Móra Ferenc Múzeum őrzi.
56. APRÓ FERENC dokumentumgyűjteményéből.
57. BRÓDY SÁNDOR: Crampton mester. Komédia, 1911. 53—54. l.
58. BRÓDY SÁNDOR: Az ezüst kecske. Pallas, 1898. 25. l.
59. JUHÁSZ FERENCNE: BRÓDY SÁNDOR. Im. 139. l.
60. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Bp. 1963. 154. l.
61. BRÓDY ANDRÁS: Utószó a REMBRANDTHOZ. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Az ezüst kecske. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1963. 375. l.

62. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Húsevők, II. köt. Magvető Kiad. Bp. 1963. 193. l.
63. BRÓDY ANDRÁS: Posztumusz írások. BRÓDY SÁNDOR: Húsevők. II. 537. l.
64. BRÓDY SÁNDOR: Előszó. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Az ezüst kecske. Im. 7. l.
65. BRÓDY SÁNDOR: Második előszó. BRÓDY SÁNDOR: Rembrandt. Az ezüst kecske. Im. 9. l.
66. BRÓDY ANDRÁS: REMBRANDT. — BRÓDY SÁNDOR: Színház. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1964. 521. l.
67. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Húsevők II. I. m. 186. l.
68. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Az ezüst kecske. Szépirod. Kiad. Bp. 1973. 31.
69. Uo. 68. l.
70. Uo. 13. l.
71. Uo. 13. l.
72. Uo. 15. l.
73. Uo. 125. l.
74. FÖLDES ANNA: Im. 150. l.
75. BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Az ezüst kecske. Im. 79. l.
76. HATVANY LAJOS: REMBRANDT-fejek. Nyugat, 1910. 683. l.
77. KÁRPÁTI AURÉL: BRÓDY SÁNDOR: A sas Pesten c. kötet bevezetője. Szépirod. Kiad. Bp. 1954. 20. l.
78. BÓKA LÁSZLÓ: Előszó. BRÓDY SÁNDOR: Két szőke asszony és más regények. Magvető Kiad. Bp. 1959. 10. l.
79. NAGY LAJOS: REMBRANDT. Nyugat, 1925. 297. l.
80. BRÓDY SÁNDOR: A modell. Királyidillek. Singer és Wolfner Kiad. Bp. 133—147. l.
81. BRÓDY SÁNDOR: Mese a modelltől. BRÓDY SÁNDOR: Regénytárgyak. Szépirodalmi Könyvtár Kiadóhivatal. Bp. 1892. 97—113. l.
82. BRÓDY SÁNDOR: Vásár. Legszebb írásai. Bp. 1935. 69—74. l.
83. BRÓDY SÁNDOR: Egy szobortól. Magyar Hírlap, 1902. jan. 11.
84. JUHÁSZ FERENCNÉ: BRÓDY SÁNDOR: Im. 176. l.
85. JUHÁSZ GYULA: BRÓDY SÁNDOR. Szeged, 1924. augusztus 13.
86. BRÓDY ANDRÁS: Utószó a REMBRANDTHOZ. BRÓDY SÁNDOR: Rembrandt. Bp. 1963. Im. 377. l.
87. Esti Kurír. 1930. május 27.
88. Uo.
89. E címmel jelent meg az Esti Kurír aláírás nélküli búcsúztatója. Ugyanabban a számban még egy cikk jelent meg az avatás tiszteletére: Boros László dr.: Sándor bácsi sírkövére. Esti Kurír. 1930. május 27.
90. BRÓDY SÁNDOR: A nap lovagja. Singer és Wolfner Kiad. Bp. 1902. 221. l.
91. Nem említettük az alábbi cikkeket:
 B.: Honvédelemk. A Hét, 1893. 325—326. l.
 B. S.: Festőkről. Új Idők, 1895. 35. l.
 b. s.: História kőből. Új Idők, 1895. 194—195. l.
 B.: Képszüret. Új Idők, 1895. 258. l.
 B. S.: KARLOVSKY. Új Idők, 1895. 338—339. l.
 B. S.: Az új Múcsarnokban. Új Idők, 1896. 650. l.
 —Br—: Ébredés. Múcsarnok, 1898. 185—186. l.
 —Br—: Művészeti alkotásaink. Múcsarnok, 1898. 25—26. 33—35, 41—42, 49—50, 57—59. l.
 —Br—: Művásárlás. Múcsarnok, 1899. 45—47. l.
 BRÓDY Sándor: A király szobrai. Magyar Hírlap, 1900. aug. 19.
 BRÓDY Sándor: A kép lelke. Magyar Hírlap, 1902. szept. 26.
 BRÓDY Sándor: FESZTY ÁRPÁD hármasképe. Magyar Hírlap, 1902. jan. 26.
 BRÓDY: A VÖRÖSMARTY szobor. Új Idők, 1902. 298. l.
 BRÓDY: MÁTYÁS FADRUSZTÓL. Új Idők, 1902. 341—342. l.
 BRÓDY: FADRUSZ. Jövendő, 1903. 2. sz.
 BRÓDY: A színpadi festészetről. Művészet, 1904. 330—334. l.
 BRÓDY: BIHARI SÁNDOR: Új Idők. 1906. 351—352. l.
 BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT. Új Idők, 1906. 56—61. l.
 BRÓDY SÁNDOR: REMBRANDT fejek. Új Idők, 1910. 418—419. l.

ДIE SCHRIFTEN SÁNDOR BRÓDY'S ÜBER DIE BILDENDE KUNST

KATALIN LACZÓ

Das Interesse für die bildenden Künste ging bei SÁNDOR BRÓDY (1863—1924) seiner Neigung zur Literatur voraus. Nach dem Erscheinen seines ersten Bandes „Elend“ gerieten die bildenden Künste in den Hintergrund, doch blieb sein Interesse für sie erhalten. In dieser Arbeit zitiere ich den künstlerischen Schriftsteller BRÓDY mit Hilfe seiner Romane, Novellen und Artikel.

Seine künstlerischen Artikel sind polemischer Art, er verächtet die neuen Bestrebungen. Seines Erachtens „ist das Kriterium der Bedeutung des Künstlers, was er Neues in die Welt bringt, womit und um wieviel er die Grenzen seines Handwerks, seiner Kunst ausweitet“. Leidenschaftlich setzte er sich für die von Nagybánya ein. Er schrieb über die dortigen hervorragenden Künstler des 19. Jahrhunderts und der Jahrhundertwende und hielt auch Ausschau über die Landesgrenzen hinaus. Von den Beziehungen seines Lebens zu Szeged seinen zwei seiner Schriften erwähnt.

Unter seinen Künstlerromanen ist der REMBRANDT ein lyrisches Bekenntnis von dem holländischen Meister und auch von dem Schriftsteller selbst. In dem „Ritter des Tages“ und in der „Silber(nen) Ziege“ fungiert ebenfalls ein bildender Künstler als Held.

Die Kritiken BRÓDY's, seine Künstlerporträts helfen auch das menschliche Antlitz der Künstler bewahren. Seine Werke, — vor allem der REMBRANDT — haben auch das Bildnis BRÓDY's bewahrt und bereichert.

РАБОТЫ ПИСАТЕЛЯ БРОДИ ШАНДОРА О ЖИВОПИСИ

ЛАЦЗО КАТАЛИН

Интерес Броди Шандора (1863—1924) к живописи возник раньше, чем его интерес к литературе. После появления первого сборника его рассказов интерес писателя к живописи сохранился, хотя в некотором отношении он и отодвинулся на задний план.

В настоящей работе на основе романов, рассказов и статей писателя нами подвергается анализу творчество Броди Шандора с точки зрения его интереса к живописи.

Его статьи о живописи полемичны, он выступает на защиту новых, современных направлений в живописи. Согласно мнению писателя, «... критерием значения художника является то новое, что он даёт миру, и то, насколько он может расширить горизонты своего мастерства». Он стойко защищал школу художников в Надьбане. Он написал ряд статей о творчестве выдающихся венгерских и зарубежных художников XIX-го и начала XX-го века. Нами подвергаются анализу также две работы писателя, связанные с его жизнью в Сегеде.

Среди его произведений роман «Рембрандт» является лирическим произведением о голландском мастере и о самом писателе. Художниками являются также и герои его романов «Рыцарь солнца» и «Серебряная коза».

Критические статьи, написанные Броди, способствуют раскрытию человеческих качеств художников. Его работы — прежде всего, роман «Рембрандт» — способствуют сохранению и обогащению портрета самого писателя Броди.

SZÓÖSSZETÉTELEK VÖRÖSMARTY KÖLTÉSZETÉBEN

MADÁCSY PIROSKA

Általában elismert tény, hogy a Zalán futásának 1825-ös megjelenésével a nyelvújítás diadalt aratott. „Vörösmarty megalkotott egy olyan kifejező és szózatosan zengő költői nyelvet, amely alapja lett magának a magyar költői nyelvnek.” (1) Magától értetődik azonban, hogy ezzel még nem fejeződött be a nyelvújítási mozgalom, amelynek Vörösmarty egyik irányítója lesz. Ezért vállalja tudományos és irodalmi lapok szerkesztését éveken keresztül, s ezért finomítja, csiszolgatja töretlen buzgalommal és mélységes, gyengéd szeretettel a magyar irodalmi nyelvet. Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a nyelv ügye — a haza ügye, e küzdelem egyben politikai küzdelem. A magyar nyelv kiművelése révén elérheti azt az európai szintet, amelyen befogadhatja már a fejlett nyugati kultúrát, s a nemzeti mondanivaló mellett egyetemes emberit is kifejezhet. A nyelv közérdek, közügy, közgondolat lett, s ezt nem győzi újra és újra hangsúlyozni Vörösmarty.

Első nyelvészeti cikke 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény*-ben jelent meg: „*Némely nyelvünkbeli különbségekről*” címmel.” (2) Mikor 1828-ban átvesszi a *Tudományos Gyűjtemény* és melléklapja, a *Koszorú* szerkesztését, nagyszerű feladat áll előtte. Mint Pesten élő szerkesztő, irányíthatja a kor irodalmi ízlésirányának fejlődését, s országos fórumról emelhet immár szót a magyar nyelv ügyében: „Mindeddig az írás szépművészeti ágaiban kevés eredetit és jelest mutathatunk, ennél is kevesebbet a tudományokban, a mi körülállásainkhoz képest elegendő ugyan, s egyes íróink érdemei olly ragyogók, hogy akármelly kornak is díszeré válnának; de ki kellett mondanom véleményemet az egésze nézve, melly még parlagon áll, s kezdett munkákhoz a folytató s végző kezet várja. Igazságtalanok volnánk azonban, ha meg nem vallanók, hogy nyelvünk ez idő alatt sokat nyert mind bőségre, mind csinosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által simábbá tétetvén csak teremtő, s munkás lelket kíván, melly bele a szépnek és valónak gondolatjait kölcsönözni tudja. A mi még hátra van, akár műszavakban akár egyebekben, az a gondos író által nyelvünknek már nem olly mélyen rejtett kincseiből könnyen kifejthető leszen és így akármelly nemben felszólalhatunk, ha nem is a legtisztábban, legalább nem olly tarkasággal, melly az olvasástól eliszonyítana.” (3) — mondja az első kötet bevezetőjében Vörösmarty, az olvasókhoz szólva, s e feladatok távlatait is felvillantva: „Minden kornak meg van a hivatala: korunk tán nevelője lesz egy boldogabbnak, melyben a most kifestődő lelkek tündöklenni fognak.” (4) E lelkesítő és mozgósító szózatot hamarosan tettek követték. Elegendő átlapoznunk a VÖRÖSMARTY szerkesztette *Tudományos Gyűjtemény* évfolyamait 1828-tól 1832-ig — a kötetek nyelvi témájú cikkei önmagukért emelnek szót. Maga VÖRÖSMARTY is számos értekezést ír a magyar nyelvvel kapcsolatban. Említsük meg csak az 1828-ban írtakat: *Gondolatok a Magyar nyelv eredetéről; A Magyar Tudós Társaság alakulásáról; Külföldön a magyar Literatúrának terjesz-*

tése. A könyvismertetések közül pedig a legérdekesebb BUGÁT PÁL: *Az egészséges emberi test Boncztudományának alapvonaljai*, e könyvet azzal az ürüggyel ismerteti VÖRÖSMARTY, amennyiben ennek a nyelvre és a literatúrára befolyása lehet. (5) Ha teljessé akarjuk tenni a felsorolást, ki lehet még választani több érdekességet, pl. EDVI ILLÉS PÁL: *Rhapsodiák a köszöntés formulákról*. JERÉMIÁS SÁMUEL: *Baranyai Szótár pótolék a nyelvjárásokról* vagy CZUCZOR GERGELY értekezése: *A magyar nyelv állapota a Gymnásiminkban*. (6) Talán a 30-as évektől kezdve kevesebb a nyelv ügyére vonatkozó írás, de helyettesíti ezt maga VÖRÖSMARTY, ki a *Koszorú* című lapjában a diadalra vitt, általa megteremtett magyar költői nyelven írt műveit közli. A nyelv kérdései azonban továbbra is izgatják. Egy levelében, melyet Bajzával közösen írt Toldy Ferencnek, helyteleníti a *c* használatát a *cz* helyett, de tegyük gyorsan hozzá, csak azért, mert az *Athenaeum* is *cz*-t írt. Hogy ő maga is a *c* írását tartotta helyesnek, erre bizonyíték egy 1835-ben írt értekezése: *Az összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről*, amelyben kimondja: *cz* helyett *c*-t! (1843 őszén egy teljes nyelvtan elkészítésére tett indítványt és 1847-ben CZUCZOR és VÖRÖSMARTY megírták három kötetben a hivatalos magyar nyelvtan tankönyvet. Költőnk az első tökéletes magyar szótár tervezői között is ott van, és 1843-ban megbízzák a nagyszótár belső elrendezésének kidolgozásával. Ennek a tervnek az alapján készül el majd később a Czuczor—Fogarasi nagyszótár. Ugyancsak Vörösmarty készítette el az akadémiai zsebszótár tervét Toldyval együtt.) Mint neológus szükségesnek és nagyon hasznosnak találja a nyelvújítást mind a költészetben, mind a tudományban. Tulajdonképpen nem áll teljesen egyik párt oldalán sem, szerinte: „Az egész szócsinálás titka igen kevésből áll — egy kissé kevesebb mohóság, több ízlés, több meggondolás.” Elítéli tehát az új szóbadarságokat nyakra-főre gyártó túlbuzgó újítókat. Az arany középút hirdetője: újítsunk, alkossunk új kifejezéseket, de az ízléstelenségek elkerülésével. Néhány új szót ő maga is alkotott: vészes, tömeg, szabály, küldönc stb.

Már a magyar nyelv eredetéről írt értekezésében, (7) melynek megírására az indította, hogy vannak, akik nyelvünk eredetiségében is kételkednek, foglalkozik az összetett szavak képzésével, és éppen e tanulmánya igazolja, hogy szóösszetételei nemcsak ösztönös, hanem tudatos, s a magyar nyelv természetét és törvényeit figyelembevevő alkotások.

Szerinte valamikor csupán egytagú szavak voltak: ég, tűz, víz, mell, száj, haj, csont, föld (ezeket a szavakat gyakran használja Vörösmarty is), s az egytagú szavakból származnak a többtagúak: „a képzetek jeleit az ész munkájával összekapcsolták.” (8) Pl.: tóköz, éjfélikor. „Azt állítom tehát, hogy nyelvünkben minden szótag jelentő, csak hogy saját jelentését nem mindeniknek könnyű kitalálni, hanem ahhoz néha több rokon nyelvek tudása, s mindenkor alapos fejtegetés kívántatik. S ezt tartom az egyetlen útnak, mellyen nyelvünknek mélyebb értésére juthatunk, s ennél fogva valódi műveltségét eszközölhetjük.” (9) Majd „az idő, ha munkások leszünk, kiemeljünk, s bámulni fogjuk nem csak történeteinkben, hanem minden szavainkban a nagy ősök világos szép lelkét, kiktől ez az egyetlen s bizony oly méltatlanul rejtett, s elhagyott kincs — a nyelv, ránk örököül szállott.” (10) Vörösmarty nyelv művelő munkásságának igazi jelentőségét nem is az új szavak alkotásai adják, hanem a már meglevő szavak csodálatos érzékkel való összefűzése, új jelentésárnyalattal való felruházása, rendkívül merész szókapcsolatai, összetételei, amelyek nemcsak különös hangulati tartalommal rendelkeznek, hanem ugyanakkor egy elképzelt világ tájait is felidéznek. BRISITS FRIGYES szerint: „Nincs még egy magyar költő, akinek a képzelete annyira lenyűgözően és félelmetesen elemi hatalmat képviselne, aki az emlékek és közvetlen benyomások adatai fölé saját magából annyira merészen s

szenvedélyesen és mégis mindig a gondolat dinamikájának értelmi hevével is egyúttal olyan önálló hang-kép-világot teremtett volna, mint Vörösmarty Mihály. A magyar irodalomban ez a képzelet volt az első, amely a stílust felszabadította a formaiságok elszigetelő elemeiből és érvényesítette helyettük az egész embert; elvetette a részletkérdések aprólékos gondját, s a művészi alakító elvek nagy szintézisének igényével és földataival jelent meg.” (11) Vajon miért használ oly gyakran összetett kifejezést a költő, illetőleg alkot ő maga? Valószínűleg csodálatos fantáziája sarkallja erre, tömörségre törekszik, egy-egy jelzői összetételbe bele akarja sűríteni több benyomását, az intuiciók egész sorozatát, így születnek meg merész összetételei. Megtaláljuk bennük a külső és belső világ sajátos ötvözetét, különös, fenséges izgalmat váltanak ki bennünk, elvont álomvilágban járunk, vagy a halál érint meg bennünket fagyos lehelletével. (KÖLCSEY is zseniális, átható erejű, sajátos nyelvéeért csodálja meg először 1833-ban, a *Kritikai Lapokban*, de még ellenségei is elismerik nyelvalkotó tehetségét.) „A gondolatok képértékben jelennek meg, a képek pedig azért érvényesítik a maguk érzelmi értékét is. Így jön létre Vörösmarty képzeletében az a minden lírai szabadsága ellenére is belső gondolati fegyelem, mely egészen befelé készletti képzelete hatásának érvényesülését.” (12) A szóösszetételek tehát csak látszólag logikátlanok, valójában a képzelet egyetemesítő erejével „kép-egységbe von össze mindent, amit a hangulat öntudatlan folyamata összekapcsol.” (13) Mindez felfrissíti a költői nyelvet, de oly szokatlanul hat, hogy a kortársak idegennek érzik.

Tekintsünk most végig ezeknek az összetett szavaknak csoportokba szedett gyűjteményén. Egyetlen szervetlen szóösszetételét sem találtam, szerves szóösszetételei pedig főleg alárendelők. Legtöbb a jelzős összetétel, de igen sok az alanyi illetőleg tárgyi alárendelés is. Költőnk a minőségjelzős összetételekkel főleg érzelmi-hangulati hatást akar elérni, pl. az események borzalmasságát érzékeltetni. Az olvasóban sokszor mítikus borzongást, víziókat, rémlátomásokat kelt, kísérteteket idéz.

Pl. *Halálszemmel* (Két szomszédvár 3.), *bukin* (Két sz. v. 3.), *rémistenők* (Zalán 1.), *rémkönyűk* (A szerelmes), *éjhadnál* (Két sz. v. 4.), *rémvilág* (Kemény Simon), *bünneveket* (Két sz. v. 2.), *vértörvény* (Két sz. v. 2.), *sárkányvérű* (Eger 2.), *halálpoharat* (Cserhalom), *némavakon* (Cserhalom) *végivadék* (Két sz. v. 3.), *gyászfa* (Eger 1.), *gyászkonny* (Szózat), *gyászfűzként* (Kemény Simon), *lázbetegnek* (A túlvilági kép), *csontkezeiben* (Csók Ferke).

A harc emberföltöltisége vibrál a következőkben: *Vérfergeteg* (Szigetvár 8.), *vérbiboros* (Eger 2.), *vaskoszorú* (Cserhalom), *vaszablát* (Cserhalom), *hatalomszemmel* (Két sz. v. 3.), *vasümög* (Eger 2.), *vérsikra* (Cserhalom), *vértetejű* (Eger 3.), *tűzsoba* (Eger 3.), *fegyvermozgásokat* (Két sz. v. 2.), *halálképpel* (Zalán 10.), *hőslakomba* (Az ősz bajnok), *vérlobogó* (Az ősz bajnok), *bikabőrös* (Zalán 4.), *előharcban* (Zalán 7.), *végvesztét* (Zalán 7.), *vérsújtással* (Zalán 1.), *zajkor* (Két sz. v.), *vég harcra* (Két sz. v.), *vezértüzem* (A völgyi lakos), *vérnap* (Toldi), *vésztüzben* (Búvár Kund), *fellegdárdájuk* (Zalán 1.), *kémszemeik* (Eger 3.).

Szerelmes, gyengéd, játékos szívvel alkotja a következőket: *Csillagsátoros* (Két sz. v. 4.), *dalszóban* (Zalán 6.), *bájsugárral* (A tűnődő), *rózsaszerelemet* (A magyar költő), *rózsavilágában* (Zrínyi), *örömhangját* (Tündérvölgy), *békesugár* (Zalán 7.), *csillagírást* (Eger 2.), *lángképzéledés* (Tündérvölgy), *déleesti* (Délsziget), *aranyszájjal* (Cserhalom), *fényhazáját* (Hedvig), *aranyhímes* (Két sz. v. 2.), *tengervészes* (Az úri hölgyhöz), *isten-itallal* (Eger 1.), *gyönyör-álmú* (Eger 1.), *liget-esti* (Zalán 1.), *lilium-árt* (Az elhagyott anya), *illatözönnel* (Cserhalom), *bájjhangjaidhoz* (Az özvegy), *bájjvirága* (Éjféli ház), *csalúton* (Merengőhöz), *selyemágy* (Délsziget), *bájsípót*, *mézitallal* (Tündérvölgy),

délvilággal (Hedvig). Az előbbi szóösszetételek hatása festőiségükben és zeneiségükben rejlik. VÖRÖSMARTY nyelve muzsikál: hol harci ritmusokat dübörög, hol elcsitulva, lágyan fuvallázik, nála még hallható a csend is.

Politikai és filozófiai költeményeiben szerepelnek a következő minőségjelzős összetételek, melyek térbeli és időbeli távlatok felvillantásával, lenyűgözőek. *Balsors* (Mikes büja), *sárkányfogvetemény* (Az emberek), *pórnépnek* (Zalán 4.), *sáralkatú* (Napóleon), *Magyarhonban* (Mit csinálunk?), *alnép* (Zalán 9.), *honfitűz* (Az élő szobor), *álszív* (Berzsenyi emléke), *életerőt* (Az elhagyott anya), *gúnyajakkal* (Csák), *honszerelmet* (Liszt Ferenchez), *istenésszel*, *angyalérzelemmel* (Liszt Ferenchez), *álfénnyel* (Zrínyi), *szellemharcok* (Gondolatok a könyvtárban), *hangyaszorgalommal* (Gondolatok a könyvtárban), *rabágyad* (Szabad Sajtó), *külfaj* (Az emberek), *botidő* (Egy politikai költőhöz), *szabadelműség* (u. a.).

Néhány érdekes jelzős összetétel még, mely találó megfigyelő képességet bizonyít: *védhely* (Eger 3.), *öröklétű* (Két sz. v. 1.), *félkerekén* (Zalán 5.), *ál-ösvény* (Zalán 6.), *későkori* (Zalán 6.), *szálkő* (Cserhalom), *partvirány* (A szent ember), *gőzútanya* (Pusztá csárda), *sátorboltnak* (Zalán 4.), *talpkő* (Eger), *üregfűlével* (Csák), *gyámbot*, *bűszavak*, *csendliget*, *zajmadár*.

A birtokos jelzős összetételek közül talán csak a legsajátosabbakat sorolom fel; ezeken kívül még 103 birtokos jelzős összetételt találtam. E szóösszetételek a belső látás ragyogó kivetülései. A költő belső látásában a fény játszik különösen nagy szerepet: a nap, a hajnal, a fény születése és az alkony, a sötétség közeledése izgatja képzeletét. Megfigyelhetjük, ha vidám képet fest — a fény elönt mindent, ha szomorút, a kép is elsötétül, homályba vész. A természet világa nem közvetlenül, hanem csak a költő érzésein keresztül jelenik meg, pl. *Tengeráron* (A szent ember), *könyvsatuvá* (Egy könyvnyomtatóra), *szürkankós* (Zalán 1.), *napenyészeti* (Két sz. v. 3.), *fegyverrongyok* (Zalán 1.), *szemláng* (Kemény Simon), *szívöröm* (Merengőhöz), *életszomját* (Merengőhöz), *házatya* (Két sz. v. 1.), *liliomhullás* (Szép Ilonka), *hálásárnyon* (A szent ember), *vészszaj* (Csík Ferke), *átoksúly* (Szózat), *csillagseregével* (A magyar költő), *bornyeléshez* (Katona), *éjszárnyon* (Dél-sziget), *denevérház* (Pusztá csárda), *bűcsügötrelem* (Kemény Simon), *török-jaj* (Kemény Simon), *vérpálya* (Liszt Ferenchez), *halottrege* (Özvegy), *bűntitok* (Özvegy), *nászengedmény* (Özvegy), *hirkoszorú* (Zrínyi), *enyhelye* (Túri nője), *hővilága* (Kérelem), *életidő* (Cserhalom), *üreglakhoz* (Dél-sziget), *csillagragyogási*, *szirttorony* (Dél-sziget), *baromőrök* (Zalán 8.), *népsanyarás* (Eger 1.), *szigetormi* (Zalán 7.), *világvesztig* (Toldi), *szigethonja* (Toldi), *jégfonállal* (Hedvig), *sziklafenek* (Zalán 6.), *vízszakadás* (Tündérvölgy), *hőfuvatok*, *örömharmat*, *hajfodrait* (Szerelemhez), *mécsvilág* (Éjféli ház), *völgynyilatnál* (Csermelyhez), *csillagtűz* (Az úri hölgyhöz), *örömcseppként* (Eger 2.), *holdmezejét* (Eger 2.), *hegyvizeket* (Dél-sziget), *gyönyörtanyánk* (Madárhangok).

VÖRÖSMARTY gyakran használt jelöletlen tárgyas, illetve alanyos összetett szavakat. Ezek száma persze már lényegesen kisebb a jelzős összetételekénél. A tárgyas összetételek mutatják leginkább költőnk tömörségre való törekvését: azt, amit különben két-három szóval, egész mondattal mondanánk el, ő egyetlen kifejezésbe zsúfolja, s ezzel egész világot tár elénk. Éppen ezért ezek az összetételek rendkívül szemléletesek, kifejezőek, magukkal ragadóak.

Pl.: *Bajhírlő* (Két sz. v. 2.), *szívszorító* (A gögös), *szemváltással* (Két sz. v. 4.), *erővesztéssel* (Két sz. v. 3.), *számkérendők* (Két sz. v. 2.), *lélekijesztő*

(Két sz. v. 1.), *búnevelőt, népfogyató* (Két sz. v. 1.), *kontyviselők* (Eger 3.), *országrettentő* (Eger 3.), *kapudöntő* (Eger 2.), *gondköltő* (Eger 2.), *világrontó* (Eger), *lélekborzasztva* (Délsziget), *köderesztő* (Délsziget), *fellegütő* (Délsziget), *életutálva, ütközetállók* (Eger 1.), *nemzettagadó* (Zalán 10.), *bajviselő* (Zalán 8.), *nemzetölő* (Zalán 6.), *hálabuzogva* (Zalán 4.), *fejcsüggedten* (Éjféli ház), *lélekölve* (Éjféli ház), *szüvarázsló* (Berzsenyi emléke), *kintermő* (A hű lovag), *orrbosszantva* (Az unalomhoz), *népemésztő* (Az élő szobor), *szivölőleg* (Túri nője), *népboldogító* (Gondolatok a könyvtárban), *faltörősdit* (Mit csinálunk), *csendrabló* (Az ifjú költő), *némajelentőleg* (Két sz. v. 4.) *páraszakadva* (Zalán 3.), *fejcsüggve* (Két sz. v. 4.).

Érdekes, hogy több összetételben használja ugyanazt a szót előtagként, de más-más utótag hozzákapcsolásával újabb és újabb jelentéssel tudja felruházni.

Pl.: a *had* szó összetételei: *hadkötőző, hadzavaró, hadrontó, hadvezetők, hadrendítő, hademésztő tűz* (Zalán 1.); vagy a *vér* szóval alkotja: *vérizzadás-sal* (Zalán 10.), *vérivő magyar* (Hedvig), *vérfagylaló keze* (Előszó), *véreveszett* (Két sz. v. 1.).

Megfigyelhettük, hogy a tárgyas összetételeknek előtagja általában főnév, utótagjuk pedig folyamatos melléknév vagy határozói igenév, mondatbeli szerepük pedig jelző vagy határozó. Az alanyi összetételek utótagja ezzel szemben majdnem mindig múlt idejű ige (az előtag megmarad főnévnek), s a mondatban ugyancsak jelzői szerepűek. Ilyen alanyos összetett szavakat a köznyelvben általában nem használunk, csupán a költő ajkán születnek ezek. RIEDL FRIGYES mondja Vörösmarty képeletéről, hogy annak jellemzője a nyugtalanság: „Ragyog, forr, sistereg, füstöl, mint az ömlő láva.” (14) Az összetételek igei utótagjai megteremtik ezt a mozgalmasságot.

Vész-telte (Két sz. v. 3.), *sorsüldözte* (Sors és magyar ember), *bufogta* (Cserhalom), *harekoszorúzta* (Cserhalom), *dérvette* (Két sz. v. 2.), *balsors-hajította, vérfonta* (Két sz. v. 3.), *gond-sújtotta* (Szép Ilonka), *bútörte* (Két sz. v. 4.), *gond-nyomta* (Névnapi köszöntés), *szívem-kedvelte* (Zalán 1.), *szél-fodorta* (Csák), *ármány-adta* (Petike), *hit-kötötte* (Az özvegy), *lelke-törösten* (Az elhagyott anya), *gondsanyarta* (A hű lovag), *tenger-adta* (A rabló), *vész-szórta* (A túlvilági kép), *szélhányta* (Zalán 4.), *fülepte* (Zalán 7.), *pályájfogyott* (Eger 2.), *hegyetört* (Zalán 7.), *gyöngyfoglalta* (Eger 1.), *várkoszorúzta* (Eger), *zivatar-nyargalta* (Eger 1.), *télhagyta* (Eger 1.), *láng-forralta* (Eger 2.) *kor-dúlt* (Eger 3.), *kaszavágt* (Két sz. v. 4.), *hadgázolta* (Mohács). Ezeket az összetett szavakat Vörösmarty maga is majdnem mind kötőjellel írta, kérdés, hogy csak azért-e, mert ez korának szokása volt, vagy azért, mert ő is érezte, hogy ezekkel az összetételekkel nehezebben alkothatott egy fogalmat, mint a jelzős, illetve határozós összetételekkel. Viszont a nép nyelvében ilyen alanyos összetételre számtalan példát találhatott, pl.: *madárlátta*.

VÖRÖSMARTY fantáziájának lenyűgöző erejét tükrözik jelöletlen határozós összetételei is, ezek közül főleg azok, amelyekben az utótag jelentéstartalmát valamilyen, az előtaggal megnevezett dologhoz hasonlítja. Ezek tulajdonképpen tehát összevont hasonlatok, melyeket főleg szerelmi költeményeiben használ, a kedves szépségének leírásakor. A nőalakot legtöbbször virágokkal hasonlítja össze, mint XVIII. századi népköltészetünk emlékezetes virágénekeiben.

Fodorhajú (Zalán 8.), *hablebegés* (Cserhalom), *hollóhaját* (Becskeréki), *violanézésed* (A váró ifjú), *habtetem* (A túlvilági kép), *angyalarc* (A hű lovag), *tűzszed* (Helvilához), *hőszín* (Csák), *téjhab* (Csák), *habnövésű* (A szép leány),

szöghajú (A völgyi lakos), *hajnalarcú* (A völgyi lakos), *hattyúvállak* (Haj, száj, szem), *selyemhaj* (Haj, száj, szem), *hajnalköntösében, rózsavásznán* (Hedvig), *márványkeblű* (Az úri hölgyhöz), *éjszínű* (Zalán 3.), *mézalak* (Csongor), *rózsaharmat, tűzajak* (Csongor és Tünde).

Az összetételek előtagja itt is gyakran ismétlődik, csupán az utótagot variálja: *lángpohár* (Jó bor), *lángfürtű* (Zalán 8.), *lángkeblű* (Berzsenyi emléke), *láng-hévvél* (A hú lovag), *lángfarkú* (Eger 3.), *lángszózatokkal* (Kemény Simon), *lángszemében* (Szép Ilonka). Ezeknek a szóösszetételeknek még az a jelentőségük, hogy egy-egy helyzetnek megfelelő költői lelkiállapotot is kifejeznek, az érzelem fokának érzékeltetésével, rendkívül sűrített formában.

Meg kell említenem még néhány érdekes, a fenti csoportba tartozó összetételt, igazi szemléletes képeket:

Tigrisnő (Zalán 10.), *bikatorkú* (Két sz. v.), *tószín* (Két sz. v. 3.), *rém szemet* (Éjféli ház), *hópénz* (Becsckereki), *jéggyöngyökké* (Az élő szobor), *széllábú* (Zalán 7.), *vízvérű* (Eger 1.), *hamuszin* (Cserhalom), *fagyvérű* (Déli sziget), *tűzpart* (Eger 2.), *hókenyeret* (Puzsta csárda), *habmezőkön* (A szent ember), *forgó-, szél* (Sors és a magyar ember), *köddárdáját* (Zalán 8.), *nyúlszívvél* (Eger 2.), *sasnőként* (Eger 2.), *villámkardoddal* (Zalán 8.). Ezek a felsorolt metaforák jelzik igazán, hogy VÖRÖSMARTY a képek költője, versei igazi festmények, megannyi apró részkepből felépítve s talán nem harmónikus egészet kifejezve, a realitás és irreális világát idézik.

A többi határozós összetétel nem hasonlítást fejez ki, hanem különböző határozói viszonyt.

Pl.: *Vad-rémitőleg* (Eger 3.), *örömdúsan* (Két sz. v. 1.), *messzeható* (Két sz. v. 2.), *búsmormolva* (Eger), *harcszomjas* (Eger 2.), *bájhatalmas* (A túlvilági kép), *bőtermő* (Zalán 4.), *szélzajos* (Zalán 6.), *vérszomjas* (Eger 2.), *életpuszta* (Keserű pohár), *vészterhes* (Keserű pohár), *titokteli* (Kemény Simon).

Nézzük végül VÖRÖSMARTY mellérendelő összetételeit, melyek száma az eddig felsorolt alárendelő összetételekéhez képest elenyészően kevés. Kettőztetést, azaz szóismétlést nagyon ritkán használ, csupán néhányat találtam:

Álom-álmom, édes álmom (Helvila halálán), *Zolna, Zolna* (Csák), *Hová, hová török vitéz* (Szilágyi és Hajmási), *kicsinyke-kis* (Matild dala), *évről-évre, szóról-szóra* (A szent ember). (E három utóbbi módosított alakban való ismétlés.) Néhány példa az álikerítéses szóösszetételre:

Sebbel-lobbal (A szent ember), *félíg-meddig* (Mit csinálunk?), *cseng-döng* (Zalán 3.), *fúr-farag* (Csik Ferke). Ezeket az összetételeket nem mondhatjuk Vörösmarty sajátos szóösszetételeinek, sokan mások is használták ezeket; van viszont néhány valódi mellérendelt összetett szava:

Egyszersmind, édesbús, édesepedve, keserédes, lágyszelíd, szívem-lelkem, vagy:

Gépi-gyáván (Mit csinálunk?), *gyenge-gyáván* (Mit csinálunk?), *nyelvény-gyáván, méla-gyáván, álmos-gyáván* (Mit csinálunk?). Az említett kifejezések egytől-egyik a Mit csinálunk? című politikai költeményben szerepelnek, csak most az utótag marad változatlan és az előtagot változtatja a költő, más-más erősebb, illetve gyengébb — de mindig pejoratív jelentéstartalmat adva.

A felsorolt szóösszetétel gyűjteményből válasszunk ki most néhányat, a legérdekesebbeket, legkifejezőbbeket, s elemezzük ezeket egy kicsit bővebben.

Gyászfűzként. A minőségjelzős összetétel a Kemény Simon című versben szerepel.

„Ott csügg a síron egyedül
Gyászfűzként, melynek mélyen ül
A földben gyökere.
Ott hullnak néma könnyei.”

A gyászfűz tehát Simon bús ifjú hölgységét jelképezi, kinek könnyei folynak férje sírjára, és fájdalma rengeteg. A fűz, s nyilván a szomorúfűzre gondol a költő, már maga is a fájdalmat, elmúlást jelképezi, a gyász előtag hozzákapcsolásával pedig a maximumra növeli Vörösmarty a hatást.

Sárkányfog-vetemény. Az emberek című költemény emlékezetes szava.

„Az ember faj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!”

A költemény egész elkeseredett, gyűlölködő, a világtól, az elembertelenedett emberi-ségtől iszonyodó hangulata benne lüktet ebben az egyetlen szóban. A sárkányfog, azaz tulajdonképpen a sárkány a gonoszság megtestesítője már a népmesékben is, a sárkányfogban méreg van, lassan ölő, pusztító méreg. Vörösmarty a nyelvújítás kori vetemény szóval fűzi egybe, s kész egy megrendítően súlyos ítéletet tartalmazó összetétel, s ugyanakkor az ezzel együttjáró költői kép, amely a kipusztíthatatlan, mindig újra támadó gonoszságot jelképezi.

Ármány-adta. Mindannyian ismerjük a Petike vidám sorait:

„Ármány-adta Péterkéje!
Még mi nem volt a bibéje!
Nem kell neki bor, galuska,
De bezzeg kell a Juliska!”

A kiemelt kifejezés alanyos összetétel, főnév és ige összeforrasztásából, jelzői szerepben. Az „ármány” előtag fondorkodást, alakoskodást jelent, önmagában nincs semmi különös hangulata. De ha hozzátesszük az utótagot is, egyszeribe valami pajkos ízt kap az összetétel, és megszületik a „rosszban” sántikáló Petike kitűnő jelzője. Az ördög-adta, fékom-adta kifejezések analógiájára az ármány-adta kifejezés is korholó, leckéztető jelentésű. (Aranyos Rákosi Székely Sándortól vette át.)

Szószatyor A Csongor és Tünde 3. felvonásában olvastam: „Szószatyor! ne tátogass itt!” — mondja Csongor Balgának. Az összetétel szószátyár értelemben szerepel. SÜTŐJÓZSEF így ír e különös, népi zamatú kifejezésről: „Köztudomású, hogy a nagy költő nyelve a Csongor és Tündében a legkáprázatosabb s nyelvfantáziája itt a legjátékosabb. VÖRÖSMARTY is valószínűleg felfedezte a főleg hangzásbeli hasonlóságot a „szatyor” és az elhomályosult jelentésű „szátyár” között. Játékos kedve megalkotta az összetett szót. Az összetétel második tagjának világos jelentéstartalma, vaskos valóságot sugalló hangulati velejárója jobban megfelelt Vörösmarty költői céljának, mint a közönségesebbé halványult szátyár.” Valószínű, hogy a sor zeneisége is megkövetelte a változtatást, mennyivel könnyebb kiejtenünk azt a szót, hogy szószatyor, mint szószátyár.

Az összetételek gyűjteményének ismertetése (bár természetesen nem soroltuk fel mindet), és néhánynak részletesebb elemzése megvilágította előttünk Vörösmarty nyelvművészetének sajátosságait, merészségét, szuggesztív erejét. Költeményeit olvasva minden tizedik sorban felfedezhetünk egy-egy újabb és újabb szóösszetételt, ugyanazt a kifejezést a legritkább esetben használja még egyszer, szóalkotó készsége kifogyhatatlan. Sorolhatnánk és elemezhetnénk újra és újra összetett szavait, mindig találnánk bennük új érdekességet, szépséget, nagyszerűséget. Szóalkotó merészségét

Kazinczytól tanulhatta, a sohase megalkuvó nyelvújítótól, de nála is sokkal tovább ment, mert „rájött arra, hogy a költő számára régi és új egyként abból a szempontból érdekes csupán: amennyiben kifejezőbb az egyik a másiknál.” (BÓKA LÁSZLÓ) A felsorolt szóösszetételek alapján elképzelhető, de pontosan meg nem rajzolható az a végtelen belső költői világ, amely csak Vörösmarty tulajdona volt — a magyar nép külső és belső világának története. Ugyanakkor bizonyos, hogy óriási nyelvteremtő erőt szabadított fel irodalmunkban az őt követő költői nemzedékek számára.

JEGYZETEK

1. HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Akadémiai Kiadó. Bp. 1968. (354. l.)
2. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Némely nyelvünkbeli különbségekről. Tudományos Gyűjtemény. 1826.
3. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: A Tudományos Gyűjtemény olvasóihoz. Tudományos Gyűjtemény. 1828. I. (1. l.)
4. I. m. (4. l.)
5. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Gondolatok a Magyar nyelv eredetéről Tudományos Gyűjtemény. 1828. II. (45. l.)
VÖRÖSMARTY MIHÁLY: A Magyar Tudós Társaság alakulásáról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. III. (125. l.)
VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Külföldön a magyar Literatúrának terjesztése. Tudományos Gyűjtemény. 1828. V. (122. l.)
VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Az egészséges emberi test Boncztudományának alapvonaljai. (Bugát Pál fordította németből — könyvismertetés.) Tudományos Gyűjtemény. 1828. VII. (112. l.)
6. EDVI ILLÉS PÁL: Rhapsodiák a köszöntés formulákról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. V.
JERÉMIÁS SÁMUEL: Baranyai Szótár pótolék a nyelvjárásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. (63. l.)
CZUCZOR GERGELY: A magyar nyelv állapota Gimnásiminkban. Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. (72—83. l.)
7. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Gondolatok a magyar nyelv eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1828. II. (45. l.)
8. I. m. (49. l.)
9. I. m. (51. l.)
10. I. m. (54. l.)
11. BRISITS FRIGYES: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. 602. sz. (31. l.)
12. I. m. (41. l.)
13. I. m. (42. l.)
14. RIEDL FRIGYES: Arany János. (74. l.)

WORTZUSAMMENSETZUNGEN IN DER DICHTUNG VÖRÖSMARTY'S

PIROSKA MADÁCSY

Der eine Lenker und wahre Erfüller der Sprachneuerer-Bewegung war Vörösmarty. Die Schaffung und Kultivierung der ungarischen literarischen Sprache sind eine allgemeine Sache; deshalb übernimmt Vörösmarty Jahre hindurch die Redigierung der „Tudományos Gyűjtemény“ („Wissenschaftlichen Sammlung“) und schreibt seine sprachwissenschaftlichen Studien. Besonders interessiert ihn der Ursprung der zusammengesetzten Wörter, und ein bedeutendes Ergebnis seiner sprachkultivierenden Tätigkeit ist die Erschaffung der neuen Wortzusammensetzungen. Die Analyse und stilistische Prüfung dieser Wortzusammensetzungen beweist, dass Vörösmarty eine riesige sprachschöpferische Kraft in unserer Literatur freigesetzt hat.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА В ПОЭЗИИ ВЁРЁШМАРТИ

МАДАЧИ ПИРОШКА

Одним из руководителей и подлинным завершителем движения по обновлению венгерского языка был поэт Вёрёшмарти. Создание и усовершенствование венгерского литературного языка в то время являлось важнейшей общественно-политической задачей, и поэтому Вёрёшмарти долгие годы руководил работой по созданию «Научного Сборника». Он написал несколько работ на лингвистические темы. Его внимание особенно привлекало происхождение сложных слов, и поэтому значительное место в его деятельности по обновлению венгерского языка занимало создание новых сложных слов. Стилистический и структурный анализ этих своеобразных сложных слов свидетельствует о том, что поэтом Вёрёшмарти была освобождена огромная энергия в венгерской литературе, которая в дальнейшем была направлена на обновление венгерского литературного языка.

III. PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN

KÜLÖNBÖZŐ ÉLETKORÚAK ÉRZELMEINEK, ÖNISMERETÉNEK KÍSÉRLETES VIZSGÁLATA VERBÁLIS ÉS NEM-VERBÁLIS MEGNYILVÁNULÁSAIK ALAPJÁN I.

BÁCSKAI ERZSÉBET

Megkezdett vizsgálódásunk különböző életkorúak írott és beszélt nyelvi megnyilatkozásainak összehasonlítását, értékelését pszicholingvisztikai aspektusból teszi meg. Kidolgozott szempontrendszerünkben, hipotéziseinkben szerepelt, hogy más-más kommunikációs szituációban a kommunikációs tartalmat jelentős mértékben befolyásolhatják fejlődépszichológiai, szociálpeszichológiai és egyéb vonatkozások. Sorra boncolgattuk a beszédaktust szervező mechanizmusokat, a verbális megnyilatkozásokat kísérő érzelmi megnyilvánulásokat, valamint elemeztük az érzelmek helyes felismerését verbálisan is közlő megállapításokat. Az előzőekben leírtakat korábban középiskolások körében végeztük el. (Bácskai, 1978). Feladatunknak tekintjük a középiskolások és főiskolások verbális megnyilatkozásait is pszicholingvisztikai szempontból megvizsgálni, összehasonlítani. Ahol erre lehetőség kínálkozik, *szeretnénk megbízható módon feltárni a beszédet kísérő nem verbális csatorna elemeit is.*

1. Az önismeret néhány problémája

Már több évszázada ismert — Szokratésznek tulajdonított — ókori görög mondás is kiadta a jelszót: „Ismerd meg önmagad!”. A mondás értelmezése azóta többször került filozófusok, pszichológusok vitájának kereszttüzebe, s létjogosultságát hol „háttértevékenységként”, hol pedig lényeges, a vizsgálódás irányát alapjaiban — bátran — meghatározó szempontként vitatták. Végül is eldöntötték, hogy lényeges, mégpedig a *személyiség harmonikus fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen az egyén helyes, tartalmas, pontos önismerete*, mert ez az egyént környezete, embertársai megismerésére, azaz *társismeretre* készíti; mások megismerésének igénye pedig — ha reális alapokkal rendelkezik — elősegítheti a valósághű *társadalomismeret* kialakulását. Felvetődik a kérdés: vajon előbb van-e meg bennünk az az igény, hogy megismerjük a bennünket körülvevő valóság tényei, jelenségei által reprezentált lényegét, vagy az, hogy előbb él bennünk közvetlen környezetünk, embertársaink tevékenységében megnyilvánuló személyiségének megismerési igénye, mint az, hogy képünk, elképzelésünk legyen önmagunkról. E felmerülő kérdésre többféle válaszadás kínálkozik. Történeti áttekintést adnunk erre most szükségtelen, megtettük már helyettünk mások. Az viszont elengedhetetlen, hogy e kérdés értelmezésekor mi egyértelműen abból az alapvető tényből indultunk ki, hogy az egyén — mint társas lény — vele él kapcsolataival, kommunikációs „kényszerével”, kíváncsiságával és sok más olyan sajátos személyiség-dimenzióval rendelkezik, melyek csupán interakcióban, másokkal való kapcsolataiban nyilvánulnak meg. Tehát e kérdés vizsgálata — az önismeret szintjének megítélése — sem lehet öncélú, önmagában való vizsgálódás, hanem be kell mutatnunk hozzá az egyén társas kapcsolatainak

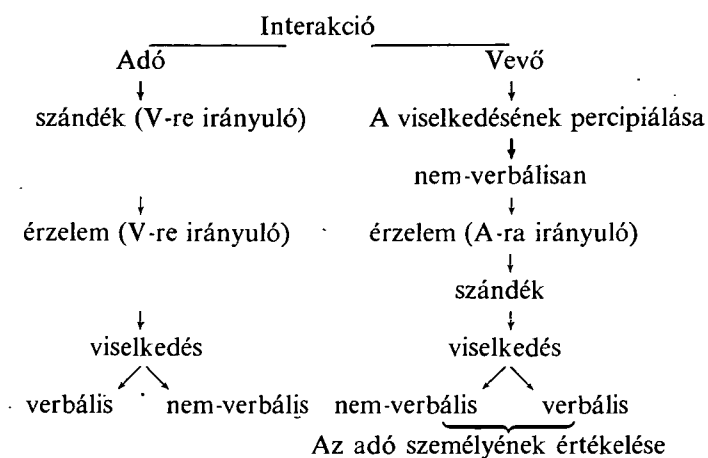
minőségét, kommunikatív és empátias képességét, érzelmi, akarati életének sajátosságait, azaz meg kell ismernünk azt a hátteret, amely az egyén számára „erőterként” jelentkezik önismeretének alakulása szempontjából. Magától értetődik, hogy egy egyén önismeretének szintjét feltárni egyetlen egy mérőeszközzel nem lehetséges. A probléma részelemeinek feltárásához aprólékos, tüzetes vizsgálódásra van szükségünk, s még így sem bizonyos, hogy modellálni tudnánk az ember megismeréséhez az önismeret számára nélkülözhetetlen összes dimenzióját.

Végso célunk az egyén összes kommunikatív (verbális és nem-verbális, metakommunikatív) jelzésének feltárására irányul, e kérdés megoldásához csak közelíthetünk a problémák eredményeinek ismertetésével.

1.1. Vizsgálódásunk során figyelembe vesszük egy korábbi megállapításunkat, mely szerint „... a kommunikációs cél kérdésében egyértelműen adódik, hogy az impressziókeltés során a logikia, tapasztalati alap megnő, hiszen ez feltételezi azt is, hogy a kommunikátorban élő képnek kell lennie saját személyiségéről is”. (Bácskai, 1978.)

1.2. Az ember személyisége tevékenysége során teljesedik ki, önmegvalósítása elképzelhetetlen tevékenység nélkül, személyiségpotenciálja csak viselkedésében, magatartásában manifesztálódik. Az emberi tevékenység szükségleteket szül, melyeket újabb cselekvések végrehajtásával elégíti ki.

1.3. Problémánk szempontjából elemeznünk kell, hogy az ember társas kapcsolatai olyan kommunikációs szituációkban zajlanak, ahol a kommunikáló felekben a következő mechanizmusok működnek:

(Aronson, 1978)

Két ember a találkozás pillanatától interakciós kapcsolatban van egymással. Az a hatás, amelyet egymásra gyakorolnak az egymással való kommunikatív kapcsolatba lépés során az alábbiak szerint alakul: a kommunikációs szituációban mindkét fél potenciális adó és vevő — amennyiben a közvetlen emberi kommunikáció, a beszédaktus eleve feltételezi a kölcsönös információcserét. A történe ssor kezdetekor valamely szándékaról, érzelméről tájékoztatni kívánja beszélgető partnerét. A kommunikatív tartalom hordozza az adó szándékait és érzelmeit, melyek a befogadóra irányulnak, s a viselkedésében mind verbálisan, mind pedig metakommunikatív módon a nem verbális közlési csatornán keresztül kifejezésre jutnak, ezen érzései és szándékai a be-

fogadóra vonatkoznak. Az információk vevője, a befogadó percipálja az adó viselkedését, ezen kívül verbális és nem verbális viselkedés észlelése a vevőből bizonyos érzelmeket vált ki, együtt az adó szándékát is értelmezi. Benne is bizonyos érzések és szándékok keletkeznek, melyek az adó személyiségének értékelését teszik számára lehetővé; s előbb nem-verbálisan, majd verbálisan is visszajelez az adónak. Az ő érzései és szándékai — hasonlóan az adóéhoz — a nem-verbális, illetve verbális viselkedésben nyilvánulnak meg. A két fél között — az adóban és vevőben — létrejött információcsere, maga a történéssor, a tényleges beszédaktus a két fél, a két kommunikátor kölcsönös egymásrahatását eredményezi. Ez az egymásrahatás akkor sikeres, ha az adott szituációban a vevő (a befogadó) empátiás készségét működtetve törekszik az adó információinak minél egzaktabb, a jeleknek kongruens dekódolására. Hogyan kapcsolódik e kérdés a mi problémakörünkhöz? Az emberek közötti *közvetlen emberi kommunikáció jelentős mértékben épít az egyes egyének magasfokú empátiás képességére.*

Az emberek közötti empátiás kapcsolatok fejlesztése elősegíti a másik ember megismerésére irányuló törekvés, igény kialakulását. Azzal, hogy az ember szükségletévé válik a más emberekkel való tartalmas emberi kapcsolatok kiépítése, az is nyilvánvalóvá válik, hogy e szükséglet kielégítése érdekében mind verbálisan, mind pedig meta-kommunikatív igyekszik hatást gyakorolni a kommunikációs félre. Ehhez *ismernie kell és fel kell tudnia ismerni az érzelmek metakommunikatív jelentését*, tudnia kell, illetve tisztánia kell magában azt, hogy ő maga körülbelül milyen intenzíven képes érzelmek átélésére; tudnia kell előrejeleznie saját maga számára, hogy milyen a saját személyiségpotenciálja, milyen a kapcsolatteremtő képessége, milyen konstruktív képességekkel rendelkezik, illetve milyen az irányulása, beállítódása, nézeteinek rendszere, érdeklődése; tudnia kell attitűdjeinek minőségéről is. Mindennek ismerete hozzásegítheti saját személyi státuszának tisztázásához, segíti éni-identitását, alakíthatja környezetéhez való viszonyulását; esetleg kommunikációs szituációkban nagyobb teret szentelhet, azaz figyelme jobban ráirányulhat a másik fél megismerésére. E fent említett tényezők ismerete — feltételezésünk szerint — hosszabb távon elősegítheti saját viselkedési sztereotípiáinak megismerését, melyek ismeretében hasonló kommunikációs szituációkban alkalmassá válnak, ugyanakkor képesek lesznek mások viselkedési mintájának előrejelzésére.

2. Az eljárásmód ismertetése

A vizsgálat anyagában, így magában az eljárásmódban is felhasználtuk mások kutatásának egyes elemeit. Úgy változtattunk, alakítottunk, módosítottunk a battéria anyagán, ahogy azt majdani célunk elérése érdekében célszerűnek láttuk.

A módszer alkalmazását több előzetes vizsgálódás előzte meg, melyek segítségével a személyiség egyes részdimenzióinak elemeit szándékoztunk feltárni. Jelen munka a megkezdett vizsgálatból néhány vonatkozás eredményét ismerteti, s a végső értékelés — a kiterjesztett vizsgálat időbeni lezárása után — egy másik — bár hasonló — keretek között történik meg. Ismertetem a módszer egyes lépéseit:

2.1 Érzelmek felismerése Rudolph-képek alapján.

2.2 Értékorientációs vizsgálat az Osgood-féle skála módosított változatával.

2.3 Életelv-vizsgálat mondatkiegészítéssel módszerrel.

2.4 Értékválasztás vizsgálat Gáspárné Zauner Éva mondválasztásos módszerével.

2.5 Önértékelés tulajdonságlista, karakterológiai szavazólap alapján.

- 2.6. Az énkép megítélése másoknak tulajdonított vélemény tükrében.
- 2.7 Az énkép alakulása a legjobb barát, barátnő társjellemezése szerint.
- 2.8 Borgatta-próba az énkifejtés, szociabilitás, intelligencia, emocionalitás és felelősség tudat dimenzióban.
- 2.9 Explorációs vizsgálat a reális és az ideális énkép közötti különbség feltárására.
- 2.10. Mesebefejezés a kreativitás vizsgálatához.
- 2.11 Guilford—Barkóczi verbális kreativitás-tesztjeinek alkalmazása a fluencia, flexibilitás és originalitás mérésére.
- 2.12. Exploráció a kísérleti személy önismeretére, énképére vonatkozóan. Az eljárás módokat e fenti időrendi sorrendben végeztük el.

3. Hipotézisek

Ismertetjük említett vizsgálatunk módszereinek hipotéziseit a munka első periódusában elvégzett kísérletekre vonatkozóan.

A. Rudolph-féle próba

- A.1 Az érzelmek felismerése különbséget fog mutatni életkor, nem, társadalmi szereppozíció szerint.
- A.2 Az érzelmek differenciálódása a pozitív érzelmek irányában lesz erőteljesebb.
- A.3 Az érzelmek felismerésekor a tévesztés projektív hibák megjelenését eredményezi, melyeknek részesedése az összes hibákból életkoronként növekedő tendenciát mutat.

B. Osgood-féle skála módosított változata

- B.1 A probandusok bizonyos dolgok megítélésénél preferálják a pozitív jelentésűeket, ez nemenként is eltérést mutat.
 - B.2 Az aktivitás dimenziójában a rangsorolás eredményeként a kísérleti személyek a középső helyet (a 0 értéket) preferálják inkább.
 - B.3. Az értékek megválasztásánál is a pozitív skálaelemeket választják többen.
- Jelen tanulmányban ezeknek a hipotéziseknek igazolását, a kérdések értékelését, elemzését tesszük meg, az összegzést később a többi eljárás mód eredményeivel együtt fogjuk ismertetni.

4. Az eredmények értékelése

A.2.1. Érzelemfelismerés a Rudolph-képek alapján

A Rudolph által készített képeket a század eleje óta használják a pszichológiában kísérleti célokra: érzelmi jelentések felismertetésére. 1918-ban Langfeld kísérletében bebizonyosodott, hogy az emberek jelentős mértékben felismerik a pozitív érzelmeket ábrázoló arckifejezéseket, míg a negatív színezetűeket kevésbé jó eredménnyel azonosítják. Langfeld eredményeiből kitűnik, hogy az öröm érzelmi kifejezésének azonosítása a legjobb (64,—%-os) a kísérleti személyek körében, míg a legrosszabb (30,—%-os) a bosszankodás felismerése.

Allport 1924-ben egyetemi hallgatók körében végzett kísérletében a képek átlagos felismerése 48,8%-os, a legjobb eredmény 72,—%-os, míg a leggyengébb 21,—%-os egyénenként.

Sorolhatnánk az eredményeket hosszadalmasan, de csak a szempontunkból legérdekesebbnek ígérkező magyarországi vizsgálatot említjük meg: Lénárd Ferenc és Forrainé Bánlaki Erzsébet 1961-ben tette közzé a tizenhat Rudolph-féle kép alapján történt érzelmi felismerés-vizsgálat eredményét. E közel 20 esztendővel ezelőtt végzett kísérlet eredményeit hasonlítottuk össze az akkori 15—16—17 évesek, valamint a mai 15—16—17 évesek és 18—20 évesek jelentés-felismerésével. A korcsoportonként elvégzett vizsgálatok eredményeit egyénenként magnetofonnal rögzítettük, s a válaszadást az adott nyelvi korpusz alapján értékeltük. Instrukciónk a következő volt: „Nézd meg figyelmesen a képeket! Milyen érzelmet, milyen érzelmi állapotot fejez ki a kép?”

A Rudolph-féle képsorozat képeinek felhasználásával tehát perceptuális ingerre (a képek látványa) verbális válaszreakciót kaptunk.

Az egyes életkorok között jelentős eltéréseket tapasztalunk a helyes felismerések arányos megoszlását tekintve. A teljességre való törekvés igénye nélkül megállapítható, hogy míg a 15—16 éveseknél a csodálkozás arckifejezését ismerik fel a legtöbben, a 17 éveseknél a nagy öröm érzelmi ábrázolása kerül előtérbe, s az átlag 20 éveseknél a fájdalom arckifejezését ismerik fel a legtöbben helyesen. Az aggodalom (10. kép) arckifejezését a 20 évesek közül senki sem ismerte fel helyesen, míg a kisebbeknél ez az 5., illetve a 6. helyre került a felismerési gyakorisági táblázatban.

Ez az adat ennek az érzelmenek a felismerésében visszaesést mutat a helyesség vonatkozásában.

Az elkeseredettséget a 15—16 évesek a 15. helyen azonosítják, míg a gyakoriságot tekintve a 17, illetve a 20 éveseknél emelkedést mutat a helyes felismerések adatait tekintve: a 9. illetve a 6. helyre kerül.

Ugyancsak érdekes fejlődépszichológiai szempontból a rémület, iszonyat (6. kép) arckifejezésének felismerése, korábban a 10, 11., 7. helyen ismerték fel a legtöbben, míg a 20 éveseknél a 2. legnagyobb gyakoriságot mutatják. A félelem érzelmének azonosítása az ábra alapján ugyancsak visszaesést mutat: 3., 3., 5. illetve 8. helyre kerül. Figyelemreméltó az undor (11. kép) felismerésének alakulása is: a korábbi 13., 13., 15. helyről az 5. helyre került. A gyakorisági táblázat elemei azt a hipotézisünket nem egyértelműen igazolják, mely szerint a pozitív színezetű érzelmek felismerése lényegesen nagyobb gyakoriságot mutatnak, mint a negatív színezetűeké. Az első öt helyen szereplő érzelmek közül a 20 érzelemből: 7 pozitív színezetű (28,59%) míg a többi 13 (71,41%) negatív színezetű érzelmet fejez ki, s így az *érzelmek helyes felismerésében a negatív érzelmek részesedése jelen vizsgálatunk során nagyobb, mint a pozitívaké.*

A helyes felismerések és a helytelen azonosításuk is jellegzetes megoszlást mutatnak. Különösen szembetűnő, hogy hipotézisünk nem igazolódott be abból a szempontból, hogy a helyes felismerések mennyiségileg is megnőnek életkornak megfelelő mértékben. Az átlagos jó felismerés ugyan 36,14%-osnak mondható a 20 éveseknél (s így a hibákra jut 63,85%), mégis van olyan probandus, aki csak 1 vagy 2 esetleg 3 arckifejezést tudott csak felismerni.

Egy kísérleti személy teljesítménye, így 6,25%-os, egyé 12,50%-os és két probandusé 18,75%-os. Ezzel szemben egyáltalán nem jelentős azoknak a száma, akik legalább a képek felét helyesen azonosították volna: mindössze két fő ért el 50%-os eredményt, s ugyancsak ketten 9 kép helyes értelmezését adták meg (56,25%).

Hipotézisünkben megfogalmaztuk, hogy a tévesztés minőségileg is differenciál-

Jelentés I.	Jelentés II.	Teljes hiba	Projektív hiba
1. Fájdalom	Elkeseredettség	Csodálkozás	Sajnálkozás
2. Rosszkedv	Gyanakvás	Gyűlölet	Makacs harag
3. Nagyfokú elkeseredés	Fájdalom	Öröm, boldogság	Szánsalom
4. Csodálozás	Meglepődés	Öröm, ijedtség	Kíváncsiság, kételkedés
5. Félelem	Csodálkozás	Dac, makacsság	Aggodalom, együttérzés
6. Rémület, iszony	Félelem	Vágy Vágyakozás	Ijedtség
7. Dac, gyűlölet	Bosszúvágy	Egyetértés	Ellenszenv
8. Düh, bosszú	Gyűlölet	Aggodalom	Makacsság
9. Kételkedés	Csodálkozás, fölény	Káröröm	Félelem
10. Aggodalom	Ijedtség	Kárörvendezés	Szorongás
11. Undor	Becs mérítés	Öröm	Alázatosság
12. Káröröm	Gúny	Öröm	Utálat
13. Gyanakvás	Lenézés	Öröm, jókedv	Aggódás
14. Gúny, káröröm	—	Bánat	Bosszankodás
15. Csábító sóvárgás	Elégedettség	Csodálkozás	Rokonszenv
16. Nagy öröm	Jókedv	Gúny	—

ható. A tévesztések között teljesen hibás felismeréseket (pl. fájdalom helyett öröm), valamint projektív hibákat is — találunk. Ezen a két hibatípuson kívül — a 20 éveseknél — új hibatípus jelenik meg, ahol a mimikából a probandusok eseményelőzményre következtek, s annak leírását adták meg az érzelmegnevezése helyett:

A hibák alakulása és megoszlása az egyes életkorokban a következő képet mutatja:

15 évesek		16 évesek		17 évesek		20 évesek	
Teljes	Projektív	Teljes	Projektív	Teljes	Projektív	Teljes	Projektív
61,73 %	38,27 %	51,55 %	48,44 %	54,86 %	45,43 %	84,68	13,61 %

Lássunk néhány példát a teljes hibára:

63.L: az 1. kép „fájdalom” érzelmfelismerése helyett: extázist írt. 19.F: a 11. kép „undor” fogalma helyett öröm, megelégedettség választ adott.

127.F: 14. „gúny, káröröm” fogalma helyett „bánkódás”-t írt. A projektív hibák közül gyakori volt az olyan eset, amikor pl. a 2. kép rosszkedvet, fájdalmat ábrázoló arckifejezése helyett elkeseredést véltek felfedezni az arcvonásokban; illetve jellegzetes tévesztés (főként a kisebbeknél, de még 17—20 éveseknél is), hogy a 15. kép „csábító”, „sóvárgás” kifejezése helyett a rokonszenvet említették meg.

képek jegyzéke

A választott kép	15 éves	16 éves	17 éves	18—20 éves
1. helyen	4.	4.	16.	1.
2. helyen	16.	16.	4.	6.
3. helyen	5.	5.	1.	16.
4. helyen	1.	1.	8.	4.
5. helyen	10.	8.	5.	11.
6. helyen	8.	10.	10.	3.
7. helyen	14.	14.	6.	14.
8. helyen	7.	2.	7.	5.
9. helyen	12.	7.	3.	8.
10. helyen	6.	12.	14.	2.
11. helyen	2.	6.	12.	12.
12. helyen	9.	9.	9.	7.
13. helyen	11.	11.	2.	15.
14. helyen	13.	13.	13.	9.
15. helyen	3.	3.	11.	13.
16. helyen	15.	15.	15.	10.

A fentebb említett hibatípusok mellett jellegzetes a 20 évesek helytelen érzelmefelismerését tekintve a szituációba helyezés kérdése. Okot, előzményt tárnak fel.

A 10. kép helyett: „riadtan veszi tudomásul, hogy ... talán elborzad valamilyen esemény láttán”. (41. L) Az eredeti érzelem az aggodalom volt.

Szintén a 10. kép értelmezése (152. L.):

„Értetlenséget, fájdalmat, elkeseredést tükröz az arc. Valamiben nagyon bízott, és most megtudja, hogy valami közbejött. És első pillanatban még föl se tudja fogni ... ez nem lehet igaz!”

Ugyancsak a 152. L.-t idézem, aki a 12. képről ezt írja: „jókedv, jóindulat. Jó-ságos nagyapó újra látja felnötté vált unokáját.” A kép eredeti jelentése: káröröm. A szituációteremtés színes, meleg érzelmi attitűdű egyénre valló, de — sajnos — az értelmezéssel teljesen hibás megoldást választott. A 149. L. a 13. képről írja, mely gyanakvást jelöl: „ugye megmondtam! Ha rám hallgattál volna, most nem ez történik.”

A 20 évesek csoportjánál a hibás felismerések 304-féle új érzelem felsorolását eredményezték. Hipotézisünkben az szerepelt, hogy *a projektív hibának az összes hibából való részesedési aránya az életkorral párhuzamosan növekedést fog mutatni*. Táblázatunk szerint ez így is van a 15., illetve a 16. évben, míg már körülbelül 3%-os visszaesést mutat a 17 éveseknél (ekkor 45,43%-os), jelentős mértékben háttérbe szorul a 20 éveseknél (13,65%) hipotézisünk tehát e tekintetben is *csak részben igazolódott*. Az 1961-es és a mostani vizsgálat eredményei összehasonlítva: 1961-ben a kísérleti személyek csak két érzelmet azonosítottak 50%-nál többen helyesen.

Mostani kísérleti személyeink közül a legtöbben a csodálkozást ismerték fel (4. kép): 80,83% — 1971-ben 70,—%. A 16. kép (a nagy öröm) felismerése most 79,43%-os, 1961-ben ez 66,—% volt. Az 5. képet (félelem) 59,57%-osan, az első képet (fájdalom) 56,03%-osan ismerték fel helyesen. A 20 éveseknél 5 kép felismerése mutat 50,—% feletti felismerési arányt, ezzel hipotézisünk *beigazolódott*, mely szerint *az életkorral együtt növekszik a felismerési arány helyessége is*.

1. kép: 73,91%; 6. kép: 60,86%, 16. kép: 60,86%; 4. kép: 60,86%; 11. kép: 52,17%.

Az érzelmek felismerése, azonosítása a Rudolph-féle képek alkalmazásával korántsem megoldott. A jövőben HOOSAIN piktografikus módszerével is mérni fogjuk a verbális megnyilvánulásokat kísérő érzelmi, valamint metakommunikatív elemek kongruenciáját, illetve inkongruenciáját.

B.2.2. Értéorientációs vizsgálat az Osgood-féle skála módosított változata alapján

Instrukciónkban közöltük: probandusaink értékítéletére vagyunk kíváncsiak, ezért a skála elemei közül úgy válasszanak, hogy számukra mi jelent nagyobb értéket: az egyik póluson, vagy a másik póluson levő elem. Semleges választás esetén az X jelet a skála közepén kellett elhelyeznie. A skálasorozat elemei:

1., 4., 7. értékek:	1. pozitív	...	negatív	4. fontos	...	jelentéktelen
	7. optimista	...	pesszimista			
2., 5., 8. erő:	2. erős	...	gyenge	5. kemény	...	lágú
	8. nehéz	...	könnyű			
3., 6., 9. aktivitás:	3. aktív	...	pozitív	6. mozgalmas	...	nyugalmas
	9. meleg	...	hideg			

(Kósáné, 1975)

A három dimenzióban minden egyes szó értékét, erejét, aktivitását mértük; ez utal a probandus értékeire, erejére, aktivitására. Az értéket hordozó melléknevek közül a legnagyobb értékű az optimista (33,33%-os) választással. A fontos—jelentéktelen szópárnál 33,33% semlegesnek ítéli meg a fogalom jelentését. A pozitív—negatív fogalmakkal kapcsolatban a két szélső értéket senki sem választotta, erőteljes a pozitívhoz második helyen közeleső skálafok megterhelése (57,14%), semleges ítélet (38,09%) adódik.

Az erőt értéként választóknál az erős—gyenge fogalompárból az erőt első helyen csak 9,52% választotta, itt a semleges hely a legnagyobb megterhelésű (42,85%). Jelentős mértékű itt a gyengéhez második helyen való közelség választása is (28,57%). A 8. szópárnál a nehéz fogalmat a kísérleti személyek 23,80%-a tartja lényegesnek, míg a legnagyobb megterhelést itt is a semleges hely mutatja (40,85%).

Az aktivitás dimenziójában a meleg fogalom preferálása jelentős, a probandusok 42,85%-a legjellemzőbbnek választja, míg a második értékes helyen is 33,33% tartja magaránézzve jellegzetesnek a meleg fogalmat; itt nem kap egyetlen szavazatot sem a hideg fogalom.

Kazuisztikai adataink tükrében megállapíthatjuk, hogy probandusaink értéorientációja jelentős mértékű eltérést mutat. Van olyan probandus, akire az egy—egy dimenzió belüli legszélsőségesebb választás a jellemző: A 124.F. a 2., 5., 8 erődimenzióban a 2.-nál az erőt legjellemzőbbnek választja; a kemény—lágú dimenzió-

ban semleges; a nehéz—könnyű viszonylatában a legkönnyebb értéket vállalja. (+2; 0; -2 értékkel). 74.L. probandusunk ugyanebben a dimenzióban mindháromszor semleges választ. A 124.F. az aktivitás kategóriáknál egyértelműen a legpozitívabbat választja magára jellemzőknek. A probandus ismeretében ez a választás nem megfelelő önértékelést feltételez. Szereti önmagát előtérbe helyezni, tipikus „érdekember”, akit társai kiközösítettek.

A 120.L. az első dimenzióban teljes mértékben jelentéktelennek tartja önmagát, míg minden más dimenzióban választása semleges. Személyiségének ismeretében választása jól reprezentálja döntésképtelenségét, jelentős mértékű befolyásolhatóságát, kapcsolatteremtő képtelenségét, teljes introverzióját. Személyiségével sokat foglalkozunk, törekszünk önmaga és társai iránti érdeklődését felkelteni és fokozni, igényt kialakítani a közösség iránt.

Kimondottan vezéregyenységek választásukban nem kérkednek önmaguk fontosságának, jelentékeny voltának előtérbe állításával. Az exploráció során kiderült, hogy nem szeretnének társaiktól negatív visszajelzéseket kapni saját személyiségükre vonatkozóan, ezért nem választották egyértelműen a legpozitívabb értékeket. Előfordul egy-két esetben olyan is, hogy éniidentitásuk és a társaik elfogadása között éles különbség van. Az okok feltárása folyamatban van.

Hipotézisünk abból a szempontból igazolódott, hogy az összes értékválasztásban a pozitív értékek preferálása a jelentősebb: 45,50%; a semlegesé 32,80%, míg a negatív 21,7%-os választást mutat.

Hipotézisünkben szerepel, hogy nemenként is eltérhet a pozitív értékek preferálása a negatívval és a semlegessel szemben. Eredményeink szerint ez a különbség nem szignifikáns, hiszen a lányok pozitív értékválasztása 21,69%-os, míg a fiúké 23,80%-os. Eredeti feltevésünk szerint az aktivitás dimenziójában a semlegesség megterhelése lenne a legjelentősebb. Ez nem igazolódott, hiszen a probandusok választása itt csak 8,99%-os. Ezzel szemben a legtöbb semleges választás az erő dimenziójában van (13,75%).

5. Összegezés, további feladatok

Jelen munkánkban az érzelmi jelentések felismerésének megbízhatóságát, a probandusok értékorientációjának alakulását mértük fel. A továbbiakban vizsgálódásunkat kiegészítjük Hoosain piktografikus módszerével. Fel kell tárnunk, hogy az egyes hibás érzelmi felismerések mögött milyen pszichikus mechanizmusok húzódnak; tisztáznunk kell azt is, hogy az egyes érzelmek jelentéstartományába milyen tényezők tartoznak bele probandusainknál. Figyelemmel kell kísérnünk a probandusnál — sajátos kommunikációs szituációkat teremtve —, hogy a másik ember érzelmi állapotának esetleges változását milyen módon percipálja; milyen módon képes empátias képessége révén kommunikációs partnerének segítséget nyújtani a kommunikáció zavartalan továbbfolytatásához. Az Osgood-féle rangsorskálát szeretnénk kiegészíteni olyan érzelmi jelentéstartalommal rendelkező fogalmak indukálásával, melyek alkalmazásával még nyilvánvalóbbá válik probandusaink értékpreferálása.

Vizsgálatsorozatunk — az összes kísérlet elvégzése után — különböző életkorúak érzelmeit, önismeretének szintjét fogja bemutatni. Vizsgálataink az énképnek — mint szociális beállítódásnak —, a személyiségnek önmagához való viszonyulását mérik három fő önismereti komponenst feltárva: megismerési, érzelmi, viselkedési jellemzők. Komponenseink tartalmazzák a kísérleti személy önmagáról való ismere-

teinek rendszerét, az önértzet, önbecsülés, érzelmi minőségének dimenzióját, valamint a személyiségnek önmagához való gyakorlati viszonyulását.

Feladatunknak tekintjük, hogy eredményeinket probandusaink kommunikatív készségének fejlesztése, empátiás képességének megfelelő irányú alakítása, illetőleg tudatos programmal irányított személyiségfejlesztése érdekében használjuk fel.

IRODALOM

- ARANSON: A társas lény (Bp., 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó).
- BÁCSKAI ERZSÉBET: Beszélt és írott nyelvi megnyilatkozások elemzésének, értékelésének lehetősége különböző életkorúak pszicholingvisztikai szempontú vizsgálata alapján. (Szeged, 1978. JGYTF Tudományos Közleménye, 143—150. o.)
- BUDA BÉLA: Az empathia jelensége és jelentősége a pszichiátriában. (Bp., 1976. Magyar Pszichológiai Szemle 33. 2. 107—126. o.)
- BUDA BÉLA: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei (1979. MRT Tömk. K.)
- DEME LÁSZLÓ: A beszéd és nyelv (Bp., 1976. Tankönyvkiadó).
- GERÉB GYÖRGY: Az iskola pszichés klímájáról. (Bp., 1970. Tankönyvkiadó)
- GERÉB GYÖRGY: Eljárásmód a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatára. (Szeged, 1967. Szegedi Tanárképző Főiskola, Tudományos Közlemények)
- HORVÁTH GYÖRGY: Személyiség és öntevékenység (Bp., 1978. Tankönyvkiadó)
- KISS TIHAMÉR: Az énkép kialakulása és fejlődése (Bp., 1978. Tankönyvkiadó)
- Kommunikáció I., II. (szerk.: Horányi Özséb, Bp., 1977. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)
- KON, I. SZ.: Az ifjúkor pszichológiája (Bp. 1979. Tankönyvkiadó)
- KÓSÁNÉ ORMAI VERA—JÁRÓ KATALIN—KALMÁR MAGDA: Fejlődéslélektani vizsgálatok. (Budapest, 1975. Tankönyvkiadó)
- LÉNÁRD FERENC—FORRAINÉ BÁNLAKI ERZSÉBET: Az érzelmek felismerése arckép alapján 7—17 éves korban. (Bp., 1961. Pszichológiai Tanulmányok III. 267. o.)
- MOHÁS LÍVIA: Találkozás önmagunkkal. (Bp., 1979. Móra Kiadó)

EXPERIMENTELLE UNTERSUCHUNG DER GEFÜHLE, DER SELBSTKENNTNIS VON PERSONEN UNTERSCHIEDLICHEN LEBENSALTERS AUFGRUND IHRER VERBALEN UND NICHT-VERBALEN ÄUSSERUNGEN I.

ERZSÉBET BÁCSKAI

Die Untersuchungen unternehmen einen Vergleich, eine Wertung der geschriebenen und gesprochenen sprachlichen Äusserungen verschieden alter Personen. In der vorliegenden Arbeit wurden das Niveau der Selbstkenntnis und die richtige Erkennung einzelner Gefühle von Mittelschülern und Hochschulstudenten verglichen. In der richtigen Erkennung der Gefühle zeigt die Beteiligung der negativen Gefühle in jeder Altersgruppe eine grössere Häufigkeit, als die der positiven. Es hat sich auch die Hypothese bestätigt, wonach parallel mit dem fortschreitenden Lebensalter auch die Anzahl der richtig erkannten Bilder steigt. Mit der modifizierten Osgood-schen Skala wurde die Wertorientierung der einzelnen Probanden gemessen. In der gesamten Wertwahl ist der Präferenz der positiven Werte eine bedeutendere. Zu Ende der Untersuchungsreihe soll durch Einschliessung der verschiedenen Persönlichkeitsdimensionen die verbale und nicht-verbale Kommunikation der Versuchspersonen zuverlässig demonstriert werden.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧУВСТВ И САМОПОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ РАЗЛИЧНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП НА ОСНОВЕ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ

БАЧКАИ ЕРЖЕБЕТ

В настоящей работе нами были проанализированы и сравнены вербальные и письменные высказывания молодёжи различных возрастных групп. В этой работе автор публикует результаты анализа и сравнения уровня самопознания и определение различных чувств учащихся средних учебных заведений и студентов вузов. В правильном определении чувств во всех возрастных группах отрицательные чувства преобладают над положительными чувствами.

В ходе исследования подтвердилась и наша гипотеза относительно того, что по мере увеличения возраста исследуемых возрастает и количество правильно опознанных изображений. При помощи видоизменённой школы Остуда мы измеряли ценностную ориентацию отдельных пробанд. В выборе ценностей значительное предпочтение отдаётся положительным ценностям. Целью наших дальнейших исследований является то, чтобы при помощи раскрытия различных димензий личности убедительно показать вербальную и невербальную коммуникацию исследуемых.

A TANSZÉKEK FEJLŐDÉSE A SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN I.

BERÉCZKI SÁNDOR

Tanárképző Főiskolánk 107 éves történetének elemzése során eddig kevés figyelmet fordítottunk a szervezeti keretek vizsgálatára, jóllehet az intézet elé kitűzött célok, az oktatás-nevelés tartalmának változásai kihatottak a szervezeti keretekre is. Indokolt tehát, hogy az intézet életének ezzel az összetevőjével is foglalkozzunk.

A tanárképző főiskola alapvető szervezeti egységét a tanszékek jelentik. Eddig sem a tanszékek fejlődésének általános menetét, sem az egyes tanszékek történetét nem tettük alaposabb vizsgálat tárgyává. Csupán egy-két tanszék fejlődését dolgozták ki a kutatás során (történelem, fizika, neveléstudományi).

Tanulmányomban a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, illetve jogelődje, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanszékeinek történeti kialakulását, fejlődését vizsgálom, nem térek ki azonban az egyes tanszékek személyi összetételének, létszámának alakulására.

A tanszék fogalmának, szervezetiének és feladatainak értelmezése a főiskola számára kiadott szervezeti szabályzatokban

A tanszék fogalmának értelmezését, feladatait, szervezetiének és vezetésének kérdéseit a főiskola szervezeti szabályzatai rögzítik. Az egymást követő szervezeti szabályzatok alapján nyomon követhetjük a tanszékekkel kapcsolatos rendelkezések alakulását.

A Polgári Iskolai Tanárképző első szervezeti szabályzata a VKM 10 998 sz. rendelete alapján 1877. júl. 13-án jelent meg „Szabályrendelet az állami elemi és polgári iskolai tanító- és tanítónőképezde igazgatására” címen.¹ Mint a cím is mutatja, ez a szabályzat az elemi és polgári iskolai tanítóképzést még egy szervezeti keretben tárgyalja. Az első szervezeti szabályzat „A tanár”-ról szóló fejezet 17. §-ában szól a tanár jogairól és kötelességeiről. Ezzel kapcsolatban az a) pontban olvashatunk arról, hogyha a tanárnak „az igazgató ellen kifogásai vannak, azokat a tanári szék elé viszi.”² Az e) pontban írja elő a szabályzat, hogy a-tanár „a tanári széken és tanácskozmányokon mindenkor megjelenik.”³ Mint látjuk, az első szervezeti szabályzat következetesen a „tanári szék” kifejezést használja, bár annak értelmezését nem adja meg elég világosan. Ezzel szemben viszont pontosan megjelöli a tanári testület fogalmát a 24. §-ban: „A tanítóképezde minden tanára, a gyakorlóiskola tanítójával együtt, tanári testületet képez.”⁴

Trefort Agoston vallás és közoktatásügyi miniszter az 1879-ben kiadott 16 014. sz. rendeletével (melyet Gyertyánffy István az „intézet magna chartájának” nevezett) már elkülöníti egymástól az elemi iskolai és polgári iskolai tanítóképzést, a tanszékkel kapcsolatos szervezeti kérdéseire azonban nem tér ki.

Ugyancsak nem tesznek említést a tanszékekről a későbbi években kiadott szervezeti szabályzatok, illetve a szervezeti szabályzat módosítására vonatkozó javaslatok sem, jóllehet ezek már csak a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet számára készültek. A módosító javaslatok azt a célt szolgálták, hogy a szervezeti szabályzat mondja ki az intézet főiskolai jellegét s az intézet szervezete feleljen meg ennek a felsőoktatási jellegnek. Azonban sem a tanári kar 1895-ben készített javaslata, sem a VKM 70 512. sz. rendeletével 1906. aug. 16-án kiadott „A m. kir. állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézetek szervezete és rendtartási szabályai” nem tartalmaznak intézkedést a tanszékekkel kapcsolatban. Az 51. §-ban olvashatunk csak a tanszékre vonatkoztatható megállapítást: „A rendes tanárok az őrizetükre és kezelésükre bízott szertárákról (a könyvtárt is beleértve), taneszközökről stb. leltárt vezetnek s értük felelősséggel tartoznak.”⁵

A VKM 1908-ban rendelettel utasítja a főiskola tanári karát új szervezeti szabályzat kidolgozására. A tanári kart az Országos Polgári Iskolai Egyesület is segíti e munkájában. 1909-ben elkészült „A polgáriskolai tanárképzés szervezete.”⁶ Ez a szervezeti szabályzat és az egyes javaslatokhoz kidolgozott indoklás már világosan megfogalmazza a tanszék fogalmát és a vele összefüggő szervezési feladatokat.

Az I. fejezet 3. §-a leszögezi: „A polgáriskolai tanárképző főiskolák a magyarországi főiskolák csoportjában rangfokozatra nézve mindjárt az egyetemi jellegű főiskolák után következnek.”⁷

A tanszékekről a III. fejezet (Tanári testület) intézkedik. A 10. § megállapítja: „A főiskolák tanulmányi rendszerébe fölvelt minden olyan tárgyra, amelyikből a tanterv egy tanárra elegendő elfoglaltságot állapít meg, rendes tanszék állítatik. Eme tanszékek rendes tanárokkal töltendők be. Az előbbi föltételnek meg nem felelő, továbbá fakultatív, vagy nem véglegesen fölvelt tárgyak ellátására rendkívüli vagy megbízott tanárok is alkalmazhatók.”⁸

Mint látjuk, az a szervezeti szabályzatot módosító javaslat, amelyik először fogalmazza meg a tanszék lényegét, az eddig kialakult gyakorlatot rögzíti. Lényeges elemként szerepel azonban ebben a megközelítésben, hogy kiemeli „az egy tanárra elegendő elfoglaltságot” mint a tanszék létesítésének kritériumát. Ez lehetőséget nyújtott volna az addigi nagy szakcsoportok differenciálására. Bár az 1909-es javaslat nem jelöli meg, hogy mennyi a rendes tanárok kötelező heti óraszám, az 1906-os szervezeti szabályzat ezt maximum 15 órában írja elő.

A II. fejezet 7. §-a kimondja: „A tudományos szakképzés céljához mérten az egyes tanszékek felszerelendők: szakkönyvtárral és a tárgy természete szerint: laboratóriummal vagy szemináriummal.”⁹

A III. fejezet 11. §-a előírja: „Amelyik tanszéken a könyvtár és a laboratórium kezelése, a laboratóriumi vagy a szemináriumi gyakorlatok ellátása nagy megterheléssel jár, ahhoz tanársegéd, esetleg laboráns osztandó be. Ez utóbbiakkal hivatalos elfoglaltságuk keretében a tanszék tanára rendelkezik; valamint ő viseli a felelősséget e reábizott könyvtárért és laboratóriumért is.”¹⁰

A 12. § a tanárok kinevezésével foglalkozik: „A rendes, valamint a rendszeresített rendkívüli tanári székek pályázat útján töltenek be az iskolai, vagy tudományos pályán működő olyan egyének közül, akik szaktudományuk irodalmi művelésével, abban való hivatottságukról tanúságot tettek. Az olyan pályázók, akik a tanszék tárgyára valamelyik hazai egyetemen magántanárokkul habilitáltak, vagy tagjai a Magyar Tudományos Akadémiának, tudományos működésük további igazolásától föl vannak mentve. Az ily pályázók elsősorban veendő figyelembe. A rendes tanárokat a tanári testületnek lehetőleg hármas jelölése alapján a Vallás- és Közoktatás-

ügyi Miniszter fölterjesztésére Ő felsége a király nevezi ki. A tanári testület javaslatára a rendes tanszék meghívás útján is betölthető.

Megfelelően minősített pályázók hiányában a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter ideiglenes minőségben a rendes tanszékekre is alkalmazhat rendkívüli tanárokat.”¹¹

Az 1909-es javaslat tehát részletesen foglalkozik a tanszék szervezésének, vezetésének kérdéseivel. Ez a javaslat — amint ezt az indoklásban olvashatjuk — azt a célt szolgálta, hogy „a polgáriskolai tanárképzés és képesítés terén is szűnjék meg a Népoktatási Törvény szülte bizonytalan állapot.”¹²

A tanári kar módosító javaslatát a minisztérium nem fogadta el. 1913-ban az Országos Polgári Iskolai Egyesület 18. közgyűlésén ismét napirendre tűzték a polgári iskolai tanárképzést. Az erre az alkalomra készített szervezeti szabályzat változtatás nélkül veszi át az 1909-es javaslatban szereplő megállapításokat. Ez a felterjesztés sem hozta meg a kívánt módosításokat.

1918. január 31-én az Országos Polgári Iskolai Egyesület beadványában kéri a minisztériumot arra, hogy a polgári iskolai tanárképző intézetet főiskolává nyilvánítsa. A minisztérium a beadványt javaslatként céljából a tanító- és tanítónőképző intézetek szakfelügyelői hivatalának küldte meg. A szakfelügyelői hivatal felterjesztése mindazokat a kritériumokat felsorolja, amelyek megadják az intézet főiskolai jellegét, a tanszéki szervezeti keretről azonban nem szól.

1918. november 11-én az intézet megkapja a főiskolai rangot, ezzel együtt azonban nem dolgoznak ki új szervezeti szabályzatot.

A két tanárképző főiskola tanári kara a Tanácsköztársaság idején, 1919. március 26-án együtt dolgozza ki a szervezeti szabályzat reformtervezetét, de lényegesen ebben sem térnek el a már korábban kidolgozott tervezetektől.

1928-ban a két tanárképző főiskolát egyesítik, Szegedre helyezik és az egyetemmel hozzák kapcsolatba. Az átszervezés új szervezeti szabályzat kidolgozását igényli. A minisztérium 1933-ban készíti el a szervezeti szabályzat tervezetét, melyet 1935-ben véglegesít a 12 228—34/IV. sz. rendeletével „Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezése” címen.¹³

Az 1935-ös szervezeti szabályzat több §-ban foglalkozik a tanszékekkel. Ez a szervezeti szabályzat a legtöbb pontban átveszi a korábbi években elkészített, de a VKM által el nem fogadott javaslatok tanszékekre vonatkozó megállapításait, természetesen kisebb-nagyobb módosításokkal. Tekintettel arra, hogy az 1935-ben kiadott szervezeti szabályzat az 1906-os szabályzatot váltotta fel s először határozza meg a tanszék feladatait és végül mivel 1947-ig érvénybe maradt, érdemes megállapításaival részletesebben foglalkozni.

Az új szervezeti szabályzat 11. §-a a következőképpen jelöli meg a tanszék létesítésének feltételeit: „A fő és kiegészítő szakcsoportok azon tárgyainak, melyekből a jelöltek polgári iskolai tanári képesítést nyerhetnek s melyek a tanárképzőben egész tanári elfoglaltságot kívánnak, lehetőleg rendes tanszékük van. Azoknak a tárgyaknak tanításával, melyek a tanárvizsgálatnak nem tárgyai, vagy amelyek nem kívánnak teljes tanári elfoglaltságot, beosztott vagy óraadó tanárokat bíz meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

A tanárképző rendes tanárának legmagasabb kötelező óraszám 12.”¹⁴

A 12. és 13. §-a rendes tanárok kinevezését szabályozza. A 12. § megállapítja: „A rendes tanárokat nyilvános pályázat útján a főiskolai tanári kar ajánlása, illetőleg az igazgató-tanács jelölése alapján a VII. fizetési osztályig bezárólag a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a VI. és V. fizetési osztályba pedig az államfő nevezi ki.”¹⁵

A 13. § előírja: „A főiskolai tanári állásra tudományos irodalmi és gyakorlati úton igazolt rátermettség minősít. A tanári állások betöltésénél egyenlő rátermettség esetében elsősorban egyetemi és műegyetemi tanárok vétetnek figyelembe, másodszorban oly középiskolai és tanítóképző intézeti tanárok, akik szaktudományukat irodalmilag is művelik.”¹⁶

A 15. §-ban a tanárok tanszékkal kapcsolatos feladatait rögzítik: „A tanárok tanszékük szellemi és anyagi ügyeit vezetik, tanszékük tanulmányi javadalmainak felhasználásáért, szemináriumok, vagy laboratóriumok felszereléséért s leltáruk helyességéért felelősek. A külön megállapítandó idevágó szabályzatok értelmében rendelkeznek a tanszékükhöz beosztott tanerőkkel, gyakornokokkal és altisztekkel.”¹⁷

A 19. § szabályozza a tanszéken dolgozó tanárok tevékenységét. „Az egyes tanszékek mellé beosztott tanerők, vagy díjtalan gyakornokok az illető szaktanár közvetlen felügyelete és rendelkezései alatt állanak, a főbb megjelölt szakteendőket teljesítik és neki főleg a laboratóriumi és szemináriumi gyakorlatoknál és a tanszék felszerelésének és leltárának kezelésénél segédkeznek. A díjtalan gyakornokokat a tanári kar ajánlására az igazgató-tanács javaslatára, rendszerint a főiskola jelesen végzett s polgári iskolai tanári oklevelet szerzett hallgatói sorából a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter bízta meg egy-egy évi időtartamra, mely idő esetről-esetre, legfeljebb azonban két ízben meghosszabbítható.”¹⁸

A 20. §. „A díjtalan gyakornokok számát és az egyes tanszékekhez való beosztását a tanárképző főiskola munkájának szükségletei szerint a főiskola tanári testületének ajánlása, illetőleg az igazgató-tanácsnak javaslatja alapján évről-évre a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.”¹⁹

Az 1935-ös szervezeti szabályzat tehát néhány javaslatban kibővíti a tanár kar, illetve az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület által kidolgozott javaslatokat. Így pl. a tanszék kritériumaként jelöli meg a tanári képesítést adó szaktárgyakat, s lehetőséget ad a díjtalan gyakornokok alkalmazására.

A polgári iskolai tanárképzés megszűnésével, illetve a Pedagógiai Főiskola 1947-ben történő megszervezésével a tanárképzés célkitűzése és feladatrendszere, tartalma is megváltozott. A főiskolai oktató-nevelőmunka alapvető szervezeti kerete azonban a tanszék maradt. A tanszék fogalmának értelmezésében és szervezésének kérdéseiben az 1947 után készült szervezeti szabályzatok eltérnek a korábbi években rögzítettektől.

A Pedagógiai Főiskolák működését az 1950-ben kiadott Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete szabályozza. Ennek 5. §-ának 1. pontja kimondja: „A pedagógiai főiskolák oktatószemélyzete a főiskolai tanszékvezető tanárokból és a segéd-tanszemélyzetből áll.”²⁰

A Pedagógiai Főiskolák szervezeti szabályzatát e rendelet alapján készíti el a Közoktatásügyi Minisztérium 1951-ben. A Pedagógiai Főiskoláknak ez az első szervezeti szabályzata részletesen foglalkozik a tanszékekkel is. A tanszékeket a főiskola irányító szervei című fejezetben tárgyalja. Ebben a tanszék értelmezését a következőképpen jelöli meg: „A tanszék a Főiskolán az oktatás és a nevelés alapszerve, mely az egy vagy egymással összefüggő több tantárggyal kapcsolatos oktatási, módszertani és tudományos munkát közvetlenül megvalósítja.”²¹

A szervezeti szabályzat meghatározza a tanszék szervezetét is, amely következő: „a) tanszékvezető tanár; b) főiskolai tanárok; c) megbízott előadók; d) adjunktusok; e) tanársegédek; f) demonstrátorok, tanulókörvezetők; g) laboránsok, vagy hivatalsegédek.”²² „A tanszékvezető tanárt az azonos tanszéken működő főiskolai tanárok közül a főiskola igazgatója bízta meg.”²³

A szervezeti szabályzat 7 pontban jelöli meg a tanszékvezető tanár feladatait:

1. a tanszék oktatómunkájának irányítása;
2. a tanszékkal kapcsolatos könyvtár, laboratórium fejlesztése, kezelése, a hallgatók számára hozzáférhetővé tétele;
3. a hallgatóknak a tanszéki munkába való bevonása, a tanszék többi tanárával egyetértésben;
4. a tanszéken működő tanárok, előadók, tanszéki munkájának összehangolását célzó időnkénti tanácskozások tartása és az ezen való elnöklés. Minden félév végén a tanszékvezető tanár a tanszék oktatószemélyzetével értekezletet tart, amelyen kiértékeli az elmúlt félév oktatói munkáját, egyben meghatározza a következő félév oktatási tervét;
5. a tanulókörök munkájának megszervezése, irányítása és ellenőrzése a tanszéken tanító többi tanár, előadó és tanársegéd személyzet bevonásával;
6. a tanszéken működő előadók tematikájának megvitatása;
7. a hallgatók didaktikai képzésében való részvétel.

1952. november 13-án az egyes főiskoláknak el kellett készíteni saját szervezeti szabályzatukat az 1951-es szabályzat alapján. A Főiskola szervezeti felépítése címet viselő II. fejezet 1. pontjában olvashatjuk: „Az oktató- és nevelőmunka döntően az egyes tanszéken történik.”²⁴

A III. fejezet tartalmazza a tanszékre vonatkozó előírásokat. Nem változtatja meg az 1951-es szervezeti szabályzat meghatározását a tanszék fogalmáról. A többi pontban azonban már lényeges eltérések találhatók. Így új pontként szerepel a 2. pont: „Főiskolai tanszéket a közoktatásügyi miniszter szervez.”²⁵

Módosítja a tanszékek oktatószemélyzetének összetételét is (3. pont):

- a) tanszékvezető tanár, vagy docens,
- b) főiskolai tanár,
- c) főiskolai docens,
- d) főiskolai adjunktus,
- e) főiskolai tanársegéd,
- f) megbízott előadó.

A szervezeti szabályzat előírja: „4. A tanszék élén tanszékvezető tanár áll. 5. A tanszékvezető főiskolai tanár a tanszék felelős vezetője. Közvetlenül az igazgatónak tartozik felelősséggel.”²⁶

Lényegesen megváltozik a tanszékvezető feladatköre, amelyet 12 pontban jellemlenek meg. (6. pont).

1. Előadásokat tart, irányítja és ellenőrzi a tanszéken folyó nevelő és tudományos munkát;
2. elkészíti a tanszék munkatervét a főiskolai munkaterv alapján;
3. kidolgozza a tanterv alapján az előadások és gyakorlatok programját együttműködve a többi főiskola hasonló tanszékvezetőivel;
4. biztosítja és ellenőrzi a hallgatók tanulmányi előmenetelét, rendszeres tanulását, a tanulmányi fegyelmet, a hallgatók eszmei-politikai fejlődését;
5. felügyeletet gyakorol szaktárgya tekintetében a pedagógiai tanszék által szervezett pedagógiai gyakorlatok és a gyakorló általános iskolák munkája felett;
6. irányítja szaktárgyai keretében a szaktanári továbbképzést és a levelező oktatást;
7. biztosítja az oktatószemélyzet szakmai és politikai fejlődését, gondoskodik a tanszék összes dolgozói között a helyes munkamegosztásról;

8. megírja az általa előadott tárgy jegyzetét együttműködve a többi főiskola hasonló tanszékvezetőivel (amennyiben nincs a tárgyból tankönyv);
9. rendszeres tanszéki értekezleteket tart az oktató-nevelő és kutatómunka kérdéseivel kapcsolatban;
10. javaslatot tesz az igazgatónak az oktató személyzet kinevezésére;
11. felelős a tanszéken levő állami vagyonért, a tanszék rendelkezésére álló hitelek felhasználásáért;
12. havonta jelentést tesz az igazgatónak a tanszék munkájáról.

Ha e feladatköröket az 1951-es szervezeti szabályzatban felsoroltakkal összehasonlítjuk, akkor nemcsak a feladatok számának növekedését, hanem azok tartalmának megváltozását is ugyanakkor újak jelentkezését is észrevehetjük. Ez jelzi a tanszék jelentőségének kiemelését s a feladatok differenciálását. A szegedi Főiskola 1956. novemberében dolgozza ki tervezetét a Pedagógiai Főiskolákról készülő törvényjavaslatához, melyet 1957. január 7-én terjeszt fel a minisztériumba. Ez a tervezet a tanszékekkel kapcsolatban megállapítja: „A tanszékek számát, elnevezését, tagjainak létszámát és beosztását a főiskola szervezeti szabályzata határozza meg” (II. 1. §)²⁷ A III. 1. §-a a tanszék vezetésével kapcsolatban megállapítja: „A tanszékek vezetését a Főiskola Tanácsának javaslatára az M. M. által kinevezett tanszékvezető tanárok látják el. A tanszékvezető felelős a tanszék oktató, tudományos, illetőleg művészi munkájáért, valamint dologi ügyeiért.”²⁸

1952-től 1971-ig nem készül új szervezeti szabályzat. Az 1970. (VIII. 7.) Korm. sz. rendelet 4. § (1) bekezdésének 2. pontja folytán a művelődésügyi miniszter által kibocsátott 14/1970. (XI. 10.) MM. sz. rendelet alapján készíti a szegedi Tanárképző Főiskola 1971-ben „A szegedi Tanárképző Főiskola szervezetének és működésének szabályzata” c. dokumentumot, melyet a művelődésügyi miniszter 35 831/1971. VI. sz. leiratával hagy jóvá.²⁹ Ez a szervezeti szabályzat a III. „A főiskola oktatási és egyéb szervezeti egységei” című fejezetben (12. §) rögzíti a tanszékkel összefüggő elvi kérdéseket. E § 2. pontjában ezeket szögezi le: „Oktatási, szervezeti egységek: a) a tanszék egy tudományág, illetőleg a vele rokon tudományok oktatására kialakított szervezeti egység; b) az idegen nyelvi lektorátus a főiskolai hallgatók idegen nyelvi oktatását ellátó szervezeti egysége.”³⁰ A 13. § a szervezeti egység vezetésével foglalkozik: a tanszék élén a tanszékvezető, az idegennyelvi lektorátus élén a lektorátus vezetője áll, akiket a főigazgató javaslata alapján a művelődésügyi miniszter bíz meg. A megbízatás 5 évi időtartamra szól s meghosszabbítható. Az oktatási szervezeti egységek vezetőinek jogait és kötelességeit 13 pontban jelöli meg. Ezek ismét lényegesen eltérnek a korábbi szervezeti szabályzatban megadott feladatoktól. Felsorolásuk ezért is szükséges, mivel így tudjuk lemérni a tanszéki és tanszékvezetői feladatok megváltozását.

A tanszékvezető, az idegennyelvi lektorátus vezetőjének jogaként és kötelességeként a következőket sorolja fel:

1. képviseli az oktatási szervezeti egységet a főiskola vezetői szerveinél, valamint a jogszabályokban vagy a szabályzatokban meghatározott esetekben a főiskolán kívüli szervek előtt;
2. véleményt nyilvánít a főiskola vezetői (testületei) előtt, a tanszéket érintő személyi, oktatástartalmi, nevelési és gazdasági jellegű kérdésekben, javaslataival ilyen tartalmú döntéseket kezdeményeztet;
3. megszervezi a tanszék oktató-nevelő tevékenységét, saját oktató-nevelő és kutatómunkája mellett irányítja és ellenőrzi a hozzá beosztott oktatók és más dolgozók munkáját, a felsőbb szervek által adott irányelveknek meg-

felelően biztosítja és fejleszti az oktató-nevelő foglalkozások egységes mód-szereit;

4. biztosítja a hallgatók eredményes tanulmányi munkájához szükséges feltételeket;
5. támogatja a tudományos diákkörök munkáját, az oktatás-nevelés eszközeivel — bevonva a hallgatókat a tudományos munkába —, elméleti és gyakorlati útmutatást ad a kezdeti tudományos munka végzéséhez;
6. támogatást nyújt a tanszék oktatói és más dolgozói, valamint a hallgatók politikai és erkölcsi fejlődéséhez, közreműködik a káderutánpótlási és képzési terv megvalósításában, a beosztottak minősítésében;
7. javaslatot tesz a tanszék dolgozóinak kitüntetésére és előléptetésére, jutalmazására;
8. javaslatot tesz külső előadók, gyakorlatvezetők és más dolgozók megbízáására;
9. elosztja a tanszék oktató-nevelő és kutatómunkához szükséges eszközöket és anyagokat, felelős a tanszék kezelésére bízott társadalmi tulajdonban álló vagyontárgyak védelméért és őrzéséért;
10. a jogszabályok és a főiskola szabályzatai szerint irányítja és ellenőrzi a szerződéses munkák végzését;
11. véleménynyilvánítással, tanácsal és javaslatokkal együttműködik a főiskola szervezeteinek és a hallgatók közösségeinek képviselőivel;
12. végrehajtja a főiskola vezetőjének határozatait;
13. ellátja a jogszabályokban vagy felettes szervek rendelkezései alapján a tanszékvezető hatáskörébe utalt egyéb feladatokat.

A 13. § 4. pontja kimondja: „A tanszéken az oktatókon kívül sajátos feladatok ellátására az oktató-nevelő és tudományos munkát segítő egyéb dolgozók (könyvtáros, laboráns, technikus, adminisztrátor, raktáros stb.) is tevékenykedhetnek. Ezeknek a dolgozóknak a munkakörét a tanszék vezetője határozza meg.”³¹

Áttekintve a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola, valamint a Tanárképző (Pedagógiai) Főiskola szervezeti szabályzatát megállapíthatjuk, hogy a tanszék fogalma a „tanári szék” kifejezésből alakult ki. Az egymást követő szervezeti szabályzatok jól tükrözik a tanszék funkciójának különböző értelmezését is. A tanszék szervezeti keretének változásai pedig az egy „tanári széket” elfoglaló tanártól a differenciált feladatokat ellátó oktatók és dolgozók számának növekedését jelentik. A tanszékvezetők feladatköreinek módosulásai viszont jól tükrözik a tanszéknek, mint szervezeti keretnek hangsúlyosabbá tételét az oktatói-nevelői-tudományos tevékenységén belül.

További célkitűzésemnek tekintem, hogy a Tanárképző Főiskola egyes tanszékeinek történeti kialakulását és változásait külön tanulmányban dolgozom fel.

IRODALOM

1. Szabályrendelet az állami elemi és polgári iskolai tanító- és tanítónőképezde igazgatásáról. Bp., 1877.
2. Uo. 6.
3. Uo. 6.
4. Uo. 8.
5. A m. kir. állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézetek szervezete és rendtartási szabályai. Bp., 1906.
6. A polgáriskolai tanárképzés szervezete. Bp., 1909.
7. Uo. 1.
8. Uo. 2.

9. Uo. 2.
10. Uo. 2.
11. Uo. 3.
12. Uo. 5.
13. Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete Szeged, 1935.
14. Uo. 5.
15. Uo. 5.
16. Uo. 5.
17. Uo. 6.
18. Uo. 7.
19. Uo. 7.
20. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának rendelete a Pedagógiai Főiskolák működéséről. Bp., 1950. Kézirat.
21. A pedagógiai Főiskolák szervezeti szabályzata. Bp., 1951. Kézirat.
22. Uo.
23. Uo.
24. A szegedi Pedagógiai Főiskola szervezeti szabályzata. 1952. Kézirat.
25. Uo.
26. Uo.
27. Tervezet a Pedagógiai Főiskolákról készülő törvényjavaslatához. 1957. Kézirat.
28. Uo.
29. A szegedi Tanárképző Főiskola szervezetének és működésének szabályzata. Bp., 1971.
30. Uo. 10.
31. Uo. 12.

DIE ENTWICKLUNG DER LEHRSTÜHLE AN DER PÄDAGOGISCHEN HOCHSCHULE ZU SZEGED I.

SÁNDOR BERECKZI

Verfasser untersucht in seiner Studie, wie in den für die Pädagogische Hochschule herausgegebenen Organisationsstatuten der Begriff Lehrstuhl ausgelegt wird, welche Forderungen gegenüber dessen strukturellem Aufbau erhoben werden und worin man die Aufgaben des Lehrstuhlleiters vorschreibt. In der ersten Periode der Pädagogischen Hochschule figurierte in den Organisationsstatuten der Ausdruck „Lehrer-Stuhl“, später trat die Benennung „Lehrstuhl“ an seine Stelle. Allmählich haben sich der Organisationsrahmen des Lehrstuhls und auch die Aufgabenkreise des Lehrstuhlleiters herausgebildet. Die Wandlungen der Funktion des Lehrstuhlleiters zeigen die Umwandlung der Unterrichts- und Erziehungstätigkeit des Lehrstuhls und das Anwachsen seiner Bedeutung.

РАЗВИТИЕ КАФЕДР В СЕГЕДСКОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ

БЕРЕЦКИ ШАНДОР

В своей работе автор анализирует уставы педагогических институтов с той точки зрения, как определяется понятие кафедры в уставах, какие требования выдвигаются в отношении структуры кафедр и как определяются обязанности заведующих кафедрами. В начале организации педагогических институтов в уставах кафедры назывались «tanári szék» (преподавательский стул), а затем стали называть «tanszék» (кафедра). Постепенно формировалась организационная структура кафедр и определялись обязанности заведующего кафедрой. Изменение в обязанностях заведующего кафедрой свидетельствует об изменении и увеличении значения учебно-воспитательной работы кафедры.

SERDÜLŐKORÚ TANULÓK ERKÖLCSI ÍTÉLETEI ÉS MAGATARTÁSA II.

DOMBI ALICE

Az ember erkölcsi fejlődése egész életén keresztül folyik. Ez a folyamat azonban az iskolás években a legintenzívebb. Ebben az időben rakódnak le azoknak az erkölcsi tulajdonságoknak az alapjai, amelyekkel az ember az önálló életbe lép.

Milyen vonások jellemzik a személyiség erkölcsi teljességének fogalmát? CELIKOVA (1975) a következőképpen fogalmazta meg:

- A személyiség harmonikus, morális fejlődésének összetevői.
- Az erkölcsi tudat, a képzetek, az ismeretek és az erkölcsi érzelmek szintézise. Az erkölcsileg teljes személyiség tudatában az érzelmek szerves egységben vannak a racionálissal, s így jut kifejezésre a személyiség eszmei meggyőződése.
- Az erkölcsi normáknak és elveknek az ember tevékenységében való objektív megvalósítása a magatartási motívumokban jut legnyilvánvalóbban kifejezésre.
- A morális motívumok az erkölcsi tudat aktivitásának konkrétabb jellemzését, gyakorlati magatartási irányultságát foglalják magukban.
- Az ember erkölcsi arculatát kifejező tulajdonságok, vonások összessége.
- Az általános és különös dialektikus egysége. Ez kifejezi a társadalmilag tipikust, (osztály, közösség) ugyanakkor kifejezi az erkölcsösen tipikusnak individuális sajátosságait is, amelyre hatnak a külső tényezők, az élettapasztalat stb.

Az erkölcsi tudat és magatartás kölcsönhatása fokozatosan alakul ki, függ az életkori sajátosságoktól. Az erkölcsi tudatosság szintje determinálja a magatartást is. „Tehát az erkölcsi normák tudatosítása és tudatos érvényre juttatása a korosztály fejlődési jellemzőinek tekinthető.” (BÍRÓ K., 1976.)

Erkölcsi ítéletekben megnyilvánuló magatartási tendenciák

A tanulók orientációja az erkölcsi értékek terén az erkölcsileg értékes tulajdonságok kialakulásának, és az erkölcsileg helyes magatartásmód kialakításának mozgatója. A kisebb-nagyobb közösségek elvárásai — amelyekbe a gyermek tartozik —, befolyásolják ezt.

Korábbi vizsgálataim 12—14 éves tanulók erkölcsi arculatának legfőbb sajátosságairól, az erkölcsi tudatosságra épülő ítélőképességről — amely utal a magatartás orientáltságára —, adtak képet.*

Jelen vizsgálat célja, hogy feltárhassuk, hogy a közösségi szempontból értékes, szocialista erkölcs normáinak, követelményeinek megfelelő magatartási tendenciák

* Serdülőkorú tanulók erkölcsi ítéletei és magatartása I. Tudományos Közlemények 1979.

milyen mértékben találhatók meg a vizsgált populáció magatartásképeiben. Az osztályokról való összkép magában foglalja azt is, hogy az egyes gyerekek mennyiben tesznek eleget az elvárásoknak, s rámutat a magatartás minőségét meghatározó ösztönző rendszer mibenlétére is.*

Az adatgyűjtés a következő magatartási tendenciákra irányult:

- önmagukhoz való viszony;
- másokhoz való viszony;
- közösséghez való viszony.

Ezek a magatartási jellemzők, tendenciák azért jelentősek, mivel feltárták az egyéni és kollektív riányultság főbb jellemzőit.

Az erkölcsi fejlettség minőségét az mutatja, hogy az egyén döntése, állásfoglalása, cselekedete individuális vagy közösségi irányú. A szocialista erkölcs normái az egyén magatartását szabályozó belső erővé csak akkor válnak, ha a közösség szükséglete az egyén belső szükségletévé válik.

A gyermek számára nagyon fontos, hogy mit tart róla szűkebb környezete, referenciacsoportja. Ez adja az önértékelés alapját. Az egyén másokról alkotott ítéletei közvetve, saját személyiségének jelentős vonásait is megrajzolják, önmagáról alkotott véleményébe pedig önkéntelenül is beleszövődnek az adott kollektíva ráirányuló jelzései. Ezek határozzák meg a gyermek értékítéleteit.

„Ilyenek vagyunk” címmel fogalmazást írtunk, amelyben a gyerekek leírták önmagukról és tetszés szerint kiválasztott osztálytársaikról a véleményüket. Ezekből gyűjtöttük ki, és a gyerekekkel történt beszélgetések alapján állítottuk össze a magatartási jellemzőket. A következő összegezés a dolgozatokból kigyűjtött fogalmköröket tartalmazza számszerű és %-os megoszlásban.

1. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
1. Önmagához való viszony	189	18,6
2. Másokhoz való viszony	246	24,2
3. Közösséghez való viszony	579	57,2
	1014	100,0

A következőkben részletezem az egyes csoportokba sorolt tulajdonságokat. A részletes, foglalkozási lebontás rámutat a tartalmi összetevőkre.

1. Önmagához való viszony

2. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Célratörő, tudatos	55	15
Szorgalmas	22	6
Határozott	22	6
Erős akaratú	18	5
Önálló	14	4
Kitartó	11	3
Fegyelmezett	7	2
	149	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

* Vizsgálataimat 7. 8. osztályos tanulók körében végeztem, akiknek erkölcsi ítéletei jellemzőivel a tanulmány első részében foglalkoztam. (1979)

Rózsa F. sgt-i Ált. Isk. Szeged, 82 tanuló 1977/78. tanév 3. sz. Ált. Isk. Békés, 182. tanuló 1976/77. tanév Általános Iskola Deszk, 103 tanuló 1975/76. tanév.

Az „Önmagához való viszony” gondolköre igen gazdag. A leggyakrabban használt fogalom a céltudatosság a tanulók 15 százalékánál fordul elő. Ez utal az erkölcsi meggyőződésre, mint a célt kitűző, meghatározó személyiségkomponensre. A tanulók összesen 21 fogalmat neveztek meg, az említetteken kívül még a következőket:

Logikusan gondolkodó	önkritikus	torkos
Bátor	magabiztos	engedetlen
Szerény	önérzetes	követelőző
Megfontolt	komoly	meggondolatlan
Rendszerető	öntudatos	

2. Másokhoz való viszony

3. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Becsületes	109	30
Igazságos	59	16
Tisztességes	11	3
Családszerető	11	3
Öregeket tisztelő	7	2
Megértő	6	2
Példamutató	5	1
	208	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

A táblázat adatai a tanulók önálló megfogalmazásaiban az emberi viszonyok jellegére vonatkozó erkölcsi megnyilvánulásokat tartalmazzák. A motívumkör lényeges összetevője a család egyes tagjaihoz, a család egészéhez fűződő viszony.

A táblázatban feltüntetett fogalmakon kívül még a következőket nevezték meg:

Őszinte	jószívű	hiú
Tisztelettudó	engedelmes	verekedő
Jószándékú	önzetlen	önző
Hűséges	szótartó	csúfolkodó
Társait becsülő	erélyes	önhitt
Sportszerűen viselkedő		hazudozó

3. A közösséghez való viszony

4. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Segítőképz	128	35
Kötelességtudó	97	26
Közösségi ember	92	25
Aktív	57	16
Alkalmazkodó	41	11
A közösségért dolgozó	32	9
Pontos, megbízható	27	7
Önfeláldozó, áldozatkész	21	6
A közösség érdekeit szem előtt tartja	20	5
Szereti, becsüli társait	13	4
	528	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

A fenti motívumcsoport számszerűleg a legnagyobb. A közösségi motívumcsoportból a legtöbb tanuló a segítőkész, kötelességtudó fogalmakat sorolta fel. (35%, 26%) A „közösségi ember” összefoglaló, összetevőkre nem bontó megállapítás pedig a fogalmazványok 25%-ában szerepel.

Az említett fogalmakon kívül a tanulók még a következő, közösséggel kapcsolatos fogalmakra, tevékenységformákra utaltak.

megtalálja helyét a közösségben	jó szervező
felelősségtudattal rendelkezik	beilleszkedni tudó
fejlett közösségi érzésű	

Megtalálhatók a válaszokban a közösségen beülli személyes kapcsolatok jellemzői:

érzékenység mások gondjai iránt,
emberi megértés,
mindent el lehet mondani neki,
bánatunkkal, örömünkkel hozzá fordulhatunk.

Összefoglalva az eddigieket, a közösséghez való viszony megmutatkozott:

- a közös feladatokban való részvételben;
- a feladatok elvégzésének kezdeményezésében;
- a közös ügy sikere érdekében kifejtett tevékenységben;
- a megbízások vagy önként vállalt feladatok lelkiismeretes teljesítésében;
- a társakkal való érintkezés jellegében.

Az erkölcsi magatartás jellemzői

Az eddigi adatok megerősítését célozta a gyermekek természetes körülmények közötti magatartásának vizsgálata. Az adott problémakörrel kapcsolatos viselkedésformákat, konkrét magatartási megnyilvánulásokat a falusi iskola 7. osztályában vizsgáltam.* A következő módszereket alkalmaztam:

- az osztály megfigyelése,
- erkölcsi beszélgetés,
- tanári jellemzés,
- iskolai dokumentumok tanulmányozása.

Ezek rámutatnak a magatartás etikai minősége és determinánsai (ösztönzők, irányultság, jellem), néhány sajátosságára. A közös tevékenység, munka során tett megfigyelések lehetőséget adnak arra, hogy a magatartás erkölcsi orientáltságának alakulása, fejlődése nyomon követhető legyen. A magatartási megnyilvánulásokat többféle élet-helyzetben vizsgáltam:

- tanítási órán,
- óraközi szünetben,
- közös munka folyamatában,
- úttörő-foglalkozáson,
- osztályfőnöki órán.

Ez utóbbin az osztályfőnök vezetésével — konkrét szituációkból kiindulva — folytatott beszélgetés témája a következő volt:

- Az osztály céljai, közös munkája.
- Az osztály közvéleménye
- Kinek tartozunk felelősséggel tetteinkért?

* A vizsgálat ideje: 1976—1978. év.

1. Látják az adott követelmény szükségességét, helyességét, de időnként tanács-talanok, tanári segítségre is szorulnak.
2. Élethelyzetek és tevékenységi formák szerint változik viselkedésük. (Pl. órán fegyelmezettek, szünetben féktelenek.)
3. Általában helyesen viselkednek, de ez nem meggyőződésből fakad.
 - a) Viselkedésük személyhez kötött. (Tanár, szülő stb.)
 - b) Csendes temperamentumúak, kerülnek a konfliktusokat.
 - c) Félelemből, jutalom reményében viselkednek helyesen.
4. Tudják, ismerik, hogy mi a helyes, de nem ennek megfelelően cselekszenek.
Oka:
 - a) önuralom hiánya,
 - b) más tevékenység iránti vágy,
 - c) élénk fantázia.
5. Nyughatatlan gyerekek, akik
 - a) az erkölcsi tartalmakat ismerik, de együttes munkára nem képesek,
 - b) az erkölcsi tartalmakat nem tették magukévá.
6. Veszekedő, összeférhetetlen gyerekek, akik
 - a) magatartásukat nem tartják megfelelőnek, de önuralomra törekvésük nem jár sikerrel,
 - b) magatartásukat helyesnek tartják. (Tetszelegnek e szerepben.)
7. Látják az adott követelmény szükségességét, megvalósulása érdekében más-sokat is próbálnak bevonni a munkába.

A fentiek a vizsgált kis közösségekre jellemzők. Szélesebb körű vizsgálat a kategóriá-kat még körülhatárolhatóbbá tehetné, pontosíthatná, esetleg újabb típusok is fel-színre kerülhetnének.

A vizsgálat során arra is fény derült, hogy az osztályok tevékenységének mely területén magasabb az erkölcsi öntevékenység szintje, az egyéni megnyilvánulások színvonalá, s mely területen tapasztalható aktív kiállás.

Az, hogy az erkölcsi helyzetet a tanulók adott esetben mennyire ítélik bonyo-lultnak, függ az általános értelmi és ezen belül az erkölcsi tudatosság szintjétől. A tu-datosságon alapuló erkölcsi szokások egy idő múlva elvesztik eredeti indítékukat, és később maguk is cselekvési motívummá válnak. Az erkölcsös cselekvés gyako-roltatása biztosítja a magatartási készségek, szokások kialakítását, rögzítését, és azt, hogy az erkölcsi elvek a gyakorlatban érvényesíthetők legyenek.

A magatartás vizsgálatakor a magatartásban megmutatkozó tendenciákra kell figyelmet fordítani. E tendenciák alakulása rámutat az ösztönzők szerepére. Tehát az erkölcsi magatartás kialakulása alapjául szolgáló erkölcsi szükségletek segítségével vezet a jellem formálódásáig. Az erkölcsi szükségletek kialakulása, megszilárdulása a magatartás erkölcsi normákkal kapcsolatos viszonyában jut kifejezésre. Ehhez megfelelő adatokat szolgáltatott a tanulók együttműködést igénylő közös tevékeny-sége. Az ilyen helyzetben ugyanis a megoldandó feladatok olyan erkölcsi követel-mények elé állítják a gyermekeket, amelyek erkölcsi szükségletként érvényesülve a gyakorlás során a személyiségben is domináns vonásként jelentkeznek, s ezzel nemcsak a gyermek saját magatartásának vezető motívumaivá válnak, hanem a kör-nyezet ilyen irányú cselekvését is megkövetelik. Az ilyen cselekvési helyzet jól mu-tatja az objektív és szubjektív követelményekkel szembeni pozitív vagy negatív vi-szonyt, azaz az erkölcsi orientáltság általános jellemzőit.

Végezetül megállapítható, hogy a tanári tudatosító tevékenység az osztályokban nem marad eredmény nélkül. A kollektíva érdekében végzett munka erkölcsi követel-

ményeinek tudatosulása, beépülése, belső szükségletté válása — amint a tanulók megnyilvánulásából kitűnik — jó irányban fejlődik.

Az erkölcsi normáknak megfelelő magatartás szükséglete magában foglalja a meghatározott társadalmi elvárásoknak a magatartás belső feltételeivé válását. A vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy biztosítva a tanulók erkölcsi tapasztalatszerzési lehetőségeit, gondoskodni kell ezen elemek személyiségbe történő beépüléséről. Ez azt is jelenti, hogy az erkölcsi tapasztalatszerzés hatásossága, hatásfoka attól is függ, hogy megfelelő, intenzív erkölcsi tudatosítás támasztja-e alá. Ha kialakulnak a domináló magatartási motívumok, ezek tulajdonképpen a személyiség irányultságát adják. Az etikai szempontból értékes irányultság a társadalmi-közösségi jellemzők személyiségben való dominanciája. Ha ezek a gyermek számára vezető motívummá válnak, úgy elértük célunkat.

IRODALOM

- ÁGOSTON GY., 1969. A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó, Bp. 218. l.
- BÁBOSIK I., 1978. Az erkölcsi-társadalmi motívumok és a magatartás sajátosságai. Vizsgálat az általános iskola felső tagozatában. Pedagógiai Szemle 2. 99—111. l.
- BÁBOSIK I., 1978. A személyiség erkölcsi magatartását meghatározó tényezők vizsgálatának elméleti koncepciója. Kutatásmetodikai Tanulmányok. MTA Pedagógiai Kutató Csoport 7—15 l.
- BÁBOSIK I., 1979. Az erkölcsi-társadalmi magatartás determinációja és az erkölcsi nevelés feladatai. Pedagógiai Szemle 7—8. 600—610 l.
- BÍRÓ K., 1976. Erkölcsi tudatossági szintvizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Bp. 233 l.
- BÍRÓ K., 1978. Erkölcsi nevelés az osztályfőnöki órákon. Tanító 1. 19—21 l.
- CELIKOVÁ, O. P., 1976. A személyiség erkölcsi teljességének kérdéséhez. 'OPKM Dokumentáció.
- DARÓCZY S.-SZVÉTEK S., 1978. A szocialista eszmény és erkölcsiség személyiségfejlesztő szerepéről. Pedagógiai Szemle 1. 11—20 l.
- DURÓ L., 1967. Az életkori sajátosságok figyelembe vételének néhány neveléslélektani problémája. Pszichológiai Tanulmányok X. Akadémiai Kiadó, Bp. 351—355 l.
- FORTIER L.—VISTORKY, A. B., 1964. L' éducation morale. Au cours préparatoire et au cours élémentaire. Paris.
- GERÉB GY., 1967. Eljárásmód a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatára. Acta Académiae Paedagogicae Szegediensis, 167 l.
- HAJNAL M.-NÉ, Az iskola és az átmeneti értékek 1978. Köznevelés 40. 71.
- RÓKUSFALVY P., 1979. Az erkölcsi nevelés személyiségelméleti problémái. Pedagógiai Szemle 7—8. 590—599 l.

DIE MORALISCHEN URTEILE UND DAS VERHALTEN VON SCHÜLERN IM PUBERTÄTSALTER II.

Alice DOMBI

Das praktische Ziel der sittlichen Erziehung ist die Herausbildung eines moralischen Verhaltens. Sie kann nur erfolgreich sein, wenn wir die das Verhalten gestaltenden Faktoren, die Effektivität des Bewusstmachens kennen.

Die Untersuchungen der Verfasserin dienen der Erschliessung der sich im Niveau der moralischen Urteile und in den Verhaltenstendenzen der heranwachsenden Schüler offenbarenden Gemeinschafts-Charakteristika.

МОРАЛЬНЫЕ СУЖДЕНИЯ И МОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

АЛИЦЕ ДОМБИ

Практической целью морального воспитания является формирование правильного морального поведения. В интересах успешного достижения этой цели необходимо знание факторов, способствующих формированию морального поведения.

Исследования ставит своей целью раскрытие коллективистских характеристик, проявляющихся в уровне морального суждения и тенденциях поведения учащихся подросткового возраста.

NÉHÁNY PSZICHOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉS A PAVOR NOCTURNUS ÉRTELMEZÉSÉBEN A SZEGEDI IDEGGYÓGYÁSZATI ÉS LÉLEKTANI GYERMEKGONDOZÓ INTÉZET ANYAGÁBÓL

GERÉB GYÖRGY és BENKŐ KATALIN

I. Néhány elvi szempont

Az alvásjelenségek a felnőttkori neurózistanban és a fiatakorúaknál egyaránt nagy jelentőséget kaptak. Mivel ez az ifjúkori neurózistanban, mégkevésbé pedig a megfelelő pszichoterápiákban még mindig sok esetben nincsen olyan mértékben figyelembevéve mint kellene, úgy gondoljuk, érdemes ennek az *elvi*, elméleti jelentőségre is felhívni a figyelmet.

Az ember pszichológiai értelemben csak a nappaljaival és éjszakáival együtt teljes. Nem lehet megérteni a beteg embert sem a magatartási zavarokkal küszködő, netán már sokkal tovább eljutott beteg gyermeket sem anélkül, hogy meg nem érténék az éjszakáit sokszor megzavaró felriadásokat és az álmokban tükröződő hatásmechanizmust.

A nappal történt események valamilyen mértékben nyomot hagynak az éjszakában. Az is kórjelző, amikor a vajúdó, nyomasztó álmok sorozatáról számolnak be a gyerekek. De az is érdekes, amikor súlyos kriminális események után végeredményben még mindettől függetlenül nyugodt álom, sokszor különösebben zavart álomjelenség nélkül játszódik le.

Legjellegzetesebb azonban az, amikor valamilyen oknál fogva — indokoltan, vagy indokolatlanul — éjszakai felriadásokkal jelzi a gyermek azt a nyugtalanságot, amit átél. Nyilvánvaló, hogy a képi jellegű zavarok megjelenése és ezeknek a képi jellegű zavaroknak a különböző felriadásokban megnyilvánuló manifesztációja különösen jelentős lehet a gyermekpszichiátria, gyermekpszichológia stb. körében. A gyermeket jól ismerő nevelő, pszichológus, orvos különösképpen érdeklődik ezen sajátos megnyilvánulási kör iránt, a pavoros jelenségek pedig egyenesen a helyes diagnózis és terapia előfeltételének tekinthető. Ma már szinte természetes, hogy az orvos, pszichológus elsősorban az iránt érdeklődik a neurótikus magatartási zavarban szenvedő gyerekek széles körében, hogy az előző éjszakát hogyan töltötte el a gyermek, nyugodtan-e avagy riadtan; az pedig különösképpen nagy előny, ha arról is be tud számolni, hogy a fölriadás időszakában mit mondott a gyerek, milyen irányban lehet tehát tovább terjeszteni a megfelelő therapiás eljárásokat.

A pavor nocturnus megnyilvánulása gyermekeknél elsősorban a következő területekre szorítkozik:

1. A félelem tárgyi, személyi és kötődési viszonyainak megnyilvánulásai (ez utóbbit a gyermek és a közösség közötti kapcsolat rendszerben megnyilvánuló félelem, vagy kisebbségi érzés erősen képi jellegű áttételeit értjük.) Ide tartoznak az iskolai megfélemlítések széles skálái, melyeknek egy része tanári, másik része pedig tanulói eredetű, a kisebbségi érzésekből fakadó gyermeki nehézségek, melyeknek az áttörése igen nehéz stb.

2. Közvetlen élmányból fakadó rövid aktuális félelmi motívumokból eredő éjszakai felriadás. (Ide tartozik minden olyan közvetlen, még fel nem dolgozott élményanyag, amelyik például a televízió, mozi, vagy egyénileg megélt de kellőképpen az át nem dolgozott gyermeki infrastruktúrából fakadhat, Ide utalhat akár egy felelet, vagy egy rosszul sikerült tevékenységi forma stb.).
3. A gyermekek éjszakai felriadása közvetlen élményanyagként megmutatkozik rajzaiban, fogalmazványaiban is. Ennek vizsgálatát korábbi munkánkban úgy végeztük el, hogy a félelem nyomán létrejött pavoros jelenségek gyakoriságát igyekeztünk felfedni (GERÉB—SZABÓ)

Pavlov megállapítása most is helytálló: az alvás során mintegy „sziget gyanánt” lépnek fel a sokszor logikátlannak tűnő alvási zónák, „szigetek”. Ezen szigetek közötti logikai kapcsolat sokszor egyszerűen nem látható be és meglepetést okoz. A gyermek vágyai, valamint a vele szemben támasztott követelmények és ezek kielégítésének lehetőségei néha nem állanak egymással harmonikus kapcsolatban. Az agresszív magatartás, vagy a pavor nocturnus ilyenkor érthető. Kétségtelen, hogy az egyén nemcsak a nappali élet traumáit viseli el, hanem ezek közvetlen és közvetett áttételben belenyúlnak az álmokba is. Az álom tartalmán kívül annak mélysége dönti el elsősorban, hogy milyen hatása lesz az álomban felmerülő direkt és indirekt jelenségeknek. Freud meggyőzően mutatott rá arra, hogy az álom tartalmán kívül a megnyilvánuló formai elemeknek is milyen nagy jelentősége van. A pavor nocturnus esetében sokszor a nappali élmények térben és időben áttételezett formái nyilvánulnak meg.

Az alvás és ébrenlét sajátos megnyilvánulási formája fejeződik ki a pavor nocturnusban. A PAVLOV-féle védőelmélet nagyon jól rávilágít arra, hogy a gátlások miképpen irradiálódnak és már a reflexműködés kezdeti szakaszában is kiviláglott, hogy a kutyáknál is van felriadás alvásjelenség mellett. A pavor nocturnus e szerint úgy értelmezhető, mint egy gátlási rendszer hirtelen megszűnése és egyes izgalmi göcök létrejötte.

Akármilyen értelmezést adunk is az álom és alvás jelenségének, ennek következtében az éjszakai felriadás magyarázatának, mindenképpen arról van szó, hogy bizonyos ingerek vagy ingercsoportok a szokásnál eltérő módon, de magyarázhatóan felszínre kerülnek. Ezekben a felriadásokban minden különösebb vizsgálat nélkül felismerhetjük a napi események, vagy a közelmúlt eseményeinek problémakörét, és annak megfelelően éberebb, vagy pedig nyugodtabb alvást feltételezhetünk, ahogyan a gyermek is a napi élet eseményeit meg tudja emésztetni. Annál a gyereknél, akinek mindig szorongania kell, félnie valamitől, a szülői megtorlástól, vagy állandó kisebbségi érzésben él az elvégzendő tananyaggal kapcsolatosan, netán konfliktus-szituációja van a társai miatt, az éjszakai felriadás tekintetében sűrűbben és mélyebben fellépő zavarokat lehet találni. Itt egyedül gyógyszeres kezelés nem vezethet célhoz, hanem sokat kell törődni a gyermek személyiségével, főleg exporálni, hogy bizonyos helyzetekben való reakciója milyen természetű. Semmiképpen sem szabad a felriadó gyermeknek a helyzetét jelentéktelennek tekinteni, és arra kell törekedni, hogy a neurótikus megnyilvánulásoknak a gyökerét felismerjük.

Tulajdonképpen a terápiának is ez a lényege, hogy közel kerüljünk a gyermek problémáihoz, bizalmat ébresszünk benne, s ennek megfelelően állítsuk be a különböző terápiák közül a legmegfelelőbbet. A kisgyermek hamar alkalmazkodik a megfelelő teszt-helyzethez és azonosítja magát a bábuk helyzetével stb., így pedig könnyen lehet következtetni a pavor nocturnus gyökerére.

Az általános iskolai tanulóknál végzett vizsgálatainkban (Szabó Zoltánnal) a leg súlyosabb élménytartalmat találtuk meg a tanulók jelentős részénél, amikor is

félt, szorongott, sok esetben következtetni lehetett pavoros álmokra. Ezek egy része olvasmányok, ijesztgetések révén keletkezett. Távoli tájakon eltévednek, megtámadják őket állatok, emberek kínozzák, végigálmodják a középkori büntetéseljárásokat stb.

A szervezet rendelkezésére álló pszichológiai erő szintjét meghaladó nívón való kényszerű hosszabb működés okozza a pszichés kimerülést, és magyarázza energetikai szempontból a dezintegrációs jelenségeket. A neurózisok élményi háttere nem merül ki a pszichogén hatások említett főbb típusaival — szétválasztásuk sem mindig lehetséges (pl. az elhúzódó alváshiány stresszorhatása értelmezhető mint egy élettani szükséglet frusztrációja, vagy mint a vigilitást fenntartó rendszer kimerülése.) A túlzott erő kifejtés és a frusztráció patogén kombinációját jelentheti a feladathelyzet, különösen ha sürgetés is szerepel. Megjegyezzük azonban, hogy a pozitív érzelmekkel kísért, tehát frusztrációmentes munka, bármilyen intenzív is, nem vezet neurózishoz, sőt kimerüléshez is ritkán — amint erre az emocionalitás és teljesítmény kapcsolatánál már utaltunk.

NYÍRÓ GYULA (1962) találóan mutat rá arra, hogy a gyermekkorban milyen gyakori az álomzavarok között a pavor nocturnus. Vitatkozik azokkal, akik ezt psychopathiás sajátyságnak, vagy epilepsiának vallják. Tulajdonképpen a pavoros személy nem ébred fel és lényegében nem tudja reggel, hogy mi volt vele. Természetesen előfordulhat, hogy az epilepsia kísérője, de nem kell minden esetben a kóros jelleget feltételezni. „A pavor nocturnus esetében nyilvánvalónak látszik, hogy sokkal mélyebb alvásban támadt szorongó álom teheti a mozgásos reakciók alapját”. Ugyancsak NYÍRÓ világított rá arra, hogy a pszichopata gyermekek érzelmileg oly erősen sérültek lehetnek, hogy nem lehet könnyen elkülöníteni az epilepsia, a pavor nocturnus és az enuresis nocturna megnyilvánulási formáit.

Ez főleg az általános iskolás gyermeknek a felriadásos jellegű álmaiban mutatkozik meg. A középiskolai tanulóknál már a konkrét tárgyak és csapásoktól való félelmi motívumok háttérbeszorulnak, a megsemmisüléstől való félelem, ennek során a felriadás, a halál mint álomtartalom, iskola és egyéb etikai problémák kerülnek előtérbe. A középiskolai tanulóknál a kiszolgáltatottság, az etikai problémák már pregnánsan mutatkoznak, sok a szorongásos állapot. Különösen a magánytól való félelem formájában; felriadnak abban az esetben, ha a jövő problémái, a halál, az élet kérdései negatív vetületben mutatkoznak. Főiskolai hallgatóknál már a konkrét tárgyaktól, elemi csapásoktól való félelem következtében ritkán fordul elő felriadás. Sikertelenség, elbukás, társkeresésben való frusztrált helyzet, a szexualitási problémák és a halál rombolása, pusztulástól való félelem már jelentős százalékban található meg ezekben az álmokban. Nem lehet pontosan meghatározni, hol mennek át a negatív élmények az álomban az egyenes pavoros jelenségekbe.

Ténylegesen megmutatkozik a gyermekek pavoros álmaiban az az élményanyag, amit a pájtásaival, tanulótársaival él együtt át, amelyben valamilyen frusztrált helyzet jön létre. Ez a frusztráció a legkülönbözőbb sikertelenséget tükrözi: valami nem sikerült az iskolában, valamiért éppen kigúnyolták, valamit el szeretett volna érni, de nem sikerült stb.

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN (1979) leírja, hogy egy alvási szakasz végén ébren maradhat a gyermek egy-két órán keresztül, utána újra elszenderül, de erről nem vesznek tudomást. A gyermekpszichiátriai gyakorlatban a szorongásos háttér nyilvánvaló (anyját hívja a gyermek), ez az állapot vezet a pavor nocturnushoz, amelynél már nagyon előtérbe kerülnek a szorongásos jelenségek (pl. sírás, nyugtalanság). Kisgyermekkorban a legnagyobb szorongásos forma a neurózis során a pavor nocturnus.

A szomatikus hátteret is tisztázni kell ez esetben, mert esetleg epilepsiás megbetegedés áll a háttérben.

MURÁNYI-KOVÁCS ENDRÉNÉ (1976) a pavor nocturnust különbözőképpen értelmezi és értékeli.

Van olyan család, ahol teljesen jelentéktelennek tartják, de olyan is, amelyik ezt a jelenséget egyértelműen kórosnak véli. Ez összefügg azzal a jelenséggel, hogy sikolt a gyermek, kifejezéstelen, sokszor artikulátlan beszédet produkál. Izgattotán dobálja magát, elhúzódik, nem ismeri fel hozzátartozóit stb. MURÁNYI rámutat arra, hogy a túlzottan szigorú nevelési módszerek, a fenyegetés, az elfojtott reakciók és meg nem oldott konfliktusok egyik levezető forrása a pavor nocturnus. Érdekes, hogy ezek a reakciók a gyermekek egy részénél csak éjszaka mutatkoznak meg, nappal kiegyensúlyozottak, semmi konfliktust nem árulnak el. Véleményünk szerint is számítani kell arra, hogy az alvás során némelyik jelenség súlya megnövekszik.

II. A vizsgálatok ismertetése

A különböző pavoros megnyilvánulásokat korábbi vizsgálataink nyomán rendszereztük. Az álomban megnyilvánuló élménytartalmakat úgy szűrtük ki, hogy a gyermek egyidőben egy félelmi motívumot tárt fel írásban és rajzban. Ezek közül a pavoros megnyilvánulások egészen szembetűnőek voltak. A vizsgálatokat általános-közép-főiskolai hallgatóknál végeztük el különböző évben, de hasonló módszerrel, így a fejlődéslélektani szempont is érvényesülhetett.

A Szegedi Ifjúsági Ideggondozó és Lélektani Intézetben előbbi, figyelemmel, vigilanciával kapcsolatos sajátos megnyilvánulásokat igyekeztünk feltárni. Evidens, hogy a figyelemzavarok egyik szélsőséges megnyilvánulását, mint alvászavart tanulmányozzuk.

A következő, véleményünk szerint vizsgálandó problémákat láttuk:

1. Sajátos somatopszichikus reakciók, amelyben érvényesül a mikro- és makrokörnyezet a mindenkori szomatikus és pszichikus háttér.
2. A fejlődéslélektani vonatkozás. A legtöbb esetben a régebbi latens nyomok mutathatók ki a manifesztálódó pavor nocturnusban.
3. Az élmények rendjében tudatos és tudattalan tényezők játszanak szerepet, beleértve az álomjelenségeket is.
4. Mindebből következik, hogy nemcsak a diagnosztikus, hanem a terápiás beavatkozás is komplex.

1975—79 között a Szegedi Ifjúsági Ideggondozó és Lélektani Intézetbe beutalt 6—14 éves általános iskolás gyermekek közül 114 esetben volt pavor nocturnus a diagnózis. Ebből 84 fiú (74%), a leány pedig 30 (26%). Érdekes, hogy az ideggondozói gyakorlatban az esetek 74%-ban a felriadásos tünetek 7—10 éves kor közé esnek, tehát az általános iskola alsó tagozatára. Tudomásunk szerint ez a terület nálunk még nincs eléggé feldolgozva. Schmidt M. H. (1979) kiemeli, hogy a beiskoláztatás korában levő gyermek fokozottan érzékeny. Nyilvánvaló, hogy a szellemi igénybevétel és általában az iskolai kollektívában való beilleszkedés komoly pszichés megterhelést jelent a gyermek számára.

A háttér és az okok megoszlása esetek szerint nagyon érdekes képet mutat. Az alsó tagozatban csak egy esetben volt a pedagógussal olyan összetűzés, amely erőteljes volt. Egyéb iskolai konfliktus az esetek 5,3%-ban fordult elő és öt esetben találtunk a társakkal való összeférhetetlenségből fakadó éjszakai felriadást.

Ebben a vonatkozásban a mentálhigiénés szempontok természetesen kiterjednek a familiáris és pedagógiai beavatkozásokra is.

Tapasztalatunk szerint, a különböző képzettségű szakemberek (pszichológus, pedagógus, orvos) sokszor egyoldalúan közelíti meg a kérdést, amelyből következik, hogy az effektus, hatás sokszor nem kielégítő.

A pavor nocturnus ritkán jár önmagában; (a mi vizsgálatunk során 88 esetből 77,1%), egyéb tünettől is jár.

A vizsgált gyermekanyagunkból a következő egyéb neurotikus tünetek voltak megállapíthatók:

1. enuresis nocturna, sokszor körömrágással	(31 eset)
2. főleg exhaustió talaján kialakult vegetatív tünetek
(gyomorfájás, fejfájás, étvágytalanság stb.)	(25 eset)
3. hypermotilitás	(7 eset)
4. figyelemzavar	(8 eset)
5. sensitív személyiség fejlődés	(15 eset)
6. lázas ecclampsia	(2 eset).

Tehát a neurotikus és vegetatív kísérő tünetek dominanciája megfigyelhető az összes esetekből 56 esetben (49,1%), tehát az esetek csaknem felénél. A tanulmányi eredmény megoszlása eléggé egyenletes, jó tanulmányi eredményt mutat, 40 (35%), közepes eredményt csupán 33 (30%), gyenge eredményt 41 (35%) gyermek ért el.

Érdemes megjegyezni, hogy perinatális anamnézia 22 esetben pozitív. (19,2%), s ugyancsak 22 esetben bizonyos EEG-eltérések is találhatók.

Az esetek zömében családi konfliktus rejlett (86%). Itt különösen a következő szóródást találtuk:

1. iszákos, brutális apa	(24 eset)
2. elvált szülő	(16 eset)
3. egyik szülő halála	(7 eset)
4. túl követelő szülő	(15 eset)
5. túlkényeztető szülő	(17 eset)
6. testvérféltékenység	(7 eset)
7. nevelőszülővel való konfliktus	(4 eset)
8. egyéb (pl.: következtetlen nevelés,
egyik szülő betegsége)	(8 eset)

Érdemes megjegyezni, hogy a családi konfliktusok közül milyen kiemelkedő szerepe van a durva szülői magatartásnak.

EEG leletnél találtunk jobb vagy baloldali, két esetben mindkét oldali temporális funkciózavart, négy esetben a hátsó basális mélyebb struktúrákból kiinduló enyhe irritatív tevékenységet.

18 esetben volt átfedés a pozitív perinatális anamnézis és pozitív EEG-k között.

Tehát az Intézetünkbe bekerülő általános iskolás pavor nocturnusoknál csaknem minden esetben találtunk súlyos vagy kevésbé súlyos konfliktus helyzetet, amely a gyermeknél bizonyos szorongásos állapotot fenntartott és ennek megnyilvánulási formája az éjjeli felriadás, sírás. A viszonylag csekély számú EEG eltérés és pozitív perinatális történet mellett szól, hogy pavor nocturnus elsősorban nem organikus körkép.

Ezt alátámasztja az is, hogy az EEG eltérések enyhe fokúak, kifejezett epileptiás görbét nem észleltünk.

Mind a szülőnél, mind a gyermeknél pszichoterápia jön szóba. Nagyon fontos a nevelési problémák megbeszélése, a nevelési módszerek szükség szerinti megváltoztatása, s ha a konfliktust mindig megoldani nem is tudjuk, de mindenképpen tompítani igyekszünk.

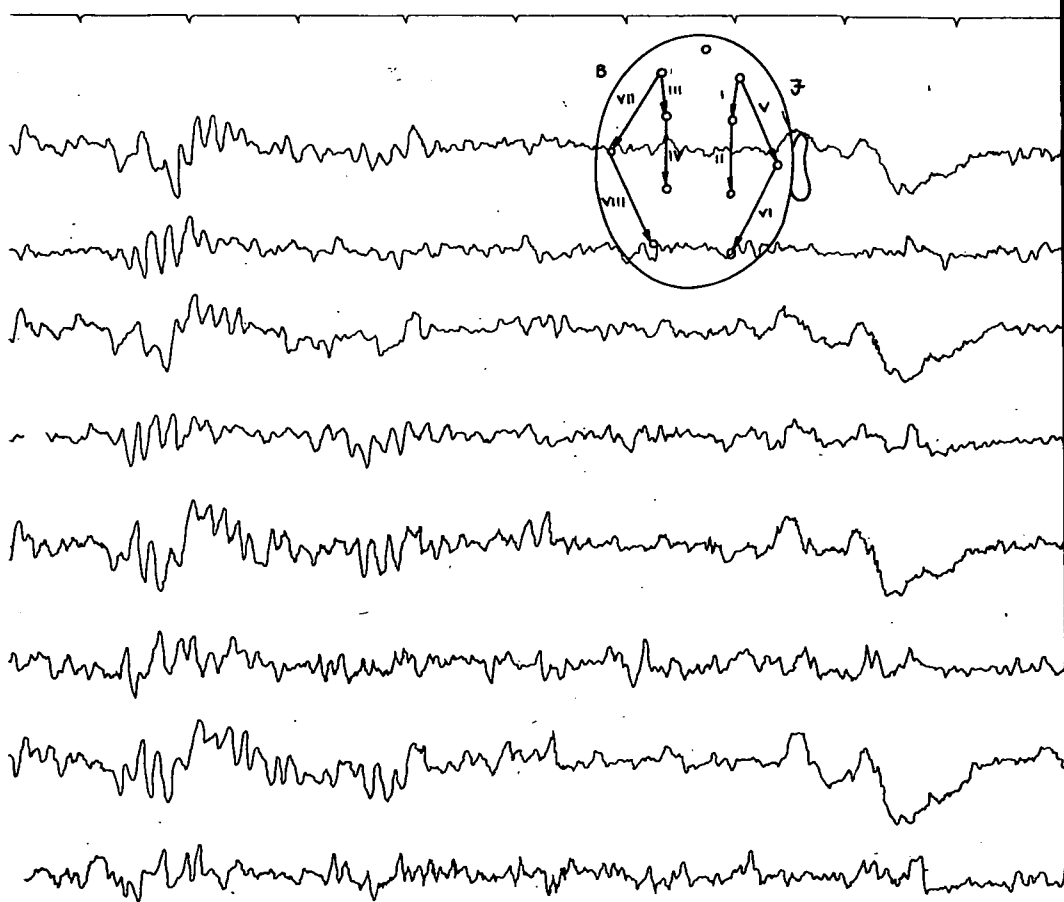
Legtöbb esetben, de különösen ahol exhaustiós komponens kifejezett a napi-
rendváltoztatás, pihenés, vitaminkúra jó hatású.

Olyan esetben, ahol az egyéb neurotikus tünetek is kifejezettek voltak, illetve
EEG pozitívítás állott fenn, három-négyhónapos időtartamú szedativkúrát (Seve-
neletta, Belloid, Neupon, három-négy esetben az EEG temporális funkciózavarára
való tekintettel minimális Stazepin adatot) alkalmaztunk. Az éjjeli felriadás há-
rom-négy hónap alatt maximum félév alatt csaknem 100%-ban megszűntek.

III. Esetismertetés.

1. M. Gy. 10 éves *kórelőzményéből*: családi terhelő adat nem szerepel. Sima
szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. Szokványos gyermekbeteg-
ségekben átesett. Negyedik osztályos, jórendű tanuló.

Panasz: körülbelül egy éve, 9 éves korában kezdődött, hogy éjszakánként elalvás
után egy-két órával hevesen felsír, időnként járkál a szobájában. Körülbelül 15—20

I. sz. grafikon

M. Gy., 1966. Sommanbulismus, R: UI., IV.

perc múlva csendben lefekszik. Nem ébred fel, reggel az eseményre nem emlékszik, álmairól beszámolni nem tud.

Státusából:

Neuroszomatikusan fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül. EEG: A görbe az irregularis háttér mellett jobb fronto-centralis mélyebb állományi érintettségre utal, izgalmi jelleggel.

Pszichésen: a gyermek értelmes, derűs, konvencionális magatartású. Többszöri exploráció során derül fény arra, hogy a gyermek noha jó képességű, eléggé kalandozó figyelmű, ezért a jó tanulmányi eredmény elérése, igen kemény munkájába kerül. Mindennek következtében főleg tavasz felé exhaustiós állapotba kerül, amikor különféle vegetatív tünetek is fellépnek, főleg fejfájás. Az utóbbi évben mindehhez csatlakoztak az éjszakai somnambul jelenségek.

A gyermeknél napirend és tanulási módszer változtatást javasoltunk, a pozitív EEG leletre való tekintettel Belloid, Stazepine kúrát kezdtünk el. Körülbelül másfél éves kezelés után a gyermek teljesen panaszmentessé vált. (1. sz. grafikon)

2. G. A. 8 éves *kórelőzményéből:* családi terhelő adat nem szerepel. Sima szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. Szokványos gyermekbetegségeken átesett. Második osztályos, kitűnő tanuló.

Panasz: Körülbelül 2 éve, havonta 2—3 alkalommal észleli az anya, hogy a gyermek elalvás után 2—3 órával felsikolt, felugrik, szaladni kezd. Elönti a verejték, remeg; 5—10 perc múlva felébred, anyjához bújik, majd újból elalszik. Körülbelül egy éve elalvás előtt gyakran beszél a halálról, érdeklődik, miért kell meghalnia az embereknek, miért kell meghalni a kisgyermeknek.

Vizsgálati leleteiből:

Neuroszomatikus fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül.

EEG: kóros eltérés nélküli görbe.

Pszichésen: nehezen oldódó félszeg gyermek. A gyermek és anya többszörös explorációja során megtudjuk, hogy az apa jelenleg közlekedési vétség miatt szabadságvesztését tölti. A gyermeknek apja nagyon hiányzik, az anya túlkényeztető, féltő magatartása pótolni nem tudja az apát, csak félszességét fokozza.

Mivel a gyermek esti szorongásai igen hevesek, nyugtató kúrára fogjuk, s anyjával megbeszéljük a nevelési módszer változtatását. Három évi gondozás után a gyermek panaszmentessé válik.

3. Cs. G. 6 éves *kórelőzményéből:* családi terhelő adat nem szerepel. Sima szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. Szokványos gyermekbetegségeken átesett, első osztályos, jó tanuló.

Panasz: Körülbelül fél éve éjszakánként 5—6-szor felébred, sír, mesék tartalmát mondja hangosan, nehezen alszik el újra, reggel az éjszakai eseményekre emlékszik, fáradtan, pihenetlenül kezdi a napot.

Státusából:

Neuroszomatikusan fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül. EEG: paroxysmális pathológiás aktivitás.

Pszichésen: konvencionális magatartású, csendes, zárkózott gyermek. Exploráció során megtudjuk, hogy noha jó képességű gyermek, rendkívül lámpalázás' állandóan attól fél, nem tud teljesíteni az iskolában. „Ő akar az osztályelső lenni” — ez köti le minden energiáját. Anyjával is beszélgetünk, s a beszélgetés során derül ki, hogy az anya túlkövetelő, saját ambícióit igyekszik gyermekében kiélni. Az állandó feszültség áll a gyermek alvászavarai hátterében. A nem negatív EEG leletre való tekintettel Belloid kúrát kezdünk. A pszichoterápiás beszélgetések során igyek-

szünk a gyermek feszült állapotán változtatni. Néhány hónap után a gyermek panaszai jelentősen csökkentek.

4. M. J. 11 éves *kórelőzményéből*: Anya depresszióval állt kezelés alatt, míg suicidumot nem követett el. A gyermek akkor négy éves volt. Jelenleg apával, és nevelőanyjával valamint két testvérével él együtt. Sima szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. Szokványos gyermekbetegségeken átesett. Negyedik osztályos, közepes tanuló.

Panasz: hónapok óta nyugtalanul alszik, forgolódik, fel-felsír álmában. Reggel az éjszakai történésekre nem emlékszik, fáradtan ébred. Körülbelül egy éve éjjeli bevezetés is fennáll.

Státusából: Neuroszomatikusan fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül.

EEG: kóros eltérés nélküli görbe.

Pszichésen: túlmozgékony, ingerlékeny gyermek. Nevelőanyjával, majd gyermekkel beszélgetünk, mindketten elmondják, hogy a gyermek az utóbbi időben rendkívül türelmetlen, indulatos otthon és az iskolában is. A tünetek mögött úgy tűnik, hogy a testvérekkel való rivalizálás áll.

Nevelőanyjának a nevelési módszereken való változtatást javasoljuk, megbeszéljük vele, hogy a gyermek noha már nagyobbacska, nagyon szeretetigényes, s több érdembeni foglalkozást igényel, mint eddig kapott. Néhány hónap után a gyermek tünetei lényegesen mérséklődtek.

5. V. A. 11 éves *kórelőzményéből*: családi terhelő adat nem szerepel. Sima szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. Szokványos gyermekbetegségeken átesett. Jelenleg ötödik osztályos, kitűnő tanuló.

Panasz: Körülbelül fél éve, a tanév kezdete óta álmában beszél, járkal. Reggel az éjszakai eseményekre emlékszik, pihenten ébred. Álmairól beszámolni nem tud.

Státusából: Neuroszomatikusan fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül.

EEG: Kóros eltérés nélküli görbe.

Pszichésen: nyugodt, barátságos gyermek. Exploráció során kiderül, hogy a gyermeket nyugtalanítja a jó eredménye ellenére, eleget tud-e tenni a felsőtagozatos, magasabb követelményeknek. Ezek a gondolatok azóta nyugtalanítják, amióta a szülők és nagyszülők felhívták rá a figyelmét állandó célozgatásaikkal: „olyan jó tanuló maradsz-e mint eddig voltál?”

Szülőkkel a problémát megbeszéljük, s mivel a gyermeknél enyhe exhaustiós tüneteket is találtunk (étvágytalan, kissé fáradékony), enyhe szedatív és vitamin-kúrára fogtuk. Panaszai hetek alatt megszűntek.

6. P. G. 10 éves *kórelőzményéből*: Családi terhelő adat nem szerepel. Sima szülés, zavartalan terhesség, normális fejlődési adatok. A szokványos gyermekbetegségeken átesett, 4. osztályos, kitűnő tanuló.

Panasz: Körülbelül négy éve szinte minden éjjel hevesen felsír. Nehezen ébreszthető, nehezen megnyugtatható. Reggel az éjszakai eseményekre homályosan emlékszik, fáradtan ébred. Álmairól beszélni nem tud.

Státusából: neuroszomatikusan fizikális vizsgálattal kóros eltérés nélkül.

EEG: kóros eltérés nélküli görbe.

Pszichésen: értelmes, vidám, kissé lassult pszichomotoros tempójú gyermek. A többszöri beszélgetések során fény derült arra, hogy jelenleg építkeznek, az alvási körülményeik nem megfelelőek, hatan alszanak egy szobában. Mióta ez az állapot tart, az apa bőségesen italozik, otthon anyjával és a gyermekkel durván, indulatosan viselkedik. Emiatt néhány hétra külön is költöztek az apától, ez négy éve történt, körülbelül a gyermek panaszainak kezdetével egyidőben. Azóta ismét együtt vannak, az apa józan állapotban nyugodt, barátságos, durvaságaiért bocsánatot kér.

Mindnyájan reménykednek, hogy a lakásviszonyok rendeződésével az apa viselkedése is megváltozik!

A gyermeknél gyógyszeres kezelést kezdtünk (Belloid), e mellett alvása jóval nyugodtabbá vált, panaszai jelentős mértékben csökkentek.

IV. Összefoglalás

A szerzők elemzik az álom pszichofiziológiai hátterét, különös tekintettel az élmények érzelmi vetületére, elsősorban az éjszakai szorongás kapcsán. Megállapításuk szerint a napi események, különösen a traumatikus hatások nem mennek el nyomtalanul. Ezen a téren az iskolának és a családnak igen nagy szerepe van.

Eredményeiket EEG-vel, valamint esetismertetésekkel támasztják alá.

Az egyes konfliktus-fajtákat különösen a következőkben látják: iszákos, brutális apa, elvált szülő, egyik szülő halála, túl követelő szülő, túlkényeztető szülő, testvérféltékenység, nevelőszülővel való konfliktus, egyéb pl.: következetlen nevelés, egyik szülő betegsége.

A szerzők közlik a Szegedi Ifjúsági Ideggondozó és Lélektani Intézetbe 1975—79. évben beutalt 6—14 éves általános iskolás gyermekek 114 esetben megállapított pavor nocturnus diagnózissal kezelt esetét. A háttér és az okok megoszlása esetek szerint nagyon érdekes képet mutatott.

IRODALOM

- BAUMANN RUDOLF, *Psychologie des Schlafes und Klinik der Schlaftherapie*. Berlin, 1953. 227.
- BERGER, H., 1929. Über das Elektroencephalogramm des Menschen. Arch. Psychiat. Nervenkr. 87—527.
- BROADBENT, D. E., 1957., The vigilant man and the active man. Symposium on Vigilance. Adv. Sci. S. 339.
- BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN—BRUNCKER GYÖRGYI: A gyermekkor és az ifjúkor pszichiátriája. Medicina, Budapest, 1979.
- DAS, J. P., 1972—73., Attention: Where it's at. Mental Retardation Bulletin, Vol. 1, 29—32.
- GATES, JERSILD, McCONNEL, CHALMANN, *Educational Psychology*, Washington, 1942.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: Az álmok élménytartalmának lélektani elemzése különböző korú általános iskolai tanulóknál. Series Paedagogica, Szeged, 1963.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: Középiskolai tanulók félelmi motívumainak pszichológiai vizsgálata. Series Paedagogica Szeged, 1964.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: Eljárásmód a félelem motívumainak lélektani vizsgálatára különböző korú általános iskolai tanulóknál. Szegedi Pedagógiai Főisk. Évk. 1962. (169—81).
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: Az álmok élménytartalmának lélektani elemzése ált. iskolai tanulóknál. Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1963. (249—79).
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: En Verfahren zur psychologischen Untersuchung der Motive der Angst bei Elementarschülern verschiedenen Alters. Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie Göttingen, 1963. 146.
- GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN: A félelem motívumainak lélektani vizsgálata középiskolai tanulóknál. 1964. Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1964. 285—308.
- GERÉB GYÖRGY., 1970. Az iskola pszichés klímájáról. Tanöknvykiadó Budapest, 90.
- GYÖRGY JÚLIA: Az antiszociális személyiség, Medicina, Budapest, 1967.
- JAKOBSON P. M.: Az érzelmek pszichológiája, Budapest, 1962. 418.
- KAZIMIERZ JANKOWSKI: Pszichiátria és humánium, Gondolat, 1979.
- Klinikai Pszichológia, Szerk.: GEGESI KISS PÁL. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- MORUZZI, G., MAGOUN, H. W., 1949., *Electroenceph. Clin. Neurophysiol.* 1: 455.
- MURÁNYI-KOVÁCS ENDRÉNÉ: A gyermekkori személyiségzavarok pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- NYÍRÓ GYULA: *Psychiatria*, Medicina, Budapest, 1962.
- NÉMETH GYÖRGY: *Lelki egészségünk*, Medicina, Budapest, 1973.

Pszichológia-Mentálhigiéne, Szerk.: HEGEDŰS GYÖRGY, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
RUBINSTEIN, S. L., 1958. Grundlagen der allgemeinen Psychologie Volk und Wiss. Verl. Berlin, 862. o.
WENT ISTVÁN: Élettan, Budapest, 1958.

EINIGE PSYCHOLOGISCHE ZUSAMMENHÄNGE IN DER INTERPRETATION DES PAVOR NOCTURNUS AUS DEM MATERIAL DER SZEGEDINER NEUROLOGISCHEN UND PSYCHOLOGISCHEN KINDER-FÜRSORGEANSTALT

GYÖRGY GERÉB—KATALIN BENKŐ

Die Verfasser analysieren den psychophysiologischen Hintergrund der Träume, mit besonderer Berücksichtigung der gefühlsmässigen Projektion der Erlebnisse, in erster Linie in Verbindung mit der nächtlichen Angst. Ihrer Feststellung nach gehen die täglichen Ereignisse, insbesondere traumatische Wirkungen, nicht spurlos vorüber. Auf diesem Gebiet kommt der Schule und der Familie eine sehr grosse Rolle zu.

Die Ergebnisse werden mittels EEG. und kasuistischen Daten bekräftigt.

Die einzelnen Konfliktarten erblicken die Autoren vornehmlich in den nachstehenden Gegebenheiten: trinkender, brutaler Vater, geschiedene Eltern, Tod des einen Elternteils, zuviel verlangende Eltern, übermässig verwöhnende Eltern, geschwisterliche Eifersucht, Konflikt mit den Zieheltern u. s. z. B. inkonsequente Erziehung, Krankheit des einen Elternteiles.

Es werden die unter den während der Jahre 1975—79 ins Szegeder Institut für neurologische Betreuung und Psychologie Jugendlicher eigewiesenen Grundschulern im Alter von 6—14 Jahren in 114 Fällen mit der Diagnose Pavor nocturnus behandelten Fälle erörtert. Die Verteilung des Hintergrundes und der Ursachen in den einzelnen Fällen zeigt ein höchst interessantes Bild.

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ В ПОНИМАНИИ PAVOR NOCTURNUS

(НА МАТЕРИАЛЕ РАБОТЫ СЕГЕДСКОГО ДЕТСКОГО НЕРВНО-ПСИХИАТРИЧЕСКОГО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА)

ГЕРЕБ ДЬЁРДЬ—БЕНКЁ КАТАЛИН

Авторы в своей работе подвергают анализу психофизиологический фон сна с точки зрения проекции эмоциональных переживаний, прежде всего в связи с ночным страхом. По нашему убеждению, события дня, особенно травматического характера, оставляют свой след в памяти ребёнка. В этом отношении очень большую роль играет семья и школа.

Результаты исследования подтверждаются при помощи ЭЭГ и описанием клинических случаев.

Причины некоторых конфликтов, по мнению авторов, заключаются в следующем: грубый, жестокий отец — алкоголик, развод родителей, смерть одного из родителей, слишком требовательные родители, разбалование ребёнка родителями, ревность к братьям или сёстрам, конфликт с неродными родителями, непоследовательность в воспитании, болезнь одного из родителей.

Авторы описывают 114 случаев лечения детей 6—14-летнего возраста с диагнозом pavor nocturnus, проходивших лечение в 1975—79 гг. в Сегедском Детском нервно-психиатрическом и психологическом институте. Разделение прецедентов и причин по каждому отдельному случаю даёт очень интересную картину.

HALLGATÓINK FŐISKOLAI BEILLESZKEDÉSÉNEK PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA

KISS FERENC

Minden munkahely alapvető célja az, hogy megelégedett, a végzett munkát szerető és abban örömet találó dolgozókat foglalkoztasson.

„Az ember csak olyan munkát végez eredményesen és szívesen, amely képességei alapján megfelelő a számára.” (Vaszkó 1964.)

A végzett munka jellege szerint főiskolánk is munkahelynek számít, így az itt dolgozó — tanuló — hallgatónak alkalmazkodniok kell a „munkahely” igényeihez. Ezt az alkalmazkodást elvileg könnyen megtehetik, mivel személyiségük még nem kialakult, formálódó.

„Főiskolai hallgatóink többségénél a tanári pálya választásakor nem ismertek a főiskolák követelményei, a tanári munkához szükséges tulajdonságok.

Az általános és a középiskolák magas színvonalú nevelési munkája ellenére sem áll hallgatóink nagy része a fejlettségi fokuknak megfelelő neveltségi szinten.” (Tanárképző Főiskolák Nevelési Programja Budapest, 1972. 16. o.)

Ez a megállapítás tömören jellemzi a helyzetet, de felhívja a figyelmünket is arra, hogy az itt eltöltött négy év alatt törekedjünk a hallgatókat a „megfelelő neveltségi szint”-re felemelni, mivel az itt elért magatartási szint — mint eredmény — alapja lesz a későbbi, tantestületi beilleszkedésnek is.

Az elmúlt négy év során főiskolánkon a felvett hallgatók beilleszkedését vizsgáltuk.

A vizsgálat célja többértű volt, most — az adott lehetőségeken belül — csak néhány kérdést elemzünk.

A) A beilleszkedés (adaptáció) fogalma, értelmezése.

B) Az adaptáció fogalmának operacionalizálása.

C) A vizsgálat ismertetése.

D) Eredmények, javaslatok.

A) A beilleszkedést (adaptáció) eléggé különbözőképpen értelmezik.

Biológiai szempontból: többnyire passzív alkalmazkodás a külvilág változásaival szemben. „Egy bizonyos állapotban levő organizmusnak a változását jelenti, azon változásoktól függően, amelyek környezetét jellemzik.” (Wörterbuch der Psychologie Leipzig, 1978. 12. o.)

Pedagógiai vonatkozásban: „a személy magatartásának igazodása környezete meghatározott követelményeihez.” (Pedagógiai Lexikon I. kötet Budapest, 1976. 39. o.)

Pszichológiai értelmezése az egyes pszichológiai irányzatok felfogásától függ. Más a jelentése a pszichofiziológiában, a munkalelektanban, a szociálpszichológiában stb. Ezért a következő meghatározásból indulunk ki: „az alkalmazkodás az egyén magatartásának változása, a külső feltételek hatására, másrészt az objektív társadalmi követelményekkel való megbirkózás mindennapos vitákon keresztül; amelynél be-

következik az alkalmazkodás mint magatartás változás az uralkodó magatartási célokra megfelelően, a szerzett információ feldolgozás következtében.” (Wörterbuch der Psychologie Leipzig 1978. 32. o.)

Ebben a megfogalmazásban az alkalmazkodás már tudatos (az információk szervezett feldolgozása) értelmes magatartás-változást tételez fel, ami esetünkben jó kiindulópont, hiszen a főiskolai hallgatók beilleszkedése is többnyire tudatos, tervszerű folyamat, melynek alapja az önnevelés igénye és képessége is.

B) A meghatározás után gondot okozott az OPERACIONALIZÁLÁS: mivel ilyen bonyolult fogalmat egészében vizsgálni szinte lehetetlen, a részekre bontásnál viszont esetleg lényegtelen mozzanatok is előtérbe kerülhetnek. Értékes segítséget adott K. K. Platanov és G. G. Golubjev akik az alkalmazkodás pszichikai folyamatát három szakaszra bontották:

1. Ismerkedés az új szereppel, az új környezetben. Kialakul az önértékelés. A gyermeki álmok elképzelések megvalósulnak és egyben új vágyakat, törekvéseket hoznak létre. Erős motivációs harc jellemzi ezt a szakaszt, melyben a régi törekvések az új helyzet tényezői csapnak össze, de a helyzetnek megfelelő elképzelések kerülnek ki győztesen. (Jelentkezés a főiskolára, I. évf. 1. félév.)

2. A felkészülési szakasz a szakma elsajátítására vonatkozik. Jelentős a környezethez való viszony, az új benyomások és a tanulási munkával szerzett sikerek és kudarcok. Itt megkezdődik a személyiség formálódása a választott szakma hatására. A siker és a változás nagymértékben függ a tanulmányi munka eredményétől. A siker nagyobb teljesítményre sarkall, esetleg a sikertelenség is buzdíthat erőfeszítésre, de alkalmanként visszataszító is lehet, elveheti a hallgató kedvét.

Minden nagymértékben függ a pedagógusoktól, mennyire figyelnek fel a tanulók sikerére és sikertelenségére, lelki sajátosságaikra, és mennyire tudnak segíteni hibáik kijavításában. (I. évfolyam, főleg a II. félév és a II. évf.)

3. Ebben a szakaszban kapcsolódnak be a hallgatók az „üzemi munkás környezetbe”. Találkoznak a munkatársakkal. Ebben a szakaszban kezdődik el a szakmai beilleszkedés folyamata, és attól függően, hogy sikerül-e a beilleszkedés, formálódik a munkaviszony a tanulmányi munka befejezése után.

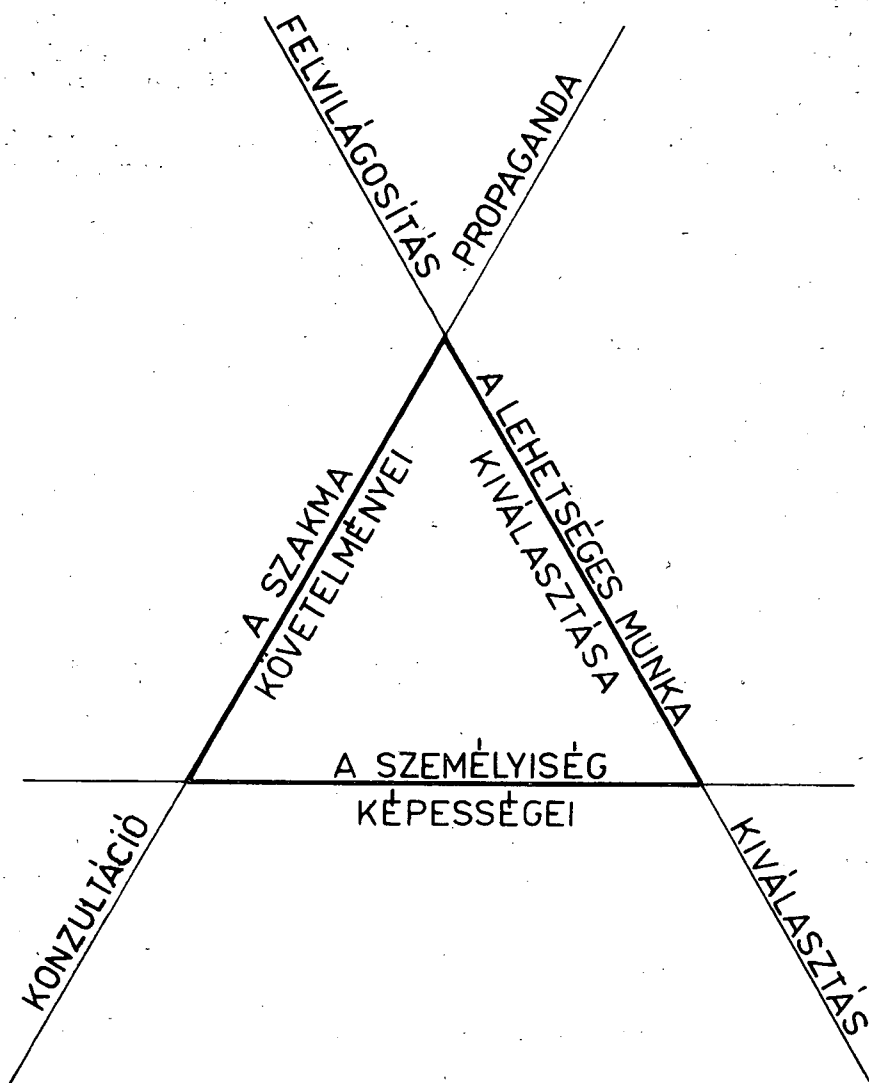
E szakaszban a sikeres vagy sikertelen beilleszkedés három feltételtől függ:

1. A tanárok és a „mesterek” segítenek-e a tanulóknak a munkában, az elméleti kérdések és a gyakorlati problémák terén, felkeltik-e érdeklődésüket a választott hivatás iránt.
2. Milyen személyközi kapcsolat alakul ki a tanuló és munkatársai között, e kapcsolat elősegíti-e a tanulás sikerét a gyakorlatban, és a tanulás befejezése után az önálló munkát.
3. Milyen (munkás) közösségbe kerül a tanuló, elfogadják-e egyenjogú közösségi tagnak, vagy csak félművelt kezdőnek. Ettől függően alakul viszonya a közösséghez, és ez határozza meg a szakmai beilleszkedés sikerét, vagy sikertelenségét is. (K. K. Platanov—G. G. Golubjev Psichológia Moszkva 1977. 163—165. o.) (Főleg IV. évf. a tanulók részére és az állás elfoglalásakor jelentkeznek.)

A szerzők felvázolják a szakmai irányulás sémáját is egy háromszög segítségével. (L. 1. sz. ábrát.)

Ezek az elvi megállapítások esetünkben is felhasználhatók, mivel hallgatóink is „munkahelyre” kerülnek, ők is tele vannak (több-kevesebb ideig) vágyakkal, elképzelésekkel, emberek közé mennek, csak nem „munkások”, hanem tanárok, gyakorlóiskolai nevelők és tanítványaik osztályközössége az, ami a változás igényét kifejezi számukra. E szakaszok figyelembe vételével az alábbi kérdéscsoportokat vizsgáltuk:

S Z A K M A I

A SZAKMAI IRÁNYULÁS HÁROMSZÖGE

1. sz. ábra

1. A hallgatók pályaválasztási *tájékozottsága* (informáltság). Mit tud az intézményről, honnan merítette ezt az ismeretet, mennyire hitelesek és megbízhatóak értesülései?

2. Érzi-e a hallgató, hogy a „munkahelyen” *alkalmazkodnia* kell? Meg tudja-e nevezni ennek területeit, esetleg azt, hogy miben mennyit és miért kell változnia?

3. Rendelkezik-e olyan megbízható *önismerettel*, hogy reálisan meg tudja ítélni saját emberi arculatát és előre körvonalazza az alkalmazkodás során elérendő min-tát és egyáltalán van-e erre igénye?

4. A „munkahely” rendelkezik-e olyan *feltételekkel*, módszerekkel és pozíció-val, mellyel a kívánt magatartási formát — a hallgató véleménye szerint kialakít-hatja?

5. Végül a bekövetkezett *változás* megegyezik-e az elvárással; az alkalmazkodás úgy sikerült-e ahogy a „munkahely” megkívánta, illetve a személyiség tervezte.

Ha ezek a feltételek együttesen jelentkeznek és egymást kiegészítik, — véleményünk szerint — akkor sikeres alkalmazkodásról beszélünk, viszont ha eltérés, vagy torzulás áll elő akkor csalódás, vagy kiábrándulás következhet be. Ez pedig mind a munkahely, mind a dolgozó számára előnytelen.

C) Ilyen megfontolások alapján vizsgáltuk az elmúlt négy év során a felvett hallgatók beilleszkedésének a fent vázolt néhány pszichológiai vonatkozását. (Rendkívül érdekes lenne a jelentkezett, de fel nem vett hallgatók társadalmi beillesz-kedésének a vizsgálata is, ami főleg a hivatástudat vonatkozásában nyújthatna érté-kes információkat, de — sajnos — a körülmények szerény lehetőségei erre nem ad-nak módot.)

A vizsgálattal az volt a célunk, hogy az alkalmazkodási folyamat kitapintható csomópontjait feltárjuk, és a megismert ellentmondások feloldására javaslatokat és megoldást keressünk.

A vizsgálat egy réteg — főleg humánszakos — hallgatóra terejd ki (egy év meg-szakítással, négy éven keresztül.) (A III. évfolyamot nem tanítjuk, ezért itt a vizsgá-latot az előzőekkel megegyező módon nem tudtuk elvégezni.)

Módszerünk:

- a) a kérdőíves felmérés volt, mely a folyamatosan vizsgált rétegnél jóval széle-sebb körben keresett információt.
- b) Exploráció; kötött és kötetlen formában, csoportosan és egyénileg.
- c) „Pedagógiai kapcsolat” amennyiben a vizsgált hallgatók tanítványok, illetve „munkatársak” voltak, így a rendszeres kapcsolatból adódó megfigyelés igen érdekesen kiegészítette az előző módszereket.
- d) Gyakran látogattuk a KISZ-taggyűléseket, a hallgatók szakjellegű rendez-vényeit.
- e) Szerencsésen kiegészítette az eddigieket az őszi mezőgazdasági munkán való részvétel, ahol tényleges „munkakapcsolat” alakult ki, így közvetlen lehe-tőség nyílt a változások illetve a beilleszkedés tanulmányozására.

A vizsgálat eredményeit két évfolyam párhuzamos összehasonlításával ismer-tetjük. A vizsgálat feltételei általában megegyeztek (bár a körülmények objektív változásait nem tudtuk kiiktatni). A vizsgált személyek száma hatvan fő.

I. évfolyam

I. Ismeri-e a főiskolát? Ha igen honnan, kitől?

1975				1978			
igen	68,8%	nem	28,9%	igen	88,—%	nem	10,—%

A jelentkezők jelentős része 1975-ben nem is ismerte a főiskolát ahova jelentkezett, így fogalma sem lehetett róla mit vár tőle, ezért nem csoda, ha nem tudott, vagy csak nehezen tudott hozzá alkalmazkodni.

Akik ismerték a főiskolát, információik *forrásai* az alábbiak szerint oszlottak meg:

	1975.	1978.
1. Osztályfőnöki órákról, kiadványokból	28,9%	50,—%
2. Tanároktól	15,1%	28,—%
3. Főiskolai hallgatóktól	38,6%	46,0%
4. Egyéb	6,2%	8,3%
(Volt aki több forrást is megjelölt).		
5. Nem válaszolt	10,—%	

Igen fontos az az információ, amit a jelentkezők a hallgatóktól kapnak, ami talán nem is meglepő, mivel kortársi kapcsolatokból adódik, de nagyon lényeges, hogy ez reális és objektív legyen, mert minden félreérthető vagy beugrató információ, (pl. nem kell évközben tanulni, nyugodtan lehet hiányozni stb.) nagyon megnehezítheti a hallgatók beilleszkedését.

II. Vizsgáltuk a jelentkezés *motiváltságát* is:

	1975.	1978.
1. hivatásból jött	89,6%	86,—%
2. Nem vették fel máshova	2,—%	—
3. Kényelmes, könnyű pálya	—	0,16%
4. Egyéb	8,2%	10,—%

Az egyéb indokok között megemlítik például a szülők példáját, tanítani akarnak minden áron, ezt ajánlották, vagy nagyon szép város Szeged stb.

III. A következő kérdéssel az *alkalmazkodási készséget* igyekeztünk feltárni.

	1975.	1978.
1. Érti-e hogy változnia kell?		
igen	59,3%	86,—%
nem	29,6%	10,—%
2. Nem válaszolt	7,9%	4,—%

A változás területeit — az előzőleges próbafelvételekből és a 15 éves főiskolai tapasztalatból — a következőképpen taglaltuk:

	1975.	1978.
1. Munkaerkölcs	28,9%	46,—%
2. Világnézet	10,3%	15,—%
3. Öltözködés	4,2%	—
4. Egyéb	32,4%	26,—%.

Az egyéb kategóriában megemlítik: szorgalmat, az önállóság fokozását, közösségi viszonyt, életfelfogást, időbeosztás változtatását, az aktivitás fokozását stb. A tagadó választ adók főbb motívumait az alábbiakban tárjuk fel:

	1975.	1978.
1. Teljesen kialakult	14,4%	16,—%
2. A főiskola nem kíván mást mint a főiskola	2,—%	0,16%
3. Ez nem fontos	2,7%	—
4. Egyéb	6,2%	0,66%

A tagadó választ adók száma első látásra elég magasnak tűnik, de a későbbiek során normális ütemben csökken, és a II. évfolyam végére reális lesz.

Feltevésünk szerint az alkalmazkodás egyik alapja az ÖNISMERET. Ennek mértéke az alábbi megoszlást mutatja:

	1975.	1978.
<i>I. Ismeri önmagát?</i>	81,3%	95,—%
1. Teljesen	31,—%	20,—%
2. Részben	60,—%	70,—%
3. Kicsit	2,7%	5,—%
4. NEM	7,6%	0,16%
a) nem lehet megismerni	0,68%	—
b) állandóan változik	6,02%	—
c) egyéb	0,68%	0,16%

Ez a kép összességében eléggé reális és egybeesik a tanulókkal foglalkozó pedagógusok gyakorlati tapasztalataival is.

Nehéz csoportosítani a főiskolával kapcsolatos elvárásokat. Néhány motívumot megemlítünk: jó tanár—diák viszony, fejlett közösségi szellem, demokratizmus, nagyobb önállóság, magas színvonalú előadások, emberséges, megértő, segítőkész tanárok stb.

A II. évfolyamon az előző vizsgálatot — némi változtatással — megismételtük. Ezek az adatok is figyelemreméltók.

Arra a kérdésre, hogy

I. változtak-e a főiskolán, a következő választ adták:

	1975.	1978.
Igen	93,8%	87,—%
Nem	4,9%	7,—%

II. A változás főbb területeinek megoszlása a következő:

	1975.	1978.
1. Munkaerőkölcs	61,7%	74,—%
2. Világnézet	14,8%	11,—%
3. Öltözködés	4,8%	—
4. Egyéb	18,9%	11,—%

A többi kérdés közül egy rendkívül jelentős mozzanat emelkedik ki! Arra a kérdésre, hogy *csalódtak-e* a főiskolában a következő választ kaptuk:

	1975.	1978.
Igen	56,7%	76,—%

Ez a tény — ahogy látni fogjuk — még IV. évfolyamon is megmarad. Ezért eléggé elgondolkodtató, mert még mi az alkalmazkodás terén elég komoly igényekkel lépünk fel, kérdés, képesek vagyunk-e mi is hallgatóinkhoz a kívánt, a szükséges és a megfelelő mértékben alkalmazkodni?

A csalódás motívumai az alábbiak:	1975.	1978.
1. Alacsony színvonal	18,5%	20,—%
2. meg nem értő tanárok	14,8%	—
3. ellenszenves pedagógiai módszerek	13,5%	8,—%
4. Közösségi szellem	6,1%	31,—%
5. KISZ munka	6,1%	15,—%
6. A „hivatal” bürokratizmusa	4,9%	15,—%
7. Egyéb	36,1%	10,—%

E tények talán egyoldalúak, esetleg elfogultak — bővebb értelmezésére ez az alkalom nem is megfelelő —, de *tények* és érdemes rajtuk elgondolkodni.

Az önismeret terén a fejlődés egyértelmű:

	1975.	1978.
Ismeri magát?	93,8%	92,—%
a) teljesen	22,2%	41,—%
b) részben	56,7%	48,—%
c) kicsit	—	0,37%
Nem ismeri magát	4,5%	0,74%

E vonatkozásban célszerű lenne az eddigi vizsgálatot kiegészíteni, a főiskola *elvárásával*, azonban ennek az elvégzése — bár rendkívül hasznos lenne — nagyon bonyolult és meg is haladja egy ember munkabírását és hatáskörét. A hallgatók elvárásai viszont kimutathatók: az ideális főiskolát nem ilyennek képzei el 44,—%. Szerintük: megfelelő tantestület és olyan tanárok kellenének, akik kiváló szakmai tudással rendelkeznek és a diákoknak élnek. Szervezett, jól irányított vezetés és jobban szelektált diákok kellenének.

Amint a tényekből kitűnik II. évfolyamon a beilleszkedés nem hoz ugyan látványos változást, de a munkaerőkölsben és — az egyébként tapasztalt — közösségi életben jelentős eredmény jön létre. Figyelemreméltó viszont az, hogy a hallgatók jelentős része csalódik, és nem is elsősorban önmagában. Jól lehet ennek okait nem hatáskörünk vizsgálni, mégis megszívlelendők, mert a későbbiekben, a IV. évfolyamon is előkerülnek.

A fejlődési folyamat befejezését a IV. évfolyam jelenti. Ebben a korban már a tanuláson túl megismerkednek a hallgatók a tényleges gyakorlati munkával (gyakorló iskolai tanítások) ami szintén komoly igényt támaszt irántuk — sajnos az eddigi eredményeket nem mindig harmonikus környezetben.

A IV. éveseknél új kérdéseket is tettünk fel:

1. Érdekelne bennünket, hogy megmaradt-e a II. évfolyamon jelentkezett *csalódás*. Igyekeztünk elemezni a csalódás okát és feltárni ennek területeit.

Csalódott-e a főiskolában?	1975.	1978.
igen	69,—%	75,—%
nem	9,4%	16,—%
nem válaszolt	21,6%	9,—%

A csalódás területei a II. évben feltárt részekhez képest érdembeli változást nem mutattak, ezért százalékos kimutatásuk mellőzhető, mégis figyelemreméltó egyik csoport véleménye: az egyik szaktárgyat minden vonatkozásban nagyon megszerette — a főiskolát is —, de a másik szaktárgyában a csoport 40%-a csalódott (1978.)

2. A választott hivatás szempontjából lényegesnek találtuk a csalódások és a *hivatástudat* kapcsolatát, mivel kiábrándult pesszimista emberek nem valók tanárnak. A csalódások gyakorisága és mélysége nem befolyásolta döntően a már kialakult, illetve — főleg — a gyakorlati munka következtében kialakuló hivatástudatot.

Erősödött-e hivatástudata a főiskolán?	1975.	1978.
igen	76,— %	62,— %
csökkent	15,— %	8,— %
nem változott	7,6 %	27,— %

Ez azonban nem egyértelműen a tanszékek munkájának következménye, hanem annak az új, értékes élménynek a hatása, amit az étellel, a gyakorlóiskolával való találkozás jelentett.

Igen fontos a szerepe még az egyhónapos tanítási gyakorlatnak is, ami nagyon alkalmas a hivatástudat fokozására és elmélyítésére. Ezt még azok a hallgatók is elismerték, akik a gyakorlóiskolai tanítás során csalódtak, mivel az egyhónapos gyakorlaton teljesen megkapták azt az önállóságot, amit — szerintük — a gyakorló iskola nem adott meg.

3. A következő kérdéssel — mintegy — „tanácsot” kértünk a csalódások megelőzésére, illetve kiküszöbölésére.

Mit tanácsolnának a leendő I. éves főiskolai hallgatóknak?

Ezek a válaszok igen értékesek, mivel itt az előző, főleg bíráló hang mellett már az önbírálat is jelentkezik. Sokan felülvizsgálják végzett munkájukat és fogadkoznak, hogy másként sokkal jobban tanulnának és kihasználnák a főiskola és Szeged kulturális lehetőségeit, ha még egyszer újrakezdhetnék a tanulást.

A válaszok rendkívül árnyaltak, ezért statisztikai feldolgozásuk szinte lehetetlen, a zárt kérdés pedig gátolta volna az értékes, önálló véleménynyilvánítást. Mégis indokoltnak látszik néhány általános tanács és egy pár egyéni hangvételi jószándékú megállapítás idézése, mivel közérdekűek és hasznosak lehetnek.

Legelőször a folyamatos, szorgalmas tanulásra buzdítják hallgatótársaikat (32,— %). Második helyen van az okos, körültekintő időbeosztás. Ne vesszenek el az aprólékos, szöszmötölő tanulási munkában, tekintsenek tovább, messzebbre, találjanak művelődési („tanulási”) lehetőséget a főiskolán kívül is, vagyis használják ki Szeged kulturális lehetőségeit. (13,— %)

Ne várjanak semmit, így biztos nem csalódnak! Ha elkezdtek, fejezzék is be, nem illik meghátrálni. Már a gimnáziumi évek alatt rendszeresen készüljenek fel a főiskolai munkára, így könnyebb lesz a dolguk. (Kötelező olvasmányok, nyelvtan, idegennyelv stb.) Nagyon komolyan vegyék a gyakorlóiskolai munkát, ha belépnek az iskolába érezzék a tanári hivatás felemelő, felelősségteljes méltóságát. Két veszélytől óvakodjanak: az egyik a „begubózás”, a másik „ha elkap valakit a gépszíj”. Ha a tanítási órák színvonala nem kielégítő, ne tunyuljanak el, használják ki a Tudományos Diákkörök adta lehetőségeket. Sokat legyenek a gyermekek között, ne csak a gyakorló iskolákban, hanem mindenütt, ahol erre lehetőség van. Ne menjenek olyan órára, ahol nem kapnak semmit, (de sajnos, ott olvasnak mindig katalógust). Vegyék komolyan a módszertani képzést, úgy is keveset kapnak, de ez kell legjobban a tanításhoz. Ne csak a tanulás, az emberré válás ideje legyen ez a négy év és ehhez sokoldalú baráti kapcsolatokra van szükség. Az ideák világába nem szabad elmerülni,

mert úgy járnak mint ő, aki fél a felnőtté válástól. Többet törődjenek egymással, egymás egyéni problémáival is, anélkül, hogy ez a beavatkozás kellemetlennek tűnne.

A főiskolai módszer és hangulat nagyon alkalmas arra, hogy kitenyessze a lustaságot, de nem szabad a kényelmesebb megoldást választani.

Nagyon igaza van annak a hallgatónak, aki egyenesen kétségbe vonja a tanácsadást. Szerinte mindenki önálló egyéniség: pottyanjon bele ebbe az életformába és alakítsa ő, a maga lehetőségeit és képességeit. Igaza van, szépen is mondja, de a közösségi hatást nem szabad kizárni, mivel a pedagógus hivatása a személyiség és a közösség összehangolása is.

D) A vizsgálat eredményeit korai lenne összegezni. Igaz, hogy négy évig tartott és igyekeztünk állandó csoportot, változatlan közegben, azonos módon vizsgálni; de ez a gyakorlatban igen nehezen valósulhatott meg. A csoportok létszáma állandóan változott. (kimentek levelezni, jöttek újak, átmentek más intézménybe és viszont stb.) A körülmények is csak látszólag maradtak állandóak, mivel emberi kapcsolatok határozzák meg a beilleszkedést, így nehéz volt az állandóságot megtalálni ott, ahol a tanszékek (és vezetők) 20—30%-a kicserélődött. Ennek ellenére a főbb tendenciák jellemzőek, figyelemreméltóak és — szerintünk — érdekesek.

Vizsgálatunkat az alábbi javaslatokkal fejezzük be:

1. Réálisabb és teljesebb információt kellene adni a főiskoláról, részben a tájékoztatókban, részben a jelentkezőkkel történő személyes kapcsolat alapján. Kíváncsús lenne szélesíteni az előkészítő tanfolyamokat, különösen olyan tantárgyakból (pl. rajz), amit a középiskolákban nem is tanítanak. Jól bevált a megyeszékhelyeken megrendezett pályaválasztási napok keretében tartott tájékoztató. Ezt a főiskola egy-egy felkészült oktatója tartotta a jelentkező tanulóknak.

2. Egységesebb, összehangoltabb pedagógiai ráhatás kellene, amely elősegítené a hallgatók hatékonyabb beilleszkedését. A hallgatók munkáját és a velük kapcsolatos elvárásokat, igényeket igen sok, egymástól térben, tartalomban és módszerekben is távolálló szerv fejezi ki. Ezek elvárásait és módszereit egyesíteni kellene valamilyen módon, mivel az indőnként eltérő kívánalmak igen nehéz helyzetbe hozhatják a hallgatókat. (Pl. kötelező mozilátogatás, ugyanakkor KISZ-gyűlés.)

3. Alkalmazkodjunk az alkalmazkodókhoz! (Docene discimus!) a tanév előtti „Gólya-táborok” a szervezeti és KISZ-munka ismertetésénél túl foglalkozhatnának a főiskola Nevelési Programjában kifejezett igények ismertetésével és a sikeres beilleszkedés pszichológiai problémáival is. Szerencsés kezdeményezés az új tanárok beilleszkedését előkészítő tájékoztatás, de sokkal több és gyakoribb lehetne.

4. Fokozottabban támaszkodjunk a középiskolákra, tájékozódjunk az ott elért neveltségi színvonalról, erre építsük főiskolai nevelőmunkánkat. A szakmai munka nagyrabecsülése mellett emberi vonatkozásban is készítsük elő hallgatóinkat leendő hivatásukra: az általános iskolai tanári pályára.

IRODALOM

A főiskolai ifjúság, Szerk.: DR. ZAUNER ÉVA Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont Budapest, 1970.

DURÓ LAJOS: A személyiség és tanulmányozásának módszerei. Magyar Pszichológiai Szemle, 1972. II. sz. 259—264. o.

GERÉB GYÖRGY: Eljárásmód a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatához Acta Academicae Pedagogicae Segediensis 1967. 167—168. o.

GERÉB GYÖRGY—KISS FERENC: Tanárjelöltek alkalmassági vizsgálatának néhány pszichológiai kérdése. Főiskolai Tudományos Közlemények, Szeged, 1968.

HARSÁNYI ISTVÁN: Az ifjúkor, Hazafias Népfront—Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1979.

H. HIEBSCH—M. VORWEG: Socialpsychologie VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften Berlin 1979.

Ifjúság és pszichológia, Pszichológiai Tanulmányok XIV. kötet, Budapest, 1975.

I. Sz. KON: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

Magatartásminták — azonosulás, Szerk.: ZRINSZKY LÁSZLÓ Gondolat Kiadó, 1978.

Munkapszichológia. Szerk.: DR. PAPP ÁGOSTON, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

K. K. PLATANOV, G. G. GOLUBOV: Pszichológia, Moszkva „Vüzsaja Skola” 1977.

RADNAI BÉLA: Az ifjúkor pszichológiája, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1964.

Szocialnaja pszichologia licnosztyi: Red. M. I. GOBNEYEVA, B. V. SOROHOVA: Izdatyelszvo „Nauka” Moszkva 1979.

Tanárképző Főiskolák Nevelési Programja, Budapest, 1972.

VASZKÓ MIHÁLY: Munkalélektan Tankönyvkiadó Budapest, 1964.

PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER EINFÜGUNG UNSERER HÖRER IN DAS HOCHSCHULWESEN

FERENC KISS

Verfasser hat eine Hochschülergruppe vom humanen Fach (60 Personen) vier Jahre hindurch mit komplexen Methoden untersucht. Er suchte eine Antwort auf die Frage zu erhalten, wie und worin sie sich der Hochschule anpassen.

Er analysiert: 1 Die Quellen der Information der sich meldenden Hörer.

2 Das Maß ihrer Selbstkenntnis.

3 Ihren Anpassungswillen und dessen Gebiete.

4 Sind sie enttäuscht, und inwiefern hat sich ihr Berufungsbewusstsein geändert?

Die überwiegende Mehrheit der Studenten (88%) kennt die Hochschule zuverlässig, sie ist fähig und auch imstande, sich ihr anzupassen. Bei einer gewissen Schicht aber ist die Orientiertheit mangelhaft und dies erschwert die Einfügung.

Ihre Erwartungen stimmen oft nicht mit der Wirklichkeit überein, so dass 75% des IV. Jahrgangs enttäuscht sind. Die beeinträchtigt ihr Berufungsbewusstsein nicht entscheidend, weil — hauptsächlich infolge des praktischen Unterrichtens — das Berufungsbewusstsein steigt und nur bei 10% nachlässt.

Schliesslich folgen Vorschläge des Verfassers zur Förderung der erfolgreicherer Einfügung bzw. Anpassung.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИСПОСОБЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ЖИЗНИ В ВУЗЕ

КИШШ ФЕРЕНЦ

Автор настоящей работы в течение четырех лет при помощи комплексных методов подверг исследованию группу студентов (60 человек) гуманитарных специальностей. Цель исследования состояла в том, чтобы раскрыть, в чём заключается и как происходит приспособление студентов к вузу.

В работе исследуются:

1. Источники информации абитуриентов

2. Уровень самопознания студентов

3. Их намерения и сферы приспособления

4. Разочаровались ли они и в какой степени изменилась их любовь к профессии

Преобладающее большинство студентов хорошо знает свой институт, 88% студентов в состоянии приспособиться к институту. Однако отдельные студенты плохо информированы об институте, и это затрудняет их приспособление к институту.

Ожидания студентов часто ирреальны, и 75% студентов IV курса чувствуют себя разочарованными. Однако это оказывает незначительное влияние на их профессиональное призвание, так как в процессе прохождения практики в школах чувство профессионального призвания усиливается, и только 10% составляют студенты, у которых ослабляется чувство профессионального призвания.

В заключение автор выдвигает ряд предложений, способствующих лучшему приспособлению студентов к институту.

ELSŐ LÉPÉSEK: A 4—6 ÉVES MAGYAR GYEREKEK OROSZ TANULÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE (PSZICHOLINGVISZTIKAI ESETTANULMÁNY)

LENGYEL ZSOLT

1. A tanulmányban azokról a tapasztalatokról számolok be, amelyeket a Csepel Vas- és Fémművek óvodacsoportjában szereztem.

Nyelvoktatási kísérletünkben a novum nem az, hogy a 4—6 évesek jobban, könnyebben, gyorsabban sajátítanak el egy idegen nyelvet, mint a felnőttek, mivel ez gyakorlatilag közhelynek tekinthető. Az újdonsága sokkal inkább az, hogy rendszeres elemzésnek vetjük alá magát a folyamatot, és az elemzés szempontja szigorúan pszicholingvisztikai.

Mielőtt rátérnénk magára a korpusz pszicholingvisztikai elemzésére, néhány szóban vázolniunk kell nem annyira magát a tananyagot, hanem sokkal inkább a tananyag megszervezésének, összehasonlításának módját.

A nyelvoktatás elméletének kialakításában több tudomány illetékes: a leíró nyelvészet, a grammatikaelmélet, a pszicholingvisztika, a pedagógiai lélektan — hogy csak a legfontosabbakat említsem meg. Ezek közös nevezőre hozása a nyelvoktatáson belül még nem történt meg: egyes szerzők az egyik, más szerzők más tudományoknak juttatnak nagyobb teret a nyelvoktatás elméleti hátterének kidolgozásában.

Röviden felsorolom, hogy milyen szempontoknak megfelelően állítottuk össze az orosz nyelvi tananyagot.

A) *Beszédfunkciók*: e pontban JAKOBSON (Jakobson 1960) felosztását vettem alapul, abból kiindulva, hogy az idegennyelvi beszédnek is meghatározott funkciókat kell szolgálnia. Ezzel az jut kifejezésre, hogy az idegennyelv-oktatásnak is követnie kell a természetes beszédmagatartás irányvonalát. A természetes beszédmagatartásban a beszélő meghatározott szemantikai-kommunikatív intenciókat kíván kifejezni.

B) *Leíró nyelvészet*: ennek négy összetevője van. Kiindulópont a tananyagban a FILLMORE-féle szemantikai generatív (FILLMORE 1968) mechanizmus, mely a nyelvi jelenségeket elsődlegesen a mélyszerkezet szintjén vizsgálja. A második összetevő a mélyszerkezeti egységek (ágens, predikatum, objektum stb.) inherens és funkcionális jellemzőit veszi számba. Csak ezt követi a harmadik összetevő: a tárgyalandó tananyag leírása a felszíni szerkezet segítségével (hasonló elgondolásra jutott NYEGNYIVICKAJA). Itt kell megjegyezni azt, hogy a legtöbb tananyag rendszerint a felszíni szerkezet tényeivel kezdi a tárgyalást. Ily módon alaposan megzavarja az idegen nyelvet elsajátítani kívánót, hiszen más-más jelenséget láttat vele, hacsak az alábbi minirendszert vetjük egybe:

magyar: *(Nekem) van egy sapkám.*

angol: *I have a hat.*

orosz: *У меня есть шляпа*

A magyarban rendszerint részeshatározó esetről, az angolban alanyesetről, míg az oroszban birtokos esetről szokás ebben az esetben beszélni, bár mindenki érzi, hogy a különböző elnevezések lényegében azonos nyelvi-valóságbeli jelenségeket takarnak.

E szempont negyedik összetevője az alaktani (morfológiai) megformáltság tövényszerűségeit írja le.

C) *Verbális-averbális*: a tananyagnak ez a szempontja azt veszi figyelembe, hogy a beszédet mindig megfelelő az adott kultúrában szokásos averbális közlési elemek kísérik.

D) *Kontrasztivitás*: a tananyagnak ez a pontja a kontrasztív vagy konfrontatív grammatikák mondanivalóját és eredményeit kívánja hasznosítani.

E) *Lélektani vonatkozások*: ez a szempont két komponensből áll, egyfelől felöleli a pszicholingvisztikai beszédműveletek L_1 és L_2 nyelvi rendszerek közötti különbségeit, másfelől a pszicholingvisztikai beszédműveletekhez szükséges tanulási-lélektani képességeket, ismereteket tárja fel. Jelen tanulmányomban tulajdonképpen ennek a szempontnak az első komponensét fogom részletesebben kifejteni.

F) *Szociális szerepek*: ez a szempont azt fejezi ki, hogy a nyelv elsajátítása meghatározott szociális szerepek elvállalását is jelenti. A szociális szerepek nyelvileg differenciáltak — csak hogy ez (legalábbis a jelenlegi magyarországi nyelvoktatásban) alig kap helyet.

E pont zárásképpen közlöm a tananyag összeállításának szempontjait összegező táblázatot, melyet úgy kell érteni, hogy a különböző szempontokat konkrét grammatikai-lexikai anyaggal kell kitölteni, melynek prezentálásától én itt most eltekintek.

1. táblázat

A tananyag összeállításának szempontjai

Szempontok etapok	Beszédfunkció	Nyelvi jellemzők				Verbális-averbális kommunikáció		Kontrasztivitás (összevetés)	lélektani vonatkozások		Szociális szerepek
		mélyszerkezet	a grammatikai jelentés szemantikai kom.	felszíni szerkezet	alaktani forma	extralingvális tényezők	sztereotípiák		beszédműveleti eljárások (pszicholingvisztika)	tanulási-lélektani képességek, ismeretek	
I.	
II.	

2. Az anyanyelv elsajátítása sem merül ki pusztán utánzásban, így a második nyelv sem. Tudniillik, ha a gyerek valamiféle mechanikus és pontos utánzás révén jutna a második nyelv birtokába, akkor mindenféle hibaelemzés felesleges lenne. Tehát a második nyelv elsajátítása is olyan aktív folyamat, mely a gyerektől meghatározott beszédműveletek alkotó jellegű (kreatív) elvégzését igényli.

A második nyelv hangtani sajátosságainak elsajátításakor az az ellentmondás lép fel, hogy maga a nyelvi anyag, amelyen meghatározott beszédműveletet kell a gyerekek elvégeznie, nem anyanyelvi, ugyanakkor a gyermek által végzett és alkalmazott műveletek nem lehetnek mások — legalábbis kezdetben — mint anyanyel-

viek. Egyúttal ez lesz az interferencia elsődleges forrása. Az interferencia második forrása az, hogy az idegen nyelv már ismert elemei, törvényszerűségei (egyszerűbben beszédművelei) meg nem engedett módon kapcsolódnak egymáshoz.

Ennek megfelelően a hangtan elsajátításában egyfajta fokozatosságot lehet majd felfedezni. A fokozatosság iránya a következő: a gyerek először az egészében vett orosz nyelvű szóképet valamilyen anyanyelvinek felelteti meg, majd a fejlődés legvégén állnak az olyan típusú hibák, melyek a fonémák státusával, a rájuk vonatkozó kapcsolódási szabályokkal vannak összefüggésben.

Nézzük az itt tömören kifejtett tételeket mennyiben támogatják a tények!

A) Tekintsd az orosz szót „rossz” magyar szónak! — műveleti elv érvényesülése és hatása a következő.

Ez a műveleti elv nem egyformán érinti az orosz szavakat, azaz a gyerekek „magyarosítási” törekvése vagy tényleges magyar szavakat eredményez, vagy olyanokat, amelyek döntően (elsősorban a tömorfémát tekintve) magyaroknak bizonyulnak. Ennek az elvnek egyes részműveletei abban is különböznek egymástól, hogy van amikor csak az orosz formában használt fonémák (esetleg morfémák) átrendezése révén állnak elő a „magyarosított” formák. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a magyar gyerekek hozzátesznek az orosz formához vagy éppen elvesznek belőle, és ennek eredményeképpen állnak elő új formák.

a) Teljes értékű magyar szavakat mond a magyar gyerek az eredeti orosz szó fonémáinak átrendezése, vagy csak egy hangjának értékelése révén:¹ *собачка** = *cobacka*; *слива* = **силва*; *Шары* = **Шари*; *поски* = *сокни*.

b) Bizonyos elemeket elhagy, és így nyer igazi, vagy kvázi magyar szavakat: *снег* = *ceg*; *корова* = *каро*; *ест* = *ec*.

c) Valamilyen elem hozzáadásával nyeri a magyar, vagy ahhoz hasonló formákat: *шоколад* = *шоколаде*; *курица* = **кукорица*, *где* = **гыде*.

d) Az orosz szóban levő elemet újjal cseréli fel, és ennek révén nyeri a teljesen, vagy részben magyar formákat: *спасибо* = *спасилва*; *шоколад* = *чокола*; *корова* = **кароба*; *читала* = **чига*; *лягушка* = **либа*, **либушка*; *вилка* = **вила*; *ней* = **тей*; *нос* = **нози*, *нозик*; *глаза* = **газ*, *лала*; *волосы* = **ловаши*; *жёлтый* = **жолт*; *молоко* = *малацко*; *сыр* = **сиром*; *мяч* = **миау*, **мачка*; *чай* = **чайка*; *машина* = **шкода*; *что это* = **итон*, *топета*, *тоэста*, *топета*.

A fenti (a—d) eljárás segítségével olyan hibrid formák is létrejönnek, amelyek nehezen köthetők akár a magyar, akár az orosz nyelvhez (ezek a formák eszünkbe juttatják VERESCSAGIN gondolatát a kétnyelvűség kapcsán a nyelvi egységek hovatartozásáról, VERESCSAGIN 1969). Nézzünk néhány példát ezekre a hibrid formákra: *nana* = *nana*; *мама* = *мама* (mindkét szó utolsó magánhangzója sajátos, az indoeurópai nyelvekben nem létező labiális hang); *чашка* = *часка*; *жёлтый* = *жолты*; *ест* = *эт*; *полка* = *поцка*; *помка*; *чигай*; *улица* = *утци*, *утицэ*, *кутица*; *трамвай* = *трамвачи*.

A tanulás során a gyerek fonetikai elemzésének egy lentebbi síkjára száll, azaz már nem a szóképet egészével manipulál, hanem a szótaggal. A szótagon végrehajtott műveletek az első lépésben az orosz és a magyar nyelvek szóhangsúly viszonyai közti különbségei vonalán haladnak. A magyarban a szavak hangsúlya állandó és kötött, az oroszban változó és kötetlen. A hangsúlyviszonyok eltérő volta konfliktushelyzetet teremt, pontosabban a magyar gyerek az anyanyelvi beszédműveleteket alkalmazza az orosz szavakra. Ez a művelet is több részműveletből áll.

¹ *-gal jelölöm a teljesen kifogástalan magyar szót, de jelentését nem adom meg, tekintve, hogy annak itt nincs jelentősége; elől áll az orosz szó az = jelet követi a magyar gyerektől ejtett forma.

B) Maga a műveleti elv így szól: „*Kezd a szót a hangsúlyos részénél!*”

a) E műveleti elv első részművelete az, hogy a magyar gyerek az orosz szó hangsúlytalan részét egyszerűen elhagyja: *большой*=*шой*, *высокий*=*сокий*; *автомобус стоит на остановке*=*тобус ит новке*; *цыплёнку*=*ёнку*; *машина*=*шина*; *играет*=*рает*; *автобус*=*тобус*.

b) A következő részművelet az az, hogy a hangsúlynál a gyerek új szót kezd, a hangsúlytalan részét rövid szünettel választja el, ily módon egy orosz szóból két szót csinál: *машина*=*маш* # *ина*; *сидят*=*си* # *дят*; *играйте*=*играй* # *те*.

c) A hangsúllyal kapcsolatos következő művelet az, amikor a gyerek már nem csonkítja és nem is választja szét az orosz szót, hanem megőrzi annak egységét, de a magyar beszédműveletnek megfelelően a hangsúlyt a szó első tagjára helyezi: *кровать*=*кравать*; *конфетки*=*конфетки*; *трамвай*=*трамвай*; *даёт*=*даёт*; *могли*=*могли*.

Itt kell megemlíteni, bár időben később történik, és egyúttal hatókörében jóval kisebb az a jelenség, hogy a magyar gyerek olykor azoknak az orosz szavaknak is megváltoztatja a hangsúlyát, amelyek éppenhogy a magyar mintát követnék (*мальчик*, *девочка* — a hangsúlyt a második szótagra téve).

d) Érvényességi körét tekintve még szűkebb az a hangsúllyal kapcsolatos beszédművelet, amelynek során a gyerek a hangsúlyos szótagot megelőző mássalhangzót nyújtja meg (*зовоппм*).

e) Egészen kivételes az, hogy a gyerek kettőshangsúlyt alkalmaz, egyetlen idevágó példát találtam: *дэвочка*.

Ugyancsak a szótag szintjét érinti, de egy szinttel mégis lentebbi az, amikor a szótagon belüli hangok kapcsolódási szabályait sajátítja el a gyerek. Kezdetben itt is az anyanyelvi szelekciós szabályok érvényesülnek. Ezek azt mondják ki, hogy a magyar szavak (túlnyomó többségükben) nem kezdődnek több mássalhangzóval.

C) *Kerüld a szóeleji mássalhangzótorlódást!* Ezt a magyar szabályt és műveleti elvet — a gyerek különbözőképpen alkalmazza:

a) *Dobd ki valamelyik mássalhangzót a szó elejéről!* Pl.: *встань*=*стан*; *встаньте*=*таньте*; *шкаф*=*каф*; *здесь*=*десь*; *цветы*=*цифи*; *цыплёнок*=*цити*; *скатерть*=*катерть*.

A fentebbi példák első pillantásra azt sugallják, hogy a gyerek a mássalhangzó-kihagyást pozicionális alapon végzi, azaz hogy mindig az első mássalhangzót hagyja ki. A tüzetesebb vizsgálat azonban mást igazol. Nem a pozíció, hanem a képzés módja dönt abban, hogy melyik mássalhangzót nem ejti a gyerek. A fenti kapcsolatokban rendszerint zár- és résképzésű hangok kerülnek egymás mellé, a gyerek rendszerint a résképzésű hangokat hagyja ki. Emlékeztet ez arra, hogy az ontogenetikus nyelvfejlődésben is implikációs viszony van a zár- és réshangok között: a gyereknyelvi hangtani rendszerben a réshangok megjelenése előfeltételezi a zárhangok meglétét

b) *Toldj be új hangot!* Pl.: *брюки*=*буруки*; *утка*=*кутка*.

Ez az eljárás jóval ritkább.

c) *Dobj ki egy hangot, a megmaradót cseréld fel!* Lényegében egyetlen ilyen példa van *плаваем*=*кавем*. Ez az egy példa erősíti az első (a) alosztályban megállapított törvényszerűségeket: a zárjellegű hang maradt meg, míg a résjellegűt a gyerek kiiktatta.

Az eddigieket összegezve: az orosz szavakon a magyar gyerek magyar bezédműveleteket alkalmazott:

1. *Tekintsd az orosz szót „rossz” magyar szónak* (a szó egészével történő manipuláció)!

2. *Kezd a szót hangsúlyos részénél* (szótagszintű manipuláció)!

3. *Kerüld a szóeleji mássalhangzótorlódást* (hangkapcsolatokat irányító szelektív szintjén való manipulálás)!

Csak e három műveleti elv elhagyása és kiiktatás után válnak a gyermeki lexikonokban az orosz szavak helyessé. Hogy ez így van, a kifogástalan formákön kívül bizonyítják a túláltalánosított orosz formák is. Ez utóbbiak olyanok, melyeken a gyermek változtatásokat hajt végre, de ezeket a változtatásokat már nem a magyar szabályrendszer irányítja.

Világos, hogy az elsőnek említett műveleti elv (a primitív magyarosítási törekvés) már nem jöhet szóba, hisz éppen az orosz szabályok túláltalánosításáról van szó. Működésbe lépnek viszont a hangsúly kapcsán említett műveleti elvek. Mint láttuk, ilyen formák voltak a *девочка* és *мальчик* szavak, azokban az esetekben, amikor a gyerek a szóeleji hangsúlyt a szó második szótagjára helyezte. Ez a szabályáthágás csakis orosz szabályok helytelen alkalmazásának köszönhető, hiszen a magyar nyelvben a hangsúly sohasem kerülhet a második szótagra, míg az oroszban ez elvileg lehetséges.

Még észrevehetőbb a túláltalánosítás a hangkapcsolatokat irányító szelektív szabályok szintjén. A magyar gyerek az orosz szavak egy részében olyan változtatásokat hajt végre, melyekkel egyfelől saját dolgát (azaz produkciós, artikulációs tevékenységét) megnehezíti, másfelől ezek eredményeképpen „szupérorosz” formákat kap. Pl.: *автобус* = *авитобус*; *поезд* = *споезд*; *голова* = *глаглава*; *конфетка* = *кранфетка*; *тарелка* = *сторелка*; *корова* = *каролава*.

Az eddigiek tekinthetők voltak az interferencia különböző eseteinek is, különösen akkor, ha az interferenciát hagyományosan értelmezzük, azaz ha csak L_1 és L_2 nyelvek részrendszerei között fellépő jelenségnek tekintjük. Az interferencia kevésbé vizsgált esete az, amikor egy és ugyanazon nyelven belül lép fel, sőt az ilyen eseteket valójában nem is szokták interferenciának minősíteni. Azonban az alábbi elemzés adatai azt a gondolatot sugallják, hogy a gyermek fejében épülő új nyelvi rendszer egyes részrendszerei egymással is interferálhatnak.

Az eddig elemzett esetekben az interferencia azonos nyelvi síkon lépett fel. Nem kell azonban azt gondolni, hogy az interferencia csak azonos nyelvi síkok között léphet fel. Az orosz szavak hangalaki felfogásában, változtatásában bizonyos esetekben nem csak a magyar hangtani beszédműveletek jutnak érvényre, nem csak az azok diktálta változtatások zajlanak, hanem a szemantikai sík bizonyos jelenségei is befolyásolják. Ebben az esetben az interferenciának már bonyolultabb változatával van dolgunk. Ugyanis egyfelől különböző nyelvi síkok között játszódik az interferencia, másfelől a hatás nem egyoldalú.

Vizsgáljuk meg azokat az eseteket, mikor az interferencia jelensége a különböző orosz formák egymásra hatásaként lép fel. Természetesen ebben az esetben is a hangtani jelenségeket fogjuk vizsgálni.

A) Szintagmatikus jellegű interferencia

a) *нил воду* = *нелух*; *дайте мне* = *дайте нем*; *иди сюда* = *иди муса*. Szintagmatikusnak neveztük ezt a jelenséget, mert egymással szókapcsolatot alkotó elemeket értékel át a magyar gyerek, miközben az egyik (vagy az egész) elem (egység) torzított, és ez a torzítás részben pontatlan percepció, részben még magyar beszédművelet alkalmazása révén áll elő. Fontos megkülönböztető vonása ezeknek a formáknak az, hogy már nem „magyaros” alakok állnak elő a változtatás révén, hanem elfogadott és helyes (bár az adott kontextusban nem illő) orosz formák (vö. *нелух*, *дайте нем*). Egyetlen kivétel az *иди муса*.

b) Ugyancsak idetartozik az a változtatás, mikor közvetlenül egymás után következő orosz szavak hatnak egymásra, és így állnak elő az adott kontextusba nem

illő, igazi, vagy kvázi orosz szavak *крос* = *нос* + *кром* — ezt a formát a *нос* szó helyett közvetlenül akkor mondta több gyerek is, amikor a *Вот серый кром ... с.* mondkát mondták, így állt elő a *крос* forma. Ehhez a típushoz tartozik az, amikor az *ушца* szót több gyerek is *утку* formával cserélte fel és a jegyzőkönyv tanúsága szerint a két forma elhangzása között minimális idő telt el, úgy, hogy az *утка* hangzott el előbb. Ez a forma részben már a következő csoporthoz tartozik.

B) Paradigmatikus jellegű interferencia:

Ez a változás úgy és abban érinti az orosz szavakat, hogy gyakran előfordult, hogy a magyar gyerekek a hangzásra közeli orosz szavakat felcserélték. Ez előző csoporttól abban különbözik, hogy ezekben az esetekben a felcserélésre okot adó szó többnyire elő sem fordult azon a foglalkozáson, tehát egyfajta közvetlen hatás kizárható. Meg kell ezekről még azt is jegyezni, hogy mindig csak ígét igével, főnevet főnévvel cserél fel a gyerek, egyszer sem fordult elő, hogy mondjuk ígét főnévvel cserélt volna fel, bármennyire azonos hangzású is legyen. Pl. *зайчик—мальчик, дедушка—бабушка, кошка—мышка, бежали—лежали, встань—стой*. Főleg a főnevek körében figyelhető meg, hogy az esetek egy részében túl a hangtani hasonlóságon, bizonyos szemantikai azonosság is fennáll: *зайчик—мальчик* (+élő), *дедушка—бабушка* (+élő, +ember, +idős), *кошка—мышка* (+élő, +állat).

Az orosz szavak hangtani formájának torzításában különös kategóriát képeznek azok a szavak, melyekben egyfelől hangtani, másfelől szemantikai okok idézik elő a változást, valamint, hogy ebben a változtatásban mind a magyar, mind az orosz nyelv beszédműveletei résztvesznek. Az idevágó példákat már nehezebb — az említetteken kívül — általános kategóriák keretei közé szorítani. Többségükben valamennyi forma egyéni elemzési módot kíván meg. Ez azt is jelenti, hogy megjelenésük története is egyedi.

Vizsgáljuk meg a példákat!

Молоко = *цун*, azaz a *молоко* szó helyett a magyar gyerekek egy kisebb része egy-két alkalommal a sem a magyarban, sem az oroszban nem létező *цун* formát használta. Ennek megjelenését a következővel magyarázhatjuk: a *молоко* szó — mint láttuk — megjelenhetett mint olyan magyar szó, hogy *мачка, мица*. A szó magyar gyermeknyelvi becézett formája *цица* ez azonban explicit módon (azaz az orosz órákon) nem jelent meg. Nyilván ez az implicit tudás alakítja ki a *цун* formát.

Насачи = láb, azaz az orosz *ноги* és *нос* szavak összekeverése révén állt elő ez az alak. Az összevonás annak eredménye, hogy a foglalkozáson a két szó szinte közvetlenül egymás után hangzott el.

В куньхе — ez a forma az orosz *кухня* (pontosabban *в кухне*) és a magyar *куньхо* („изба”) formák összevonása révén alakult ki.

На поле az orosz *на полке* helyett, azaz a magyar és az orosz szónak csak azonos részeit „használja” fel a gyerek; ugyanis a magyarban: *полц* az oroszban *полка*.

Érdekes volt a *вадац* spontán módon történő orosz megnevezése *дуфка, нуфка*. Ezek a formák az sugallják, hogy a gyerek magyar tömorfémához illeszt orosz képzőt.

A hangtani jellegű elemzés utolsó osztálya az, amikor egyes magyar szavakat vagy konkrét orosz szavak mintájára, vagy az orosz szavak esetén általában megfigyelhető eljárásokkal képez a magyar gyerek. Ez a változás nem érinti egyformán a magyar szavakat, sőt a megfigyelés szerint csak egyetlen szemantikai-lexikai kört érintett. Általában megjegyezhetjük, hogy a magyarban a kicsinyítő képző használata még a gyermeknyelvben sem olyan általános, mint az orosz gyermek-, vagy felnőttnyelvben. Ezért tűntek fel az alábbi magyar formák: *танерка, каналка, похарка* (a megfelelő orosz szavak hatására: *тарелка, ложка, стакан*). Éppen az

utóbbi forma (*стакан—пohapka*) utal a gyermeki aktivitásra és generalizálásra: ugyanis az orosz forma ebben az esetben nem tartalmaz kicsinyítő képzőt.

Említsük meg végül azokat a formákat, melyekben a gyerek csak egy-egy hangot téveszt el. Ezek a tévesztések többnyire rendszerjellegűek.

a) Magánhangzót téveszt: *ты=то; встань=встень; город=горед*. A fenti példákban a gyerek a hanggyűlyalan magánhangzók percepciójában és produkciójában hibázik. Az első esetben a helyettesítő hang is hátulképzett, a harmadik példában a redukált magánhangzót felelteti meg a gyerek egy ehhez közeleső magyar magánhangzóval. A *встань* magánhangzó tévesztése feltehetőleg a felszólító forma ejtése esetén bizonyos intonációs okokkal magyarázható.

b) Rendszerszerűnek mutatkozik a mássalhangzó-tévesztés is. Ez a jelleg abban mutatkozik meg, hogy egy adott orosz mássalhangzót nem akármilyen mássalhangzóval vált fel a magyar gyerek. A zöngétlen orosz mássalhangzót zöngés váltja fel (*курум—кубит; там—дам*). Érdekes módon ennek ellenkezőjére nem találunk példát az anyagban. Másféle változás az, amikor a képzés helye szerint változtat a gyerek: *остановка—аскановка; пемух—пемух*.

3. A grammatikai jellegű kérdések közül néhány olyan részkérdést fogok elemezni, melyek a morfológia és a szintaxis síkján egymással összefüggenek.

A) A magyar és orosz *igei rendszer* több ponton eltér egymástól a formai (morfológiai) képzést tekintve. Lényeges eltérés a magyar és az orosz között — az igei tövek vonatkozásában —, hogy a magyarban a múlt idejű és jelen idejű formák töve többnyire és általában megegyezik, míg az oroszban nincs meg ez az azonosság. Így várhatóan a magyar gyerekek az első nehézséget éppen a múlt és jelen idejű tövek megkülönböztetése fogja okozni. Tekintve, hogy a jelen idejű fő az oroszban nem csak a jelen idejű formák képzése során használatos, hanem többnyire a felszólító módú formák esetén is, tehát „általánosabbnak” tekinthető, így a magyar gyerek kezdetben ezt a tövet alkalmazza a múlt idejű orosz formák képzésekor is. A legelső orosz múlt idejű formák képzésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a magyarban az ige töve rendszerint megegyezik a harmadik személyű jelen idejű formával, ennek következtében — akárcsak a hangtannál — a gyerek orosz nyelvi anyagon lényegében magyar eljárásokat alkalmaz. Az első csoport igéi így alakulnak:

a) *стoяла=стоула; сидела=сидула; чумала=чумая*. A példákban világos, vagy kevésbé világos módon kielemezhető az alábbi szerkesztési elv: „jelen idejű fő + jelen idejű harmadik személy + múlt időre utaló elem” (vö. *сто-ум-а*). Ennek az eljárásnak (is) köszönhető, hogy a hímnemű múlt idejű formák még nem jelennek meg a beszédprodukcióban, bár a beszédpercepciót tekintve már aktív elemei a gyermeki nyelvi rendszernek. Ez utóbbit különböző képekről mondott megnyilatkozások megértése igazolta az órák folyamán.

b) A múlt idő elsajátításának következő állomása az volt, amikor a magyar gyerek egyszerűen az igetővel azonosította a szóban forgó nyelvi formákat. Így születtek a múlt idejű értelemben használt *чумай, плавай* formák, melyekről többször is meggyőződünk, hogy nem felszólító módnak tekint a gyerek. Látszatra ezek a formák „fejletlenebbek”, mint az előző csoportban tárgyaltak, de észre kell venni, hogy ezek a formák már „oroszosabbak”, hiszen a gyerek kiiktatja azt a magyar eljárást, hogy a jelen idejű harmadik személyű formát válassza kiindulásnak az orosz múlt idejű forma képzésében. Azt talán mondani sem kell, hogy ez az eljárás is elsősorban és szinte kizárólagosan a nőnemű formákat érintette.

c) A múlt idejű formák végleges kialakulásának utolsó stádiuma az volt, amikor a magyar gyerekek jól hallható szünettel választották szét ezt a formát: *чума # аа*.

Miután kialakult a nőnemű múlt idejű forma helyes használata, viharos gyorsasággal megjelentek a hímnemű formák is — természetesen most már nem csak a percepció, hanem a produkció szintjén is. A semleges nemű formák (tekintve hogy ilyen főnevet alig-alig ismertek a gyerekek) csak később alakultak ki. Arról nem is beszélve, hogy ezek kiejtése majdcsak megegyezik a nőnemű formák kiejtésével.

B) Alany — állítmány egyeztetése múlt időben

Ez a tudás is több szakaszon átmenve fejlődik. Meg kell jegyezni, hogy a főnevekben a gyerek szinte sohasem hibázik, azaz azoknak a többes számú formájukkal nincs baj. Több a kísérletezés az igék körében.

a) A legelső formák tulajdonképpen az egyes számú múlt idejű alakoknál leírtakat ismétlik, így állnak elő a *зайчики читаю* típusú formák, azaz ezekben az igeformákban gyakorlatilag nincs meg a többesre való utalás.

b) A második szakaszban megjelenik a többes számra való utalás: *зайчики читают; зайчики читайи; мальчики бежали*, azaz ezekben az igei formákban a jelen idejű formák és az -u többesre utaló elem kapcsolódik össze. (Természetesen a jelen idejű formák nem mindig „szabályosak”). Az igei formák többsége a múlt időt formailag nem fejezi ki, de a többes számot igen, legalábbis annak kell számítani e formák -u elemét. Meg kell jegyezni, hogy a magyarban bizonyos hasonlóság van a főnévi többes szám és az igei többes szám formai kifejezése között, arról nem is beszélve — lévén a magyar agglutináló nyelv —, hogy az egyes jelentéselemeket rendszerint egymástól elkülönítve, analitikus módon fejezi ki, szemben az orosz szintetizáló megoldással.

c) A múlt idő többes szám szerinti egyeztetésének végleges kialakulása előtt van egy átmeneti állapot, amikor *зайчики читале; зайчики читалу* formák is előfordulnak a helyes *читали* helyett.

Érdeemes megjegyezni, hogy nagyjából az igei formák helyes kialakulását követően az addig helyes főnévi rendszer kissé megbomlik. Ez a „rendellenesség” abban veteti magát észre, hogy az addig szabályosan képzett főnévi többes számú formákat a magyar gyerek nem csak orosz raggal látja el, hanem feltünteti a magyart is: *девоччик; мальчикик*. A szó utolsó mássalhangzója tulajdonképpen a magyar -k többes szám végződése. Ez a változás rövid életű, és tulajdonképpen a szókincs kisebb, de különös ellentmondásként éppen a legismertebb és leggyakoribb részét érinti.

Összefoglalva a tárgyaltakat, a következőket állapíthatjuk meg (a hangtani összegezést l. korábban):

1. A grammatikai jelenségek köréből csak a múlt idejű formák kialakulását és egyeztetési szabályait vizsgáltam. A múlt idő nem szerinti megkülönböztetése sajátos kategóriája az orosz igéknek, a magyar nyelvben nincs ilyen jelenség. Kezdetben itt is a magyar beszédműveleteket alkalmazzák a magyar gyerekek: a jelen idejű fő és a harmadik személyű forma a kiinduló a gyerek számára, de már ezekben a formákban is feltünteti a múlt idő jelentésére utaló elemet, ha ez a feltüntetés nem is tökéletes kezdetben. Az egy magánhangzó többletet felmutató nőnemű formák jobban perceptuálhatók, így részben ez is magyarázata annak, hogy ezeket a produkció szintjén hamarabb sajátítja el a magyar gyerek, mint a hímnemű formákat.

2. A főnév és ige múlt idő többes számú formájának egyeztetése során a „hibák” előlről kezdődnek, de már kevesebb idő szükséges ezek kiküszöbölésére.

Mint láttuk, valamennyi esetben az interferencia jelensége ilyen vagy olyan módon előkerült. Az interferencia egyaránt felléphetett a magyar és az orosz formák és beszédműveletek különbségének köszönhetően, de volt alkalmunk látni olyan eseteket is, amikor az orosz nyelv egyes formái szolgáltak alapul megjelenésének.

Az interferencia jelenségek úgy is megkülönböztethetők voltak, hogy voltak esetek, melyekben a két nyelvnek csak azonos síkjai (fonetika — fonetika) interferáltak, de volt olyan eset is, amikor egy adott nyelvi sík (pl. fonetika) interferencia jelenségeinek fellépésében egy másik nyelvi sík (szemantika) jelenségei is számba jöttek mint forrás.

Meg kell említeni, hogy az interferencia jelenségéről még nem adnak megfelelő képet a hagyományos kontrasztív nyelvtanok, hiszen azok csak nyelvi rendszert vetnek egybe egy másik nyelvi rendszerrel, és nem beszédtevékenységi műveletet másikkal beszédtevékenységi művelettel. Koránt sem biztos, hogy ami interferenciális kapcsolatban van a nyelvi rendszer viszonylatában, ugyanígy fog viselkedni a beszédtevékenység síkján is. A hagyományos kontrasztív elemzés nem adja meg az egyes interferáló részek fajsúlyát, így nem lehet tudni, hogy az egyes interferáló részek rendszerek a nyelvoktatás során milyen jellegű és milyen hosszán tartó nehézségeket fognak majd okozni. Ebből következően sokkal alaposabban kellene feltárni a magyar és orosz beszédműveletek közti különbségeket, majd ezeket fajsúlyozni.

Ha az elsajátítandó nyelvi tananyagot a beszédtevékenységi műveleteknek egy ilyen fajsúlyozott és ennek megfelelően elrendezett sorozataként tudjuk majd leírni, ezzel nagymértékben megkönnyítenénk a nyelvet elsajátító tanuló dolgát.

IRODALOM

1. FILLMORE, CH. J.: The case for case, in: E. Bach and R. T. Harms (Eds.) *Universals in Linguistic Theory*, New York, 1968.
2. Jakobson, R. O.: *Linguistics and Poetics*, In: T. A. Sebeok, *Essays on the Language and Literature*, New York, 1967.
3. Негневицкая Е. М.: О принципах и приемах обеспечения мотивации при обучении второму языку, В книге: *Психолингвистические проблемы общения и обучения языку*, Москва, 1976.
4. Верещагин Е. М.: *Психологическая и методическая характеристика двуязычная (билингвизма)*. Изд. Московского Университета 1969.

ERSTE SCHRITTE: EINIGE FRAGEN DES RUSSISCHLERNENS DER 4—6-JÄHRIGEN UNGARISCHEN KINDER (PSICHO-LINGUISTISCH KASUISTISCHE STUDIE)

ZSOLT LENGYEL

In der Arbeit werden einige Fragen der Aneignung der russischen Sprache seitens der Kinder im Kindergartenalter untersucht und eine eingehendere Analyse über die Interpretation der Tonform der russischen Wörter gegeben. Die Analyse stützt sich auf die von D. I. Slobin eingeführten Operationsprinzipien. Sie führte zu der Erkenntnis, dass die Kinder sich die Tonform der russischen Wörter nicht passiv und imitativ aneignen, sondern aktiv, betriebsam. Dies macht sich — ausser anderem — auch darin bemerkbar, dass sie anfangs die russischen Wörter zu „versinnbildlichen“ trachten. Die Tonform der russischen Wörter eignen sich die ungarischen Kinder durch allmähliche Segmentierung an.

Auch einige grammatische Fragen (Vergangenheit, in Einklang bringen von Subjekt und Prädikat usw.) kamen zur erörterung. Eine allgemeingültige Tendenz ist, dass bei der Durchführung dieser grammatischen Formen die Kinder anfangs Operationen vollziehen, die denen in der Muttersprache entsprechen.

ПЕРВЫЕ ШАГИ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ 4—6-ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА РУССКОМУ ЯЗЫКУ (ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

ЛЕНДЕЛ ЖОЛТ

Автор в своей работе подвергает анализу некоторые вопросы усвоения русского языка детьми дошкольного возраста. Автор подробно рассматривает особенности интерпретации звуковой оболочки слов. В своих исследованиях автор опирается на принципы операций, введенных Д. И. Слобиным. В процессе анализа мы пришли к выводу, что усвоение детьми звуковой оболочки слов происходит не пассивно, путём простой имитации, а активно, творчески. Это подтверждается и тем, что в начале обучения дети стараются придать определённое значение русским словам. Усвоение венгерскими детьми русских слов происходит путём постепенной сегментации звуковой оболочки русских слов.

Нами были рассмотрены и некоторые грамматические вопросы (прошедшее время, согласование подлежащего и сказуемого и т. д.). Общей тенденцией является то, что дети в процессе усвоения этих грамматических форм в начале производят операции, свойственные своему родному языку.

IV. MŰVÉSZET

HANGRENDSZEREK ÉS MODUSZOK

(3. folytatás)

Bárdos Lajos rendszerezési elveit alkalmazva írta és összeállította:

AVASI BÉLA

5. Ötfokú hangrendszerek és moduszok

Az ötfokúság a zenetörténet első kötött hangrendszere, melynek dallamai földünk minden pontján felhangzottak, ill. sok nép zenéjében ma is élnek. A pentatónia öt hangjának szabályozott rendje, mely egyaránt fentmaradt a hangszerek hangolásában és a néphagyomány dallamaiban, talán az ősi Kínából származik: „mikor a tengeri és pusztai népek átveszik a kínai harangok és sípok rendszerét, önkéntelenül úgy szabályozzák a saját régi hangszereiket és dallamaikat is” — véli SZABOLCSI BENEC (11.) Már az antik görög zeneelmélet megkülönböztet anhemitonikus és diatonikus ötfokúságot, anhemitonikusnak nevezve a félhangnélküli rendszereket.

A pentatónia jelenségét a magyar népzeneben elsőként KODÁLY ismerte fel (12). BARTÓK már, mint a népdalaink régi stílusára jellemző hangnemet említi az anhemiton pentatónia La-moduszát. (13). Később KODÁLY az új stílus dallamainak hangkészletéről szólva állapítja meg, hogy „a mellékes, súlytalan hangokat elhagyva, a jellemző fordulatokat szemügyre véve, kihámozhatjuk az ötfokú alapszerkezetet”. (14)

A zenetudományban a pentatónia jelenthet ötfokú hangrendszert is, ötfokú moduszt is. A pentachord elnevezést inkább moduszként értelmezzük. Az akkordok világában valamely tercszerkezetű ötöshangzat (szeptim-nóna akkord) és négyféle megfordítása külön-külön moduszok, együttesen hangrendszert alkotnak.

a) Az ötfokúság hangrendszerei

A kromatikus-enharmónikus tizenkétfokúság hangközeiből képezhető ötfokú hangrendszereket is kvintszerkezetük alapján csoportosítjuk. A rendszerek öt hangját úgy helyeztük el a Gis-től As-ig terjedő tiszta kvintek sorozatában, hogy a két szélső hang a centrális D-hangtól azonos távolságra kerüljön.

Ez az elrendezés azonban csak a páratlan számú L° -értékek esetében lehetséges. Ha tehát a rendszer L° -értéke 5° , 7° , 9° vagy 11° , akkor a szimmetrikus felépítésű, egyes-rendszereket egy kvintsor ábrázolja. Ilyenek pl. az 5° értékű I., a 7° értékű VIII. és XV., a 9° értékű XXXVIII., LII. és LX. rendszerek (1) enharmónikus variánsai, továbbá a 11° értékű XXXIX., LIII. és LXVI. rendszerek (3) és a LXIII. rendszer (5) variánsa. Az egyes-rendszerek többi enharmóniája iker-variánsokat alkot, tehát a kvintsorok tükörképet mutatnak. Ilyenek pl. a 9° értékű XXXIX. és LIII. rendszer (1—2) enharmónikus variánsai, a 10° értékű LXIII. és LXVI. (1—2) variánsai, valamint a többi egyes-rendszer (2—3) és (4—5) variánsai.

Az iker-variánsok kvintsoraihoz hasonlóak az iker-rendszerek kvintsorai. A páros L° -értékű rendszer-variánsok esetében a felső sor kvintsorozatában a hangok

szubdomináns irányba tolódnak el, az alsó sorban viszont domináns irányba. Pl. a 6° értékűek felső sorának szélső hangjai F—É, az alsó sorban C—H, ugyanígy a 8° értékűeknél B—H, ill. F—Fis, a 10° értékűeknél Es—Fis, ill. B—Cis, végül a 12° értékűeknél As—Cis ill. Es—Cis. Az iker-variánsok, ill. iker-rendszerek kvint-sorozataiban (mind páratlan, mindpedig páros L° -értékek esetében) a felső sorban a hangok többsége a szubdomináns felé helyezkedik el, az alsó sorban a domináns irányában, (a felső sor a rendszer szubdomináns töltésű variánsa, az alsó sor a domináns töltésű variáns).

Táblázatunkban az ötfokú hangrendszereket L° -értékük nagysága szerint csoportosítottuk: 5° -tól kezdve 12° -értékig bezárólag. A rendszerek kvint-sorozatait az 1. rovatban találhatjuk. Szoros kvintláncolatot természetesen csak a $L=5^\circ$ értékű I. rendszer hangjai képeznek, a többiekben a kvint-sorozat kimaradó hangjait vonalkával jelöltük.

A 2. rovatban levő öt szám a hangrendszer skáláját alkotó hangközök S-értékeit mutatja. Az ötféle lehetőség közül mindenütt a legkisebb hangközökkel való skála-kezdést találjuk. Az I. rendszerben pl. 22 323 kisebb érték, mint 23 223, 23 232, 32 232 vagy 32 322.

A 3. rovatban a rendszer hangjainak Q-átlaga található.

A római számok a hangrendszerek sorszámát, a zárójelbe tett arab számok az enharmónikus variánsokat jelzik. Az ikerrendszereket két római szám, az egyes-rendszereket iker-variánsait két arab szám jelöli.

A hangrendszerek sorrendjét (1) variánsuk L° -értéke határozza meg. Mindig a kisebb értékűek kerülnek előbbre. Azonos L° -értékek esetén az (1) variáns Q-átlaga dönt. Ha két vagy több rendszer (1) variánsának L° -értéke is, Q-átlaga is megegyező, akkor a (2) variáns értékszámait vettük figyelembe. Ezeket az 5. rovatban találjuk L_2 , ill. Q_2 jelzéssel. A $L=6^\circ$ értékű II.—III. és IV.—V. rendszerek (1) variánsa pl. egyaránt 2,4 Q-átlagot mutat, sőt (2) variánsuk L -értéke is megegyezik (11°), viszont (2) variánsuk már eltérő Q-átlagot mutat: 4,4, ill. 5,6. Az 5. rovat L_2 , ill. Q_2 értékeit csak ott tüntettük fel, ahol az (1) variánsok értékszámai azonosak. Valamely hangrendszer (2), (3), (4) és (5) enharmónikus variánsának sorrendjét, az értékszámok azonossága esetén, az (1) variáns értékszámai döntik el. Ezért pl. a 11° és 12° L -értékű variánsok táblázatában az 5. rovat már teljesen hiányzik, az egyező Q-átlagú rendszereket a római számok nagyságrendjében találjuk.

Táblázatunkban a 66-féle ötfokú hangrendszer 5-féle enharmónikus variánsának kvintszerkezetét, s a rendszerek legfontosabb adatait tanulmányozhatjuk. Megfigyelhető, hogy csak az első 35 rendszer (1) variánsa következik folyamatos sorrendben, a XVI—XVII. rendszer (2) variánsa pl. már megelőzi a XXXVI—XXXVII. rendszer (1) variánsát. A 10° L -értékű LXVI rendszer (1—2) iker-variánsa pedig már jónéhány rendszer (2) és (3) variánsa után következik.

Az I. ötfokú rendszer (1) variánsát a zenetudomány általában pentatóniának, ill. bizonyos megszorítással, anhemiton pentatóniának nevezi. Tapasztalhatjuk azonban, hogy a VIII. és az LII. rendszerek skálájában sem található félhang, tehát ezek is anhemiton pentaton rendszerek.

A VIII. rendszer (1) variánsa tulajdonképpen megegyezik a dúr hangnemek V. fokára építhető szeptim-nóna akkordjával. A klasszikus stílus jellegzetes ötöshangzata ennél élesebb disszonanciát ad, ti. a domináns szeptimhez kis nónát szólaltat meg. Ez az ötfokú szerkezet a LXII. rendszer (1) variánsát alkotja.

A pentachordok egy-egy ötfokú rendszer moduszai, mint pl. a dúr-, ill. a moll-pentachord a II.—III. rendszer, a lid-, ill. a fríg-pentachord a IX.—X. rendszer, a lokriszi pentachordja pedig a XV. rendszer (1) variánsához tartozik.

Az ötfokú hangrendszerek táblázata:

				$L=5^\circ$
CGDÁÉ	22 323	2	I. (1)	
				$L=6^\circ$
FCGD—É	12 522	2,4	II— (1)	$L_2=11^\circ$
C—DÁÉH	12 252	2,4	—III. (1)	$Q_3=4,4$
FCG—ÁÉ	12 234	2,4	IV— (1)	$L_2=11^\circ$
CG—ÁÉH	14 322	2,4	—V. (1)	$Q_3=5,6$
				$L=7^\circ$
FCGD—H	12 324	2,8	VI— (1)	$L_2=10^\circ$
F—DÁÉH	14 232	2,8	—VII. (1)	
F—GDÁ—H	22 233	2,8	VIII. (1)	$L_{2-3}=11^\circ$
FCG—Á—H	15 222	3	IX— (1)	$L_3=11^\circ$
F—G—ÁÉH	12 225	3	—X. (1)	$Q_3=4,4$
FC—DÁ—H	12 342	3	XI— (1)	$L_2=11^\circ$
F—GD—ÉH	12 432	3	—XII. (1)	$Q_3=4,6$
FCG—ÉH	12 414	3,2	XIII— (1)	$L_2=10^\circ$
FC—ÁÉH	14 142	3,2	—XIV. (1)	
FC—D—ÉH	12 216	3,2	XV. (1)	$L_{2-3}=11^\circ$
				$L=8^\circ$
BFCG—H	11 523	3,2	XVI— (1)	$L_2=9^\circ$
F—ÁÉHFis	11 325	3,2	—XVII. (1)	
B—CGD—H	11 253	3,2	XVIII— (1)	$L_2=10^\circ$
F—DÁÉ—Fis	11 352	3,2	—XIX. (1)	
BFC—D—H	11 235	3,4	XX— (1)	$L_2=10^\circ$
F—D—ÉHFis	11 532	3,4	—XXI. (1)	$Q_3=4$
BF—GD—H	13 323	3,4	XXII— (1)	$L_2=10^\circ$
F—DÁ—HFis	13 233	3,4	—XXIII. (1)	$Q_3=4,2$
B—CG—Á—H	11 172	3,4	XXIV— (1)	$L_2=11^\circ$
F—G—ÁÉ—Fis	11 127	3,4	—XXV. (1)	
BFC—Á—H	11 154	3,6	XXVI— (1)	$L_2=10^\circ$
F—G—ÉHFis	11 145	3,6	—XXVII. (1)	$Q_3=4,8$
B—CG—ÉH	11 433	3,6	XXVIII— (1)	$L_2=10^\circ$
FC—ÁÉ—Fis	11 334	3,6	—XXIX. (1)	$Q_3=5$
BF—G—Á—H	11 622	3,6	XXX— (1)	$L_2=11^\circ$
F—G—Á—HFis	11 226	3,6	—XXXI. (1)	
BFC—ÉH	11 415	3,8	XXXII— (1)	$L_2=9^\circ$
FC—ÉHFis	11 514	3,8	—XXXIII. (1)	
BF—G—ÉH	12 315	3,8	XXXIV— (1)	$L_2=10^\circ$
FC—Á—HFis	13 215	3,8	—XXXV. (1)	

					L = 9°
BFCG—Fis	11 325	3,6	—XVII.	(2)	
B—ÁÉHFis	11 523	3,6	XVI—	(2)	
B—CGD—Fis	13 224	3,6	XXXVI—	(1)	L ₂ = 9°
B—DÁÉ—Fis	14 223	3,6	—XXXVII.	(1)	
B—GDÁ—Fis	12 144	3,6	XXXVIII.	(1)	L ₂₋₃ = 10°
BFC—D—Fis	14 223	3,8	—XXXVII.	(2)	
B—D—ÉHFis	13 224	3,8	XXXVI—	(2)	
BF—GD—Fis	11 343	3,8	XXXIX.	(1—	
B—DÁ—HFis	11 343	3,8	—2)		
B—CG—Á—Fis	12 126	3,8	XL—	(1)	L ₂ = 10°
B—G—ÁÉ—Fis	12 162	3,8	—XLI.	(1)	Q ₂ = 4,2
B—C—DÁ—Fis	12 243	3,8	XLII—	(1)	L ₂ = 10°
B—GD—É—Fis	13 422	3,8	—XLIII.	(1)	Q ₂ = 4,4
BFC—Á—Fis	12 513	4	XLIV—	(1)	L ₂ = 10°
B—G—ÉHFis	13 152	4	—XLV.	(1)	Q ₂ = 4
BF—G—Á—Fis	11 217	4	XLVI—	(1)	L ₂ = 10°
B—G—Á—HFis	11 712	4	—LVII.	(1)	Q ₂ = 4,2
BF—DÁ—Fis	13 143	4	XLVIII—	(1)	L ₂ = 10°
B—GD—HFis	13 134	4	—IL.	(1)	Q ₂ = 4,4
B—CG—É—Fis	13 242	4	L—	(1)	L ₂ = 10°
B—C—ÁÉ—Fis	12 423	4	—LI.	(1)	Q ₂ = 4,8
B—C—D—É—Fis	22 224	4	LII.	(1)	L ₂₋₃ = 11°
BFC—É—Fis	11 424	4,2	LIII.	(1—	
B—C—ÉHFis	11 424	4,2	—2)		
B—CG—HFis	11 613	4,2	LIV—	(1)	L ₂ = 9°
BF—ÁÉ—Fis	11 316	4,2	—LV.	(1)	Q ₂ = 4,4
BF—G—É—Fis	11 136	4,2	LVI—	(1)	L ₂ = 10°
B—C—Á—HFis	11 163	4,2	—LVII.	(1)	Q ₂ = 4,6
BF—D—É—Fis	11 442	4,2	LVIII—	(1)	L ₂ = 10°
B—C—D—HFis	11 244	4,2	—LIX.	(1)	Q ₂ = 4,8
BFC—HFis	11 514	4,4	—XXXIII.	(2)	
BF—ÉHFis	11 415	4,4	XXXII—	(2)	
BF—G—HFis	11 316	4,4	—LV.	(2)	
BF—Á—HFis	11 613	4,4	LIV—	(2)	
BF—D—HFis	13 314	4,4	LX.	(1)	
					L = 10°
EsBFC—Fis	14 232	4	—VII.	(2)	
B—ÉHFisCis	12 324	4	VI—	(2)	
Es—FCG—Fis	11 532	4	—XXI.	(2)	
B—ÁÉH—Cis	11 235	4	XX—	(2)	
Es—CGD—Fis	13 152	4	—XLV.	(2)	
B—DÁÉ—Cis	12 513	4	XLIV—	(2)	

L=10°

EsBF—G—Fis	11 352	4,2	—XIX.	(2)
B—Á—HFisCis	11 253	4,2	XVIII—	(2)
EsB—CG—Fis	13 233	4,2	—XXIII.	(2)
B—ÁÉ—FisCis	13 323	4,2	XXII—	(2)
Es—FC—D—Fis	12 162	4,2	—XLI.	(2)
B—D—ÉH—Cis	12 612	4,2	XL—	(2)
Es—F—GD—Fis	11 712	4,2	—XLVII.	(2)
B—DÁ—H—Cis	11 217	4,2	XLVI—	(2)
Es—CG—Á—Fis	12 333	4,2	LXI—	(1)
B—G—ÁÉ—Cis	13 332	4,2	—LXII.	(1)
EsBF—D—Fis	12 144	4,4	XXXVIII.	(2—
B—D—HFisCis	12 144	4,4	—3)	
EsB—C—D—Fis	13 422	4,4	—XLIII.	(2)
B—D—É—FisCis	12 243	4,4	XLII—	(2)
EsB—GD—Fis	13 134	4,4	—IL.	(2)
B—DÁ—FisCis	13 143	4,4	XLVIII—	(2)
Es—FC—Á—Fis	13 332	4,4	—LXII.	(2)
B—G—ÉH—Cis	12 333	4,4	LXI—	(2)
Es—F—G—Á—Fis	11 262	4,4	LXIII.	(1—
B—G—Á—H—Cis	11 262	4,4	—2)	
Es—CG—É—Fis	12 153	4,4	LXIV—	(1)
B—C—ÁÉ—Cis	12 135	4,4	—LXV.	(1)
EsBF—Á—Fis	13 152	4,6	—XLV.	(3)
B—G—HFisCis	12 153	4,6	XLIV—	(3)
Es—FC—É—Fis	11 163	4,6	—LVII.	(2)
B—C—ÉH—Cis	11 136	4,6	LVI—	(2)
Es—CG—HFis	13 314	4,6	LX.	(2—
BF—ÁÉ—Cis	13 314	4,6	—3)	
EsB—C—Á—Fis	12 333	4,6	LXI—	(3)
B—G—É—FisCis	13 332	4,6	—LXII.	(3)
EsB—G—Á—Fis	12 153	4,6	LXIV—	(2)
B—G—Á—FisCis	12 135	4,6	—LXV.	(2)
Es—F—G—É—Fis	11 118	4,6	LXVI.	(1—
B—C—Á—H—Cis	11 118	4,6	—2)	
EsBF—É—Fis	11 145	4,8	—XXVII.	(2)
B—C—HFisCis	11 154	4,8	XXXVI—	(2)
Es—FC—HFis	13 215	4,8	—XXXV.	(2)
BF—ÉH—Cis	12 315	4,8	XXXIV—	(2)
EsB—C—É—Fis	12 423	4,8	—LI.	(2)
B—C—É—FisCis	13 242	4,8	L—	(2)
Es—F—G—HFis	11 442	4,8	LVIII—	(2)
BF—Á—H—Cis	11 244	4,8	—IL.	(2)

L = 10°			
EsB—G—É—Fis	12 135	4,8	—LXV. (3)
B—C—Á—FisCis	12 153	4,8	LXIV— (3)
EsBF—HFis	14 142	5	—XIV. (2)
BF—HFisCis	12 414	5	XIII— (2)
EsB—C—HFis	11 334	5	—XXIX. (2)
BF—É—FisCis	11 433	5	XXVIII— (2)
EsB—G—HFis	13 143	5	XLVIII— (3)
BF—Á—FisCis	13 134	5	—IL. (3)
L = 11°			
EsBFC—Cis	12 252	4,4	—III. (2)
Es—ÉHFisCis	12 522	4,4	II— (2)
Es—FCG—Cis	12 225	4,4	—X. (2)
Es—ÁÉH—Cis	15 222	4,4	IX— (2)
Es—CGD—Cis	11 145	4,4	—XXVII. (3)
Es—DÁÉ—Cis	11 154	4,4	XXVI— (3)
Es—GDÁ—Cis	11 424	4,4	LIII. (3)
EsBF—G—Cis	22 233	4,6	VIII. (2—
Es—Á—HFisCis	22 233	4,6	—3)
EsB—CG—Cis	12 432	4,6	—XII. (2)
Es—ÁÉ—FisCis	12 342	4,6	XI— (2)
Es—FC—D—Cis	11 127	4,6	—XXV. (2)
Es—D—ÉH—Cis	11 172	4,6	XXIV— (2)
Es—F—GD—Cis	11 226	4,6	—XXXI. (2)
Es—DÁ—H—Cis	11 622	4,6	XXX— (2)
Es—CG—Á—Cis	12 423	4,6	—LI. (3)
Es—G—ÁÉ—Cis	13 242	4,6	L— (3)
Es—C—DÁ—Cis	11 163	4,6	—LVII. (3)
Es—GD—É—Cis	11 136	4,6	LVI— (3)
EsBF—D—Cis	11 253	4,8	XVIII— (3)
Es—D—HFisCis	11 352	4,8	—XIX. (3)
EsB—C—D—Cis	11 172	4,8	XXIV— (3)
Es—D—É—FisCis	11 127	4,8	—XXV. (3)
EsB—GD—Cis	11 433	4,8	XXVIII— (3)
Es—DÁ—FisCis	11 334	4,8	—XXIX. (3)
Es—FC—Á—Cis	12 243	4,8	XLII— (3)
Es—G—ÉH—Cis	13 422	4,8	—XLIII. (3)
Es—F—G—Á—Cis	22 224	4,8	LII. (2—
Es—G—Á—H—Cis	22 224	4,8	—3)
Es—F—DÁ—Cis	11 244	4,8	—LIX. (3)
Es—GD—H—Cis	11 442	4,8	LVIII— (3)
Es—CG—É—Cis	12 135	4,8	—LXV. (4)
Es—C—ÁÉ—Cis	12 153	4,8	LXIV— (4)
Es—C—D—É—Cis	11 118	4,8	LXVI. (3)

				L=11°
EsBF—Á—Cis	13 224	5	XXXVI—	(3)
Es—G—HFisCis	14 223	5	—XXXVII.	(3)
EsB—C—Á—Cis	12 126	5	XL—	(3)
Es—G—É—FisCis	12 162	5	—XLI	(3)
Es—FC—É—Cis	11 712	5	—XLVII.	(3)
Es—C—ÉH—Cis	11 217	5	XLVI—	(3)
EsB—G—Á—Cis	13 242	5	L—	(4)
Es—G—Á—FisCis	12 423	5	—LI.	(4)
EsB—DÁ—Cis	11 613	5	LIV—	(3)
Es—GD—FisCis	11 316	5	—LV.	(3)
Es—CG—H—Cis	11 244	5	—LIX.	(4)
Es—F—ÁÉ—Cis	11 442	5	LVIII—	(4)
Es—F—G—É—Cis	11 262	5	LXIII.	(3—
Es—C—Á—H—Cis	11 262	5	—4)	
Es—F—D—É—Cis	11 118	5	LXVI.	(4—
Es—C—D—H—Cis	11 118	5	—5)	
EsBF—É—Cis	11 532	5,2	—XXI.	(3)
Es—C—HFisCis	11 235	5,2	XX—	(3)
Es—FC—H—Cis	11 226	5,2	—XXXI.	(3)
Es—F—ÉH—Cis	11 622	5,2	XXX—	(3)
Es—CG—FisCis	12 315	5,2	XXXIV—	(3)
EsB—ÁÉ—Cis	13 215	5,2	—XXXV.	(3)
EsB—C—É—Cis	12 162	5,2	—XLI.	(4)
Es—C—É—FisCis	12 126	5,2	XL—	(4)
Es—F—G—H—Cis	22 224	5,2	LII.	(4—
Es—F—Á—H—Cis	22 224	5,2	—5)	
EsB—D—É—Cis	11 163	5,2	—LVII.	(4)
Es—C—D—FisCis	11 136	5,2	LVI—	(4)
EsB—G—É—Cis	13 332	5,2	—LXII.	(4)
Es—C—Á—FisCis	12 333	5,2	LXI—	(4)
Es—F—D—H—Cis	11 262	5,2	LXIII.	(5)
EsBF—H—Cis	12 225	5,4	—X.	(3)
Es—F—HFisCis	15 222	5,4	IX—	(3)
Es—FC—FisCis	12 216	5,4	XV.	(2—
EsB—ÉH—Cis	12 216	5,4	—3)	
EsB—C—H—Cis	11 127	5,4	—XXV.	(4)
Es—F—É—FisCis	11 172	5,4	XXIV—	(4)
Es—F—G—FisCis	11 622	5,4	XXX—	(4)
EsB—Á—H—Cis	11 226	5,4	—XXXI.	(4)
EsB—G—H—Cis	12 243	5,4	XLII—	(4)
Es—F—Á—FisCis	13 422	5,4	—XLIII.	(4)
EsB—D—H—Cis	11 712	5,4	—XLVII.	(4)
Es—F—D—FisCis	11 217	5,4	XLVI—	(4)

L = 11°			
EsBF ——— FisCis	14 322	5,6	—V. (2)
EsB ——— HFisCis	12 234	5,6	IV— (2)
EsB—C ——— FisCis	12 342	5,6	XI— (3)
EsB ——— É—FisCis	12 432	5,6	—XII. (3)
EsB—G ——— FisCis	13 323	5,6	XXII— (3)
EsB ——— Á—FisCis	13 233	5,6	—XXIII (3)
EsB ——— D ——— FisCis	11 343	5,6	XXXIX. (3)
L = 12°			
AsEsBF ——— Cis	22 323	4,8	I. (2—
Es ——— HFisCisGis	22 323	4,8	—3).
As—BFC ——— Cis	14 322	4,8	—V. (3)
Es ——— ÉHFis—Gis	12 234	4,8	IV— (3)
As—FCG ——— Cis	14 142	4,8	—XIV. (3)
Es ——— ÁÉH ——— Gis	12 414	4,8	XIII— (3)
As ——— CGD ——— Cis	11 514	4,8	—XXXIII. (3)
Es ——— DÁÉ ——— Gis	11 415	4,8	XXXII— (3)
AsEsB—C ——— Cis	12 522	5	II— (3)
Es ——— É—FisCisGis	12 252	5	—III. (3)
AsEs—FC ——— Cis	12 234	5	IV— (4)
Es ——— ÉH —CisGis	14 322	5	—V. (4)
As—BF—G ——— Cis	12 342	5	XI— (4)
Es ——— Á—HFis—Gis	12 432	5	—XII. (4)
As—B—CG ——— Cis	12 216	5	XV. (4—
Es ——— ÁÉ—Fis—Gis	12 216	5	—5)
As—FC—D ——— Cis	11 334	5	—XXIX. (4)
Es ——— D—ÉH ——— Gis	11 433	5	XXVIII— (4)
As—F—GD ——— Cis	13 215	5	—XXXV. (4)
Es ——— DÁ—H ——— Gis	12 315	5	XXXIV— (4)
As ——— CG—Á ——— Cis	11 316	5	—LV. (3)
Es ——— G—ÁÉ ——— Gis	11 613	5	LIV— (3)
AsEsB—G ——— Cis	12 324	5,2	VI— (3)
Es ——— Á—FisCisGis	14 232	5,2	—VII. (3)
AsEs—F—G ——— Cis	15 222	5,2	IX— (4)
Es ——— Á—H —CisGis	12 225	5,2	—X. (4)
AsEs—CG ——— Cis	12 414	5,2	XIII— (4)
Es ——— ÁÉ —CisGis	14 142	5,2	—XIV. (4)
As—BF—D ——— Cis	13 323	5,2	XXII— (4)
Es ——— D—HFis—Gis	13 233	5,2	—XXIII. (4)
As—B—C—D ——— Cis	11 622	5,2	XXX— (5)
Es ——— D—É—Fis—Gis	11 226	5,2	—XXXI. (5)
As—B—GD ——— Cis	12 315	5,2	XXXIV— (5)
Es ——— DÁ—Fis—Gis	13 215	5,2	—XXXV. (5)

L = 12°

As—FC—Á—Cis	13 143	5,2	XLVIII—	(4)
Es—G—ÉH—Gis	13 134	5,2	—IL—	(4)
As—F—G—Á—Cis	11 442	5,2	LVIII—	(5)
Es—G—Á—H—Gis	11 244	5,2	—LIX—	(5)
As—CG—É—Cis	13 314	5,2	LX—	(4—
Es—C—ÁÉ—Gis	13 314	5,2	—5)	
AsEsB—D—Cis	11 523	5,4	XVI—	(3)
Es—D—FisCisGis	11 325	5,4	—XVII—	(3)
AsEs—F—D—Cis	11 235	5,4	XX—	(4)
Es—D—H—CisGis	11 532	5,4	—XXI—	(4)
AsEs—C—D—Cis	11 154	5,4	XXVI—	(4)
Es—D—É—CisGis	11 145	5,4	—XXVII—	(4)
AsEs—GD—Cis	11 415	5,4	XXXII—	(4)
Es—DÁ—CisGis	11 514	5,4	—XXXIII—	(4)
As—BF—Á—Cis	11 343	5,4	XXXIX—	(4—
Es—G—HFis—Gis	11 343	5,4	—5)	
As—B—C—Á—Cis	11 217	5,4	XLVI—	(5)
Es—G—É—Fis—Gis	11 712	5,4	—XLVII—	(5)
As—FC—É—Cis	13 134	5,4	—IL—	(5)
Es—C—ÉH—Gis	13 143	5,4	XLVIII—	(5)
As—CG—H—Cis	11 613	5,4	LIV—	(5)
Es—F—ÁÉ—Gis	11 316	5,4	—LV—	(5)
As—B—G—Á—Cis	11 136	5,4	LVI—	(5)
Es—G—Á—Fis—Gis	11 163	5,4	—LVII—	(5)
As—F—G—É—Cis	12 153	5,4	LXIV—	(5)
Es—C—Á—H—Gis	12 135	5,4	—LXV—	(5)
AsEsB—Á—Cis	11 325	5,6	—XVII—	(4)
Es—G—FisCisGis	11 523	5,6	XVI—	(4)
As—BF—É—Cis	13 233	5,6	—XXIII—	(5)
Es—C—HFis—Gis	13 323	5,6	XXII—	(5)
As—FC—H—Cis	11 433	5,6	XXVIII—	(5)
Es—F—ÉH—Gis	11 334	5,6	—XXIX—	(5)
As—CG—FisCis	11 415	5,6	XXXII—	(5)
EsB—ÁÉ—Gis	11 514	5,6	—XXXIII—	(5)
AsEs—F—Á—Cis	14 223	5,6	—XXXVII—	(4)
Es—G—H—CisGis	13 224	5,6	XXXVI—	(4)
As—B—C—É—Cis	13 422	5,6	—XLIII—	(5)
Es—C—É—Fis—Gis	12 243	5,6	XLII—	(5)
AsEs—C—Á—Cis	12 513	5,6	XLIV—	(4)
Es—G—É—CisGis	13 152	5,6	—XLV—	(4)
As—F—G—H—Cis	13 242	5,6	L—	(5)
Es—F—Á—H—Gis	12 423	5,6	—LI—	(5)

L = 12°

AsEs—G—Á—Cis	11 424	5,6	LIII..	(4—
Es—G—Á—CisGis	11 424	5,6		—5)
As—B—G—É—Cis	12 333	5,6	LXI—	(5)
Es—C—Á—Fis—Gis	13 332	5,6	—LXII.	(5)
AsEsB—É—Cis	14 232	5,8	—VII.	(4)
Es—C—FisCisGis	12 324	5,8	VI—	(4)
As—BF—H—Cis	12 432	5,8	—XII.	(5)
Es—F—HFis—Gis	12 342	5,8	XI—	(5)
As—FC—FisCis	12 414	5,8	XIII—	(5)
EsB—ÉH—Cis	14 142	5,8	—XIV.	(5)
AsEs—F—É—Cis	11 352	5,8	—XIX.	(4)
Es—C—H—CisGis	11 253	5,8	XVIII—	(4)
As—B—C—H—Cis	11 172	5,8	XXIV—	(5)
Es—F—É—Fis—Gis	11 127	5,8	—XXV.	(5)
As—F—G—HFisCis	11 154	5,8	XXVI—	(4)
EsB—Á—H—Gis	11 145	5,8	—XXVII.	(4)
AsEs—C—É—Cis	12 144	5,8	XXXVIII.	(4—
Es—C—É—CisGis	12 144	5,8		—5)
As—B—G—H—Cis	12 126	5,8	XL—	(5)
Es—F—Á—Fis—Gis	12 162	5,8	—XLI.	(5)
AsEs—G—É—Cis	13 152	5,8	—XLV.	(5)
Es—C—Á—CisGis	12 513	5,8	XLIV—	(5)
AsEsB—H—Cis	12 252	6	—III.	(4)
Es—F—FisCisGis	12 522	6	II—	(4)
As—BF—FisCis	12 234	6	IV—	(5)
EsB—HFis—Gis	14 322	6	—V.	(5)
AsEs—F—H—Cis	22 233	6	VIII.	(4—
Es—F—H—CisGis	22 233	6		—5)
As—B—C—FisCis	15 222	6	IX—	(5)
EsB—É—Fis—Gis	12 225	6	—X.	(5)
AsEs—C—H—Cis	11 253	6	XVIII—	(5)
Es—F—É—CisGis	11 352	6	—XIX.	(5)
As—B—G—FisCis	11 235	6	XX—	(5)
EsB—Á—Fis—Gis	11 532	6	—XXI.	(5)
AsEs—G—H—Cis	13 224	6	XXXVI—	(5)
Es—F—Á—CisGis	14 223	6	—XXXVII.	(5)
AsEsB—FisCis	22 323	6,2	I.	(4—
EsB—FisCisGis	22 323	6,2		—5)
AsEs—F—FisCis	12 522	6,2	II—	(5)
EsB—H—CisGis	12 252	6,2	—III.	(5)
AsEs—C—FisCis	12 324	6,2	VI—	(5)
EsB—É—CisGis	14 232	6,2	—VII.	(5)
AsEs—G—FisCis	11 523	6,2	XVI—	(5)
EsB—Á—CisGis	11 325	6,2	—XVII.	(5)

- [11] SZABOLCSI BENCE: A zene története. 2. kiadás. Bp. 1940. Rózsavölgyi kiadása. 17. lap.
- [12] KODÁLY ZOLTÁN: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. Zenei Szemle I. évf. Bp. 1917.
- [13] BARTÓK BÉLA: A magyar népdal. Bp. 1924. Rózsavölgyi kiadása. XVII. lap.
- [14] KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népzene. 5. kiadás. Bp. 1971. Zeneműkiadó. 43. lap.

TONSYSTEME UND MODI III.

BÉLA AVASI

In der 3. Fortsetzung der längeren Studie werden die aus den Tonintervallen der chromatisch-enharmonischen Zwölfstufigkeit zu bildenden fünfstufigen Stimm — systeme und Modi erörtert. Die häufigsten musikalischen Formeln der Fünfstufigkeit sind die Lieder mit verschiedenen Pentaton- und Pentachord-Tonleitern und die Terz-gefügteten Pent- (Septim-Nona) Akkorde.

Verfasser hat — unter Anwendung der Systematisierungsprinzipien von Lajos Bárdos — in der Reihenfolge der natürlichen, instinktiven Musikalität die Quintstruktur der fünferlei enharmo-nischen Varianten der 66 verschiedenen fünfstufigen Tonsysteme und ihre wichtigsten charakteris-tischen Wertziffern tabellarisch zusammengestellt.

СИСТЕМЫ ЗВУКОВ И МОДУСЫ III.

АВАШИ БЕЛА

В третьей части своей работы автор рассматривает системы звуков и модусов, создавае-мых из интервалов хроматических и энгармонических двенадцатиступенных гамм. Наиболее частыми музыкальными формулами пятиступенной гаммы являются различные пятиступен-ные и пентахордные гаммы и терцовые пятиступенные (септим-нона) аккорды. Автор настоя-щей работы, опираясь на принципы систематизации звуков, сделанных Бардошем Лайошем, составил таблицы, в которых в порядке естественной, стихийной музыкальности расположил квинтовую структуру 5-и энгармонических вариантов 66 видов пятиступенной системы звуков.

TARTALOMJEGYZÉK

I. MARXIZMUS—LENINIZMUS, TÖRTÉNELEM

<i>Kováts Zoltán: A történeti demográfiai kutatások új módszerei</i>	5
<i>Mayer Gyula: Gondolatok a társadalmi tudatról</i>	17
<i>Szabó Lászlóné: Főiskolai hallgatók életmódjának néhány szociológiai problémája</i>	29
<i>Szegfű László—Szőke Katalin: A felszabadult Szeged sportéletének megindulása</i>	39

II. NYELV ÉS IRODALOM

<i>Bulázs József: Oroszról magyarra történő fordítás néhány kérdése</i>	49
<i>Doró Gézné: Olasz jövevényszavaink kutatásának története</i>	57
<i>Galgóczi László: Betegségneveink történetéből: Orbánc erysipalas</i>	65
<i>Kocsondiné Békési Márta: Tárgyas szószerkezetek az orosz nyelvben</i>	75
<i>Korcsic M. A.: A beszéd-készség fejlesztésének gyakorlatából</i>	83
<i>Krékits József: Metszéspontok a perduratív és a delimitatív orosz igék jelentéseiben</i>	91
<i>Laczó Katalin: Bródy Sándor képzőművészeti tárgyú írásai</i>	99
<i>Madácsy Piroska: Szöösszetételek Vörösmartyi költészetében</i>	115

III. PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN

<i>Bácskai Erzsébet: Különböző életkorúak érzelmeinek, önismeretének kísérletes vizsgálata verbális és nem-verbális megnyilvánulásaik alapján I.</i>	127
<i>Bereczki Sándor: A tanszékek fejlődése a szegedi Tanárképző Főiskolán I.</i>	139
<i>Dombi Alice: Serdülőkorú tanulók erkölcsi ítéletei és magatartása II.</i>	147
<i>Geréb György—Benkő Katalin: Néhány pszichológiai összefüggés a pavor nocturnus értelmezésében a Szegedi Ideggyógyászati és Lélektani Gyermekgondozó Intézet anyagából</i>	155
<i>Kiss Ferenc: Hallgatóink főiskolai beilleszkedésének pszichológiai vizsgálata</i>	165
<i>Lengyel Zsolt: Első lépések: A 4—6 éves magyar gyerekek orosz tanulásának néhány kérdése (pszicholingvisztikai esettanulmány)</i>	175

IV. MŰVÉSZET

<i>Avasi Béla: Hangrendszer és módusok III.</i>	187
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

I. MARXIZMUS—LENINISMUS, GESCHICHTE

<i>Kováts Zoltán</i> : Die neuen Methoden der geschichtlich-demographischen Forschung	5
<i>Mayer Gyula</i> : Gedanken über das Gesellschaftsbewusstsein	17
<i>Szabó Aranka</i> : Einige soziologische Probleme der Lebensweise der Hochschulstudenten	29
<i>Szegfü László—Szöke Katalin</i> : Der Neubeginn des Sportlebens des befreiten Szeged	39

II. SPRACHE UND LITERATUR

<i>Balázs József</i> : Einige Fragen des Übersetzens aus dem Russischen ins Ungarische	49
<i>Doró Gézné</i> : Die Geschichte der Forschung unserer Italienischen Lehnwörter	57
<i>Galgóczi László</i> : Aus der Geschichte unserer Krankheitsnamen: Orbánc (Rotlauf), Erysipelas	65
<i>Kocsondine Békési Márta</i> : Akkusativ-Wortgefüge in der russischen Sprache	75
<i>Korcsic M. A.</i> : Aus der Praxis der Förderung der Redefertigkeit	83
<i>Krékits József</i> : Schnittpunkte in der Bedeutung der perdurativen und der delimitativen russischen Zeitwörter	91
<i>Laczó Katalin</i> : Die Schriften Sándor Bródy's über die bildende Kunst	99
<i>Madácsy Piroska</i> : Wortzusammensetzungen in der Dichtung Vörsösmarty's	115

III. PÄDAGOGIK UND PSYCHOLOGIE

<i>Bácskai Erzsébet</i> : Experimentelle Untersuchung der Gefühle, der Selbstkenntnis von Personen unterschiedlichen Lebensalters aufgrund ihrer verbalen und nichtverbalen Äusserungen I.	127
<i>Bereczki Sándor</i> : Die Entwicklung der Lehrstühle an der Pädagogischen Hochschule zu Szeged I.	139
<i>Dombi Alice</i> : Die moralischen Urteile und das Verhalten von Schülern im Pubertätsalter II.	147
<i>Geréb György—Benkő Katalin</i> : Einige psychologische Zusammenhänge in der Interpretation des Pavor nocturnus aus dem Material der Szegediner Neurologischen und Psychologischen Kinder-Fürsorgeanstalt	155
<i>Kiss Ferenc</i> : Psychologische Untersuchung der Einfügung unserer Hörer in das Hochschulwesen	165
<i>Lengyel Zsolt</i> : Erste Schritte: einige Fragen des Russischlernens der 4—6-jährigen ungarischen Kinder	175

IV: KUNST

<i>Avasi Béla</i> : Tonsysteme und Modi III.	187
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

I. МАРКСИЗМ—ЛЕНИНИЗМ, ИСТОРИЯ

<i>Ковач Золтан</i> : Новые методы исследования исторической демографии	5
<i>Майер Дьюла</i> : Размышления об общественном сознании	17
<i>Сабо Ласло</i> нэ: Некоторые социологические проблемы образа жизни студентов высших учебных заведений	29
<i>Сегфю Ласло</i> — <i>Сёке Каталин</i> : Начало спортивного движения Сегеда после освобождения города	39

II. ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРА

<i>Балаж Йозеф</i> : Некоторые вопросы перевода с русского языка на венгерский	49
<i>Доро Гезанэ</i> : История изучения венгерских слов итальянского происхождения	57
<i>Галгоци Ласло</i> : К истории названий венгерских болезней « <i>oorbanc</i> »-« <i>erysipelas</i> » (рожистое воспаление)	65
<i>Кочодинэ Бекеши Марта</i> : Конструкции с переходным глаголом (Выражение дополнения при отрицании)	75
<i>Корчиц М. А.</i> : Из опыта работы по развитию речевых навыков	83
<i>Крекич Йозеф</i> : Отношения пересечения в значении пердуративных и делимитативных глаголов	91
<i>Лаузо Каталин</i> : Работы писателя Броди Шандора о живописи	99
<i>Мадачи Пирошка</i> : Сложные слова в поэзии Вёрёшмарти	115

III. ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

<i>Бачкаи Эржебет</i> : Экспериментальное исследование чувств и самопознания молодёжи различных возрастных групп на основе вербальных и невербальных высказываний ..	127
<i>Берецки Шандор</i> : Развитие кафедр в Сегедском педагогическом институте	139
<i>Алице Домби</i> : Моральные суждения и моральное поведение учащихся подросткового возраста	147
<i>Герёб Дьрёдь</i> — <i>Бенкё Каталин</i> : Некоторые психологические взаимосвязи в понимании <i>parvo posturnus</i> (На материале работы Сегедского Детского Невропсихиатрического и психологического института)	155
<i>Киши Ференц</i> : Психологическое исследование приспособления студенто к жизни в вузе ..	165
<i>Лендел Жолт</i> : Первые шаги: некоторые вопросы обучения детей 4—6-летнего возраста русскому языку (психолингвистический анализ)	175

IV. ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

<i>Аваши Бела</i> : Системы звуков и модусы	187
---	-----

Felelős kiadó a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola főigazgatója
81-23 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató
Készült: monó szedéssel, íves magasnyomással, 17,67 A5 ív terjedelemben, az MSZ 5601—59 és
5602—55 szabvány szerint. Példányszám: 200